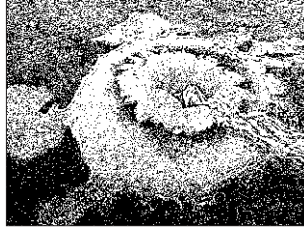

forrás

36. ÉVFOLYAM 2004. 7-8. SZÁM

<i>Pintér Lajos</i>	3	égi vendégek (vers)
<i>Ferdinandy György</i>	5	Templomos Vidor
<i>Zalán Tibor</i>	12	Friss rajzok a halálról (vers)
<i>András Sándor</i>	14	Levél Zalánnak, aki azért Tibor (vers)
<i>Tandori Dezső</i>	15	Egy ferde pulpit; Vert hadak és feléledt remények (versek)
<i>Ryszard Kapuściński</i>	20	Egy riporter önarcképe (V., befejező rész, fordította: Szenyán Erzsébet)
<i>Buda Ferenc</i>	38	Rendkeresés (Jegyzetlapjaimból)
<i>Tompa Gábor</i>	48	Varázshegy; Noé színháza; Váróterem (versek)
<i>Lengyel András</i>	50	A szabadkőműves Móra
<i>Gömöri György</i>	77	Előrejelzés; Húsvéti bizalom (versek)
<i>Móricz Zsigmond</i>	78	Beszélgetés az írógéppel (Közreadja: Dr. Kovács Zoltán)
<i>H. Bagó Ilona</i>	88	Móricz Zsigmond ismeretlen fotói és elfeledett riportjai
<i>Móricz Zsigmond</i>	94	A szabolcsi földvár; Halásztanyán
<i>Cséve Anna</i>	102	„A papír igényeinek megfelelően” (Móricz Zsigmond Tükreiről)
<i>Móricz Zsigmond</i>	106	Tükör (Közreadja: Cséve Anna)

<i>Terts István</i>	128	Vekardi László példája?
<i>Szekér Endre</i>	151	Az íróársak között (<i>Márai Sándor: Írók, költők, irodalom</i>)
<i>Olasz Sándor</i>	154	Elea és Milétosz (<i>Tózsér Árpád Milétoszi kumisz című esszékötetéről</i>)
<i>Szentmártoni János</i>	158	A valóságos látszat (<i>Ágh István: Semmi sem úgy</i>)
<i>Luchmann Zsuzsanna</i>	162	Az anyanyelv bővületében (<i>Pintér Lajos: Békarokka</i>)
<i>Fogarassy Miklós</i>	166	A rózsakert (<i>Géczi János: Rózsahagyományok</i>)
<i>Németh Zoltán</i>	168	A halál jelentésének paródiája (<i>Szécsi Noémi: Finnugor vámpír</i>)
<i>Dobozi Eszter</i>	172	„...az anyanyelv a mi arcunk” (<i>Faragó Laura: Szülőföldem – zengő anyanyelvem című könyvéről</i>)
<i>Ágoston István</i>	175	Szent Ferenc leányai Baján (<i>Háztörténet 1929–1948</i>)
<i>Móricz Zsigmond</i>		<i>fényképfelvételei</i>

forrás

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT •
Megjelenik havonként • Főszerkesztő: Füzi László • Bács-Kiskun

Megyei Önkormányzata és a Katona József Társaság folyóirata • Kiadja a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Forrás Kiadója. Felelős kiadó: Füzi László • A kiadóhivatal címe: Kecskemét, Katona József tér 8. Telefonszám: 76/480-824 • Internet-cím: <http://forras.rkk.hu/> • forras@mail.datanet.hu • Szedte és tördelte: VideoPix Bt. Tel.: 76/508-160, videopix@fibmail.hu • Nyomdai kivitelezés: Szilády Nyomda Kft., Kecskemét, Mindszenti krt. 63. Felelős vezető: Boros Gábor ügyvezető igazgató

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Pintér Lajos**, **Szekér Endre** (főszerkesztő-helyettes) **Gáspár Kata** (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Dobozi Eszter**, **Komáromi Attila**. • Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. Telefonszámok: 76/504-204 (főszerkesztő), 76/504-202 (szerkesztő), (telefon, fax). Levélcím: Kecskemét, Postafiók 69. 6001. Szerkesztőség: Kecskemét, Katona József tér 8. • A borítón Benes József Forrás című munkája • A borítót és a tipográfiát tervezte: Zalatnai Pál • Kéziratot nem őrünk meg és nem adunk vissza! • Terjeszti a Magyar Posta Rt. Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóság, és a regionális részvénytársaságok • Előfizethető a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési Irodában (Budapest, XIII. Lehel u. 10/A, levélcím: HELIR, Budapest 1900), ezenkívül Budapesten a Magyar Posta Rt. Hírlapelőfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóság kerületi ügyfélszolgálati irodáin, vidéken a postahivatalokban. Előfizetési díj egy évre 1650,- Ft. • Index: 25947 • HU ISSN 0133-056X

Pintér Lajos

égi vendégek

a 35 éves Forrás ünnepére

*milyen jó hogy
eljöttek mind
néztek Simonyi
Imre Gyuláról
jól szabott öltöny
szeme sugárzó
hóna alatt a
megtépett zászló
egy agyonolvasott
Németh László-
kötet
hozzátok csak
benéztem mondja
valójában az Újpest
meccsre megyek
és milyen jó hogy
itt vagy Páskándi
Géza a Duna-deltából
Szamosújvárról
hol a börtönkapu
hol bezárva hol
kitárva s hol a cella
veled várandós
vagy nélküled árva
s milyen jó hogy
eljött Czine Mihály
odasereglünk szemöldöke
szívárványfűve alá
Tóth Menyhért festette
szobánkat is fehérre*

s festett festett
vért vértet eget
nézzétek hogy szalad
pedig csak
sántán lépeget
Kondor jön felcsatolja
az angyalszárnyat
repüljön repüljön
madárra tanyára tájra
e holt vitákba
süppedt szegény hazára
és itt van lásd
Balint Tibor és Gion
és itt-itt
a drága Balázs Jóska
látjátok hogy ragyog
általuk a próza
átfénylik poklon
díjakon divaton
úgy ragyog
és itt van Weöres
aki tudja hogy
a kecskeméti piacon
legszebb az alma
és itt van Illyés
aki tudja hogy
kinek van kinek nincs
álma lázálma riadalma
és jönnek jönnek
áldottan jönnek
ránk köszönnek
látjátok feleim
így mi is látszunk
hisz óriások
tört vállán állunk

Ferdinandy György

Templomos Vidor

1.

Emlékszem, az én kölyökkoromban is sok szörnyűséggel találkozott egy gyerekember. De valamennyi között a legnagyobb az volt, amikor megtagadták egymást komoly, felnőtt emberek. Jól tudja, hogy miről beszélek minden felbomlott családból származó gyerek. Van azonban valami, ami még a szülők árulásánál is iszonyatosabb: amikor Isten szolgája, egy szent ember hagyja cserben a rábízott apróságokat.

Nemrégiben felújították gyerekkorom plébániáját, a felső-krisztinavárosi templomot. Elmentem, megnéztem az eredményt. Nem lehetett sok pénzük, mert a kápolnában semmi se változott. A gyóntatószék ajtaján, ahol először vallottam meg a bűneimet, most is ott voltak a háborús repesznyomok.

De ezekről a sebekről most nem a légitámadás jutott az eszembe, ami még a *szánom és bánom* előtt félbeszakította első szentgyónásomat. Egy fiatal pap képe merült fel a múlt idők vizéből, az első példaképé, akiben megkapaszkodtam, míg körülöttem porrá bombázták a szülővárosomat.

Sárdi Jánosnak hívták, lám, még a neve is eszembe jutott. Magas, görnyedt hátú fiatalember, vizes haja a koponyájára tapadt. A hangja rekedt volt, mint a dohányosoké, a keze táncolt, remegett a pulpituson.

A lényeg az, hogy példaképem nem sokkal később, mint mondják, szegre akasztotta a reverendát. Még akkor, negyvennégy őszén, a bombázások alatt.

Később persze sok mindent megért az ember. Mert ugyan kinek vonzó ma már a papi pálya! A trópuson, ahol élek, egyáltalán nem születnek hivatások. Ide időtlen idők óta Hispániából importálják a papokat. És ez így is van jól! – mondogatják az itteniek. A konkvisztádorok unokái nehezen viselnének el egy benszült papot.

Hát igen. Odaát, az Óvilágban, a legidősebb fiú öröklí a földet, és katonának menni drága multság. A többinek csak a papi pálya marad.

Az *Államokban* persze minden más. Északon – mint mondják – a kereslet határozza meg a kínálatot. Igaz, hogy itt sem születnek hivatások, de puritán környezetben szégyen, ha a családban pederasztá van. Mit piacgazdaság! Tiszta szerencse, hogy eleméztik őket a szemináriumok.

Mondják, hogy annak se könnyű, aki letette a fogadalmat. Aki bekerült a tojásba. De hát ez az ő dolga. Ez már nem az én történetem. Mert akikről itt szó lesz, azok helyesbíteni akarnak. Azt hiszik, hogy újra lehet kezdeni az életet.

Fernand, a dijoni fűszeres lehúzza a redőnyt, bezárja az üzletet. Az asszony már megfőzte a levest, Fernand szereti a nehéz, fűszeres borokat.

Vacsora után minden este énekeltünk. Hol gregoriánt, hol responzumos zsolnárokat. Közben néha cinkosan összenevettünk, én ott, ahol az állt hogy visibilium. De nem gúnyolódtunk azért, nem egészen. A fűszeresnek kicsordultak a könnyei egy-egy jól sikerült *Tantum ergo*, vagy a *Cristus vincit* diadalmas szózata után. Nem ugrott ő ki soha, sehová. Megszerette ezt a kis kerek asszonyt, áttelepítette a boltba a szemináriumot. Mondják, hogy később visszakéredzkedett, és hogy visszavették. Mások szerint felkötötte magát. De ezekről a dolgokról én már nem tudok.

Amikor még együtt énekeltünk, szép emberpár voltak. Majd szétfeszítette őket a bizalom. Az asszonyka lefeküdt vacsora után, mi pedig fújtuk tovább. Valahogyan úgy, mint a diktatúrák túlélői a menedalokat. Megszabadultunk tőlük, de mégis! A mi számunkra ez volt a fiatalság. Ez a kényszermunkatábor, és ez a szeminárium.

És végső soron, milyen szép volt a hit és a remény! Milyen szépek voltak ezek a munkásmozgalmi dalok!

Lehet, hogy az járt jobban, aki nem akasztotta szegre a csuhát? Aki – ha már így alakultak a dolgok – végigjárta a megkezdett utat? Nem döntöttem el, így éltem le az életemet.

Amikor Templomos Vidor tőlem kért tanácsot, megígértem, hogy segíteni fogok.

2.

Ez pedig a kisfiam születése után történt, lent a trópuson. A bölcsőt már megvettük, nem is bölcső volt, hanem valami nagy, vattával bélelt vesszőkosár. De a gyerek – hogyan is mondjam – váratlanul született, arra még nem volt időnk, hogy beszerezzük a pelenkákat és a púdereket.

Hófehérke csinált egy listát, megtaláltam a mózeskosárban. Amikor mindent hazahoztam, kiderült, hogy kell valami szekrény: nem tarthatom a földön a tisztálkodószereket.

Vettem hát egy sublót is. Éppen hazaértem, amikor Templomos Vidor bejelentkezett. Jókor jött, a bútorokat újabban itthon kell összeállítani, én pedig mindig összekeverem az alkatrészeket.

Szóval hát ültünk a földön, a faltól falig nyitott, balkonos szobában, és csavarogtunk a fiókos szekrényemet. Mire befejeztük a munkát, ránk esteledett. Bepakoltuk a pelenkákat, és tessék! Jöhetett haza a gyerek.

Vidor sovány, komoly fiú volt, hallgatag, pápaszemes. Nemrég hagyta el a papi pályát, a feleségem még ismerte őt plébános korából. Meglátszott rajta, minden szaván és minden mozdulatán, hogy valahonnan messziről érkezett. A magány szaga beleeszi magát a magányosokba. Volt benne valami poroszos keménység. Valami savanykás, levegőtlen. Valami idegen.

– Mikor mész értük? – kérdezte.

Kibontottam egy katalán bort. Vidor már annak idején, az anyósoméknál is szívesen ivott. Később, amikor én is beléptem a képbe, a plébános úr letette a reverendát. Mi örököltük őt, Hófehérke, én és a gyerek.

– Szerencséd volt! – mondta most. Ezt a feleségre értette, a szerencsét.

– Elengedtek téged is! – vonogattam a vállam.

– El – felelte –, de most mi lesz?

– Mi lenne! – és hátbavágtam. – Körülnézel. Ne félj, találsz minden ujjadra valakit. Akár itt, a telepen!

Eddig rendben is lett volna minden. Vidor családot akart, gyereket. A baj az volt, hogy a sorrendet valahogyan fölcserélte. A nőktől például betegesen retgett. Az asszonyállat! – mondogatta. Ha tudnád, milyenek!

– Nézd! – mondtam. – Csak itt, a lakótelepen él belőlük félezer. Leányanyák, akik egy szál magukban nevelik a gyerekeiket.

Hiába beszéltem.

– Én csak tudom! – legyintett barátom.

Tíz éven át gyóntatta a környékbelleket. Feloldozta őket, Isten megbocsájt, de milyen furcsa az ember! Ő maga nem bocsájtotta meg a félrelépéseiket.

– Neked szerencséd volt! – ismételte meg.

Merthogy nekem szűz lány volt a feleségem.

– A szüzesség – próbáltam a lelkére beszélni – érted? Nem valami fizikai állapot.

Értette ő, hogy mit akartam mondani, nem volt buta ember. De a párzás és a fogamzás, két ember kapcsolata, nem volt számára Istennek tetsző, tiszta dolog.

Kiittuk a bort, Vidor hazament az albérleti szobába, ahol lakott. Álltam a gangon és néztem utána. Hiába húzott farmert, és hiába billegett az orrán nap szemüveg, a kefére nyírt dróthaja tette? A járása, ahogy emelgette a lábát, vagy ahogyan – alulról fölfelé – végignézte az embereket? Rá volt írva, hogy spanyol, és hogy papi ember. Hogy nem itt, a trópuson született.

A kezét néha a szájához emelte. A felvonó éppen indult, amikor odaértünk, és ő bedugta a nyílásba az ujját. Nekem ilyenkor meg szokott állni a lift, de őt becsípte a masina. A keze pillanatok alatt cipónyira dagadt.

– Rá se ránts! – mondta nevetve, és ment, ment lent az utca mélyén. Éppen csak hogy a kapa nem volt ott a vállán, vagy a füstölőt nem vitte utána egy ministránsgyerek.

3.

– Munkát keres! – mondta egy este Hófehérke.

Hát igen, itt volt még ez is ráadásul. A latinos műveltséggel kitörölhette, mint mondani szokták, és katekizmust egy kiugrott pap nem taníthatott. A szeminárium pedig más képesítést nem adott. A kivetkezettek a könyvszakmában helyezkedtek el, az egyik boltossegéd lett, a másik szerkesztőségekben javígtatta a kéziratokat.

Vidor jobb híján elvégzett valami esti tanfolyamot. Pszichológus lett, más szóval ettől fogva pénzért gyóntatott.

Társat azonban így sem talált magának. A nők változatlanul páternek szólították, ő pedig visszajárt a régi paptársaihoz. Akkor történt, hogy feleségem unokahúga visszaköltözött a szigetvilágba.

– Bemutatjuk őket egymásnak! – mondta Hófehérke.

Mayra éppen elvált valahol északon.

Így aztán szegény Vidor első nőismerőse még csak nem is egy megesett lány lett, hanem egy a halálos bűn állapotában leledző kiközösített. Mayrát egyébként nem volt könnyű meghódítani. Hallani sem akart a férfiakról, még szerencse, hogy a kezét tördelő lélekgyógyász nem volt különösebben férfias.

Szép lány volt, huszonéves fiatalasszony. Kijártunk a tengerre minden vasárnap, gödröket ásott a homokban, miközben Vidor a kék messzeségbe bámult, én meg a sístergő habokban ölelgettem a feleségemet.

Hogyan, hogyan nem, lassacskán mégiscsak összeemelegedtek. Meg kell hagyni, hogy Hófehérke értette a dolgát. Mayra és Vidor tartották keresztvíz alá a fiamat. Úgy álltak ott a medence előtt az újszülöttel, mint az ifjú házások.

Azután megkezdődtek a bajok. Mayra házasságát még csak sikerült semmisenk nyilvánítani. Nem konzumálódott! – állította a fiatalasszony, ami annyit tett, hogy a nász – jogi nyelven – elhátatlan maradt. Ötezer dollár ellenében a Szentszék tudomásul veszi az ilyen nyilatkozatokat.

A vőlegény elbocsájtása azonban már nem volt ilyen egyszerű dolog. Őt bizony kiközösítette a munkaadója, és mint ilyen, többé a szentségekhez sem járulhatott. Évekbe – és egy kisebb vagyonba – került, mire feloldódott az egyházi átok, és a fekete bárány megházasodhatott.

Becsületükre legyen mondva, kivárták. Nem volt sürgős nekik, hogy konzumálódjanak. Azután meglett az esküvő. A plébános úr összekacsinthatott a mennybéliekkel, és ott, a saját parókiájában kimondhatta a boldogító igent.

– Mit gondolsz, megtalálja? – súgtam Hófehérke fülébe, ő pedig a kezemre ütött, mert az első sorban, ahol ültünk, máshová mégsem lehetett.

Kevés náluk boldogabb ember élt azokban az időkben a szigeten. Kibéreltek egy kétszobás lakást, robotoltak, és fizették a Szentszéknek a részleteket.

A Jóisten azonban még egyszer, utoljára megfricskázta őket:

– Kivártátok? De nagyon ráértetek!

És visszatartotta a sóvárogra várt fiúgyermeket.

Mayra a harmincas éveit taposta, és Vidor is bőven negyvenes. Járták a mesterséges megtermékenyítéssel foglalkozó magánklinikákat, és fizették, most már ennek a másik iparának a havi részleteket.

Meg kell mondjam, hogy szegény barátom nem ismerte az életet. Tudta persze, hogy az emberek hajtanak odakint a világban, míg ő a plébánián elszolozmázgatott. Most azonban, csöbörből vödörbe! Éjjel-nappal megállás nélkül dolgozott. Hiába mondtam neki, hogy próbáljon meg élni. Úgy tudta, hogy az élet célja a munka. A vezeklés. És nem a szerelem.

Hogy Mayra mit szólt mindehhez, azt nem tudom. Szerencsére a nyolcadik évben megszületett a várva várt gyerek.

4.

Szép, kerek képű kisleány volt. Gábrrielnek nevezték el, nyilván az arkangyalról, aki már nyélbe ütött egy másik, régen húzódó megtermékenyítési ügyet.

Templomosék megvásároltak egy apró külvárosi pavilont. Barátom büszkén újságolta, hogy harminc – igen, harminc! – évig fogja fizetni a részleteket. Ekkor már állami alkalmazott volt, beteglátogató.

– Tulajdonképpen nyomozó! – magyarázta.

Leleplezte, aki nem volt beteg.

– A legtöbb táppénzcsaló – mondta – otthon dolgozik. Egyik-másik egészen jól keres.

Itt nálunk az emberek csak meghalni fekszenek ágyba. A trópuson fehér holló a fekvőbeteg.

– És? – kérdeztem. – Feljelented őket?

– Megtartom – felelte – a helyszíni szemlét. Kitöltöm a kérdőíveket.

Jó, jó, valamiből élnie kellett. De nekem, bevallom, végigfutott a hátamon a hideg. Nem is annyira a munka. De legalább ne lett volna olyan büszke rá!

– A szeminaristáknak be kellett köpniük egymást! – mondta Hófehérke. Ott így kívánta a becsület.

A papoknak különben se járt se táppénz, se betegszabadság. Vidor nyilván fölösleges nagylelkűségnek tartotta a segélyeket.

Igen ám, de tegyük fel, hogy kilép a csapatból egy ilyen ötvenes ember. És akkor kiderül, hogy a munkaadója nem fizette utána a biztosítást. Hátország nélkül dolgozott, el is pusztulhat, mint egy állat, ha ne adj' isten valami baja lesz.

Ezeket a pofonegyszerű dolgokat barátom csak apránként, lépésről lépésre értette meg. Akkor azonban pánikba esett. Alig fizette ki az adósságait, hogy elkezdte ostromolni a biztosítótársaságokat.

Ettől fogva már csak ezt mesélte. Hogy hány millióra kötött árvíz és tűzkár-, betegség-, illetve balesetbiztosítást, és hogy ezekből a sorscsapásokból mekkora hasznot fog húzni Mayra és a gyerek.

Gábrrielnek még az egyetemi tanulmányait is kifizette. A fiát egyébként sose látta. Kora hajnalban elindult, és este, amikor hazaért, már régen aludt a gyerek.

Így élt. Mint mondják, elkapta a gépszíj. Amikor megpróbáltam a lelkére beszélni, azt felelte, hogy nekem könnyű. Én nem ötvenéves koromban kezdtem el az életet. Egyetlen szenvedélye volt, a dohányzás, és most még erről is letett.

– Mayrával mi van? – kérdeztem egy este.

– Nézd – mondta Hófehérke. – Az első férje csalta, ahol érte. Ez itt legalább komoly ember.

– Mint a halál! – feleltem, de a feleségem nem nevetett.

Aki így él, annak ritkán vannak barátai. A paptársak elmaradoztak, a régiemből egyetlen földije maradt. Jácint is pap volt, és ő is felakasztotta a reverendát. De neki egy apáca lett a felesége, egy burgosi parasztlány, akit a templomi esküvő elmaradása egy csöppet sem nyugtalanított. Így azután az ifjú pár nem a Szentszéknek fizette a havi részleteket. Azt csinálták, amihez értettek: vendéglőt nyitottak. A spanyol konyhát szeretik itt a trópuson az emberek.

Vasárnaponként Jácint meghívta Templomosékat. Jó kocsmának nem kell cégér, Cintóék háza hamarosan vidám cimborák találkozóhelye lett. A papok és bennszülött élettársaik vasárnaponként karban énekelték a pajzán spanyol dalokat.

Vidornak botfüle volt, de ennél nagyobb baj az, hogy beszélni se tudott. Minden vasárnap felsorolta, hogy hány helyre fizet életbiztosítást, de azután csak ült a sarokban és hallgatott. Volt olyan is, hogy lefordult a székről. Máskor a térdére ültette a fiát, és megkérdezte tőle: hogyan szereted apukát? És erre azt kellett felelni, hogy nagyon-nagyon. Különben nem engedte le a térdéről a gyereket.

Volt három ilyen mondata, ezeket ismételte egész délután, miközben komoran, kétségbeesetten emelgette a rumosüveget. Amikor a kis Gábiel futkározni kezdett, kihívtam őket a térre. Nekem is akkor kezdett el kosarazni a fiam.

– Gyere! – mondtam neki. – Játssz a fiaddal! Játsszatok!

De a barátom akkor már alig állt a lábán, játszani pedig talán sosem tudott. Éjjel-nappal – dadogta – értük dolgozom! Nem tudtam meggyőzni róla, hogy kosarazni fontosabb.

5.

Annak lett volna igaza, aki csakazértsem tette le a reverendát? Aki hit és remény nélkül is végigjárta a megkezdett utat? Kisgyerekkorom másik példaképe ilyen ember volt. Akkor, a háború után, mindenütt caplattak ilyen papok. A tisztelendő bácsi tornacipőben misézett, és még csak zoknit se húzott a retkes lábaira. Főfoglalkozásban anyámnak udvarolt: együtt szállították vidékre a gyerekcsoportokat. Tolnában, Baranyában a német családok befogadták a fővárosiakat.

Később, amikor már nem volt rá szükség, befogadott feltáplálásra Hollandia és Belgium is. Emlékszem, copfos leányka ült az ölemben. Orrunk az ablaküvegen, robogott velünk Bécs felé a vonat. Tisztelendő bácsi gyönyörű szép! – énekelték a kislányok. Virágok nyílnak, amerre lép. Csillogó göndör a haja, olyan, mint egy cukorbaba!

A tiszti, Boroska István, Bécsben halt meg, harminc év után.

Hát igen, így is lehet. Aki hasznossá tudta tenni magát, könnyebben elviselte a sorsát. Az egyház azonban nem eredményességre nevelte a kispapokat. Amikor elhallgatott az égi szózat, Vidor csak önmagára számíthatott.

A sovány, komoly fiúból addigra csupán a pápaszem maradt. Barátom elhízott, paposan, pofára. Még a járása is megváltozott. Ritkán láttam őt, inkább csak Jácintéknál, vasárnap. Jól emlékszem a napra, amikor meghalt az apja. Talán mert aznap még a szokásosnál is többet ivott.

– Mikor indulsz? – kérdezték tőle a papok.

Vidor pedig felsorolta, hogy mennyi a repülőjegy ára. Fejből, külön-külön, minden légijáraton. Neki már mindegy! – mondogatta. Én pedig napi negyven dollárral kevesebbet kapok! Egy szó mint száz, nem ment el a temetésre. Megölte magában az embert is, nem csak a papot.

Piszkos nagy szerencséje volt, azt azért meg kell mondanom. Mayrára mindenben, igen, mindenben számíthatott.

Az évek múlásával a szép, üde asszony szigorú matrónává változott. Ő támogatta haza, nem engedte, hogy kinevessék, ha beivott. Mert azokban az időkben már Gábiel pajtásaitól is meg kellett védeni az össze-vissza hadováló kótyagos papot.

Eljött a nap, amikor Jácinték már nem hívták Templomosékat. Ez lett a vég kezdete, ez az árulás. Kitaszította magából az utolsó emberi közösség. Vidor úgy megrémült, hogy még az ivásról is leszokott.

Későn. Egy reggel, mondják: munkába menet elpattant egy hajszalér az agyában. Ő pedig rálépett a gázra, és mint a dominókat, végigdöntögette az út mentén a kocsikat.

Mi ezt már csak odaát tudtuk meg, Floridában. Nyugdíjaztak, Hófehérke rokonai áttelepültek, és mentünk mi is a rokonság után. Vidor volt az egyetlen, aki a szigeten maradt. Volt valami kis kertje, citromfákat ültetett. Az lett belőle, ami lett volna, ha nem jön közbe a szeminárium.

Mayra azonban tudta, hogy egyedül nem fog sokáig bírni vele. Eladta a házat, és vett ő is egy lakást Miami latin negyedében. Itt, Floridában, olcsón lehet szerezni parasztházakat. Vidor művelhette volna a kertjét. Ez azonban – vannak ilyen érthetetlen kihagyások – az asszonynak eszébe se jutott.

Amikor visszajöttem az Óvilágból, meglátogattam őket. Mayra lelkendezve fogadott. Vidor is ott volt a szobában, de mintha nem is lett volna jelen. Ült a számítógép előtt, sűrű kefehaja őszült. Olyan volt ismét, mint fiatalkorában. Sovány, pápaszemes és hallgatag. Talán csak a tarkója változott meg: mintha nem lett volna a koponyája és a háta között átmenet.

Nem fogadta a köszönésemet. Elmerülten nyomogatta a klaviatúrán a gombokat.

– Minden hajnalban miséznek! – mondta Mayra.

Hát igen. Öregkorukra titokban újra miséznek a kiugrott papok. Ez is latinul énekelne, mint az a másik? De énekelni Vidor nem tudott.

Zalán Tibor

Friss rajzok a halálról

ürességét a / férgek sem lakják a héj / szólíthatatlan
beköltözni sem szelek / sem viharok nem már nem
ahogy a pultra / teszi a csészét csésze / halált ahogyan
leteszi elé elnéz / néz a távolodóra
háttal áll érzi / ahogy a háta mozdul – / megküzd a fénnyel
és átjár rajta így most / üvegen az éjszaka
a poharakat / összekeverték kinek / jut bor – kinek vér
inntól nem tudható / ki sírja el majd magát
elvettette az / időt meghalni volt hely / de nem volt óra
csillagképeken lépett / halott lepke követte
elvettette az / órát meghalni volt hely / de nem volt idő
forró madár követte / halott csillagképeken
üres levelek / üres postaládába / aztán azok se
elperegnek sehová / sehonnanból érkeztek
nem érint – retteg / a szoba szűke lassan / megtelik fájó
térdét hasába húzza / átzuhanják az árnyak
összerezzen a / hangja emlékétől a / hallgatásától
színpadon áll üres tér / véres díszletei közt
majd egyszer vissza / tér s az utca megtelik / balett-táncossal
halottan nézi ahogy / fölötte zajlik a tánc
a mosoly másról / szólt a sírás termeit / megtöltötték az
árva gyermekek – együtt / átélt elvetélt órák
a tűz leégett / párkányig ér a hajnal / magányban így az
élet álorcája bé / borult – halotti maszkba
a madár arca / helyén sötét lyuk az úr / hidege elért
hozzá megdermedt ajka / jégre tapad a párnán
avarra ejtett / fénykép az elmosódott / arc helyén madár
feszíti égnek szárnyát / a pusztulását méri
annál a résznél / ahol a hős s a hősnő / találkozik a
hőésésben újra – egy / kéz áthúzott minden szót
hiánya akkor / tört rá amikor már úgy / tűnt fel s túlélte
az első nap lázzal telt / a többi nem volt fontos
madár fölötte / köröz halál fölötte / megáll – hess madár
de vár arca helyére / ül föltépi mellkasát
a szaturnuszról / akart még beszélni így / hallgatott róla
falán ragyogott éjjel / szemhéján át is látta
másnapos ablak / mered rá krisztus-pózban / várja a halált

üvegcserepeken lép / véres a tántorgása
ha körülnéz csak / önmagát látja üres / tájban üresen
rozzant madárijesztő – / madártalan szélverés
szólongatja az / éjszakában és hallja / hogy nem válaszol
a visszhang roppanása / már nem találja sehol
hiába készült / senki nem igényelte / az áldozatát
fölkínálkozása így / kínos és fölösleges
a szél fújni fog / s nem tud rátalálni a / kellő szavakra
szótlan ácsorog szemközt / a parton – válaszra vár
nem számított a / rózsafákra hosszúra / nyúlt vergődése
végén földet zabál és / férges ragyogást zabál
testét rossz borok / tartották még fönnyelke / régen elmerült
zavaros ébrenlétek / s lázálmok hínárja közt
törvények nélkül / él nehezen tartja be / a rámért semmit
ha belép hátat fordít / s azonnal indul hova
összerezzen a / hangja emlékére a / hallgatására
szólamot ír melyhez a / csönd az egyetlen hangszer
a délutánban / minden széttörött össze / áll és széttörik
egy ilyen délutánon / kezdődött el a vége
titkolja pedig / leskelődik utána / a kirakaton
túl alkonyodik talán / föl sem ismerné árnyék
azután elfogy / a maradék bizalom / a szavak iránt
egyfolytában beszél hogy / kiürüljön a szája

Levél Zalánnak, aki azért Tibor,

és ezért Tibornak, akkor is, ha Zalán, hiszen „Zalán” csak áruvédjegy, mint akármely mosóporé, a „Tibor” pedig ezúttal egyetlen ember neve, és hát ez az egyetlen ember, nem a neve, lesz ötvenéves, amiről ő feltehetőleg azt hiszi, nagyon sok, túl sok, ez a levél pedig arról szeretné meggyőzni, hogy dehogyis sok, írójaja őszintén gondolja: bárcsak én is, én is köztetek lehetnék, ti ötvenes leventék, de tudja, nem lehet és akkor se vége a világnak, hiszen lehet most például veled, Tibor, egy nagy ölelésre, már attól is megifjodik, hiszen van szimpatikus mágia, olyat ölel, aki fiatal és fiatalon is már mennyi mindent végzett, mennyi verset, írást, bort és egyebeket hagyott maga mögött múltjának csataterén, diónüszoszi ábrázatával, olyan, akár a nap, még borújában is ragyog, esetleg felhőkön át, az arctalan nemzedék nagyon is arcos és harcos, azaz nem közharcos felvezetője, ifjú szívekben él, mert ifjú szívvel olyan, aki tudja, harcunkat sohasem harcoltuk meg, csak harcoljuk-hurcoljuk, mint a ránk tukmált, de meg nem tagadott koloncot, nem koncot, nem osztható meg, senki sem vitathatja el mástól, a másiktól, mindenkinek, kinek-kinek a magáé, hogyan is lehetne másként, Tibor, ha Tiborkodásod a „Zalán” áruvédjegy zászlaja alatt is folyik, és az csak annak lehet akármely mosóporé, akit nem érdekelnek a mosóporok, nem mos, nincs neki mit, hiszen másoknak, annak az embernek például, aki ezt írja neked, nem akármely, mert akármelyt szeretni és becsülni nem lehet, mindig csak az egyetlen, ezúttal azt, aki papírvárosban lakik, olyanban, amelyik el se készült még, csak épül és épüljön is, szépen bevonva halvérfestéssel, attól lesz gyászosan vidám, miközben egy tercett trilláz enyhe gyászindulót olyan helyen, hol nemzet süllyed, sohasem múlt időben, el, el, el, ahogy benned-belőled is az ötven el, el, aztán a többi, a még sok, a még sokat ígérő, sok ígéretet betartó, az elmúlásnak betartó évek, évek? dehogyis évek, a fa sem évgyűrűk sora, csak éppen nem lenne nélkülük, az évgyűrűk nem lomb, nem virág, nem gyümölcs, te viszont, Tibor, lombosodj, virágozz, légy továbbra is gyümölcsöző, ezt kívánja öreg és dehogyis öreg barátod,

András (a) Sándor

Tandori Dezső

Egy ferde pulpit

(Duinói + I tétel, Múvment, Berdának)

Ottani valóságokra valló bármi utalás ottani valóságok elfogadása. Itt és most: csak az elmúlt dolgok.

Egy ferde pulpit,

van, nincs, melyre fejem lehajtom,

van, nincs, mint W. S. mester

kutyája gazdája lábára, de ennek sincs stilizálása,

és mire elgondoltam, „fölfedeztem” újra

a Klee-sírfelirat változatát, mit magam faragtam, s rájöttem,

mely pedánsan ostoba, hogy egy síron áll, bármi igaz s mély,

egy síron, mely még mélyebb, ott, hogy valaki e Földön

nehezen elérhető, mert egyképp lakozik a holtak

s a még meg nem születettek közt, ah, hát hol lakozna,

ha nem a holtak közt, vagy az örök életben éppen,

és még a kulturális tévécsatornán is csak

egyre a holt költőket hozzák, költők-írók, színészek,

festők (Csopeen, a kől-tőző!) bárzongorára való halála hírért,

sosem azt, hogy most, e pillanatban költő, festő stb.

születik, hát hogyan állhat egy síron ily felirat.

Igen, oly szép lenne minden, ha ihletett percekben hinnénk!

Én átértékeltem ezt, mint Szép Ernő az alkonyatot átnézte,

át, hogy „telefonon nehezen vagyok elérhető”, ez legalább így

van, ennyit változott a világ, oligarchai kripták híreire

ébredek, s mint W. S. mester ennek virtuóza volt, nekem

nem kenyerem a stilizáció, úgy vagyok vele, mint Michael Uhrmann,

a síugró, mit tudom én, a garmischi sánccal, nem kenyere.

Írtam hát, de nem a Mester modorában, ezt még

a villamoson hét kiló krumplival, tíz doboz sörrel

– ah, békít! se úgy el nem butít, hogy valami azért eszembe

ne jutna, se harciasságra nem serkent –, sportlappal (Michael Uhrmann!),

bámultam csak magam elé, s a Döbrentei térnél Totyjinak taposót tépni, kései

taposó, december 30-án,

a komoly súllyal leszálltam, s mi ugyan nem a mélyekből,

sírokból, avagy magas Duinókból (érezzük Klee és Rilke hasonlóságát? s hogy a kelet-közép-európai W. S. mester is mennyire az ő zsánerük még? bár Eliot is stilizált, tematizált és stilizált – így töprengtem a krumplival, a sördobozokkal, ja, és a köztük töredelmező szépséges, szintén Totyinak vett salátákkal – hol eszek én salátát?! –, tematizált és stilizált Eliot, arról beszélt, hogy szabad barackot ennie, írtam a minap, felgyűrt nadrágszárral a tengerpartra menni néki csakígy, fenébe, rájöttem, hízok, akkor meg mindegy a sör, majd valami lesz, stilizál és tematizál Eliot, nekem azonban a költészet nem a téma... elrontom, nem a forma tematizálása, hanem a téma formalizálása, ezt se hittem volna, hogy egykor ez így lesz, megcsusszannak kis kerti házak, ja, a tigris rájuk bömböl a lenti bozótból), leszálltam, s taposófűvet (fűfajta) szedtem.

Örökké, persze,

örökké tart sok minden, csak az idő ér véget. Kik otthonosan forognak, s ahol, én meg se mozdulok, és egy vonatfülkébe értelmetlenség volna beülnöm most már. Nem elviselhetetlen: értelmetlen, haszontalan. Nem is olyasmi, mint – nagy fekete táskámon, ügyetlenül előkotort számárfüles füzetembe felírtam – hogy ha már valakit magamnál is jobban szidalmazok, ott véget kell vetni. És hogy jobban jár a stíl, ha másmit korholok, mint ha magamról szólok, amott az illedelem betartatik még jó-rossz. Lassan az iholi Kártyabajnokság legjelentéktelenebb (mi az? egyébként) klubjainak egy-egy meccse is érdekesebb, mint a nekem nézhetetlen olasz klubok, mint a (hát ezt is meguntam!) brit bajnokság, mint a... mint a... múzeumok, egy múzeumi meghívó zuhant be telefonon. Hogy felírtam a villamoson, megújrázva, ezt a „telefonon nehezen vagyok elérhető”-t. Épp akkor, valahogy. Persze, na nem? ez azért valahogy érintett, viszont ha más van telefon-közelén, más veszi, nem veszi fel a kagylót, ez is nyilvánvaló. Igen, ha hinnők, hogy jutalmunk van, mert halottat tiszteltünk! Duinók: oligarchák. Nem ezek a marhák, kik itt vannak, az olivárgarchák és a zoligarchák, kiknek megstilizált meccséről W. S. mester modorában írni mégis: elvettem. Van, ami csak úgy volna az emberen, mint tehán ruhadarabja, szegény Klee sírfelirata is elhibázódik, bár önmagában tökéletes. De az élet nem kevésbé reménytelen a halálnál, lásd az én telefon-ügyem, mindig akad, aki a kapcsolat őre, mondom, ha jóra, ha rosszra.

Nézd, mondtam valakinek, a valami Oligarchája és a Semmi Oligarchája (s nem ápolom e kapcsolatokat egyét se, szegény Klee nem is nagyon ápolhatta, Rilke más, rózsatövis stb. a hegyen)

ilyesmi: az egyiknek annyija sincs, hogy holnapra miye lenne, amannak bőven van hétszám előre, én a Semmi Oligarchájához vagyok közelebb, de mindenen azért csak holnapután óhajtok eltöprengni, ma és holnap hagyjanak. S maholnap hagynak. De hát én baljós érzettel tiszteltem egy mindjárt a nyakát szegő lovat. Mind semmi. Az összefüggések így már bennünk nincsenek meg, már bennünk. Nézd, én, mondtam, én nem mondom, mondtam, semmi stilizálás, a tematizáláson már az a bizonyos szalmaszál a teve hátán a stilizálás, és az érdemlegesebb, nem szűnő kapcsolatoknak is egy-egy ilyen szalmaszál vet csak véget, semmi nem történt! semmi érdemleges! csak egy szalmaszál jött még az általam emlegetett tevepúpra, nem mondom én, mondtam, hogy felébredtem, nem volt anyagcserém, erre kávéit ittam, de annyira az életben voltam megint, hogy csaknem hánytam, erre ittam a nyugtató sört, s elindult – mintha pulpituson zenekart originál személy vezényelne, ah! – a verkli.

A piros lakkos kis verkluból Shani, Schani, mit tudom én, itt-fogalom iff. Johann Strauss, ki az utolsó zseni volt, na ja, szép mód, itt, kösz, a kizsenizést, egy kivétellel, a szép piros lakkos és arany verkluból elkezdett folyni a sör. Fülkébe nem ülök (ah, ülőfülkék!), gombát nem sütök, úritököt alig, spárgát sajttal nem fogyasztok, elmentek az ételek is, elmentek a lovak. Hol az a ferde pulpit, melyre

csöndesen ráborultam szárazon sírva,

a Cromwell Road és a lo-
vastestőrség kaszárnyája közt, hol, hogy de jó, de jó, hogy nem, nem fogadtam öreg kedvencemet, ki épp a versenyen (nem feküdt neki „Garmisch?” Cheltenham volt az ő Waterlooja?) szegte nyakát, s még jobb, hogy ellenébe sem tettem meg az autszájdert, ennyit bárki megért, 20-szoros pénzre, gyalázat lett volna a halott ellen nyerni. E mai világ halottak, döngrovások ellenében nyer, s ez volt mindig a gründolás-rend. Erre borult Kafka fiatalembere a bordó bársony galériakorlátra, de én a ferde pulpitot is szépen lehajtom.

Ah, elterült az akadály mögött, a nagyon magas sövényzet túlján. Igen, igen, ha töröm nem, gombám sem rántom, szerencsére beteg lábaim nem kell még Canestennel kenegetnem. Jól van, lábam, mégis, kellő pillanatban torpantál. Ne siess, öcsi, mondtad, vagy meghallottad szavam a Clarkon, coki, állj, hé!

A nyár elment, mondta Szép Ernő. A terasz tele pusztá asztallal, cipői lassan vitték, mint rossz lábaimmal engem is visznek, lábaim voltak a legjobbak, szinte a második legjobbam volt a két lábam. S most nem már. Nem ültem el, mint az esti szél, de a sok évtizednyi üléssel, írógépen vitézkedve elültem a forgóm,

jobb combforgóm, s mindegyre ugyanezt írom. De a vörös tűzoltó-
autó nem ment át rajtam a Clark Adám téren, nem buggyantam
saját számba vagy lábam közé, hasból. Nem szedtek össze kanállal.
Hát embereljem is magam. S mennyi érthetetlen utalással lesz
tele minden, ahogy ki tudja azt, hogy Shelley, késhet-e
a tavasz, ha már itt a tél, s hogy, Rilke, kellettél tavaszoknak,
lassan már az sem lesz érdekes, hogy nekem nem
kellenek a tavaszok, fene tudja, mi kell, ahogy drága
nagybátyám – egy kafkás motívum – írta, tündér aranyjánossággal,
az üres sakktabla utolsó három kockájába kérdőjelét, mi lesz
a 65. mező? „Tudja a fene!” Meghatottan nézegettem.
Nap, ég veled. Ezért tanultam járni, ezért a megtorpanásért.
Én már tudom, minden a 65. mező! Csak az van! (Kivéve
a sakkozókat.) Ott járunk, ott vagyunk, ha úgy tetszik,
s ha magunknak megengedhetjük, hol elérhetetlenek, hol nem.
A hol igen, hol nem van főleg,
s hová lett az, hogy direktbe-szembe-sors, hogy csöndes

Wittgenstein-olvasgatással megyek Epsomba, ahová aztán el sose
értem. De mentem, a tavasz nem késhetett, tudtam a lovak nevét,
számítgattam, figyelembe véve ittét és mostot, lesz-e eső, ki
bírná, ki nem, ma már csak ennyit bírok túrni: a köv. itthoni kártyafordulót.

Vert hadak és feléledt remények

(Amatőr költő verse, 2004)

Elmentem idegen város-világba, hol annyit jártam,
hoztam hurkát, kolbászt a jeges hídi járdán,
elmentem, mert környékem piacait untam,
hátha kedvet hozhatnék hozzájuk onnan.

Mit tesz pár év íme, azt hittem, álmodom:
ez a Máshol Járás valami Más Módom,
ez, ahová mégis elmerészkedtem, hitvány
utánzata se volt semminek Drága Unt Piacaim híján.
Bár otthon vagyunk, hol Európánk áll,

*városában maradjon ki-ki csekély ember a maga piacánál,
ne fintorogjon Dél, Észak, Nyugat,
Kelet, netán az otthon-megülés miatt.
Holnap kipihenem kalandom fáradoalmát,
Virág Benedek átnyújt nekem szoborként egy almát,
szemközt hatvanöt évével biztat Arany János,
csak gondolatban megyek Angyalföldre Berdához.*

*Ahogy kalandjaimból kiábrándultam,
s nem az, hogy minek is kirándultam,
lábam sem rándult ki, vagyok a régi illető,
de tudom, amit tudok, szegényes megmaradás: ami engem-illető.*

Hitellel mégis a Nagyobb Dolgokba illeszthető.

A nagyhalászi Tisza-kanyarulat

Ryszard Kapuściński

Egy riporter önarcképe

V.

A világtársadalom élete ma már elképzelhetetlen a média nélkül. A korábbi korszakokban az ember nem létezhetett a fegyverek használata nélkül, később a gépek vagy az elektromosság segítségével, ma viszont nem létezhet a média nélkül. A veszély abban rejlik, hogy a média, amely hatalommá vált, már nem elégszik meg azzal, hogy kizárólag információt közvetítsen. Nagyravágyóbb célt tűzött ki maga elé: a valóságot kezdi alakítani. Egyre gyakrabban fogadunk el olyan képet a világról, amelyet a televízió közvetít számunkra, s nem olyannak látjuk, amilyen valójában. A televízió révén a mesék világában élünk.

(*Plemienna planeta*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Wiesław Kot, „Wprost” 1997, nr 52.)

Az a történelem, amelyet a televízióból ismerünk, nem a létünkhöz kapcsolódva, hanem képzeletünkben jön létre. Csak elképzeljük a történelmet, igaz, valóságos összetevők alapján, amelyeknek egymáshoz való viszonya azonban tőlünk függ. Attól függően, hogy miként rendezzük el ezeket az összetevőket, valóságközeli vagy a valóságtól egészen távolálló képet kapunk. A világ fabularizálásának egyik formájáról van itt szó.

(*Zawód: dziennikarz*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Katarzyna Janowska és Piotr Mucharski, „Tygodnik Powszechny” 2001, nr 22.)

A televíziós képnek óriási a szerepe. Tisztában kell azonban lennünk azzal, hogy a kép nem ébreszt gondolatokat, csupán érzelmeinkre hat.

(uo.)

Milyen gyakran találkozunk azzal, hogy az emberek azonosítják a „látni” fogalmát az „érteni” fogalmával! Halljuk például, hogy két személy vitatkozik. Az egyik ezt mondja a másiknak: Kedvesem, nincs igazad. Amit mondasz, nem felel a valóságot! A másik erre így felel: Hogyhogy nincs igazam? Hiszen saját szememmel láttam a tévében!

(Kapuściński Ryszard, *Jak media odzwierciedlają świat*, egy 1988-ban Stockholmban elhangzott előadásból [utánközlés in:] *Lapidarium IV*, Warszawa 2000.)

Ha a világot a médián keresztül szemléljük, csupán a következményeket, az események felszínét ismerjük meg, s ha nem ismerjük a kiváltó okokat, nem vagyunk képesek megfelelően értelmezni az eseményeket. Ugyanakkor a médiának nem áll módjában mindent részletesen megmagyarázni, ezért szelektálásra, válogatásra kényszerül. Az információ továbbításának alapelve a rövidítés. Amikor legutóbb az Egyesült Államokban néztem néhány órán át a televíziót, olyan benyomásom támadt, hogy három órányi információs szecska után újra a kiindulási ponton vagyok. Az egymást követő hírek kölcsönösen érvénytelenítették egymást, minthogy ellentétes és egymással semmilyen kapcsolatban nem lévő információkat közöltek. A hagyományos sajtóban az újságíró felelősséget vállalt azért, amit leírt, a neve volt erre a garancia. Az a hír azonban, amelyet a CNN csatornáján látunk, annyi kézen ment keresztül, annyi változtatáson esett át, hogy végeredményben névtelen képet látunk. Nem áll már mögötte semmiféle konkrét személy, felelősség, szakmai tisztesség.

(Plemienna planeta, 1. fentebb!)

A félreértések gyakran abból adódnak, hogy a média világában azért, amit végül a nézők milliói látnak, a közlegényt, vagyis a riportert teszik felelőssé. Előfordulhat, hogy ez a közlegény hatalmas anyagot gyűjt össze, amely aztán különféle szerkesztők tucajtainak kezén megy át, s a néhány órányi filmanyagból negyven másodpercnyi kerül adásba! A gyakorlatból ismerem ezt, és tudom, hogy a riporterek munkája mennyire valóságghú, objektív módon jut el a nézőkhöz.

Brit riporter kollégám, Philip Knightley írt egy könyvet a haditudósítókról *The First Casualty – Az első áldozat* – címmel. Mi lehet a háború első áldozata? Az igazság. A szerző áttekintette a háborús eseményeket a krími háborútól, vagyis a XIX. század közepétől kezdve egészen a vietnami háborúig bezárólag, és összevetette mindezt azzal, amit ezen eseményekről az angol sajtó írt. Két eltérő képet kapott: az igazi, történelmi képet és egy ettől teljesen eltérőt, azt, amelyet a sajtó ábrázolt.

(Ryszard Kapuściński-vel beszélget Tomasz Brzozowski, 2001. 08. 20.)

A XXI. század történésze számára a mi XX. századunkra vonatkozó tudás elsődleges forrásai a tévék archívumai, a sok millió kilométert kitevő filmszalagok lesznek. Ugyanakkor tudjuk, hogy a televízióban a történelem maximálisan szelektált, dramatizált változatát kapjuk. A kamera gumioptikája is egyfajta látásmód: azzal, hogy közelhozzuk egy kép bizonyos részletét, minden mást kizárunk. Jól láttam ezt a moszkvai puccs idején. A város alapvetően nyugodt volt. A nyugati tévénező viszont egy égő tank képét látta, és nem tudta, hogy kétszáz méterrel odébb nyugodtan állnak sorban az emberek, mert éppen tököt hoztak a boltba.

A modern francia történésziskola nagy vívmánya volt, hogy tágította a történelmi források körét. Korábban a történelem lapjait a királyok és háborúk történetei töltötték ki. Marc Bloch és mások azt is kutatták, hogy milyenek voltak a gabonaárak, milyen volt az időjárás. A történelmet a maga végtelen gazdagsá-

gában, összetettségében próbálták bemutatni. A fejlődés iránya manapság épp ellentétes: váratlanul bekövetkező drámai eseményeket, égő tankokat látunk – de nem tudjuk, mi történik ezen események közelében.

(*Globalni wieśniacy*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Weronika Kostyrko, „Książki” nr 10, a „Gazeta Wyborcza” melléklete, 1997, nr 232.)

Az én szakmai közegem, a külföldi tudósítók világa nemcsak a történelem alakulásának valóságos folyamatával foglalkozik, hanem a többi médium viselkedését is figyelembe veszi. Mindenki egyszerre igyekszik Moszkvába vagy a Perzsa-öbölbe. Amikor például Ruandában háború volt, Afrikában más fontos események is zajlottak, amelyekről a világ nem szerzett tudomást, mert ott nem voltak tudósítók.

Miért utazott mindenki éppen Ruandába?

A televíziós stábok nem mennek Angolába, ahol húsz éve zajlik a nem túl látványos háború, nem mennek Dél-Szudánba, ahova nehéz eljutni. Ruanda könnyen elérhető, mindenki ott akar hát lenni, ahol egy tragikus, de „fotogén” tömeges apokalipszis zajlik.

A média Ruandában kettős kelepcebe került. Először is, évek óta csökken az érdeklődés a harmadik világ, benne Afrika iránt. Kevés a szakértő, így aztán azt küldik Ruandába, aki éppen kéznél van. Másodszer, egy ilyen apokalipszis felszabadítja a nyugati társadalmak számára nélkülözhetetlen humanitárius ösztönök mechanizmusát. Ontják hát ránk tömegével a drasztikus felvételeket, mutogatják a halott anya mellett sírdogáló kisgyereket. Csakhogy a néző hosszú távon nehezen viseli, ha a világ egyazon pontjáról érkeznek borzalmas tudósítások. Ezért tűnt el a kolerajárvány három nap alatt a menekülttáborokból – legalábbis a nyugati televíziókban.

Csakhogy, ha nem volna ott a televízió, a ruandai mészárlásról csak nagyon kevesen szereznének tudomást.

Képzelnék csak el: ugyanabban a tévés hírműsorban négy tudósítót látunk. Egyikük Zairéből, a ruandai menekültek ottani táborából jelentkezik. Húsz másodperc múlva Szaratovban vagyunk, ahol éppen egy veszélyes bűnözőt fogtak el. Aztán máris jön Banglades – egy jogegyenlőségért harcoló író nő távozik a bíróságról –, majd Los Angelesből tudósít valaki a Simpson-ügyről. Lakásunkban egyetlen perc alatt a világ négy tájáról kapunk képeket. Érvényét veszti képzeletünk egyik része – a tér. Azt, ami különféle napszakokban vagy éjszaka zajlott, történt, mi ugyanabban az órában, este hétkor látjuk, vagyis érvényét veszítette az idő is. Az embernek komoly gondot jelent, hogy miként lehet mindezt elrendezni, hol lehet elhelyezni?

(uo.)

Amikor Henry Morton Stanley Kongóba utazott, egy éven át ismerkedett az országgal, aztán egy éven át írt. Ő volt az egyetlen médium. Mindez alig száz évvel ezelőtt volt! Manapság minden információt egész csapat ember állít elő. Világra vonatkozó tudásunk egyre inkább kollektív tudássá válik. A médiumok sokaságát megsokszorozza a közlők sokasága. Úgy vélem, hogy

olyan világ felé tartunk, amelyben szinte minden – a könyvek, a film is – kollektív termék lesz.

Anonim alkotás esetén eltűnik a felelősség kérdése, elmélyül az általános posztmodern relativizálás. Mivel pedig az ember nem élhet ilyen világban, a relativizálás reakciójaként megjelenik a nacionalizmus, a rasszizmus, a fundamentalizmus. Az ember elviselhetetlennek érzi, ha mindenféle határoktól megfosztják.

(uo.)

A média fejlődése felvetette az erkölcs egyik fő kérdését, nevezetesen az igazság és hazugság kérdését. A középkorban a levél volt a kommunikáció eszköze. Ha a levélíró hazudott, meghatározott személyt csapott be. Később Hitler negyvenmillió embert csaphatott be, Sztálin kétszázmilliót. Ma a nagy tévéhálózatok némely programját milliárd néző látja. Ha egy ilyen programban hazudnak, az milliárdszorosra növekszik. Ezzel a visszaélés súlya is összehasonlíthatatlanul nagyobb lesz. Ezért olyan fontos a világban zajló demokratizálódási folyamatok sikere. Csak a demokrácia képes ugyanis korlátozni a hazugság működési területét.

(uo.)

A külföldi tudósító munkája a szerkesztőségi rövidítések és vágások következtében egyre kevésbé látható. Hozzájárul ehhez még a fogyasztói szemlélet, a modern kor filozófiája is. A fogyasztói szemlélet nyugalmat, kellemes közérzetet, elégedettséget követel. El kell tehát hallgatni, minimumra kell redukálni mindent, ami megzavarja ezt a képet. A lehető legkevesebb konfliktust szabad csak bemutatni. Pedig a világban mintegy hetven konfliktus létezik, köztük néhány „elfelejtett háború”. Az embereknek fogalmuk sincs arról, hogy ezek zajlanak. Óriási a különbség a között, amit a tudósító be akar mutatni, és munkája gyümölcse között, amelyet elolvasnak, meghallgatnak vagy megnéznek az emberek.

Másfelől viszont fellép a brutalizálás, a közlések egyre sokkalóbbak. A CNN a nyolcvanas években óriási sikert aratott azzal, hogy élőben közvetített drámai jeleneteket a világ különböző sarkairól. A legjobb példa erre a Perzsa-öböl-beli háború.

Nagyon sajátos eljárás volt, hogy a háborút látványosságként mutatták be, de ez tökéletesen illeszkedik a fogyasztói szemlélet filozófiájába. A háború olyan bemutatása, amely nem zavar bennünket vacsora vagy löncs közben. Esztétikussá tesznek olyan eseményt, amely a valóságban véres és kegyetlen.

(Ryszard Kapuściński-vel beszélget Tomasz Brzozowski, 2001. 08. 20.)

Gyakran találkozom fiatal riporterekkel. Nagyon ambiciózus, olvasott, lelkes fiatalok ezek. Csupán az a kérdés, hogy a körülmények lehetővé teszik-e, hogy kiemelkedő riporterekké váljanak, lesz-e erre módjuk?

Talán kételkednek szakmai jövőjüket illetően?

Igen, félnek. A tömegtájékoztató rádiókban olyan emberekre van szükség, akik meg tudnak nyomni egy gombot, hogy a megfelelő zene szólaljon meg, időről időre pedig reklám következzen. Ehhez nem kell újságírónak lenni. Ahhoz viszont, hogy valaki jó riportot írjon, amely megmagyarázza, hogy mi zajlik a

világban, vagy kommentárt írjon arról, hogyan kell értelmezni egy adott eseményt, ahhoz újságírónak kell lenni. Az igényes újságírás – például az irodalmi riport – az irodalom területére tolódott át. A médiában már nincs számára hely.

A tömegmédiá egyre inkább a szórakoztatóipar részévé fog válni. Az angol nyelvben, amely a leggyorsabban reagál ezekre a változásokra, létezik a *media industrial complex* fogalma, amely analóg a hidegháború idején a korszak „gerincoszlopát” jelentő *military industrial complex* fogalmával.

Csak hogy a hidegháború véget ért, a fegyverkezés már nem annyira fontos, a világ legfőbb iparágává a szórakoztató- és a tömegtájékoztató ipar vált, amelyek egyre jobban összefonódnak.

(Zawód: *dziennikarz*, I. fentebb!)

Az újságokban egyre kevesebb helyet foglalnak el a külföldi tudósítások, túlsúlyban vannak a helyi és regionális információk. Paradox helyzetben élünk. Egyfelől globális faluvá válunk, korlátlan mennyiségű adattal rendelkezünk a világról, másfelől viszont az embereket egyre kevésbé érdekli az, ami határaikon kívül zajlik. Lehet, hogy az emberi elme nem képes átfogni az egész világot; az ember mindközönségesen eltaszítja magától azokat az információkat, amelyek nem érintik őt közvetlenül.

(*Piórem i kamerq*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Sandro Scabello, „Corriere della Sera”, 1999. 06. 11., utánközlés: „Forum” 1999, nr 26.)

Túlzó az a gyakori megállapítás, hogy „az egész világ a médián csüng”. Még ha elfogadjuk is, hogy az olyan fontos eseményt, mint amilyen egy olimpia megnyitója, kétmilliárd ember néz végig, ez még mindig csak az emberiség egyharmadát jelenti. Még a nagy jelentőségű, világra szóló események tévés közvetítésének nézőserege sem nagyobb, mint bolygónk lakóinak tíz-húsz százaléka. Ez persze sok, de semmiképpen sem az „egész világ”. A valóságban ugyanis emberek százmilliói élnek úgy, hogy semmiféle vagy csak igen szórványos kapcsolatuk van a médiával. Legutóbb magam is számos olyan afrikai településen laktam, ahol nem volt sem televízió, sem rádió, sem újság. Az egész Malawi Köztársaságban egyetlen újság jelenik meg, Libériában kettő, az is nagyon gyatra. Televízió egyáltalán nincs arrafelé. A világ sok országában a televízió csak napi kettő-négy órában ad műsort. Ázsia jelentős területein – például Szibériában, Kazahsztánban vagy Mongóliában –, ha vannak is tévéállomások, az emberek tulajdonában lévő vevőkészülékek olyan ócskák, hogy nem lehet velük fogni az adásokat. Emlékszem, hogy például Brezsnyev idejében Szibéria jelentős részén nem zavarták a rádióadásokat, mivel úgysem volt az embereknek olyan készülékük, amelyen nyugati állomásokat foghattak volna. Az emberiség jelentős része él tehát a média hatósugarán kívül, s ezek az emberek nem aggódnak amiatt, hogy a média manipulálja-e őket, hogy a túlságosan drasztikus sorozatok agresszívvá teszik-e a gyermekeiket.

Egyébként is, a világ számos országában, például Afrikában vagy Dél-Amerikában, a televíziót *ex definitione* kizárólag a szórakozás, a kellemes időtöltés forrásának tekintik, ezért elsősorban bárókban, éttermekben, vendéglőkben he-

lyeznek el vevőkészülékeket. Az emberek betérnek a bárba egy italra, s mellékesen oda-odapillantanak a kis képernyőre is. Eszükbe sem jut, hogy a televíziótól valami komoly dolgot várjanak el, hogy ez a médium neveljen, információt nyújtson vagy a világ jelenségeit magyarázza, ahogyan akkor sem számítunk ilyesmire, amikor cirkuszba megyünk.

(Kapuściński Ryszard, *Jak media odzwierciedlają świat*, I. fentebb!)

Megváltozott a nagy médiahálózatok harmadik világhoz fűződő viszonya. Ezek a médiumok egyre inkább a fejlett társadalmakra összpontosítják figyelmüket. Ha tudósítanak is a harmadik világból, főleg olyankor teszik, ha ott valamilyen mézszárlásra kerül sor – mint például Ruandában –, ha valami nagyon rossz, nagyon drámai esemény történik. Nem tudósítanak a hétköznapi, valóságos életről. És nem az újságírók változtak meg, ők azt teszik, amire utasítják őket. A médiafőnökök parancsolnak, akik nem látnak ebben üzletet. A probléma lényege az, hogy a média a „felszínre” összpontosít, a jelenségek „mélyét” viszont teljesen figyelmen kívül hagyja.

(*Jak z polskiego dziennikarza stał się pan międzynarodowym pisarzem?*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Robert Manne, „Quadrant” 1995, nr 12.)

Az ön Afrikáról készült albumának képeit nézegettük, és megdöbbenett bennünket az, hogy mennyire különbözik az ön által bemutatott kép attól, amelyhez hozzászoktunk. Az ön Afrikája derűs, mosolygós, egyetlen felvételt leszámítva nem látunk benne szenvedést, éhezést. Mi az igazság arról a világról? Csupán az album kedvéért válogatott ilyen felvételeket, vagy valóban ilyennek látja Afrikát?

Ilyennek látom, itt azonban megint alapproblémát érintünk. A fényképezőgép optikája természeténél fogva deformál. Az objektív mindig szelektál, a valóság valamely kiragadott részletét mutatja, amely a nagyítás mechanizmusa révén kelti egységes egész kép benyomását. A néző meg van róla győződve, hogy az egész ottani világ ilyen. Ez is azt példázza, hogy az információkkal teli világban lehetséges egyúttal teljes dezinformációt folytatni. Igaz, hogy Afrika szegény, de az ottani világ is normális világ. Van persze néhány tragikus pontja, ahol borzalmas dolgok történnek. A médiumok ezekre koncentrálnak, s ezzel hamis képet festenek az egész kontinensről. Az én fotóalbumom a média deformáló magatartásával vitatkozik.

(*Zawód: dziennikarz*, I. fentebb!)

Magánál a forradalomnál jobban érdekel az, ami a forradalom előtt történt, a frontnál jobban érdekel az, ami a frontvonal mögött zajlik, a háborúnál jobban az, ami a háború után fog történni. Bemutathatunk még egy újabb felfordulást, még egy puccsot, lázadást, még egy látványos eseményt, de ezek mind ismétlődnek, és semmire sem adnak választ; mélyebbre kell nyúlnunk, a kiváltó okokhoz, azok pedig a kultúrában rejlenek. Le kell mérülni a folyó medrébe. Hogyan lehet másként, ha nem a kultúrával megmagyarázni azt a tényt, hogy napjainkban az egyes afrikai országok eltérő szinten állnak, pedig azonos helyzetből indultak? A kultúra inkább a minden-

napi életben nyilvánul meg, mintsem a forradalmi változásokban, ezért kell a kultúrára figyelni.

(Ryszard Kapuściński-vel beszélget Michał Łuczewski, 2001 /nem publikált interjú/.)

A közönyt, sőt arroganciát elsősorban a hatalmas amerikai tévéhálózatok politikájához kötném, olyanokéhoz, mint az ABC, a CBS, a CNN. Ezek mellett ugyan léteznek szakfolyóiratok (*Foreign Affairs, Foreign Policy, Harper's*), amelyek a harmadik világ problematikáját objektív módon kezelik, csak hogy hatókörük korlátozott. A nagy médiaközpontok az információt mint árut kezelik, nem pedig mint az igazság hordozóját. Ennek következtében a harmadik világ képe erőteljesen deformált: vagy teljesen mellőzik a térség országainak bemutatását, vagy – ami sokkal kártékonyabb taktika – a legsötétebb színekben ábrázolják a harmadik világot. Így kapjuk aztán a szokásos, poklot idéző információkat: Bangladesben mindig árvíz van; Afganisztánban állandóan pusztítják a buddhista sztúpákat; Ruandában a lakosság folyamatos mészárlása zajlik; Pakisztánban büntetlenül folyik a drogkereskedelem stb. Az ily módon preparált információk befogadója annak az illúzióknak az áldozatává válik, hogy ő maga tökéletes világban, egy új utópiában él, amelyet mindenfelől ellenséges erők vesznek körül. A harmadik világban veszélyforrást lát. Védekezőreflex alakul ki benne: „El kell határolódnom ettől a bűnöző világtól – gondolja –, miért kellene segítenem vagy fizetnem ezeknek a banditáknak? Lássanak végre munkához azok az emberek, szövetkezzenek egymással, kapcsolódjanak az internethez, vegyenek maguknak mobiltelefont, hagyják abba végre a belháborúkat, a gyanús üzleteléseket”. Ezen a ponton újabb illúzióval találkozunk: a műszaki fejlődés nem vezet automatikusan sem a jóléthez (mit kezdhethének az emberek az internettel, ha egyszer nincs áramuk?), sem a nyugati megoldások bevezetéséhez. A modernizáció ugyanakkor a fundamentalizmust, az „antiwesternizációt” is szolgálhatja. (Elsőként talán Nagy Péter cár politikája igazolta ezt a feltevést, ő ugyanis a holland és angol haditechnikát arra használta fel, hogy megerősítse saját egyeduralmát.)

(Ryszard Kapuściński-vel beszélget Michał Łuczewski, l. fentebb!)

A Nyugat védekezik, óvja állampolgárait mindentől, ami nem nyugati. Ha megnézzük, milyenek a világból érkező tudósítások a nyugati médiában, észrevehetjük, hogy azt, ami nem nyugati, veszélyként értelmezik. Keletről a maffia fenyeget. Délről a fundamentalisták fenyegetnek. Afrikából azok az őrült afrikaiak, akik kölcsönösen gyilkolják egymást. Ázsiából és Dél-Amerikából a kábítószerek-kereskedők. Minden, ami nem nyugat-európai, veszélyt jelent.

(*Pisze pan od czterdziestu lat...*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Anders Bodegard, ford. Dorota Ines Nowak, „Brick” 1995, nr 51.)

A világgal kapcsolatos tudás egyre inkább a média kezébe megy át. Az átlagember annyit tud, amennyit az amerikai televízió megmutat neki. Az összes többi televízió, a mienket is beleértve, az amerikai tévéktől veszi az anyagot, az

amerikai tévét tartja mintának. Annyit tudunk a világról, amennyit a három nagy amerikai tévéhálózat akar, hogy tudjunk. Nem alkalmaznak cenzúrát, ahogyan azt a kommunista időkben megtapasztaltuk, hanem manipulálnak. Az igazságtól való eltérés nem direkt hazugság, hanem a hazugság igazságként történő elfogadása.

Mi hát az alapja ennek a manipulációnak?

A témaválasztás. Csak bizonyos dolgokat mutatnak be, s azokat is abnormális arányban. Itt van például a szegénység. Ha a televíziót nézzük, jogosan gondolhatjuk azt, hogy a világ legfőbb gondja a terrorizmus, a különféle fundamentalisták, a drogkereskedelem és mindenféle szervezett bűnözés. Ez pedig nem igaz. A világ legfőbb gondja az, hogy az emberiség kétharmad része szegénységben, az éhínség szélén tengődik ezen állapot megváltozásának esélye nélkül. Régebben a világ Nyugatra és Keletre, demokráciákra és totalitarizmusokra oszlott. Napjainkban szegényekre és gazdagokra osztható. És ez a különbség növekszik. Úgy lépünk a XXI. századba, mint az emberiség nagyon megosztott családja. A világ kétszázhatvannyolc lakójának annyi a vagyona, mint az emberiség felének együttesen. Ezt nem tudjuk megváltoztatni. Túlságosan hatékony erők munkálkodnak azon, hogy ez a felosztás megmaradjon, sőt, elmélyüljön. Ezt azonban nem tudjuk meg a híradókból. A manipulálás lényege az, hogy a szegénység problémáját az egzotikum szintjére süllyeszti. Vannak speciális csatornák, mint a Discovery, a Travel, vagyis turisztikai csatornák – ide szorult a szegénység kérdése. „Ha a Bahámákra utazol, találkozatsz szegény faluval”. A szegénység turisztikai látványosság lett.

Mi lesz a sorsa ilyen körülmények között az újságíró szakmának?

Borzalmas változásokon megy át. Az újságírás nagyon felelősségteljes hivatás volt, magas szintű képzettséget, tudást, érettséget követelt. Valamikor a nagy újságírók híres emberek voltak, mindenki ismerte a nevüket, köztudott volt, hogy kit és mit képviselnek személyükben.

(*Manipulacja zamiast cenzury*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Jolanta Kryswata, „Dziennik Bałtycki” 1999, nr 18.)

A XXI. század elején az embereknek az a benyomásuk, hogy háborúk szag-gatta világban kénytelenek élni. Pedig ez nem így van. Az emberiség kilencvenkilenc százaléka jól vagy rosszul – inkább rosszul, mint jól –, de békés körülmények között él. A fegyveres konfliktusok színhelyei bolygónk kicsiny pontjai. Van belőlük tucatnyi vagy néhány tucatnyi, de ezek csak pontok. Nekünk azonban, akik a világot a háborús góccokra koncentráló média prizmáján keresztül szemléljük, az a benyomásunk, hogy mindenütt háború van, mindenütt halál és pusztulás leselkedik ránk. Az ember nagyon könnyen befolyásolható, a média szuggesztív ereje pedig óriási.

(Kapuściński Ryszard, *Dwa światy*, „Newsweek” 2001, nr 16/17.)

A manipuláció egy másik fajtája a tudatos manipuláció. Manapság a média csak akkor hajlandó egy adott eseményről beszélni, amikor úgy érzi, képes arra, hogy rávilágítson az okokra, és minden kérdésre megfelelő választ adjon. A ko-

szovói krízis például nyolc évig húzódik, de csak akkor kezdenek róla beszélni, amikor döntés születik a probléma megoldását illetően. Nem létezik információ, ha nincs kész válasz az esemény okaira vonatkozó kérdésre.

(*Ismaeli continua a navigare*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Maria Nadotti [in] Ryszard Kapuściński, *Il cinico non é adatto a questo mestiere. Conversazioni sul buon giornalismo*, A cura di Maria Nadotti, Roma 2002.)

A médiumok egyébként egyáltalán nem abban érdekeltek, hogy a valóságot mutassák – sokkal inkább a kölcsönös versengésben érdekeltek. Egy televíziós csatorna vagy egy újság nem engedheti meg magának, hogy kihagyjon egy hírt, amelyet közvetlen konkurense közölt. Ennek pedig az a vége, hogy a médiumok nem annyira a valós életet, mint inkább konkurenseiket figyelik.

A mai médiumok csoportba verődve mozognak, mint a birkanyáj. Nem képesek arra, hogy önállóan, másoktól függetlenül lépjenek. Ezért aztán mindenütt ugyanazokat a beszámolókat, ugyanazokat a híreket halljuk, olvassuk. Nézzük például a Perzsa-öbölben zajló háborút! Kétszáz tévéstáb sereglett össze ugyanazon a helyen. Ugyanebben az időben számos jelentős, sőt, kulcsfontosságú dolog történt a világ más részein, mindez azonban nem látszott fontosnak, senki nem tudósított ezekről az eseményekről, mert mindenki a Perzsa-öbölben tartózkodott. A nagy televíziós hálózatoknak ugyanis nem az a céljuk, hogy a világ állapotáról adjanak hírt, hanem az, hogy elkerüljék a vereséget a többi hálózattal folytatott versengésben. Ha pedig mindjárt ezután történik valami újabb esemény, mindannyian átrohannak az új régióba, együtt lesznek ugyanazon a helyszínen, és nem lesz idejük arra, hogy máshonnan tudósítsanak. Az átlagember pedig ilyen hírek alapján alakítja ki a világ helyzetére vonatkozó nézeteit.

(uo.)

Nem lehet megfékezni a negatív jelenségeket, például az érzelmekkel való visszaélést. Az újságíró belép annak az anyának a lakásába, aki épp elvesztette a fiát, és arról faggatja az asszonyt, hogy hogyan érzi magát. A kamera objektívje mint egy hiéna, lesi a könnyeket, a kétségbeesést kifejező gesztusokat. Nincsenek itt aggályok, morális fékek. És nincs ez elől menekvés, mert a konkurencia mechanizmusa piaci mechanizmus, a piaci mechanizmus pedig a demokrácia alapja. Nem ismerünk semmiféle jobb rendszert, mint a piac, a demokrácia, a konkurencia. Ezek vezetnek oda, hogy ha valaki – például egy újságíró – nem hajlandó bizonyos normák szerint viselkedni, üres helyet hoz létre, ahova máris befurakszik valaki más. Lehet mindezt elítélni, korlátozni, bírálni, de megszüntetni nem tudjuk.

(Kapuściński Ryszard, *Dwa światy*, l. fentebb!)

A lengyel politikai-társadalmi átalakulás időben egybeesett a világban végbe menő médiaforradalommal. A médiaosztály – gyakran használják napjainkban ezt a fogalmat –, amely a mi berendezkedésünkben új szociológiai és kulturális jelenségnek számít, óriásira nőtt. Az újságírás, amely korábban eléggé exkluzív hivatás volt, tömeges foglalkozássá vált. Ezrével szippantott fel a média olyan

embereket, akiknek nincs semmiféle tapasztalatuk, szakmai – s ami nagyon fontos –, erkölcsi felkészültségük.

(Zawód: *dziennikarz*, I. fentebb!)

A média színvonala tökéletesen tükrözi a kultúra helyzetét, annak megosztottságát magas- és tömegkultúrára. Vannak komoly lapok, rádióadók, tévéprogramok, amelyekben megőrződött a régi stílusú újságírói felelősségtudat. Csak-hogy ezek jelentik természetesen a kisebbséget. A médiumok többsége manapság ugyanis a bolygóméretekben is dinamikusan fejlődő szolgáltató világ része. Ezért nem szabad elfelejtenünk, hogy más az újságíró, és megint más a médiamunkás. A lengyel nyelvben, sajnos, nem létezik ez a különbségtétel. Az angol nyelv viszont nagyon pontosan definiálja a különbséget. Létezik a *journalist* fogalma és mellette a *media worker* fogalma, amelyet senki sem kever össze az újságíróval. Lehet valaki *journalist*, aki egyáltalán nem *media worker*. És fordítva. A *media worker* ma például bemondó a tévéhíradóban, holnap kormányzóvivő, holnapután tözsdeügynök, aztán gyárigazgató valamely óriás olajcégnél. Benne ez a munka nem kapcsolódik össze semmiféle társadalmi vagy erkölcsi kötelezettséggel. Az a dolga, hogy árut adjon el, mint mindenki, aki a fejlett társadalmakban óriásivá duzzadt, s egyre növekvő szolgáltató szektorban dolgozik.

Ezért olyan nehéz beszélnünk az újságírásról és a médiáról általánosságban. Vannak a világon nagyszerű újságok, olyanok, mint a *Le Mond*, az *El País*, a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, az *Independent* vagy a *New York Times*. Ezek igényes lapok, objektív és elmélyült képet közvetítenek a világról. Ugyanez a helyzet a televíziókkal is: a BBC és az Arte kiváló tévécsatornák, amelyek ugyancsak részei a médiavilágnak. Ezek mellett azonban ott van a tömegtermelést végző média, amely a szórakoztató kultúrához tartozik, és semmi köze a tényszerű információhoz és tudáshoz.

Lengyelországban még mindig a média előtti korszak szabályai szerint élünk, és olyan emberektől, akiknek sem megfelelő képesítésük, sem ilyenfajta ambíciójuk nincs, mégis azt követeljük, hogy tartsanak be olyan alapelveket, amelyek nem az ő alapelveik, mert nem is lehetnek azok. Sehol a világon nem követelik meg egy *media workertől*, hogy világra szóló eseményeket kommentáljon vagy tudományos igényű magyarázatot adjon egy jelenségről. Az általa megtermelt áru látványos voltát kéri rajta számon. Ezek annak a médiavilágnak a szabályai, amelyben – jóllehet, még magunk sem tudjuk – már benne élünk, amelynek részei vagyunk. A médiumokban nem fognak kizárólag Lipman, Wańkowicz, Pruszyński formátumú újságírók dolgozni, de nekik is helyet kell biztosítani.

(uo.)

Mennyire kemény a lengyel sajtó?

Nincs már a világon kemény sajtó. A média már nem a mindenkori rendszer ellenzéke. Régebben a sajtó leleplezett dolgokat, eltökélten harcolt valamiért. Mára megváltozott a médiumok helyzete. Megfeneklettek a hatalom mellett, már nem tiltakoznak, nem kérdőjeleznek meg alapelveket.

(uo.)

Mostanság elég meglátogatni egy nagy tévéállomás valamelyik szerkesztőségét: az ember luxuspalotába lép, ahol márványburkolatok és tükrök között szuperelegáns hoszteszek kísérik a csöndes folyosókon. Ezek azok a helyek, ahova átköltözött a valódi hatalom az államelnöki palotákból és a kormányépületekből. Mert a hatalom azé, aki kezében tartja a tévéstúdiót, tágabb értelemben a médiát általában. Ezt igazolják azok a véres harcok, amelyeket az utóbbi években vívtak a hatalomért Bukarestben, Tbilisziben, Vilniusban és Bakuban. A lázadók mindenütt a televízió épületét akarták megszerezni, nem pedig a kormány épületét, a parlamentet vagy az államelnök irodáját.

(Kapuściński Ryszard, *Jak media odzwierciedlają świat*, I. fentebb!)

Az újságírás már nem életstílus, hanem a pénzkereset egyik módja. Ez persze nem jelenti azt, hogy annak a formának, amelyet én művelek, el kell tűnnie. Egyszerűen csak arról van szó, hogy többé már nem tömeges jelenség, már csak szabadúszók művelik.

(*Reporter na czótnie*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Zbigniew Górnjak, „Nowa Trybuna Opolska” 1997, nr 97.)

A harminc-negyven évvel ezelőtti riportokban, amikor még nem volt televízió, a dolgok felszínét írták le, külső megjelenésüket, azt, amit ma a tévé képernyőjén láthatunk. Az irodalomnak akkor van esélye arra, hogy együtt éljen a televízióval, ha meg tudja magyarázni, el tudja mélyíteni a képet.

(*Gränsövergang*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Kjell Albin Abrahamson, [in:] K. A. Abrahamson, *Polen diamant i askan [Lengyelország, gyémánt a hamuban]*, Stockholm 1997.)

Szerencsére létezik még a komoly riport, és meg is védi magát. Ugyanúgy, mint a jó irodalom. Fennmarad, függetlenül attól, mekkora mennyiségű krimivel vagy émelyítő ponyvaregénnyel árasztanak el bennünket.

(*Wybrałem reportaż*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Grażyna Mikłaszewicz, „Gazeta Współczesna” 1997, nr 99.)

Egy médiakutató az újságírókat az ókori vallások papjaihoz hasonlította. A médiának ma valóban óriási hatalma van: bárkit felemelhet, de tönkre is tehet, kiátkozhat a társadalomból. Mindez különleges felelősséget ró az újságíróra. És számos újságíró meg is felel ennek a kihívásnak. Hangosan ki kell ezt mondani, hogy szembehelyezkedjünk azzal a nézettel, miszerint a média nem más, mint hatalmas szemétdomb. Ez a nézet egyszerűen hamis.

(Kapuściński Ryszard, *Dwa światy*, I. fentebb!)

Mi, tudósítók a legfontosabb dolgokra, az adott probléma lényegére koncentrálnak, a televízió ezzel szemben a műszaki kérdésekre. Mi vitatkozunk, hipotéziseket állítunk fel, forgatókönyveket alkotunk. A tévések a világitás, a hangosítás, a konnectorok, a vezetékek, a kamera szállítása, a filmek elküldése miatt idegeskednek. Mi aláírjuk a szövegeinket, felelősséget vállalunk azért, amit leír-

tunk, azok a felvételek viszont, amelyeket a CNN közvetít, hatvan szűrőn mentek át. Ugyan mi marad az operatőrök által küldött anyagból?

Őn azt állítja, hogy a videokamerák hatására a history helyét a story foglalja el. Milyen hatással van ez az információra?

Borzalmas hatással. Nincs jövő, nem létezik a múlt, minden a mai nappal kezdődik, minden esemény légüres térben lóg.

(Piórem i kamera, l. fentebb!)

Napjaink médiája olyan, mint az iskolai falitábla – letörlik, újra teleírják, aztán megint tisztára törlik. A folytonosságnak ez a hiánya oda vezet, hogy a múlt nem történelemmé, hanem azonnal régészetté válik. Minden esemény azonnal megkövült formát vesz fel, amellyel már nincs semmiféle érzelmi kapcsolatunk. Korunk emberének nagy gyengesége, nagy szerencsétlensége ez – nem tud gyökeret verni a történelembé, mert a múlt eseményei eltűnnek a tudatából.

(Kapuściński Ryszard, Dwa światy, l. fentebb!)

A szeptember 11-ei támadás után olyan embereket kerestek, akik megbízható elemzéseket tudtak volna elvégezni, és kiderült, hogy kevés ilyen ember van. Szinte egyáltalán nincsenek iszlámhoz értő publicisták. Pedig hát a keresztény és az iszlám civilizáció több mint ezernégyszáz éve él egymás mellett! Ennek ellenére senki sem képes kompetens módon megmagyarázni az embereknek, hogy az iszlám terrorista irányzat egyáltalán nem új jelenség, hiszen még a kereszties háborúk idején jött létre. Az első ilyen szekta 1090-ben alakult. Vagyis ez a hagyomány már kilencszáz éves, a médiában mégis úgy mutatják be, mint egyedülálló, sajátos jelenséget.

(Chrześcijaństwo przestało być definicją Europy, Ryszard Kapuścińskival beszélget Krzysztof Bobiński és Marek Sarjusz-Wolski, „Unia i Polska” 2001, nr 18.)

Az újságíró-képzés gyengesége az egész világon abból fakad, hogy az oktatási intézményekben elsősorban technikát és technológiát tanítanak a hallgatóknak. A szakmához szükséges etikai felkészítést teljesen figyelmen kívül hagyják. Pedig az újságírónak gyakran azonnal, egy perc alatt kell erkölcsi döntést hoznia, például olyankor, ha élőben készít interjút vagy riportot. Az ilyesmi villámgyors reagálást, vagyis tökéletes erkölcsi felkészültséget követel.

McLuhan gondolatmenetét követve azt mondhatjuk, hogy napjainkban a lényeg a *messenger*, nem pedig a *message*, vagyis az oktatás a tájékoztatási eszközökre koncentrál a tájékoztatás – annak értelme, értékei, erkölcsi kontextusa – helyett. Megtanítják, hogyan kell egy adásporcba vagy húsz gépelt sorba sűríteni egy tájékoztató anyagot, de nem beszélnek az anyag tartalmáról. Nem az a fontos, hogy mit adunk el, hanem hogy miként adjuk el.

(Zawód: dziennikarz, l. fentebb!)

Semmiféle konszernnek, semmiféle autógyárak vagy olajcégek nem hoznak akkora hasznot, mint az információ-kereskedelem. Ez ma a legjövődélmezőbb üzlet. És mi lett ennek a következménye? Míg korábban az újságok, tévé- vagy rádióadók vezetői szerkesztő urak, megszállott újságírók voltak, akik harcoltak

valamiért, addig manapság közönséges üzletemberek a főnökök. Semmi közülük semmiféle újságíráshoz, s nem is akarják, hogy legyen! Az információ azok kezéből, akik az igazságért harcoltak, átkerült olyan üzletemberek kezébe, akik nem azzal törődnek, hogy az információ fontos, igaz vagy értékes legyen, hanem azzal, hogy látványos legyen. Ma az információnak szépen csomagolt áruknak kell lennie, hogy könnyen el lehessen adni. Az, hogy az igazság helyett a vonzó külső lett a fő kritérium, óriási kulturális forradalmat jelent, amelynek mindannyian tanúi és résztvevői, gyakran áldozatai vagyunk. A főnök nem azt kérdezi, hogy igaz-e valami, hanem, hogy el lehet-e adni, hoz-e magával reklámmot, mert ő abból él. Ezek a nagy médiumok elvonják a figyelmünket a lényeges dolgokról, és a technikai kérdések felé irányítják. Ki tud gyorsabban, színesebben, ki felszínesebben vagy képletesebben írni, kinek van műholdas, közvetlen tudósítása, és kinek csak utánközlése? Egyszóval, ki hagy kevesebb időt a közönségnek a gondolkodásra.

(Manipulacja zamiast cenzury, l. fentebb!)

Negyven vagy ötven évvel ezelőtt egy fiatal újságíró odamehetett a főnökéhez bizonyos szakmai kérdésekkel: megkérdezte tőle, hogyan kell valamit megírni, hogyan kell rádiós vagy televíziós riportot készíteni. És a főnök, aki rendszerint az illető idősebb kollégája volt, elmondta saját tapasztalatait, és hasznos tanácsokkal szolgált. Próbáljon meg most odamenni valaki Turner úr-hoz, aki életében nem volt újságíró egy percig sem, aki általában ritkán olvas újságot vagy néz televíziót – nem fog tudni adni semmiféle tanácsot, mert halvány fogalma sincs arról, mi a mi munkánk lényege. Az ő célja és legfőbb szabálya nem a mi szakmánk tökéletesítése, hanem a minél nagyobb haszon.

Az ilyen személyek számára mások, az egyszerű emberek létének átélése se nem fontos, se nem szükséges. Pozíciójuk alapja nem az újságírói tapasztalat, hanem az a képesség, hogy minél több pénzt keressenek.

(Ismaeli continua a navigare, l. fentebb!)

Mivel képzeletünk nem képes lépést tartani újításainkkal, paradox helyzet alakult ki. Óriási mennyiségű adattal rendelkezünk, amelyek semmiféle kulturális környezetben nem funkcionálnak. Egy európai azt az információt kapja például, hogy Loméban az államfőt megfosztották hatalmától. Fogalma sincs, hogy ez mit jelent. Jó hír-e ez vagy rossz. Azt sem tudja, mire kell neki ez az információ. Csak arra jó, hogy zavart okozzon a fejében. A mi gondunk ezért nem is annyira az adatok sokasága, hanem az, hogy esélyünk sincs ezek feldolgozására.

(Chrześcijaństwo przestało być definicją Europy, l. fentebb!)

Az átlagos tévénező még azt is kierőszakolja, hogy milyen legyen a tájékoztatás módja – az ő ízlése szerint készülnek a programok, ezért egyre rövidebbek, egyszerűbbek. Ehhez még újságíróra sincs szükség. Ha manapság történik a világban valami váratlan dolog, katasztrófa, szerencsétlenség, a nagy tévéállomások embereket küldenek a helyszínre, akik videokazettákat vásárolnak a helybéliektől. Ma már az egész világ tele van kamerákkal. A társadalmak ezért belefül-

ladnak az információkba. S míg korábban a cenzúra az információ hiányát jelentette, addig ma információfölslegre utal. Képzeletünk nem tud megbirkózni a tényeknek ekkora tömegével, nehezen meghatározható információk zaj keletkeznek. Az átlagember nem képes szelektálni, nem képes a tényeket rangsorolni.

Ezért aztán egy Wembleyben rúgott gólnak ugyanakkora a súlya, mint a zairei megszárlásnak?

Abszolúte! És ez nagyon veszélyes jelenség. Az információs invázió tovább tart, a veszély növekszik, s egyelőre még nem dolgoztunk ki semmiféle védekező mechanizmusokat, amelyek hatékonyak volnának.

Megállítja-e egyszer valami ezt az információs forradalmat?

Nem tudom, tényleg nem tudom. A trend egyelőre negatív, az egészet elemezhetjük, leírhatjuk, de orvosságot rá nem találunk. Mindehhez még egy másik jelenség is társul. Nevezetesen, ahogyan valamikor létezett a kommunista párt központi bizottsága, úgy most alakulóban van az információ „központi bizottsága”. Növekszik a különféle nagy médiahálózatok koncentrációja, egyre több információ található egyre kevesebb kézben. Világosan látszik a tendencia: a nagytőke az információs források felvásárlására, a kommunikációs hálózatok összekapcsolására törekszik.

(Reporter na czótnie, l. fentebb!)

Ma már szinte lehetetlenség olyan anyaghoz jutni, amely nincs meg a Reuternak.

Igen, ez nagyon tipikus, és a kommunista időköt idézi. Akkoriban hasonló volt nálunk is a helyzet. Néha előfordult, hogy Afrikában elsőként jutottam hozzá valamilyen érdekes anyaghoz, még mielőtt a szovjet hírügynökség, a TASZSZ megkapta volna. Egy alkalommal – 1963-ban, a zanzibári forradalom idején – én voltam az egyetlen, akinek sikerült a szigetre jutnia. Én voltam a világ egyetlen újságírója, akinek közvetlen információja volt az eseményekről. Az egész anyagot elküldtem Varsóba. A mi hírügynökségünk, a PAP volt az első, amely hozzájutott ezekhez az információkhoz, de nem adta le, mivel a TASZSZ tudósítója szintén ott volt Nairoiban, ám neki nem sikerült a szigetre jutnia. Annyira elkeseredtem, hogy végül magam kerestem meg a TASZSZ tudósítóját, és megmondtam neki, mit írjon. Megírta, elküldte Moszkvába, másnap a PAP is leadta a sajtónak az én anyagomat.

Mi a teendő az ilyen véleménymonopólium esetén?

Itt tulajdonképpen két problémáról beszélhetünk: részben az információs források hatalmas centralizációjáról, részben pedig a szerkesztőségek főnökeinek óvatosságáról, hogy azt ne mondjam, opportunizmusáról. Minthogy válogathatnak, szívesebben közölnek nagy hírügynökségektől, mintsem független újságíróktól származó anyagokat, márpedig ezek általában jelentősen különböznek egymástól.

Az 1991-es Perzsa-öböl-beli háborúig talán egyetlen korábbi nemzetközi esemény sem vált akkora médiaérdeklődés tárgyává, s mégis milyen gyatra eredményt, milyen kevés információt eredményezett ez az érdeklődés.

Nem akartam odautazni. Tisztában voltam ugyanis azzal, hogy annak az egésznek semmi köze az újságíráshoz. Propaganda volt az egész, klasszikusan

ellenőrzött propaganda-mechanizmus. Az egyetlen hírforrást az amerikai hadsereg kommunikációja jelentették. A kuvaiti háború alatt az újságírás átalakult az amerikai hadsereg főhadiszállása számára dolgozó propagandaosztaggá.

És mi a véleménye a somáliai invázióról és az onnan küldött tudósításokról, amelyeket a legnagyobb nézettségű időpontokban közvetítettek?

Pontosan ugyanez. Ha az újságírókat megfosztják attól a lehetőségtől, hogy saját információkat szerezzen, az újságírás többé nem az, ami, hanem a hadvezetés hivatalos hírcsatornája, azzal a különbséggel, hogy a híreket nem maga a bázis, hanem egy riportert közli. Ugyanez történt az amerikai invázió idején Grenadán, majd megismétlődött Haitin. Az újságíró szárnyaszegetté válik, ha megfosztják az önálló munka lehetőségétől. Számomra ez a határa annak, amit újságírói hivatásnak nevezünk, és minden alkalommal visszautasítom az ilyen típusú munkát.

(Gränsövergang, I. fentebb!)

Az internet világsikere mintha válasz akarna lenni a televízió globalizációjára. Aki nem akarja azt nézni, amit mindenki néz, privát kapcsolatokat keres internetes úton. A globális komputerhálózatok tehát mintegy a média privatizálására törekcsenek. Csak-hogy az internetezés egyúttal azt is jelenti, hogy töméntelen mennyiségű információs szemét között mozgunk.

A kulturális párbeszéd mindig a kiművelt elmék, az elmélyült gondolkodás, a koncentráció, a csönd párbeszéde volt. Ha mindenki egyszerre kezd beszélni, ahogyan az az interneten történik, a beszéd vásári szintre süllyed. Hiszen a mindennapi kapcsolatokban az emberek többségének általában nincs semmiféle különleges mondandója. Ez nekünk, riportereknek elemi tapasztalatunk: amikor egy riporthoz úgynevezett egyszerű emberekkel folytatott beszélgetések során keresünk anyagot, később, a szerkesztéskor kiderül, hogy az összegyűjtött anyag kilencven százalékának nincs különösebb értéke.

(Plemienna planeta, I. fentebb!)

A kommunikációban, az információközlésben zajló technológiai forradalom annyira új jelenség, hogy egyelőre még csak el vagyunk tőle ragadtatva. Még csak ott tartunk, hogy gyönyörködünk az új játékokban, amely óriási lehetőségeket nyit meg előttünk. Azon viszont még nem volt időnk elgondolkodni, hogy mire is jó ez az egész, milyen tartalmakat kellene közvetíteniük ezeknek a rendkívüli eszközöknek. Hiszen ez csak egy újabb, a civilizáció által létrehozott szerzőszám. Mint a kés – lehet vele kenyeret vágni, de gyilkolni is. Minden technikai forradalom megköveteli az emberektől, hogy képzeletüket helyes mederbe tereljék. Ez pedig mindig hosszú folyamat.

(Chrześcijaństwo przestało być definicją Europy, I. fentebb!)

A hagyományos emberi képzelet és érzékenység korlátozott területre terjedt ki. Az ember sok száz, sok ezer, sok tízezer éven át úgy tekintett magára, mint egy adott törzs, adott társadalom, adott vallás tagjára, a Föld valamely pontjának lakójára. Ezek voltak szellemi hazája központjai, tartóoszlopai. Ezeknek a központoknak a megléte alakította ki képzeletünket, érzékenységünket. Az apá-

ban a család központját, a vezérben a nemzet központját, az egyházban a hit központját láttuk. Ezeknek a központoknak a megléte formálta világunkat, s tette lehetővé, hogy eligazodjunk abban. Életünk során igyekeztünk ezeknek a központoknak a közelében – fizikai vagy érzelmi közelében – tartózkodni.

Most viszont a technika és a kommunikáció megsokszorozta világunkat. A központok elszaporodtak, s ezzel mindjárt meg is szűntek központok lenni, egyenrangúvá, nehezen rangsorolhatóvá váltak. Az ember áttekinthetetlen, kaotikus, nehezen felismerhető valóságban találta magát. Ez az oka a minket, a XXI. századba lépő emberiséget fenyegető tájékozódási zavarnak, gyakran pedig a relativizmusnak vagy nihilizmusnak.

Ugyanígy összezavarodott a média is, amely, mint mi mindannyian, ugyancsak részt vesz ebben a folyamatban. Mindenekelőtt is megsokszorozódtak a médiumok, és ma már mindenki más-más tévécsatornát, rádiót, újságot választhat magának. Ez pedig tudásunk, tapasztalásaink atomizálódásához vezet. Mindenki valami mást tud, valami mást hallott, valami mást látott.

(Kapuściński Ryszard, *Dwa światy*, I. fentebb!)

Tapasztal-e valamiféle jelentős válságot a lengyel médiapiac?

Nem hiszem, hogy a lengyel médiát különleges krízis jellemezné. Állapota a lengyel társadalom állapotát tükrözi. Ha azt mondjuk, hogy egy képviselő nem üti meg a kívánt szintet, jusson eszünkbe, hogy mi választottuk meg őt demokratikus választásokon. Hús a húsunkból, vér a vérünkben. Nincs kire hárítani a felelősséget.

A kiindulóponthoz térünk vissza, iskoláink, egyetemünk állapotához, az egész nevelési folyamathoz. Fel kell nevelnünk egy polgári társadalmat, vagyis olyat, amely tud és akar reagálni. Ha majd tudatos befogadóval lesz dolgunk, aki nem hajlandó ócska tévéprogramokat nézni vagy vacak újságokat olvasni, akkor a vacak adó – minthogy nem kap reklámmegrendeléseket – kénytelen lesz megváltoztatni profilját, különben tönkremegy.

(Zawód: *dziennikarz*, I. fentebb!)

Szaktáncnak új erők, új elképzelésekre, új képzelőerőre van szüksége, mert az utóbbi időben alapvetően megváltozott a munkánk. Az újságírás óriási elektronikus forradalmat él át. Az új technológiák megkönnyítik tevékenységünket, de nem helyettesítik azt. Szaktánc minden gondja, az értékeink, a mesterségbeli tudásunk változatlan marad. A különféle felfedezések, technikai újítások bizonyára sokat segítenek, de nem helyettesíthetik a munkánkat, odaadásunkat, fejlődésünket, megfigyeléseinket, kutatásainkat.

(*Ismaeli continua a navigare*, I. fentebb!)

Az igazi újságírás intencionális, vagyis célt tűz ki maga elé, és valamiféle változtatásra törekszik. A jó újságírás csakis ilyen lehet. Ha elolvassuk a legjobb újságírók írásait, Mark Twain, Ernest Hemingway, Gabriel García Márquez műveit, világosan látjuk, hogy ők is az intencionális újságírást művelték. Mindegyikük harcol valamiért. Azért ír, hogy valamit elérjen, kiharcoljon.

(uo.)

Ön, ha jól értem, optimista a riporter munka értelmét, célszerűségét illetően. Megváltoztathat-e valamit a riporter munkája? Önt sosem kerítette hatalmába a tehetetlenség érzése?

Közvetlenül megváltoztatni mi semmit sem tudunk, de befolyásolhatjuk a politikusokat, segíthetünk nekik. Azzal, hogy tájékoztatjuk a közvéleményt, közvetve hatást gyakorolhatunk a döntésekre. Klasszikus példaként említhetem itt azt az esetet, amikor az amerikai televízió hatással volt arra, hogy Szomáliában félbeszakadt az amerikai intervenció. Az, hogy a televízió bemutatta, amint egy amerikai pilóta holttestét Szomáliában az utcán vonszolják, akkora sokkot váltott ki, hogy az amerikai társadalom azonnal az intervenció abbahagyását kezdte követelni, s ez meg is történt. A média tehát nagyon fontos szerepet tölthet be. Mi riporterek vagyunk, és nincs semmiféle hatalmunk, sem döntési pozíciónk. A közvélemény formálása révén viszont nagyon pozitív reakciót válthattunk ki. A kétséget kizáróan legjobb médiumok folyton abban érdekeltek, hogy legalább egy részét mutassák be annak, ami történik. Olyan embereket keresnek, akik hajlandók elvállalni az ilyen feladatokat. Ez nagyon fontos. A világ közvéleménye számára, az emberek számára.

(Ryszard Kapuściński-vel beszélget Tomasz Brzozowski, l. fentebb!)

A médiának a társadalmi konfliktusok új térképén betöltött szerepét hallatlanul fontosnak tartom. A médiumok, amelyek egyfajta közvetítővé váltak különféle, egymással harcoló felek között – abban az értelemben, hogy tájékoztattak a felek céljairól és szándékairól –, hozzájárultak ahhoz, hogy számos véres konfliktust sikerült napjainkban elkerülni. A hatvanas években, Che Guevara idején a partizánok és az akkori hatalom között semmiféle kapcsolat nem létezett. Ott konspiráció és nyílt háború volt az első naptól kezdve. Mexikóban viszont – annak ellenére, hogy a zapatista mozgalom 1994-ben Chiapasban fegyveres felkeléssel kezdődött – már néhány nap után megtörtént az első információcsere a hatalom és a lázadók között: a követelések elküldése, a médiában megjelent közlések stb. Itt a média járult hozzá a véres kezdet békés befejezéséhez. És egészen az utolsó pillanatig, vagyis Marcos csapatainak a fővárosba történő bevonulásáig, hibátlanul töltötte be a közvetítő, a mediátor szerepét.

(*Wiosna ludów latynoskich*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Artur Domosławski, „Gazeta Wyborcza” 2001, nr 83.)

A média nagy pozitívuma, hogy legyőzött két olyan akadályt, amellyel az emberiség eddig eredménytelenül birkózott: az időt és a teret. Ez nagy forradalom a Földön élő ember történetében. Az emberiség a szemünk láttára lép át a történelem harmadik korszakába. Az első a törzsi közösségek, majd a nemzeti közösségek korszaka volt, a XX. század kezdetétől beszélhetünk a tömegtársadalom kialakulásáról, s már ugyanennek a századnak a vége felé, a média fejlődésének eredményeként, planetáris társadalommá kezdünk átalakulni.

(*Plemienna planeta*, l. fentebb!)

És mégis, az információ és a média területén végbement óriási fejlődés ellenére, az emberek folyton úgy érzik, hogy összezavarodtak, hogy nem tudnak tájé-

kozódni. Nemrég a libériai polgárháborús fronton jártam. Az egyik partizános-tag parancsnokával üldögéltem egy vályogviskóban. Dokie-nak hívták a parancsnokot. Forró, trópusi éjszaka volt.

– *Where are you from?* – kérdezte egyszer csak Dokie.

– *From Poland* – válaszoltam.

– *Poland, Poland* – ismételte meg Dokie. – *But where is Poland?*

– *Poland is in Europe* – magyaráztam.

– *Europe!* – kiáltotta győzedelmesen. – *This I know. Europe is in China!* – Ám kis idő múlva megint kérdezett: – *But where is China?*

– *Where is China?* – ismételt meg tanácstalanul. Mert Dokie már úgy összezevarat a maga földrajzával, hogy egy pillanatig valóban ezt akartam neki válaszolni: – „*I am sorry, Dokie, but where China is I really don't know!*”.

Lehetséges-e, hogy Ryszard Kapuściński valaha is abbahagyja a riporterkedést? Vagy a riporter lét sosem ér véget?

Nem gondolok arra, hogy nyugdíjba vonuljak, s ennek nagyon egyszerű oka van. A mi szakmánkban nincs ilyesmi. A riporterkedés az én életformám. Mi több, a világ szemlélésének sajátos módja, ezt a szemléletmódot pedig nem cserélném fel semmi másra.

(Wybrałem reportaż, l. fentebb!)

(V é g e)

Fordította: Szenyán Erzsébet

A folyóderek

Buda Ferenc

Rendkeresés

– Jegyzetlapjaimból –

Indulok Pestről hazafelé az esti busszal. A város izzó-lüktető fényhalmaza látán – mint már annyiszor – eltűnődöm: micsoda elképesztő energiamennyiséget emészt föl ez a ragyogás! S amit mi elragyogtatunk, az meg sem közelíti a nyugat-európai, s főleg az észak-amerikai pazarlás szintjét. Isten ments: dehogy sírom én vissza a közvilágítás nélküli éjszakákat. (Azokhoz – főként a bombázások miatti elsötétítésekre visszagondolván – elég kellemetlen emlékeim fűződnek.) De – kiváltképp az egymást túlrkító reklámok fényeiből – valamelyest kevesebb vajon nem lenne elegendő? Ha szabad kérnem: e kérdés kapcsán ne hivatkozzunk a szent és sérthetetlen szabadpiac törvényeire és érdekeltégi köreire, s főként ne hozakodjunk elő azzal, hogy a reklámot villogtató cégek megfizetik az elhasznált energia árát. Nos, ha maradéktalanul megfizetik is – amiben egyébként okom van kételkedni –, a kimerülő energiaforrásokat semmilyen költség árán nem fogják, mert nem tudhatják újra feltölteni. S akkor mihez kezdenek – mihez kezdünk! – majd a profitként felgyülemlett pénzzel (ami – mint tudjuk – önmagában nem valós érték, csupán a valós értékek közmegegyezésen alapuló, jelképes helyettesítője)? Mi lesz akkor, ha a pénzzel csak virtuálisan helyettesíthető, létfontosságú értékek egynémelyikének a végére jutunk?

Az értelmetlen tékozlás iránti ellenérzésen túl van még egyéb oka is berzenkedésemnek: nem szeretem, ha az ember rátarti, hivalkodó törpe módjára elhomályosítani igyekszik a Mindenség fényeit. Napjainkban a fényszennyezés már ott díszleg a környezetkárosító tényezők sorában. Földi káprázatok tolaksznak a mennybolt magasztos látványa elé, s a város lakó ember lassacskán el is felejt, milyen lehet a tiszta, csillagos ég.

*

(Lényegében ugyanaz, csak másik oldaláról.)

Benyitok az egyik kecskeméti postahivatalba, levelet szeretnék feladni. Kérek három borítékot bélyeggel. Fizetek, megkapom a kért árut, a kötelező számlával együtt. Ez utóbbi a két hosszanti oldalán végiglyuggatott papírlap, hossza 18,8, szélessége 16 cm, rajta szöveg, számadatok, bélyegző, ahogy azt a szabályzat előírja s a gép kinyomtatja. Első észrevételem: a 18,8 cm-ből 7 cm üresen marad.

Figyelmesebben szemügyre véve kitűnik, hogy a dokumentum csak a három borítékról szól. Némi fejtörés, esetleg tudakozódás árán bízvást rájönnék előbb-utóbb, miért is nincs rajta feltüntetve a bélyegek ára. Engem azonban most legfőképp nem ez nyugtalanít – hanem az erdők sorsa. Kellő adatmennyiség birtokában könnyűszerrel kiszámítható, hogy a számlákra, bizonylatokra, sokpéldányos szerződésekre, felszólító levelekre, szükséges és fölösleges ügyiratokra, de leginkább a nyomban szemébe dobott reklámkiadványokra eltékozolt soktonnányi papír végett hány hektár erdőt vágnak ki naponta. Hovatovább, a papírok irtatlan tömegébe nemcsak hogy belefulladunk, de – az oxigéntermelő növénytakaró kíméletlen és rohamos pusztítása folytán – meg is fulladunk miattuk. A számítógépes nyilvántartás és ügyintézés bevezetése egy röpké időre felvillantotta a mérték fölötti papírfelhasználás csökkentésének reményét s lehetőségét, hisz az új technika ezt valóban lehetővé teszi. Azaz: tenné.

De nem teszi. A gép csak azt teheti, amit az ember parancsol. Való igaz: minden eddiginél nagyobb hatásfokkal a jót is, a rosszat is, hisz neki mindegy. Ha hülyeséget táplálnak bele, úgy általa a hülyeség is hatványozódik. És fertőz és terjed, mint a ragály.

*

Ami a kereskedelmi csatornákon megjelenő s eluralkodó ún. valóságműsorokat illeti, ezek a horpadt szellemű izzadmányok a pénzszerzésen s a mélyreható ízlésromboláson túl – tudatosan vagy tudattalanul – egyéb célra is kiválóan alkalmasak: lassan és szinte észrevétlenül jó előre hozzászoktatják, hozzáédesgetik az embereket ahhoz a nem is távoli jövőbeli állapothoz, amidőn nem csupán néhány önként versengőt-vállalkozót próbaképp s mindössze néhány héten át, hanem – ha tetszik, ha nem – mindannyiunkat, végleg s komolyan, a nap 24 órájában fog szemmel tartani a *valódi Big Brother*.

Ugye, alig várjuk már azt a napot?

Végtére – akár a rácsokhoz, bűzhöz s a rabruhához – ehhez is vígan hozzá lehet szokni előbb vagy utóbb.

Hisz *sose volt még úgy, hogy valahogy ne legyen.*

Merthogy: *mindegy is, hogy s mint lesz, csak egészség legyen.*

*

(A politikáról. No meg a politikusokról:)

Fekete-é a fehér? Nem. De majd kivárjuk, hogy besötétedjék. Vagy ha kell, hát besötétítünk.

*

Kamaszkoromban, amidőn már a közfelfogás szerinti női munkák egynéme-lyikére is ráállt a kezem, egy alkalommal úgy akartam egy leszakadt gombot visszavarni a helyére, hogy az inget magamon hagytam.

– Vesd le, kisfiam – figyelmeztetett anyám félig tréfásan –, magadra varrod a szegénységet.

Maga sem vette már komolyan az efféle hiedelmeket, így bizonyára azért szólt rám, hogy életszerű helyzetben adjon tovább egy apró darabkát a reá is

már csak töredékeiben átörökített hagyományokból: „Lásd, régen ilyen babonákban hittek az emberek.”

Több mint fél évszázad múltán is megmaradt bennem édesanyám hajdani intő szava. Megmaradt, de lám: mégsem lett foganatja. Bizony, magamra varrtam én a szegénységet, sem lefejtani, sem letépdesni nem tudom azóta sem.

*

Az a bizonyos *befelé határtalan szabadság* kívül – mi tagadás – korántsem határtalan. Falak, karámok, kerítések vesznek körül, kordonok, terelőkorlátok állják utunkat, parancsok, kötelezettségek, tilalmak, vagy egyszerűen csak a tárgyi lehetőség hiányai.

Az, hogy tennivalóimat egyedül magam szabjam meg – ma már világosan látom –, végleg elérhetetlen vágyálom marad.

Mitévő legyenek hát?

Terjeszkedem továbbra is befelé.

*

Szedegetem, gyűjtögetem az emlékezet belső tartományaiból a rég elsüllyedt gyermekkor maradványait. Képek, hangok, hangulatok merülnek föl a mélyből, szavak, mondatok, jelenetek ismétlődnek újra, egy hajdani világ: az *én* mikrokozmoszom molekula-töredékei.

Kérdés: vajon összeáll-é, összeállítható-é belőlük valami működőképes, kerek egész?

E feladat során nem csupán keresnem kell a rendet, de mindabból, ami a kint tartó keresgélés-gyűjtögetés közepette a kezembe akad, meg is kell azt teremtenem. Sőt mi több: életet lehelnem belé.

No persze tudom: bizonyos mérvadó (vagy legalábbis: a *mérvet* másokra erőltető) elmék szerint ma már nem az a korszerű irányvonal, ami a rend felé vezet, hanem az, ami a káosz kiteljesedését készíti elő. Am azt is tudom: ez a korszerűség is korszerűtlenné válik egyszer, akárcsak a többi. (Soroljam őket?...) Nincs hát mit kezdenem vele. A szabadság nem azonos a széthullottsággal, s egyáltalán nem mindegy, hogy amire, amiből s főleg *amit* épít az ember, az szilárd szerkezetű, lakható létesítmény-e, vagy már eleve bomlásnak indult szövetek-sejtek elfolyósodott tömege, netán szétomló száraz homok.

*

Hír: jól fizetett szerződéses tartalékosok alkalmazására készül a honvédség. Felső korhatár: 50 év. Évente egyszer-kétszer 15 napi szolgálat a seregben, s még a szolgálaton kívüli időben kijáró rendelkezési díj is, pl. őrmesteri rendfokozatú alkalmazott esetében havi bruttó 100 ezer forint fölött lesz. A seregben is használható szakképzettség természetesen előnynek számít.

Elgondolkodom az ajánlaton. Évente egyhavi szolgálat árán 11 hónapon át ingyen kapnám a fizetést, s ez idő alatt azzal foglalkozhatnám, amivel csak kedvem tartja. Tanári szakképesítésemnek – miért ne? – a hadseregben is hasznát vehetném. Annak idején az egyetemi első évfolyam után letöltött egy hónapos nyári katonai szolgálat befejeztével nem jutottam ugyan feljebb a hon-

védi rendfokozatnál, ezt azonban utólag pótolhatnám. Talán még testileg sem okozna leküzdhetetlen nehézséget számomra az a néhány hét. S ami az előnyök sorából kihagyhatatlan: a respektus! Szegény apám – aki fiatalabb korában összesen vagy hét évet szolgált katonaként, s hajlama, rátermettsége is megvolt e pályához – bizonyára büszkén s elégedetten szemlélné egyenruhába öltözött fiát – ha élne.

Kár, hogy több mint 16 évet késtem a jelentkezéssel.

*

Apám szomorúan, de – azt hiszem – kétségbeesés nélkül távozott e földi létből. Nemigen hitt a túlvilágban, a templomok nélküle is megvoltak, a papokat pedig egy gyermekkori lesújtó élménye nyomán egy életre megutálta. Előző őszszel elment anyám, s ő – 92 évesen – képtelen volt érzelmileg s tudatilag feldolgozni ereje megfogyatkozását, így utóbb már nem csupán beletörődött a változhatatlanba, hanem várta, sőt szinte áhította is a véget.

Utolsó estéjén még egyszer sikerült ágyban fektéből nagy nehezen az asztal mellé támogatnom. Nem tudtam, nem is akartam tudni, hogy ez lesz az utolsó vacsorája. Sóhajtozására – „jaj istenem” – megkérdeztem tőle:

– Fáj valamid, papa?

– Nem – ingatta meg számomra megszokhatatlanul lehorgasztott fejét –, nem fáj semmim.

– Akkor hát mi a baj? – tudakoltam tovább, csakhogy kimozdítsam magába roskadt állapotából.

– Fáradt vagyok, fiam – szólt elgyengült, fátyolos hangon. – Aludni szeretnék... végleg.

Másnap délelőtt elszaladtam hazulról – tőle –, hogy néhány betegápoláshoz szükséges kelléket beszerezzek. Vásárlás végeztével sietek vissza, s már az előszobában hangosan mondom:

– Megjöttem, papa!

Nem válaszol. No, biztosan szunyókál egy kicsit: az utóbbi hetekben nem valami jól aludt éjszakánként, napközben viszont gyakorta elszenderedett. S látom valóban: megszokott testtartásában fekszik a jobb oldalán, párnája a feje alatt takarosán eligazítva, bal kezében, mint mindig, ott az összehajtogatott zsebkendő. De igen csendben van.

Odalépek hozzá:

– Papa!

Máskor álmából felriadva nyomban egyenest rám veti a tekintetét a szólításra. Most meg sem moccan. Meg sem rezzen.

Tapintom a kezét: már hideg. És csak fekszik, mintha nem történt volna semmi, amíg odavoltam. A haláltusának semmi nyoma rajta.

„Talán nem kellett sokat küszködnie – nyugtatgatom magam. – Szépen elaludt.”

Elaludt végleg.

*

Rége: gyermek- és fiatalkoromban lelkileg nehezen viseltem az ismeretlen eredetű fájdalmakat. Égés, ütés, horzsolás nyoma, vágott vagy szúrt seb tudtam mitől van, s hogy előbb-utóbb beheged, begyógyul, abban is biztos voltam. „Ebcson beforr”, vigasztalt anyám, ha valamely tagomat vigyázatlanságból sérülés érte. (Ha szükség volt rá, persze ki is tudta kezelni ezeket a sebeket.) Ám ha valamim csak úgy minden látható ok nélkül megfájdult, abból fenyegető, baljós üzenetet, alattomban támadó titkos betegség tüneteit véltem kiolvasni.

Ma már ritkaságszámra megy a fájdalmak teljes hiánya. Valamelyikük naponta fölkeres, kedve szerint elidőzik nálam, velem kél, olykor velem fekszik. Meghitt barátok lettünk, szinte félszóból is értjük egymást. Üzeneteket hordozniuk fölösleges, s ezt ők is bölcsen belátják: hisz amit velük üzengetnek, azt úgy is visszaküldeném. Olvasatlanul.

*

A létformák időhatárok közé szorított végessége: az anyagparányoktól, elemi részecskéktől – mondjuk – a madarakon s az emberen át az égitestekig, tejútrendszerükig.

Lehet-é igényünk az örök életre (mi az örök élet?!), avagy jobb megelégednünk a – biológiai értelemben vett – faj, nemzetség és egyed szerint megszabott-kiosztott időtartammal, amelynek hosszát (a jó- vagy balszerencsén – illetve, ha úgy tetszik: a Gondviselés kegyelmén – túl) legföljebb balgaságunk vagy bölcsességünk módosíthatja?

Nagy és alapvető kérdés ez, s nyomban továbbvezet a következőhöz, az ugyanilyen sarkalatoshoz:

A szeretetről és szelídségről szóló krisztusi tanítás vajon érvényét veszíti-é az örök élet esélye – azaz jutalma – nélkül? Azért legyünk szelídek, szerető szívűek, más emberek, más lények iránt türelmesek, segítőkészek, megértők s önzetlenek, mert csupán így nyerhetjük el az örök életet?

Ha nem ígértetett volna meg az örök élet, úgy nem is kellene szelídek lennünk?

*

(Ez csak egy példázat, képzeletbeli.) Kapaszkodol egy lék peremén, hasig, mellig a dermesztő vízben, elgémberedett tenyered szilárd fogódzó után tapogat, na most! már-már sikerül támaszba lendülve ügyel-bajjal kievickélned, ám ekkor a fagyosan áttetsző lemez halk roppanással kettéreped, te pedig ismét alámerülsz. Kezdheted előlről. Ujjaid fagytól sajognak, a hideg a csontodig hatol, szerveid működése lelassul, károsodik, nemedet veszíted, már férfi sem vagy, végül csupán arra törekszel, hogy legalább a fejed felszínén maradjon. Lélegzel, szíved is lüktet még, körbetekintesz: kicsit odébb, ahol már vastagabbra hízott a jég, korcsolyázók, jégvitorlások iramlanak. Nem csodálsz, nem irigyled őket, inkább az alant morajló mélyre figyelsz, a hallgatag homályra, a lágy iszapban téllire elvermelődött halakra. Aztán bal kézzel továbbra is görcsösen kapaszkodva a jobbikkal kést kotorsz elő, majd az orrod előtti félasztalnyi jégfelületet megfújva, lesimítva jeleket, betűket karcolsz reá: leírod, ami benned-körülötted tapasztalható. Pontosan. Vagy legalább: szemléletesen. De mindenképp takarékosan.

*

„Ez világ szemétjén gyöngyöt keresgélő,
Olvadozó jégre betűket metélő.”

Ha tudnám, honnét, hogyan s miért merült fel emlékezetemben régi költészetünknek ez a két sora!

*

(Még mindig vízközelben, ám ez már nem példázat.)

Tegnap jártombam-keltemben lekanyarodtam a Tiszához. Csak úgy, minden különösebb cél nélkül. Jólesett legalább néhány percen át csendesen szemlélni a békés, nyugodt folyót az alkonyatban. Egy folyó látványa a bizonyosság érzésével tölti el az embert: ez a víz akkor is itt folyt, amikor én még nem voltam, s föltehetőleg folyini fog akkor is, ha már nem leszek. Egyszer csak látom: egy pár tőkésréce jelenik meg a sima víztükör felületén s úszik vidoran lefelé. Csakhamar előbukkan a harmadik, majd a negyedik, ötödik is. Mindannyian a folyó sodrát kihasználva eveztek-ereszkedtek szapora ütemben. Épp tizenkettőt sikerült végül összeszámolnom. Néztem volna még egyre kisebbedő fekete alakjukat a fakuló vízen, ahogy a maguk nyelvén meg-megszólalva folytatják fürge útjukat a partnak egy eldugott, biztonságos szakasza felé. Sajnos, haza kellett sietnem, de már ettől a néhány vadkacsától is jobb kedvem támadt.

Ha égen, ha vízen – mindenképp jó nézni a madarakat: láttukon földerül, ki-simul a lélek.

*

A 21. század második esztendejének vége felé járunk, s én – mint már annyiszor – arra gondolok: milyen kár, hogy fiatalon nem tanultam zenét. Dallamok jutnak néha az eszembe, azonnali, gyors lejegyzésükhöz azonban ügyefogyott vagyok, zenész gyerekeim pedig ritkán vannak kéznél, hogy segítenének. Így hát a zenei ötletek többnyire elúsznak, elenyésznek nyomtalanul, akár a minap látott vadkacsák az esti folyón.

*

(No: ez már az említett század harmadik esztendejének a legeleje.) Néhány napi szokatlan enyhülés után újból összeszedte magát a tél. Hó hullott tegnap délelőtt majd egy arasznyi, lehűlt a levegő is derekasan. Áttetsző, fagyos pára lebeg odakint, de az égbolt felhőtelen, izzik, ragyog a testesedő újhoid, akár egy fényesre kalapált sarló. Szél nem fúj, mondhatni: kellemes, szép az idő. Legalábbis annak, aki nem fázós természetű. Jómagam szeretem az ilyen telet, mindig is szerettem. Csak ne kerülne olyan sok pénzbe.

*

Ismét emeltek valamelyest a nyugdíjak összegén. Elgondolkodtató: akkor hát miért élünk mégis sanyarúbban az emelés után, mint annak előtte? Hisz a hivatalos tájékoztató szerint – amiben vajon miért is kételkednénk – ez az emelés nagyjából összhangban van az *árváltozások* átlagos ütemével. Igen ám, csakhogy a középértéken belül vannak ám jókora eltérések. A tartós fogyasztsági cikkek

legtöbbjének például alig vagy egyáltalán nem emelkedett az ára. Egy kisnyugdíjas honpolgár költségeinek zöme viszont nem az effélékből adódik, hanem az élelmiszer-vásárlásból, az energia- és vízfogyasztásból, továbbá a gyógyszerekből. Ez utóbbiak pedig a legtöbb idős ember számára nélkülözhetetlenek.

Nyűg gyanánt visel bennünket, öregeket ez a társadalom, s egy csöppet sem könnyebbedik a helyzet attól, hogy ezt mi is éppúgy érezzük s tudjuk, mint azok, akiknek terhére vagyunk.

Az pedig végképp nem vigasztaló, hogy mind kevesebb gyermek születik.

*

Igen: a gyermekek. Az értük, miattuk való aggodalom végigkíséri életünk hosszát, kitölti napjainkat, éveinket. Hisz a gyermek, ha létében függetlenül is töltünk, de felnőtte után sem szakad el úgy a szívüinktől, hogy az őt érő bajok, viszontagságok bennünket is ne szorongatnának. Ezekon a bajokon azonban mi már többnyire nemigen tudunk segíteni, így hát – mi mást tehetnénk? – csak aggodunk, szorongunk értük, miattuk.

S ha lehet, hát igyekszünk mindezt eltitkolni, hogy szorongásunkkal ne őket nyomasszuk.

*

Tegnap meg ma óriási havazás az országban. Változó sűrűséggel, de szünet nélkül havazik most is, a hólepel vastagsága kétarasznyira gyarapodott. Borsodban helyenként kétméteres torlaszokat hordott össze a szél. Akadozik a közlekedés másutt is. Borsika telefonált Szekszárdról: tanítványai otthon maradtak, sok utca járhatatlan, a város megközelíthetetlen.

Hideg egyébként nincsen: napközben fagypont körül volt, csak estére sülyedt alább a hőmérséklet. Feltámadt viszont a szél errefelé is, szorgosan, kitaratóan hordja, sodorja a havat, s a telefonvezetékeken, villanyhuzalokon mély átéléssel éneklő föl-le hullámozó dodekafon dallamait.

*

(Másnap.) Ma ismét fölszedtem az utcán s hazatámogattam egy szegény rézszeg embert. Eldőlt kerékpárjával együtt elgyengülten hevert a féllábszárig érő hóban, s többszöri próbálkozásai ellenére sehogy sem bírt föltápáskodni: lábai nem engedelmeskedtek. (Csakugyan: leittasodás esetén vajon miért épp a lábak mondják föl a szolgálatot legelőször? Ámbár ez így nem is igaz, hisz az agy kisebb-nagyobb működési zavarai a tagok eltehetetlenülését mindenképp megelőzik.) Szerencsére közel, mindössze pár lépésnyire volt a háza, ügyyel-bajjal talpra állítottam hát, s elcipeltem odáig. Igen ám, de az utcaajtót a nagy hótól nem bírtam fél kézzel benyitni. Mi mást tehettem volna – megint csak leültettem pártfogoltamat, de most már a saját kerítése mellé, majd a kiskaput befeszegetve lapátot kerestem, hogy a havat félrehányva mindketten behatolhassunk a portára. Ő közben a nemrég lefejtett homoki újbor szagát árasztva akadozó hangon dűnnyögte: „Én nem tom, mi lehet az én lábommal mostanába, alig van benne erő, csak esek el s nem bírok fölkelni...” Tágas, bár elhanyagolt s befűtetlen hajléka ellenére szinte olyan volt szegény fickó, akár egy hajléktalan. Miután az

ágyára fektettem s egy huzat nélküli piszkos paplannal betakartam, kimentem még az utcára a kerékpárjáért s betoltam azt is a tornác eresze alá.

Mindhárman megnyugodhattunk.

*

Kell, hogy valami maradjon utánad. Valami több s jobb, mint a lábad sáros nyoma vagy a kezed szennye.

A minap – sok esztendő után ismét rajzolgattál. Faragószerszámaid is kinn várakoznak dologra készen a kamarában. Ám a legelső hely – mostmár végképp bizonyossá vált – az írásé. Ez lett, ez maradt a legfontosabb. Még akkor is, ha józanul be kell látnod: műveidért az olvasók tömegei nem tolonganak. Ez a tudat persze aligha ad röptető lendületet az embernek. Annyi baj legyen. Szélcsőndben vagy hátszél híján legföljebb nem vitorlázunk, hanem evezünk. Esetleg úszunk, akárcsak eddig: föl-fölbukva, alámerülve. Amíg a szív s tüdő bírja.

Csak ne volna annyi hínár a vízben.

*

Edelényből érkezett küldemény: Kalász László műveinek bibliográfiája. Lehajtott fejjel lapozgatom. Évek múltán is nehéz elfogadnom, hogy a legtisztább szívek egyikében végképp megszakadt a versfakadás.

Micsoda nagyszerű költő volt! Már kezdettől fogva kész és eredeti, akinek szerintem már születésekor mindene megvolt. (Kivéve talán az alvilági indulatokat: ilyeneket nála soha nem tapasztalhattunk.) Zászló- és jelszólobogtatás nélkül is a szülőháza iránti hű szeretet élő megtestesülését tisztelhattuk s csodálhattuk benne. Mókáiban, elszomorulásaiban, minden szavában s mozdulatában őszinte s természetes volt, akár a patak folyása, füvek-fák növekedése, a Bódvamenti táj kedves domborulatai.

Most lenne még csak 70 éves, s már négy éve halott. Hideg volt s erősen havazott, amidőn szülőfalujában eltemettük. Képek, hangok merülnek föl bennem arról a napról. A kisírt szemű, árván maradt család. A távoztával is fogyatkozó barátok, pályatársak kis csapata. A ravatalozó s a még nyitott koporsó, benne egy végleg befelé tekintő, viaszsárga, idegenül halott arc: a Lacié. Hihetetlen. Hihetetlen. Aztán a sírbeszéd: egyik ilyen, a másik amolyan – kitől mi tellett. Végül: ahogy a föld hantjai tompán alázuhognak, majd betetőződik a sír. Költő testvérem sírja, de akár az enyém is lehetne.

*

(Van még egy féllapnyi üres hely, de ebbe a füzetbe az itt következő háromsoros után többet már nem írok:)

Téli vetés

Kilencvenkilenc,

Perkupa. Földben a mag:

egész Kalásznyi.

*

Kemény hideg van. Ma reggel helyenként mínusz 20 fokot mértek. Holnapra s a jövő hétre sem ígérkezik ennél enyhébb idő. Nem emlékszem még egy ilyen tartósan fagyos februárra. Szép és igazán helyénvaló dolog, ha telente hideg van, csak a fűtés gondoljai ne szorongatnának.

Nem is tudom, miről, ma ismét eszembe jutott egy bő tizenkét esztendeje lezajlott rövid jelenet. Első Trabantunkkal – amelynek árát egyébként egy rokon halála után örökölt pénzből a sógorom fizette be számunkra – megállok a kecskeméti állomás előtti parkolóban. Ugyanakkor s ugyanott száll ki a maga *nem Trabant* kocsiából az országosan ismert ifjú politikus, kezdő költő korában hajdani pártfogoltam, de ma már nem verselget. (Effélét legalábbis nem hallani róla.) Rám köszön:

– Tiszteletem, Feri bátyám! Látom, téged is hozzásegített a rendszerváltás egy autóhoz.

Nem tudtam neki mit válaszolni. Ma sem tudnék.

Talán nem is akarnék.

*

Jó másfél évtizede leírt kallódó mondatom egy sárguló papírlapon:
„Visszavonta kemény öklét a diktatúra; helyette terjengő, túlhizlalt, meghittent meleg ülepének puha biztonságával ajándékozta meg híveit s alattvalóit.”
Sokan vajon nem erre vágnak-é ma is? Ugyan ki merné őket kárhozatni?

*

A hatalom akkor is megront, ha nem birtokolod, csupán vágyódsz s törekszel reá. Hát kerüld!

*

Rádióhír: Hágában nemzetközi bíróság alakult a népirtások kivizsgálására. Az Egyesült Államok nem képviseltette magát.

Vajon miért?

Vagy ne firtassuk?

*

Közben közeledik egy újabb, mocskos háború kezdete. Lényegében már itt is van: ma megszületik a döntés Irak ügyében, s a támadás órákon belül megindul. Értelmetlen pusztítások várhatók ismét, s ezek nyomán semmilyen jó megoldás. De hogyan is lehetne: hisz a támadók érvrendszere merő egy hazugság.

*

Dúl a háború hetek óta Mezopotámia földjén. A tévé péntek esti hírműsorában egy 4–5 éves arab kislány arca, tekintete. Néhány pillanatig látható csupán, de ez a röpké idő is elegendő, hogy belém égesse magát. Mögötte, körülötte hajlék nélkül maradt éhező-szomjazó emberek sokasága. A kurtára nyírt hajú lányka szomorúan tűnődve, elmélázva néz szembe velem. Bárki gyermeke-uno-kája lehetne, akár az enyém is. Nem bírom visszatartani a könnyeimet.

*

Tavaly megkezdett s azóta is készülgető *dies irae* versemet tegnap sikerült 24 sorral gyarapítanom. Így megvan összesen 116 sor. Sok híja van még, s nem csak terjedelmileg. Jó lenne már túljutni rajta: ez a félkész állapot egyéb dolgaimban is hátráltat.

*

Megrögzött szokásuk szerint a verebek hajnali ötkor ismét rázendítettek. Itt tanyáznak százszámra a szomszédbeli orgonabokrokon, alig két-három lépésnyire a nyitott ablaktól, fülsértő ricsajukra ébredek nap mint nap, olykor boszszankodom is miattuk: miért nem hagynak nyugodni még egy kicsit. Ma azonban a koncert vége felé egy meglepően tehetséges hím veszi át a fő szólamot, majd a kórus elcsendesülte után egymaga szólózik tovább. Két-három hangközös egyszerű s kissé esetleges dallamot variálgat csaknem egy teljes percen át, a végén pedig hangját fokozatosan elvékonyítva és lehalkítva egy finom decrescendóval fejezi be.

Ha nem lettem volna annyira álmos, bizvást megtapsoltam volna e figyelemre méltó előadást. Verébtől ilyen színvonalú zenei teljesítményt eddig még soha nem hallottam. Ez a veréb legyőzte önmagát, túlszárnyalván tulajdon verébsége kétségtelen és már-már leküzdhetetlen hangképzési korlátain. Lám csak, mire képes a tehetség! Mintha valaki a belülről fakadó művészi becsvágy sarkallatára foghíjas facimbalmon vagy repedt tilinkón egy Bach-témát játszana végig. Hisz a hangszer csupán a szellem segédeszköze.

Persze az is lehetséges, hogy ez a jeles veréb, miután az én jókor való ébresztésemnek a kórus segítségével s közreműködésével eleget tett, a jól végzett munka tudatában ismét álomba énekelte magát.

*

Belelapozok az újságba. A *Félegyháza*, *Kécske* feliratú oldalon – egyebek közt – anyakönyvi hírek. Születések száma e kis térségben: 5. Házasságkötéseké: 1 (egy). Halálozásoké: 21.

S ez így megy hétről hétre. A hazai népesség nagy része húzódozik a gyermekvállalástól. (Kivéve a cigánység legszegényebb, legtanulatlanabb rétegét: náluk a gyermek jövedelemforrás, van is belőle bőven.)

Elgondolkodom. Ha egy nép ennyire nem kíván utódokat világra hozni, vajon megérdemli-e, hogy fennmaradjon?

A mindenkori kormányoknak természetesen kutyakötelessége, hogy a családalapítási kedvet ne elvegye, hanem a maga eszközeivel ösztönözze. Régen rossz azonban, ha ez a kedv csupán külső ösztönzésre jön meg. Mind többeknél tapasztalható manapság, hogy a gyermeket nem ajándéknak, egy párkapcsolat jutalmának, hanem kényelmetlen nyúgnak, koloncnak, az anyagi gyarapodás és az önmegvalósítás legfőbb hátramoszdítójának tekintik. Gondolkodóba eshetünk aztán, hogy az ily felfogású s lelkületű szülőknek vajon érdemes-e magukat utódokban újratereíteni.

2002. tél eleje – 2003 tavasza

Tompa Gábor

Varázshegy

*Megismételhetetlen
ahogy a madár szárnya írja az eget,
körkörös visszhangú fák
törzseit, kabát türelmét, szikra
lázadását, égő ágy sikló-
repülését, Ofélia lebegő
haját a vizek felett –*

*Megcsókoljuk az eltűnt
tárgyakat, fehér lábak nyírfa-
ligetét, finom kezek orgona-
bokrait, a látás kapuját, melyen
kilépünk kettészelt
koponyával, mellünkben
mályvaszín harangszó lobog –*

*Ne keseríts alpári ö-
rökléttel, Mephistophilis,
fejedről hervadt babérok
hullanak, ronggyá gyűrt
felhőid szorongatod, s nem
sodor özönlő idővized, mert
valaki lát az Ezüsthagyról.*

Noé színháza

*Elkeserítelek színész barátom:
a deszka reccsen és nem rólad szól az este.
Nincsen végállomás az Araráton
annak, ki életét és nem Istent kereste.*

Váróterem

*Hátam borzong, nyelvem epésedik,
mikor férgék az üdvösséget osztják.
Ez a század már huszonegyedik,
s nem jön más, csak az orrszarvú mennyország.*

Felvillan a Tisza

Lengyel András

A szabadkőműves Móra

1

Régóta ismert, hogy Móra Ferenc szabadkőműves volt; 1911 és 1919 (jogilag: 1920) között a radikálisabb szegedi páholy, a *Szeged* tagjaként tevékenykedett. Tevékenységének e területével már többen is foglalkoztak, előbb Földes Anna (1958, 1960), és Hevesi József (1960), majd Péter László (1984), végül Gaál Endre (1992). A föltárt anyag azonban, néhány ismétlődő alapadaton túl, lényegében csak egy-egy részletet vagy összefüggést világít meg. Az elérhető források egységes nézőpontú módszeres értelmezése elmaradt. Ez részben a Móra-kutatás gyöngeségeivel, részben a kutatóknak a szabadkőművesség történetében való járatlanságával magyarázható. A Móra-kutatás érdemi része ugyanis erősen fragmentált, s a java írások mindmáig inkább csak filológiai részletkérdéseket tisztáznak. A szabadkőműves mozgalom története pedig még ma is (vagy talán ma ismét) az irracionális vélekedések ködébe merül el. Így sem az nem vált világossá, hogy az 1911 és 1920 közötti évtized Móra személyes gondolkodástörténetében rendkívül jelentős, későbbi széles körű, nagy írói sikereit számos lényeges vonatkozásban *megalapozó* periódus volt, sem az, hogy mindebben a szabadkőművességgel való találkozás milyen szerepet játszott. A szabadkőműves évtized így végső soron sejtelmes epizód maradt, amelyet a szétszórta megjelent adatok önmagukban nem voltak képesek a maga jelentőségében megmutatni.

Úgy gondolom, már csak ezért is célszerű összefoglalni, s a Móra-pálya összefüggésrendjébe beállítani a jelenleg hozzáférhető adatokat. Ezzel számos olyan összefüggés megvilágosodik, amely eddig rejtve maradt, s most, föltárulván, további összefüggések fölismerésének kiindulópontja lehet.

2

1911-ben, amikor Móra a *Szeged* páholy tagja lett, a magyar kulturális élet meglehetősen bonyolult képletet mutatott. Volt egy nagy, a kiegyezés (1867) teremtette gazdasági föllendülésre alapozott kulturális intézményrendszer, az óvodáktól és elemi iskoláktól az egyetemekig (múzeumokkal, könyvtárakkal, színházakkal stb.), amely együtt a „nemzeti”, vagy ha tetszik, a „hivatalos” kultúra intézményrendszerét alkotta. Ennek föntartása közületi „kézben” volt, az állam vagy a helyi (pl. városi) önkormányzatok valamelyike tartotta fönn. A lehetőségeket részben a szűkösség határolta be (a pénz a lehetséges feladatokhoz képest soha sem volt elég), részben a *kanonikusság*: az intézményrendszer feladatait kijelölő normarendszert az az államilag működtetett kánon képezte, amely még a liberális nacionalizmusból eredt, de – különböző okok miatt – egyre inkább konzervatív színezetűvé vált. Az intézményrendszer így egyre kevésbé volt képes megfelelő szinten kielégíteni a folyamatosan jelentkező új igényeket, egyes törekvésekkel pedig –

„állami”, kanonikus természete miatt – óhatatlanul szembe is került. Voltaképpen megmerevedett, mielőtt teljesen kiépülhetett volna. Ám ez az időszak mégsem az „állami” kultúra időszaka volt; a rendszert megalapozó szabadelvűség lehetővé tette, sőt szinte megkívánta az állami/közületi szférán *kívüli* kulturális aktivitást. Az egyéni vagy csoportos magánaktivitásnak tere, lehetősége és valódi funkciója volt. Sőt, mindazoknak a feladatoknak az ellátására, amire az állami/közületi intézményrendszer nem tudott vagy nem akart vállalkozni, ez a magánszféra vállalkozott, pontosabban: lehetőségei szerint megkísérelte kiváltani a lehetséges állami/közületi szerepvállalást. Ezt a nem állami kulturális intézményrendszert (amelyet különféle kulturális szerveződések, pl. egyesületek, lapok, sőt bizonyos típusú iskolák is alkottak) természetesen szintén nem lehetett kivonni a korlátokat szabó szűkösség világából – ez sem tudott minden lehetséges igényt kielégíteni vagy akár csak megképezni is. S e szférában a rendelkezésre álló anyagi és szellemi erőforrások is erős szóródást mutattak. Ami volt, az nem egységes értékrend szerint osztódott el, hanem egyéni, per definitionem önkényes preferenciák szerint. A nem állami szférában tehát akár csak kváziegységes kánonról sem lehet beszélni. Ez a létmód azonban, miközben a közösség szempontjából nézve óhatatlanul pazarlónak bizonyult, a kulturális igények megképződésének s a kielégítésükre létrejövő szerveződések megteremtésének számottevő *szabadságát* is jelentette. E szabadság keretében azután sportegyesületek (pl. az új idők jeleként: labdarúgóklubok) éppúgy keletkeztek, mint irodalmi, tudományos stb. társaságok, irodalmi és kulturális folyóiratok, napi- és hetilapok, vagy – mondjuk – a politikai mező kereteit tágító különféle társulások (a kaszinóktól a munkás érdekvédelmi szervezetekig).

A kulturális élet szabadsága persze nem volt, nem is lehetett korlátlan. A kanonikus, állami kultúra, helyzetével élve és visszaélve, ahol lehetett, érvényesítette szempontjait és értékrendjét. Részben támogatásokkal (úgynevezett szubvenciókkal), amelyből kimaradni értelemszerűen hátrányt jelentett, részben nyílt vagy közvetett tiltásokkal. Egy nem „helyesen” viselkedő középiskolai tanárt például át lehetett helyezni egy isten háta mögötti, sivár helyre (így került pl. Babits Szegedről Fogarasra), meg lehetett akadályozni előnyös kulturális klímát biztosító fővárosi kinevezését (így nem került Budapestre tanárnak pl. Juhász Gyula), létezett a sajtórendészet stb. A kánon érvényesülése, persze, többnyire informálisan, a jog és a társadalmi konvenciók közötti „szürke” sávban történt meg. Zsidók egyetemi tanári kinevezését pl. törvény nem tiltotta, de a ki sem mondott, ám hatékony konvenciók, a meghatározó csoportok preferenciái mégis elég hatékonyan szűrték ki a lehetséges zsidó professzorokat a magyar egyetemi katedrákról. S mindenekelőtt – még a hatalmi jellegű pozíciók elosztása előtt – az egyre erősebben tagolódó társadalom volt az, amely maga is ellenőrző, elhárító-kiiktató szerepet töltött be. Voltak tabuk, amelyeket nem illett, nem lehetett büntetlenül megsérteni, amelyeknek megsértése – bár csak egyes, privilegizált rétegek érdekeit védte – számottevő ellenreakciót váltott ki. E körben éppúgy gondolhatunk a szexuális életről való beszéd bizonyos formáira, mint mondjuk, a nemzetiségekhez vagy akár az Ausztriához való viszonyra, a szociális egyenlőtlenségek radikális hangvételű nyilvános megtárgyalására stb. S bizonyos kérdések tabusítása, azt kell mondanunk, törvényszerű is volt; szükségképpen következett a szociokulturális egyenlőtlenségek adott rendszeréből. Az egyes társadalmi csoportok egymás közti kulturális távolsága ugyanis sok esetben igen nagy volt. Nemcsak a zsidó és nemzsidó csoportok távolsága volt jelentős, de pl. a „magyarok” és a jelentős részben még nomád „sátoros” cigányoké, vagy egyes vidékeken a „magyaroké” és a nemzetiségeké. S akkor még nem is beszéltünk a munkamegosztás adott rendjéből fakadó, ám az adott körülmények között teljességgel áthidalhatatlan távolságokról. Egy Pallavicini őrgróf és cselédje vagy egy Hatvany báró és cukorgyári

munkása között például csillagászati szociokulturális távolság – egészében fölmérhetetlenül nagy aszimmetria mutatkozott.

Mindennek pedig a 20. század első évtizedére lett egy roppant jelentős új fejleménye. A kanonikus, állami kulturális intézményrendszer és a szétaprózódó, marginális magánkezdemények *között*, az utóbbiból, a magánkezdeményekből kinőve megszületett egy egyre szélesedő és erősödő, sőt, csúcsteljesítményeit tekintve, sok ponton már a kanonikus állami intézményrendszer teljesítménye fölé emelkedő *ellenkultúra*. Ennek az ellenkultúrának sok ága-boga volt, föltérképezése mindmáig csak részben és felületesen történt meg. Ám csúcsteljesítményei már régóta nyilvánvalóak s közismertek. Ennek az ellenkultúrának ugyanis olyan magasrendű megnyilvánulásai is voltak, mint a *Nyugat* folyóirat s a körülötte megszerveződő modern magyar irodalom, a „szociológusok” szerveződései (mindenekelőtt a *Huszádik Század* című folyóirat és a *Társadalomtudományi Társaság*), egyes filozófusszervezkedések (pl. *A Szellem*, majd a *Vasárnapi Kör*, Lukács Györggyel, Zalai Bélával, Fülep Lajossal s társaikkal), a pszichoanalitikus egyesület (Ferenczi Sándor körül), a munkás- és szocialista irodalom intézményesülése (Csizmadia Sándortól Kassák Lajosig, a *Népszavától* a magyar avantgárd folyóiratokig) stb. Ez az ellenkultúra egyszerre volt leképezése az erősen tagolt, sőt lényeges pontokon immár kettéhasadt társadalom divergáló érdekeinek és igényeinek, s a magyar kultúra mint fiktív egység egészként való modernizálásának. Érthető tehát, hogy a kanonikus, állami kulturális intézményrendszer és a dinamizálódó magyar ellenkultúra erőinek összeütközésére már viszonylag hamar sor került, s ez a harc azután 1919-ig szinte folyamatosan zajlott, kölcsönösen újabb s újabb ütközési pontokat találva.

Az ellenkultúra föllépése kiváltotta harc 1911-ben már manifeszt stádiumában volt. Ady Endre körül akkor már, mint ismeretes, évek óta dúlt a tollcsata, s a kulturális mező újfajta megosztottsága mind nyilvánvalóbb lett. Nemcsak a legnagyobb kulturális centrumban, Budapesten, de – Szegeden is.

S a kulturális mező politikai következményekkel is járó mind erőteljesebb átrendeződése, az ellenkultúra tényerése sajátos helyzetbe juttatta a magyar szabadkőművesiséget is. A szabadkőművesség eleve egyike a legvégtetesebben megítélt fejleményeknek – nemcsak Magyarországon, de szinte mindenhol. Egyrészt meglehetősen előkelő pedigéje van, az egyetemes kultúra történetének meglehetősen sok kimagasló alakja volt szabadkőműves. Példaként elég talán olyan nagy alkotókra, olyan nagy személyiségekre hivatkozni, mint Mozart, Goethe vagy a magyar Kossuth Lajos, s a teljes dicsőséglista fölsorolása meglehetősen hosszú lenne. Másrészt a szabadkőművesség régtől fogva az irracionális vélekedések egyik negatív kristályosodási pontja, a szélsőjobboldali beszédben egyenesen a „zsidó-szabadkőműves világ-összeesküvés” alapintézménye, a gonosz megtestesülése. Hogy ez utóbbi vélekedés pusztá badarság, nem kétséges, e hiedelem hihetetlen szívóssága mégis magyarázatra szorul. A szabadkőműves szervezete szélsőségesen negatív hírért, ha jól meggondoljuk, a bűnbak-kereső és -képző szociokulturális mechanizmusokon túl, hanem három összekapcsolódó körülmény tette lehetővé. 1. A szabadkőművesség eredete részben bizonyos okkult tradícióban gyökerezik, s ezt az eredetet mint ritualizált viselkedési mintát, a maga körein belül tartósan megőrizte. Aki csak a szabadkőművesség ritualizált ceremóniáját látja, az hajlamos az egész mozgalmat az okkultizmus körébe utalni, s mint ilyet, elutasítani. 2. A szabadkőművesség, ha eltekintünk alkalmankénti betiltásától, akkor – a közkeletű vélekedésekkel ellentétben – *nem titkos*, hanem nyilvános, de *kifelé zárt* szervezet. A szabadkőműves páholyok életének jelentős része a külvilág számára nem látható, szervezeti életük, rítusaik kezdettől a maguk zárt belső köreiben zajlanak. S mivel így a titokzatoság léggömbje vette s veszi őket körül, a titkos és zárt jelleg összemosása, majd az erre

épülő hamis szillogizmus („ami titkos, az bűnös”) szinte automatikusan negatív megítélés alá vonta a szabadkőműves szervezeteket. 3. A szabadkőművesség, amely felekezeti megszorítások nélkül regrutálta tagságát, tehát például a diszkriminált zsidókat is fölvette tagjai közé, erősen kapcsolódott a felvilágosodás tradíciójához, a „fényhez”. S mint ilyen, a modernitás értékeiért vívott küzdelmei során maga is jelentős szerepet vállalt a hagyományos struktúrák lebontásában. Ez a lebontandó struktúra képviselőinek pozíciójából természetesen negatív, „destruktív” szerep, amellyel szembe kell szállni, s amelyet meg kell bélyegezni. Az ilyesféle stigmatizáció pedig mindig eleve leegyszerűsítő és (tudatosan) féloldalas eljárás; azt hangsúlyozza, a jelenséget azokra az elemekre „egyszerűsíti” le, amelyek valamiképpen lehetővé teszik a negatívvá stilizálást, az ellenfél negatív szimbólumként való megkonstruálását. S a szabadkőművesség, úgy látszik, ideális alany volt erre a bűnbakszerepre.

1911-ben a magyar szabadkőművesség helyzetét az tette sajátossá (s Móra számára alighanem vonzóvá), hogy az erősen polarizálódó magyar kulturális mezőben *átmeneti, köztes* helyet foglalt el. Egyrészt egy nagy hagyományú, a tradíció méltóságával fölruházott exkluzív szervezet volt, amely több-kevesebb következetességgel maga is a progresszív hagyomány részeseként fejtette ki tevékenységét. A viszonyok átalakításán, javításán dolgozott, ám közben maga is bele volt ágyazva ezekbe a viszonyokba. A fokozatos változtatások, a reformok szervezete volt tehát, nem pedig a radikális váltásé. Hírével ellentétben nem az ellenkultúra egyik intézménye volt. Másrészt, éppen hagyományai és változtatási szándékai révén, a szabadkőművesség óhatatlanul érintkezett, sőt egyes páholyai révén összekapcsolódott az ellenkultúra bizonyos csoportjaival, mindekelőtt az ún. szociológusokkal, Jászi Oszkárék körével. A budapesti Martinovics páholy például az ő kezükben volt. (1919 után ezt az érintkezést, illetve összekapcsolódást nagyították föl a szabadkőművesség politikai ellenfelei, s tették meg, túl általánosítva a fejleményeket, az eredendő bűn legfőbb megjelenésének.) A szabadkőműves tagság tehát egyáltalán nem volt, nem is lehetett homogén. Sok tagja, főleg az idősebbek közül, politikailag a magyar szabadelvűség hagyományait képviselte, annak ideális, altruista elemeit próbálta aktualizálni. Habitusukban, szociokulturális beidegzettségeikben sokkal inkább a lezáruló periódushoz tartoztak, semmint a radikális ellenkultúrához. Ugyanakkor a tagság egy másik része, páholyonként változó arányban, az ellenkultúra térnyerésének következtében maga is radikalizálódott. Sőt, elmondható róluk, a szabadkőművességen belüli kisebbségként egyszerre kapcsolódtak a szabadkőművesség tradícióiba s a radikális ellenkultúra új törekvéseibe.

Ha figyelembe vesszük, hogy Magyarországon az 1910-es évekre már teljesen kibontakozott egy főváros és „vidék” közötti szociokulturális szétfejlődés, s így az ellenkultúra szereplői és teljesítményei jelentős részben Budapestre koncentráálódtak, „vidéken”, még az ún. nagyvárosokban is, mint Szeged, pedig csak szórványosan, nyomokban alakítottak ki maguknak pozíciókat – érthetővé válik, hogy Móra számára miért értékelődött föl a szabadkőműves mozgalom. A rendszerkritika lehetőségeit keresve, ha akarta volna sem igen találhatott volna magának Szegeden más szervezetet, amely számára megadta volna a közösséghez tartozás élményét. Ugyanakkor a szabadkőműves mozgalom egészének sajátos, átmeneti jellege alkatalig is megfelelő volt számára. A szabadkőművesség 1911-ben Szegeden ideális körülményeket biztosított az óvatos radikalizálódáshoz.

3

A szegedi szabadkőművesség történetének egyik legjelentősebb fordulópontja közvetlenül megelőzte Móra belépését – sőt valószínű, hogy ez a belső átalakulás volt a belépés közvetlen indítéka is.

1910. március 5-én a szegedi Árpád páholy 12 tagja kilépett a páholyból („fedezetet nyert”), s új páholy alapításába kezdett. Csongor Győző hagyatékában 1910. március 12-i keltezéssel fönmaradt *A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy védelme alatt Szeged Keletén alakuló „Tisza” szabadkőműves □ alapító tagjainak táblázatos jegyzéke*. Ebből tudjuk, hogy az új páholy alapítói a következők voltak:

Grassely László (Igló, 1842) kereskedő, szabadkőműves 1873-tól.

Dr. Engel Mór (Szeged, 1847) ügyvéd, szkm. 1878-tól.

Dr. Kőhegyi Lajos (Debrecen, 1853) kórházi főorvos, szkm. 1882-től.

Csányi Sándor (Szeged, 1865) földbirtokos és kereskedő, szkm. 1889-től.

Sziklai Jenő (Szabadka, 1861) könyvvezető, szkm. 1892-től.

Szigyártó Albert (Agyagfalva, 1865) ipariskolai tanár, szkm. 1898-tól.

Dr. Veszprémi Vilmos (Veszprém, 1855) főreál-iskolai tanár, szkm. 1899-től.

Csányi Ármin (Makó, 1876) takaréktári tisztviselő, szkm. 1903-tól.

Hoffer Jenő (Püspökkladány, 1874) cégjegyző magánhivatalnok, szkm. 1904-től.

Csányi Károly (Szeged, 1880) gyáros és mérnök, szkm. 1908-tól.

Dr. Vadász János (Szeged, 1880) ügyvéd, szkm. 1908-tól.

Dr. Engel Sándor (Szeged, 1880) ügyvéd, szkm. 1909-től.

Az ideiglenes főmester Kőhegyi Lajos, a helyettes főmester Csányi Sándor, az előkészítő mester Sziklai Jenő, a titkár Veszprémi Vilmos, a templomőr Hoffer Jenő, az I. felügyelő Engel Mór, a II. felügyelő Grassely László, a szónok Szigyártó Albert lett. A táblázatot a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy nevében a helyettes nagymester 1910. július 1-jén láttamozta, 1697/910. sz. alatt.

Az új páholy megszervezése, amely – mint a nagymester, Bókay Árpád szóvá is tette – magában hordozta a szegedi szabadkőművesség belső meghasonlásának, egymás ellen fordulásának lehetőségét (Bókay 1911), az új orientáció keresésének szándékára vezethető vissza. Ez szépen kiderül Kőhegyi Lajos főmesteri székfoglalójából, amelynek egyik részletét *Új páholy – új irány* címmel a központi szabadkőműves lap, a *Kelet* közzétette (Kőhegyi 1911. 105–106). Programadó beszédében Kőhegyi abból indult ki, hogy „ősrégi szabadkőművesi tanaink is abban az elvben csúcsoznak ki, hogy önnemesítés által megnemesíteni embertársainkat, amíg az eszményi emberiség ígértföldjéig eljutunk.” „Csakhogy – folytatta gondolatmenetét – az önnemesítésnek csöndes, kontemplatív munkája ma már nem elég, az eszményi emberiség templomáról való filozofikus ábrándozás a szabadkőművesség feladatait nem merítheti ki”. Ma, mondta, harcolni kell minden ellen, „ami az emberiséget haladásában megakasztani törekszik”. S „olyan vésztióslóan ez a riadó sohasem szólt mint ma! A szabadkőműves eszméknek ádázzabb rombolói sohasem szálltak ellenünk síkra mint ma! Ezekkel szemben a szeretet békés fegyvereinek tradíciója csak a széltől felkarolt hitvány homokszem, amely a Dávid parittyájából kihajtva, Góliátokat nem fog leteríteni.” Ez a helyzetértékelés volt, mint Kőhegyi ki is mondja, az Árpád páholyon belüli szakadás oka. „A tradíciókból táplálkozó, konzervatív műhely levegője nekünk nem volt elég, hiányzott belőle az életető elem, az *igazi progresszivitás élenye*.”

Nagy kérdés persze, Kőhegyiéék szerint mi is az „igazi progresszivitás”? A főmester a maga módján erről is nyíltan szólt. „A mi jelszavunk nem lehet egyéb, mint az, hogy minden erőnket a progresszió szekere elé fogjuk és a legnagyobb, a legerélyesebb elszántsággal küzdünk minden reakcionárius törekvés ellen, jöjjön az bárhonnán, ha kell, hát mérséklettel, ha kell, hát agresszíve!” Úgy ítélte meg, a „humánus cselekedetek gyakorlása”, „a szimbólumoknak és rituáléknak filozofikus magyarázata”, azaz a „kontemplatív tespedés” immár nem elegendő. „[A]mikor a reakció nyíltan üzen hadat a liberalizmusnak, a progresszióknak, a felvilágosodottságnak és szövetségének, a szabadkőművességnek, ami-

kor ezt a szövetséget a vallás ellenségének hirdeti; erkölcstelenséggel és hazafiatlansággal vádolja meg, akkor a bölcs mérséklet a gyengeségnek jele, a védekezés a tévedésnek beismerése. *Jogért és igazságért nem hordani kell láncokat, hanem széjjeltépni.*"

A reakció legfőbb erőinek, jól érzékelhetően, a katolicizmuson belül jelentkező *ultramontan* törekvéseket vélte. Visszaütötte a „vallásellenesség” vádját, ám úgy ítélte meg, hogy bírálóik „Krisztus szent nevében lerombolják mindazt, amit a megváltó tanai tisztán és világosan hirdetnek”. A „Mária kongregációk és a Regnum Marianum az ifjúság lelkébe csepegtetik az ultramontanizmus butító eszméit”, a klerikalizmus „írásban és szóval, nyíltan, tanári gyűléseken üzen hadat a liberalizmusnak, a haladásnak”, s „a lelkiismeret szabadságát, a szabad gondolkodást béklyóba akarja kötni”. Végkövetkeztetése így nem is lehet más, minthogy: „Igen, testvéreim, agresszívnek kell fellépünk ezek ellen a vészes törekvések ellen szóval és írásban, nyíltan és mindenütt, ahol a felvilágosodottság templomának szent falaiba belevágják az ultramontanizmus romboló csáklóit.”

Ez a program, mint Kőhegyi egyik utalása világossá is teszi, az úgynevezett polgári radikalizmus törekvéseivel rokon. (A *Világ*, amelyre Kőhegyi utal, egyszerre volt a szabadkőművesség „profánok” számára készített lapja, s a polgári radikalizmus egyik fontos orgánuma.)

Mennyire volt Kőhegyi programbeszéde szabadkőműves közvélekedés, s mennyire Kőhegyi – csupán szűk körben osztott – „magányvéleménye”, pontosan nem ítéltető meg. Az anyapáholy, az Árpád, amelyből Kőhegyiek kiváltak, láttuk, más állásponton volt. Valószínű, hogy a Nagypáholy vezetésében is akadtak ellentétes vélemények, elvi vagy – esetleg – csupán taktikai nézetkülönbségek. Ezt sejteti legalábbis az, hogy Kőhegyi Lajos beszédének publikussá válása után, de még valamikor 1911 folyamán váratlan fordulat következett be. A szerveződő új páholy neve – látszólag indokolatlanul s váratlanul – megváltozott: az új páholy végleges neve *Tisza* helyett *Szeged* lett. Az ünnepélyes – hivatalos! – fölvatáskor, 1911. november 2-án már a *Szeged* páholyt ünnepelte a magyar szabadkőművesség. De hogy itt ugyanarról a páholyról van szó, s nem egy harmadik szegedi szerveződésről, az pontosan kiderül a *Kelet* tudósításából is (A „*Szeged*” páholy felavatása. *Kelet*, 1911 371–372). Ez a beszámoló ugyanis egyebek közt arról is beszél, hogy: „Ünnepet ülünk. A szabadkőművesi eszmék diadalmas hódításának lélekemelő ünnepét. Az *alig másfél esztendeje működő* »*Szeged*« páholy *ma eljutott alakulásának immár végleges állomásához: az ünnepélyes felavatáshoz.*” Vagyis az új páholyt azonosnak veszi azzal, amely eredetileg *Tisza* néven szerveződött. S a tudósításból az is kiderül, hogy a *Szeged* páholy főmestere ugyanaz a Kőhegyi Lajos lett, aki a szerveződő *Tisza* élén állott – azaz a *Tisza* és a *Szeged* kontinuitása személyileg is adottnak tekinthető.

A fölvatásért az új – „radikális”! – páholy nevében a főmester, vagyis Kőhegyi Lajos mondott köszönetet a Nagypáholynek, s ő adta meg ekkor „a radikális páholy progresszív programjának tömör foglatát” is. Beszéde (Kőhegyi 1911 a. 371–372) több szempontból is figyelemre méltó. Egyrészt kiderül belőle, hogy az új páholy „keletkezéséhez és további fennállásához” – változatlanul – „a progresszióért való állhatatos harcot és ebben a tiszta és nemes, megalkuvást nem tűrő radikalizmust tűzte ki feltételül”. Másrészt, s alighanem ennek is van jelentősége, hiszen mintha a belső vitákra utalna vissza – az idő fölgyorsulásáról s a föladatok viszonylagossá válásáról beszél: „[A]mit ma mint igazságot felismerünk, holnap hazugsággá fajul, s amit ma erkölcsös, szép és jó gyanánt hirdtünk, holnap eltévelyedéssel stigmatizál. Ami ma hazafiság, holnap hazaárulás, ami ma úttörő, liberális eszme, azt holnap az isten dicsőségére széthintett tömjénfüst áttörhetetlen sötétségbe burkolja. És ezért a mi feladatunk és a mi kötelességünk minden nap más, és a mi cselekvésünk holnap más irányban halad, mint amelyikben tegnap elindult. *Al-*

landó és változhatatlan csak egy marad, a szabadkőművességnek örök idők óta fennálló, örök dicsőségben ragyogó standartja: a testvéri szeretet."

Ez az érvelés, úgy vélem, a korábbi Kőhegyi-beszédhez képest egy konszenzuserősítő félfordulatot mutat. Radikalizmus ez, de óvatosabban.

4

Amikor 1911. november 2-án a Szeged páholy ünnepélyes fölvatására Budapesten sor került, Móra fölvétele már folyamatban volt.

Gaál Endre (1992) kutatásaiból tudjuk, hogy Móra neve mint „kereső”, mint potenciális szabadkőműves az 1911. április 13-i, úgynevezett tisztikari ülésen került föl. Ott lehetséges tagként Szigyártó Albert „hozta” őt „javaslatba”.

Fölvételi kérelmének egyik példányát (három példány készült!) a szegedi múzeum őrizi. Ebből tudjuk, hogy kérelmét Móra 1911. október 15-én írta meg, illetve töltötte ki az előrenyomatott ívet. A kérelmet a páholy október 22-én iktatta, 120/1911. számon. Maga a szöveg, jellegéből adódóan, részben sztereotip általánosság (ezek a minden „kereső” számára egyaránt érvényes nyomtatott részek), részben Móra sajátkezüleg lejegyzett személyes adatai. Mindkettő érdekes. Az előnyomatott szövegrészekből derül ki, hogy Móra a „Szeged” című, „Concordia domi, foris pax” jellegű páholy kötelékébe kérte fölvételét. Ugyanilyen nyomtatott szövegből derül ki az a hitvallás is, amely – aláírásával hiteltelítvén – személyes szabadkőműves elkötelezettségének dokumentuma: „Önálló ember vagyok, jellememet becsstelenség, avagy oly tett, mely feddhetetlen férfiak társaságára méltatlanná tenne, nem terheli; állításaim igazsága s az életrajzomban említett tények valósága mellett *becsületszavamat* kötöm le; abban az esetben pedig, ha ezek bármelyikében a valóhoz szigorúan nem ragaszkodtam volna, az illetékes szabadkőműves bíróság által netán ezért reám róvandó büntetést eleve elfogadom.” „Végül kijelentem, hogy a páholy által megállapított fölvételi-, havi- és egyéb díjak és azok esedékessége felől kellőleg tájékozva vagyok, s felvételem esetén fizetésüket magamra vállalom.” A kézzel írott részek közül (a közismert személyes adatokon túl) elsősorban önéletrajza tanulságos. Az „Életrajzom fontosabb adatai a következők” rovatba ezt írta:

Édesapám szegény sorú szűcs volt, aki minden gyerekét iskoláztatta; én magam sok sanyarúság közt Félégyházán végeztem a gimnáziumot, 1897-ben érettségiztem s mint praematurus kerültem a budapesti egyetem filozófiai fakultására; nyolc félévig hallgattam természetrajzot és földrajzot (négy szemeszteren át történelmet is) s mint alapvizsgás tanárjelölt 1901-ben a felső-lövői gimnáziumba kerültem segédtanárnak. Ettől a pályától Kulinyi Zsigmond, a Szegedi Napló akkori főszerkesztője térített el, aki ismerve a lapokban megjelent irodalmi kísérleteimet, Szegedre hozott újságírónak 1902-ben. Az évben meg is házasodtam, összeadván szegénységemet mennyasszonyoméval, aki öt évig várt rám. 1904-ben a város a Somogyi könyvtár könyvtárosává választott, megmaradtam azonban a Szegedi Napló belső munkatársának is, mint vezércikkíró és a napi élet csöndös szemlélője. Évek óta főmunkatársa vagyok Pósa Lajos gyereklapjának, az Én Újságnak. Írtam egy csomó verset, és jelent meg egy-két könyvem.

Életem belső története még egyszerűbb. Egyetlen örökségemet, a hazulról hozott öntudatlan liberalizmust és humanizmust nem tékoztattam el: mindössze öntudatosá tette az élet.

A kérdésekre adott bevallása szerint „törvényszéki vizsgálat alatt” *nem* állott, korábban „szabadkőműves vagy titkos társaságba” fölvételért *nem* folyamodott.

Móra ajánlója, a nyomtatvány negyedik oldalának tanúsága szerint, dr. Engel Mór volt, aki aláírásával igazolta, hogy a „keresőt [ti. a fölvételért folyamodó Mórát] személyesen ismerem, fölvételre ajánlom és kezeskedem, hogy legjobb tudomásom szerint az

Alkotmány követelményeinek megfelel". (Az „alkotmány” itt természetesen nem az állami alaptörvényt, hanem az úgynevezett szabadkőműves alkotmányt jelenti.) A kérelmet Kőhegyi Lajos főmester október 25-én adta ki jelentéstételre Hoffer Jenőnek, aki jelentését három héten belül volt köteles „beterjeszteni”. Hoffernek ezt a jelentését, Móráról adott jellemzését nem ismerjük, de véleménye kedvező lehetett, hiszen Móra neve fölkerült a Magyarországi Symbolikus Nagypáholynak arra a listájára, amely az 1911. október 26-ig jelentkezettek regisztrálja (Földes 1960. 347). Írónk fölveteléről a Szeged páholy november 13-án döntött; e „golyózás” eredményeként Móra „inas” lett (Gaál 1992. 18). Majd – több dokumentum egybehangzó adatai szerint – november 27-én hivatalosan is fölvettek. A páholy Csongor Győző tulajdonában volt anyakönyve szerint róla a következő bejegyzést tették: „No. 31. Móra Ferenc, Kiskunfélegyházán szül. 1879. júl. 19. Nős, egy gyermekes, könyvtár- és múzeumi őr, író. Lakhelye Szeged. Kezelésének neve Dr. Engel Mór. Felvételének napja: 1911. nov. 27.” (Hevesi 1960. 351).

Nem kerülhető meg a kérdés: miért lett Móra szabadkőműves, mi volt az, ami erre a lépésre készítette?

Földes Anna (1960. 348) szerint Mórát a Szeged páholyban megjelenő új, radikális orientáció vonzhatta a szabadkőművességhez, Péter László (1984. 275) szerint viszont „inkább arról lehetett szó, hogy a vele egyivású barátok (Hollós József, Dettre János, Diósszilágyi Sámuel, Szöri József stb.) kezdtek itt tömörülni, s így velük tartott ő is”. Magam, immár az elérhető adatok összességének ismeretében, úgy vélem, Földes Anna föltevése áll közelebb a valósághoz – Dettre és Szöri például csak Móra *után*, 1912-ben, illetve 1913-ban lett szabadkőműves, Hollós viszont már jóval Móra előtt, még 1904-ben fölvetelt nyert. Az egyidejű nemzedéki föllépés tehát nem igazolható. Ám a radikalizmus vonzása is csak az egyik motívum lehetett. Móra döntését, minden jel szerint, több körülmény összjátéka teremtette meg.

1. Tudjuk, hogy már bátyja, Móra István is szabadkőműves volt; 1900-tól a budapesti Hungaria páholy tagjai közt tartották nyilván (vö. Hevesi 1960. 351). Ez a családi háttér alighanem már önmagában is súlyosan eshetett latba, s valószínűleg ez magyarázza azt az adatot is, amelyet Gaál Endre (1992) publikált, s amelyből a közlő arra következtetett, hogy Mórának 1903-ban (!) volt bizonyos érintkezése a szabadkőművességgel. Mórának az a fölvételekor tett nyilatkozata azonban, miszerint korábban még nem folyamodott szabadkőműves tagságért, jelzi, a családi háttér önmagában nem volt elegendő a csatlakozáshoz. Valami más megfontolásra is szükség volt, hogy elhatározásra jusson.

2. Az egyik ilyen motívum, minden jel szerint, újságírói tapasztalatainak fölhalmozódása lehetett. Mint rendszeres vezércikkíró (s okos ember), nap mint nap olyan problémákkal kellett találkoznia, amelyek valamilyen intézményes megoldást sürgettek.

3. A Szeged páholy főmestere és radikális programjának megfogalmazója, mint láttuk, Kőhegyi Lajos volt – az a Kőhegyi, aki Tömörkény István háziorvosa és barátja volt. A Móra–Tömörkény-kapcsolat ismeretében ez a személyes szál, a kapcsolódásnak ez a lehetősége nem hagyható figyelmen kívül.

4. A megalakuló Szeged páholy, mint láttuk, két Engel: Mór és Sándor is tagja volt, sőt Mór lett Móra ajánlója is. Ez, ha tudjuk, hogy Móra szorosan kapcsolódott az Engel családhoz (az Engel Lajos tulajdonában lévő Napló-házban lakott, Engelék lapjának, a *Szegedi Naplónak* volt munkatársa), az Engel család szerepét is előtérbe állítja.

5. A szerveződő Szeged páholy – szakadár csoportosulás lévén – kis létszámú páholy volt, erősödést csak új tagok beszervezésétől remélhetett. Bizonyos tehát, hogy mindent megtettek azért, hogy az elvileg szóba jöhető potenciális tagokat megnyerjék maguknak.

S Móra, az okos és jó tollú újságíró, aki írásai révén széles körben ismert volt, értelemszerűen „képbe” kellett, hogy kerüljön.

6. Végül nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az új páholy, amelybe Móra fölvételét kérte, radikalizmusa révén egyszerre ígért szellemi izgalmakat s orientációs lehetőségeket, ugyanakkor, exkluzivitása révén, tekintélyt adó, gyakorlati előnyökkel is járó szerveződés volt.

Mindez együtt, úgy vélem, elég volt ahhoz, hogy Móra a „kontemplatív tespedést” jelentő Árpád páholyba nem lépett be, az új, radikális orientációt ígérő Szeged páholyba viszont már igen.

5

Szabadkőműves-pályafutása három, viszonylag jól elkülönülő szakaszra oszlik. Az első kb. 1914 őszéig tart, a második 1914 őszétől 1917 őszéig, a harmadik ez időponttól „fedezéséig”, 1919–20-ig. Mindhárom szakasz egyéni, a többitől lényeges pontokon különböző periódusnak tekinthető. Az első az „igazi” szabadkőművessé válás, a szocializáció időszaka, a második a kényszerű – részleges – pauzáé, a harmadik a radikalizálódott s már szabadkőműves körökben is hangadóvá lett Móra vezérszerepének ideje.

Az első, szocializációs szakasz a beavatódás, a szabadkőműves hierarchiába való gyors betagozódás folyamatként írható le. Ennek lépcsői, fokozatai viszonylag jól elkülöníthetők. A fölvételét követő első időkbén, 1912. január 15-én, egy úgynevezett I. fokú „munkán” még csak egy másik páholyhoz tartozó szabadkőműves szerző, Várady Zsigmond könyvéről referált. Előadásáról, a páholy dokumentációja számára, január 26-a körül rövid összefoglalót is írt (ez meg is maradt), valamivel előtte, 16-án pedig olvasmányélménye alapján „profán” (azaz nem szabadkőműves) lapban, a *Szegedi Napló*ban vezércikke jelent meg (vö. Gaál 1992. 18). Továbbadta, közvetítette azt, amit e körben tanult. Amennyire megállapítható, ekkoriban rendszeresen részt vett a páholy napi életében, így valószínűleg szembesült azzal a vitával is, amelyet a Szeged páholy a Nagypáholy vezetésével 1912 tavaszán (pl. április 15-én) a lehetséges politikai szerepvállalás körül folytatott (Földes 1960. 348). A Nagypáholy vezetése ugyanis nehezítette a *Világ* című lap, a Választójogi Liga s más, ún. polgári radikális szerveződés politikai irányát, a Szeged páholy azonban, irányához híven, a Jászi Oszkár és társai által képviselt politika mellett foglalt állást (Földes 1960. 348). S hogy Móra akkoriban rendszeres résztvevője volt a páholy munkáknak, azt – paradox módon – az az 1912. október 13-i levele tanúsítja, amelyben – amikor egyszer éppen nem tudott valami feladatot elvállalni – kimentette magát (Földes 1960. 348, Gaál 1992. 18). Ezzel összhangban áll, hogy hamarosan, már 1912. október 8-án, egy úgynevezett II. fokú munkán „legényfokra” emelték (Gaál 1992. 18), ami azután 1913. január 13-án hivatalossá, a Nagypáholy által is elismertté vált (Hevesi 1960. 351). Sőt, a páholy vezetése – élve a rendkívüli, a szokásos fölkészülési időt be nem tartó előresorolás lehetőségével – még a „legényfok” hivatalos elismerése előtt, 1913. január 8-án, egy „tisztikari értekezleten” elhatározta Móra „mesterré” emelését is. Mi több, a mesterfokot Móra már január 20-án hivatalosan is megkapta – személyi anyagaiban ez a dátum: 1913. január 20. szerepel (Hevesi 1960. 351). Az 1913. február 5-i tisztikari értekezleten már ő is mint tisztikari tag vett részt (Gaál 1992. 18). Március 3-án az új főmestert, főmesterré avatása alkalmával már ő köszöntötte a páholy nevében (Földes 1960. 348), másnap, március 4-én pedig a Nagypáholytól megkapta „mesterré” emelése okmányait (Földes 1960. 348), s a Szeged páholy helyettes szónokává választják (Gaál 1992. 18). Azaz rövid egy és egynegyed év alatt „kereső”-ből a páholy egyik vezetője lett; nem kétséges, hogy mindez meglehetősen gyors szabadkőműves-karriernek tekinthető.

Új helyzetéhez illően, 1913. április 21-én, Móra maga is tartott már úgynevezett *mun- kát* – ekkor *Egészséges jótékonyosság* címmel a szabadkőművesség karitatív tevékenysége mellett érvelt (Földes 1960. 348). Súlyát, megbecsülését mutatja, hogy amikor 1913 őszén Hollós József fölvetette egy szabadkőműves irányultságú krajcáros néplap indításának tervét, szerkesztőként Móra (és az Ady-hívő festőművész, Szőri József) jött kombináció- ba (Földes 1960. 348). A lapindításra s Móra szerkesztői megbízatására végül alighanem azért nem került sor, mert Móra – főszerkesztőként – a nagy múltú s nagy tekintélyű *Sze- gedi Napló* élére került. Irányításával a *Napló*, bár „profán” lap maradt, a szabadkőmű- ves törekvéseknek is szócsöve lett. Aligha tekinthető pusztá udvariasságnak, hogy fő- szerkesztői megbízatása alkalmából, 1913. október 17-én, Csányi Sándor főmester hivata- losan is üdvözölte (Földes 1960. 348).

1913 végén már a legbizalmasabb, legnagyobb súlyú „intern” ügyekben is eljár: mind a páholy regrutációjának alakításában, a tagfelvétel bonyolításában, mind egy súlyos fe- gyelmi ügy lefolytatásában szerepet kapott. December 9-én megbízták, hogy tegyen je- lentést az egyik „keresőről”, a tagfölvételért jelentkező Domokos Lászlóról, s föladatainak gyorsan, már 15-én meg is felelt: javasolta Domokos fölvételét (Gaál 1992. 18). Közben, még jelentése megírása előtt, december 14-én azzal is megbízták, hogy vizsgálja ki a pá- holly egyik tagjának, az indiszkréciónal, tehát súlyos vétséggel vádolt Somlyódy István- nak ügyét (Gaál 1992. 19). E másik ügyben is gyorsan s határozottan dolgozott. Decem- ber 17-én már írásos jelentést tett a lefolytatott vizsgálatról Csányi Sándor főmesternek, 22-én pedig – szintén írásban – vádat emelt Somlyódy ellen (Gaál 1992. 19). Az ügy végül Somlyódy önkéntes kilépésével zárult, lefolytatása azonban jelzi, hogy a politikai küzde- lemben Móra a helyi konzervativizmus ellen, a radikális oldalon foglalt helyet.

Megtalált szabadkőműves szerepkörének jele, hogy az általa (is) ajánlott Domokos László (s a másik két akkor fölveendő új tag) fölavatásakor, 1914. január 6-án ő mondott avatóbeszédet (Földes 1960. 349). Beszéde szabadkőműves hitvallásának is tekinthető: „A szabadkőművesség lelkiereje halhatatlan jóságában, mély életében, belső szépségében van” – mondta. „Ez ősi elvekre épített transzcendentális fölfogás nincs ellentétben gyakori- lati céljainkkal. A szabadkőművesség atmoszférája nem ismeri a hazugságot. Törvé- nyünk: sisak alatt is lásson a szabadkőműves könnyet, pajzs alatt is érezze a szív dobo- gását. A szabadkőművesség az emberi boldogságért van. Legyetek hűséges katonák” (idézi Földes 1960. 350).

A törést ebben a folyamatban az első világháború kirobbanása s a háborúra adott rossz (szabadkőműves) válaszok hozták meg. 1914 őszére a Szeged páholy lényegében összeomlott; az intézményes páholyéletet részben a szabadkőműves tevékenységet kor- látozó, sőt ellehetetlenítő háborús jogi intézkedések (Hevesi 1960. 351), részben egyes páholytagok morális bukása lehetetlenné tette. Ez szépen kiderül Mórának egyik, az időközben Budapestre költöző Domokos Lászlóhoz írott, 1914. október 30-i leveléből. Ebből tudjuk, hogy amíg a páholy egyik kétségkívül progresszív művésztagja, az Ady- rajongó Szőri József mindjárt az első harcokban elesett, addig „[t]öbbi testvéreinket”, akik ügyesen kivonták magukat a katonaelétekből, „szerencsésen hazasegítette az áldott reuma és kolera... Schweigert, Dérit, Nekichet, Szamek dr.-t (nem is tudtam, hogy ilyen is van), Hoffert. Van köztük olyan is, aki mint élelmezési tiszt állítólag szép summa pénz- cskét hazamentett. Kitalálhatod, melyik. [...] Hazaszökött hőseink tisztületére külön- ben *vakolás* volt valamelyik este, s azon nekem kellett volna köszöntenem őket. Szívesen teszem, ha azt mondhatom nekik: derék, okos, józan emberek vagytok, hogy haza lop- tatók az életeteket, mert mi közöttök nektek a Hohenzollern és Romanov urak összeve- széséhez. Arra azonban mégsincs bennem elég cinizmus, hogy mint hősoket ünnepe- jem a jó fiúkat, s így én nem vettem részt az agapén.” Majd, folytatásként: „*Munka* a há-

ború alatt nem volt, hamarosan nem is lesz. Akik gazdagok közöttünk, azok attól félnek, hogy valami bolond szegény ember ott megszorongatja őket, s ezért nem igen forszírozák az összejövetelt, most meg már helyünk sincs, a *templom* [ti. a páholyszékház] – az Árpádék emberségéből – előbb kórház lett, mint a többi” (Madácsy szerk. 1961. 92–93, idézi Péter 1984. 277 is).

Az ezt követő három év Móra szabadkőműves pályafutásának második, szervezetenként teljesen passzív szakasza. Bár szabadkőműves maradt, „munkában” nem vett, nem vehetett részt. Számára ekkor a szabadkőművesség csupán egy informális, nagy kapcsolathálózathoz tartozást jelentett. Hogy ez az informális, ám ténylegesen létező kapcsolatháló mely területeken motiválta, hogyan hatott rá, egyelőre megállapíthatatlan. Ami biztos: 1917. július 19-én, amikor levélben köszönte meg Csányi Sándor főmesternek az igazgatói kinevezése alkalmával hozzá írott gratulációját, a szervezeti élettől való addigi távolmaradását dokumentálta számunkra: „mélységes hálával köszönöm neked és kis páholyunknak azt a meleg figyelmet – írta –, amellyel, mint mindig, most is [...] felém nyújtjátok kezeteiket testvéri szorításra. Figyelmetek annál jobban esik, mert sajna, kettős igát vonó rab életem mellett *csak lélekben lehetek veletek három év óta*. De, méltóztatol látni, a veletek együtt ápolat eszmék kultuszát üzöm profán életemben is, addig is, amíg odabent újból együtt dolgozhatunk” (Gaál 1992. 19).

A fordulópontra, a harmadik szakaszt bevezető mozzanatra, alighanem éppen ez a Csányi Sándorhoz írott levél volt. Itt, láttuk, bár óvatos, semmire sem kötelező formában, de kilátásba helyezte az együttműködés fölüújítását. S ez hamarosan be is következett. 1917 novemberében-decemberében már, minden jel szerint, újra aktív páholytag volt, újra részt vett a páholy napi életében. Ez időből, közelebbi keltezés nélkül, Hevesi József közölte egyik hosszabb beszédét, majd 1917. december 17-éről egy másikat (?) is (Hevesi 1960. 352–354, vö. Földes 1960. 350). E beszéd(ek) avatóbeszéd(ek), a páholy új tagjait vezeti be bennük a szabadkőműves kötelekbe. Ez a funkció egyszerre jelzi, hogy Móra ismét szerepet vállalt (s kapott) a Szeged páholy munkájában, s hogy – tagfölvételre vállalkozva – maga a páholy is aktivitásba lendült. Emellett a december 17-i beszéd azért is fontos dokumentum, mert nagyon fontos aktuálpolitikai kérdéseket tárgyal, s félreérthetetlenül dokumentálódik benne Móra háborúellenessége.

Ez az 1917 ősztől induló harmadik szakasz mindazonáltal kettős természetű. Móra előtérbe kerülése, politikai súlyának páholyon belüli növekedése bizonyos távolságtartással kombinálódik. Politikai tevékenységének súlypontja immár semmiképpen nem a Szeged páholy volt – a páholyon kívüli, „profán” politizálást, a *Szegedi Napló* irányvonalának radikalizálását már, úgy tetszik, fontosabb területként kezelte.

Ez jól látszik az 1918. februári eseményekből. Február 3-án volt *helyettes főmesteri* fogadalomtétele, február 7-én pedig e posztján meg is erősítették (Földes 1960. 350), azaz formálisan is a Szeged páholy második számú vezetője, szellemi irányítója lett. Ám február 13-án a páholy titkárához, Benkő Istvánhoz írott levelében már kimentette magát, s arról panaszkodott, hogy elfoglaltsága miatt nem tud rendszeres páholyunkát végezni (Gaál 1992. 19) – már az első tisztikari értekezletre sem tudott (vagy akart) elmenni. Hogy ebben a tartózkodásban mekkora szerepe volt a valóságos elfoglaltságoknak (igazgató és főszerkesztő volt egyszerre, s gyakorló író), s mekkora az elvi főnntartásoknak, nem lehet egyelőre megállapítani. Ami biztos, 1918 folyamán még további két (?) beszédet is tartott a páholyban (az egyiket májusban, a másik időpontját hozzávetőlegesen sem tudjuk megmondani) – ezek szerencsére közölve is vannak (Hevesi 1960. 354–356). 1918 őszen azonban a páholy már a Nemzeti Tanács körül végzett munkáját köszönte meg (Földes 1960. 350), ami önmagában is mutatja, hogy a forradalom kitörésétől kezdve Móra már mindenképpen a páholyon kívül politizált.

Kétségtelen, persze, Mórának a forradalmak alatti, Vajda László (1962), Péter László (1965) és a magam (Lengyel 1984) kutatásaiból viszonylag jól ismert szerepvállalásában szétbogozhatatlanul összefonódott az újságíró-szerkesztő, a szabadkőműves és a történeti pillanat lehetőségeivel élő politizáló értelmiségi egy irányba mutató aktivitása. Ebben az aktivitásban a szabadkőműves indíttatásoknak kétségkívül volt generáló szerepe; az a gondolkodástörténeti pozíció, amely Mórát ezekben a hónapokban jellemezte, s amely leginkább Jásziék beállítódásával rokonítható – genetikusan összefüggött a szabadkőművesség egyik áramlatával. De semmiképpen nem redukálható csakis a szabadkőműves inspirációkra, s kivált nem a szabadkőművesség egészére jellemző (heterogén) alapbeállítódottságra. A forradalmi hónapok szerepvállalásában az egész Móra benne volt; származása, sorsa, újságíróként szerzett szociális és politikai tapasztalatai és folyamatosan formálódó tudatos eszménykeresései éppúgy, mint a szülői házból hozott alapbeállítódottság. (Nem beszélve a korhangulatról, amely az összeomlásba sodródó ország törvényszerű mentális fejleménye volt.) Politikai aktivitása így egyszerre tekinthető szabadkőműves inspirációi kiteljesedésének s a heterogén társadalmi beágyazottságú szabadkőműves szellemmel való fokozatos ellentétbe kerülésének.

Alighanem törvényszerű tehát, hogy politikai aktivitása megtörésekor Móra előbb 1919. május 8-án főszerkesztői posztjáról mondott le, majd másnap, május 9-én kezdeményezte a szabadkőművességből való elbocsáttatását is. „Fedezését”, a „testvéri közösségből való kibocsátását” kérő levelét (Gaál 1992. 19, vö. Földes 1960. 350) a páholy június 19-én tárgyalta (Földes 1960. 351). Az elválás azonban, nagyon jellemzően, az akkori zavaros viszonyok közepette már nem történhetett meg szépen, stílusosan. A „konzervatív” Árpád páholy, közelebről nem ismert megfontolás alapján, vizsgálatot indított a radikális Móra ellen, s ekkor – mint Szigyártó Albert 1919. július 22-i leveléből (Péter 1984. 279) kiderül – a lépéskényszerbe került Szeged páholy maga is „nyomozást” rendelt el Móra ellen. A vizsgálódások híre valamiképpen az érintetthez is eljutott (bár aligha hivatalos formában), mert július 15-én fölvilágosítást kért erről Szigyártó főmestertől. Levelét nem ismerjük, de Szigyártó erre adott, már hivatkozott 22-i válaszából kitetszik, az ügy egészen a Nagypáholyig eljutott, s megosztotta a szegedi szabadkőműveseket. Maga Szigyártó (aki, mint láttuk, hajdan potenciális szabadkőművesként javaslatba hozta Móra nevét) felemás, halogató álláspontra helyezkedett. Jól láthatóan inkább elkenni szerette volna Móra ügyét, semmint kivizsgálni. „A nálunk bejelentett panasz tárgyában – írta Mórának – az eljárást nem sürgettem, igaz, mert a panaszlottak közül kettő most meg nem idézhető, másrészt, mert jónak láttam az eszmék tisztulására és a kellő lehiggadásra időt hagyni” (Péter 1984. 279). S bár levele üdvözlési formulájában Szigyártó azt mondja, hogy „[i]gaz testvéri szeretettel maradtam régi híved”, nyílt szolidaritást Mórával nem vállalt. Nyilván nem mert vállalni.

A „törvényes és tökéletes Szeged páholy” *törvényszéke* végül 1919. szeptember 10-én hozta meg ítéletét „az általános szk. [= szabadkőműves] kötelességnek szándékos megsértése” vétségével vádolt „Móra Ferenc m. tv. [= mester testvér]” fölött. Az ítélet Móra számára kedvező volt; a törvényszék „Móra Ferenc tv-t az ellene emelt vád alól felmentti”. S bár a páholy törvényszéke hibáztatta Móra nevezetes, sőt botránykővé vált *Memorató* című, 1919. április 1-ji vezércikkét, egészében inkább a mentő körülményekre figyeltek s azt hangsúlyozták, hogy Móra „egész közéleti működésében mindig józanságot tanúsított és egyéb cikkeivel mérsékletnek igyekezett hangulatot teremteni” (Péter 1984. 280). A Móra elleni „bűnvádi eljárás” jegyzőkönyvét (amelyet, sajnos, nem ismerünk) és az ítéletet szeptember 16-án olvasták föl a Szeged páholy tagsága előtt.

Ezzel Móra „fedezésének” akadályja elhárult. A páholy – egyik utolsó intézkedéseként – 1920. március 10-én adta ki az „Elbocsátó level”-et, kimondva, hogy Mórát „1919 évi

szeptember hó 1-én [!] előterjesztett kérelmére mai határozattal a *páholy kötelekeiből elbocsátotta*”.

6

A szabadkőművesség – a széles körben elterjedt vélekedésekkel ellentétben – nem valamiféle nyersen érdekérvényesítő, pragmatikus politikai szervezet, s – más vélekedésekkel ellentétben – nem is tisztán ezoterikus képződmény. Az aktuálpolitikai megfontolások, amelyek természetesen nagyon is jellemzőek rájuk, mindenkor egy szimbólumok rendszerébe foglalt, szigorúan megkomponált saját tradícióból bontakoznak ki. Nagyon leegyszerűsítve azt lehetne mondani, hogy a szabadkőművesség a felvilágosodás sajátos terméke, annak mintegy ezoterizált alakváltozata. A felvilágosodás nagy eszményei, emancipatorikus törekvései ugyanis a szabadkőművességben ezoterikus-szimbolikus formában, erősen ritualizálva a felvilágosodás által kiiktatott tételes vallások helyére kerülnek. Hítszerűvé változtatott racionalizmus ez, ritualizált formában.

A szabadkőművesség aktuális elképzelései és törekvései mindenkor a szimbólumok rendszerébe foglalt *tradíció* folyamatos *értelmezéséből*, magának az értelmezésnek a folyamatában születnek meg. A szabadkőművesek által képviselt mindenkori aktuális törekvés így voltaképpen hermeneutikai aktusok sorozatának eredménye; jellege végső soron hermeneutikai. „A szimbólumok [...] – ahogy Ju. M. Lotman (1991. 146) mondja – nagyfokú autonómiát élveznek a kulturális kontextussal szemben, így nem csupán a kultúra szinkron metszetében, hanem diakrón vetületében is funkcionálnak. Ebben az esetben a *szimbólum* izolált szöveggként lép fel, amely szabadon mozog a kultúra kronologikus mezején és *minden alkalommal bonyolult korrelációra lép annak szinkron állapotaival*.” A szimbólum, Lotman szerint, „mindig valami olyan jelentést tartalmaz, amely egy másik, kulturálisan magasabbrendű jelentés kifejezési síkjául szolgál”; „önmagába zárt jelentéssel bír, és egyértelmű határai vannak, ami alapján elkülöníthető szemiotikai kontextusától”. Ha a szimbólum „bekapcsolódik egy szintagmatikus sorba, akkor korrelál a kulturális kontextussal, aminek hatására megváltozik, illetve ő maga is visszahat rá, mivel gondolati potenciálja mindig tágasabb adott realizációjánál. Ennek következtében váratlan gondolati kapcsolatokba kerülhet, és így gyakorlatilag kimeríthetetlen. Ugyanakkor mindig megőrzi gondolati és strukturális önállóságát [...]. Ezért a szimbólum emlékezete mindig ősbibb, mint nem szimbolikus szöveggörnyezetéé, és ennek köszönhető, hogy a kulturális kontinuum legmaradandóbb eleme, amely ezáltal a kultúra egységét is biztosítja, megakadályozva, hogy összefüggés nélküli szinkron rétegekre essék szét” (Szabó 2003. 118–119). S az az értelmezői aktivitás is, amely a szimbólum – esetünkben a szabadkőműves szimbólumok rendszere – értelmezését elvégzi, maga is kettős eredetű. Részben az előzetes értelmezésből, a szimbolikus tradíció elsődleges elsajátításából, azaz a tradícióba való beleszocializáltságból fakad (az értelmező *tudja*, hogy minek mit kell jelentenie); részben viszont a külső, kulturális kontextus aktuális, az értelmezőt szükségképpen befolyásoló mozgásaiból. Azaz a különböző korok szabadkőművesei miközben a szimbólumok rendszerébe foglalt tradíció révén egy sajátos szabadkőműves kulturális kontinuumot alkotnak, más és más aktualitást realizálnak.

Ezt a sajátosságot, szimbólumaik szerepét bemutatva, egyebek közt „a Budapest keletén dolgozó Haladás páholy” 1908. január 9-én tartott ún. *oktatómunkája* is világosan kimondta: „A szimbólum egy megrögzített eszme, egy jelkép formáját öltött fogalom, mely mindenkor igaz és követésre méltó. De változó, és a kor követelményeinek megfelelően alkalmazkodónak kell lenni[e] a fogalom értelmezésének, ha a szimbólum által jelképezett fogalmat vagy cselekményt a gyakorlatba kívánjuk áttenni” (Szimbólumok, 1908. 6).

Ez a szabadkőműves szimbólumokat bemutató és magyarázó „munka”, szocializációs céllal, táblázatban foglalta össze a szabadkőműves szimbólumokat:

„Összesen van 33 szimbólum, és pedig!

3x3 főszimbólum, ú.m. [=úgy mint]

I. a 3 nagy világosság: 1. Biblia, 2. derékszög, 3. körző.

II. a 3 oszlop: 1. bölcsesség, 2. erő, 3. szépség.

III. a 3 ékszer: 1. nyerskő, 2. kockakő, 3. rajztábla.

3x3 mellékszimbólum, ú.m.

I. a 3 kis világosság: 1. nap, 2. hold, 3. főmester.

II. a 3 díszítmény: 1. ragy[ogó] csillag, 2. moz[aik] kövezet, 3. Cickacos szegély.

III. a 3 szerszám: 1. kalapács, 2. mérleg, 3. függő ólom.

3x3 *élmény* ú.m.

I. 1. tanonc, 2. legény, 3. mester.

II. 1. előkészítés, 2. vándorlás, 3. kötelezés.

III. 1. körző hegye a mellett, 2. bekötött szem, 3. világosságadás;

továbbá 3 *példázat* ú.m.

1. a páholy alakja, 2. lánc, 3. ruházat

és végre: 3 *szabadkőművesi igazolás* ú.m.

1. jel, 2. szó, és 3. érintés” (Szimbólumok, 1908. 7–8).

Ennek a szimbólumrendszernek az értelmező leírása messzire vezetne; ez csak egy más jellegű, nagyobb terjedelmű értekezés feladata lehet. Számunkra szerencsére ez a részletezés most nem is szükséges. Elég, ha azt tarjuk szem előtt, hogy ez a szimbólumrendszer átfogja a szabadkőműves eszmények teljes körét, s a legfőbb eszményektől le egészen az egymás közötti érintkezés szabályozásáig teljes körű normarendszerként funkcionál. Ami a kívülálló (szabadkőműves terminológiával: „profán”) számára is azonnal föltűnik, hogy e rendszer szimbolikája elsődlegesen az „építőmesterség” szakszavaira – „közönséges szerszámaira” – megy vissza. A Haladás páholy „oktatómunkájának” egyik előadója erre a szabadkőműves név magyarázata során hívta föl a figyelmet: „Mi *kőművesek* vagyunk, de mert nem tartozunk a *kőművesek céhéhez* is, tehát céhen kívüli, a céhrendszerrel járó terhektől mentesített, vagyis szabadkőművesek vagyunk” (Szimbólumok 1908. 42). Az egyes szimbólumok részletes magyarázatánál (amely a dolog természete szerint egyébként is erősen korszak-specifikus eljárás) szempontunkból érdekesebb lehet a korszak *szabadkőműves magyarázó logikája* – az a mód, az az észjárás, ahogy maguk a szabadkőművesek magyarázták akkor saját szimbólumaikat.

Egyetlen, de lényeges példa, úgy hiszem, önmagában is jellemezni tudja ezt a magyarázó logikát. A Haladás páholy oktatómunkájának egyik előadója a 33 szimbólumból „megadta” háromnak (a „mérleg, vagy vízmérőnek, a függő ólnak és a kalapácsnak”) az „értelmét”. A *vízmérő* (azaz „mérleg”) magyarázatában a „közönséges építkezés”-ből indul ki: „a *kőműveslegény* követ kőre csak úgy rakhat le helyesen, ha a *vízmérő* segítségével meggyőződhet arról, hogy vízszintesen van lerakva [a kő] és hogy egyik kő úgy fekszik-e mint a másik.” „Szóval [...] arról győződik meg, hogy a kövek között megvan-e az *egyenlőség*? Mert, ha ez nincs meg, akkor hézag támad, átjár a szél és a víz és használhatatlenné válik a fal.” A kövek egymásra rakásától, a vízmérővel való ellenőrzésüktől tehát meglepő gyorsasággal az *egyenlőség elvéig* jut el: „Az *egyenlőség* szava üti meg a fülünket és rögtön megdobbantja szívünket is, mert ez a szó nálunk *nagy* jelentőséggel bír. A mi szabadkőművesi hitvallásunknak egyik alapelvét képezi az *egyenlőség*” (Szimbólumok 1908. 42–43).

A szimbólummagyarázat jelentőségével értelemszerűen maguk a szabadkőművesek is kezdettől tisztában voltak. A szimbólumokat és magyarázataikat maguk is meghatározónak vélték. E tekintetben beszédes az az álláspont, amelyet 1947-ben *A szabadkőművesség kézikönyve* II. füzetében (*Legényfok*) Balassa József így foglalt össze: „a szabadkőműves szimbólumok legnagyobb része a középkori építőmesterek életével, munkásságával, szerszámaival függ össze. Az a törekvés, hogy eszméinket, gondolatainkat bizonyos szimbólumokkal kapcsoljuk össze, mélyen gyökerezik az emberi lélekben. Megvan a primitív népek gondolkodásában, vallásos szertartásaiban; a modern pszichoanalízis is sokat foglalkozik a szimbólumok eredetével és magyarázatával. A szabadkőműves szimbolikának az a célja, hogy eszmei tartalmát, erkölcsi felfogását valamely érzékelhető tárgyhoz kösse és ezáltal közelebb hozza az egyszerűbb gondolkodású, a mindennapi élet munkájával elfoglalt testvér lelkületéhez is. Mivel a szabadkőművesség egyik fontos célja az egyén erkölcsi tökéletesedése, ebben nagy segítségére vannak a szimbólumok” (Balassa 1947. 19).

7

A szimbólumértelmezés funkciójáról és jelentőségéről írottak ismeretében, úgy vélem, az eddigieknél érdekesebbnek és fontosabbnak kell tartanunk Móra szabadkőműves verse és beszédeit. Az a három vers és négy (?) beszéd ugyanis, amely szövegszerűen is régóta hozzáférhető (Földes 1960. 349, Hevesi 1960. 351-356) voltaképpen a szabadkőműves tradíciót újraértelmező, szimbólummagyarázó Mórát engedi látnunk, s így világossá teszi, hogy a szabadkőműves tradícióból Móra *mit és hogyan* aktualizált. Mert, nem kétséges, szóban forgó írásai a szabadkőműves „hermenutika” dokumentumai; igazában csak az értelmezett szimbólumok ismeretében, a vers- és beszédszövegeket azokkal együtt vizsgálva válnak egészen érthetővé – ám úgy megmutatják az író szabadkőműves orientációjának valódi irányultságát és természetét.

Az időben első dokumentumok: versek. Az első – *Láncban* címmel – a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy hivatalos közlönyének, a *Keletnek* 1913. január 1-jei számában jelent meg (újra közölve: Hevesi 1960. 351-352). A második a Szeged páholy XVII. számú „nővér munkáján” hangzott el 1913. március 16-án (esetleg, ahogy Földes Anna föltételezi, június 16-án), címe: *Lánc*; a harmadik, melyet Móra a Szeged páholy új helyiségének fölavatására írt, 1913. október 17-én hangzott el. (Ez utóbbiak közölve: Földes 1960. 349.) Mindhárom szöveg tehát Móra szabadkőműves pályafutásának *első szakaszához* tartozik.

Az első két versnek már a címe is magyarázatot kíván. A *lánc-vers* sajátos szabadkőműves „műfajnak” tekinthető; maga a lánc szabadkőműves szimbólum, a láncvers pedig a rituálé része. Egy-egy „munka” befejezésekor, esetleg elhunyt szabadkőműves „testvér” temetésén hangzik el. A lánc, amely láncszemekből áll, a szabadkőműves ösztartozás, összekapcsolódás kifejezője (s nem, mondjuk, a rabságé). Móra első két versének címe tehát műfajmegjelölés, s egyben az összetartozásra való emlékeztetés. A *Láncban*, amely három hatsoros strófából áll, az első két szakaszban a világban zajló folyamatokat írja le, a harmadik a szabadkőműves teendőket fogalmazza újra. Innen érdemes indulnunk:

*Míg kint a poklok orgonája szól:
Testvéreim, fogózzunk össze jól,
Láncunkban minden szem legyen helyén,
A templomot akkor nem féltem én,
Oltártüziünknek hármás gyertyalángja
Reményt ragyog a tolvaj éjszakába.*

Itt a *poklok*, illetve a *poklok orgonája* konvencionális metafora; a szabadkőművesek körein kívüli világban zajló negatív folyamatok kifejezése ez. A *testvéreim* – nem függetlenül teljesen a hétköznapi szóhasználatától – a szabadkőműves önelnevezés (s megszólítás) szava: a testvérek szó itt magukat a páholytagokat, tágabban a szabadkőművesek összességét jelenti. Az *összefogódzásban*, illetve a *láncon* megint csak az összetartozás igénye fogalmazódik meg; Móra itt az egyik szabadkőműves szimbólumot, az egyik ún. *példázatot* bontja ki. A *templom*, értelemszerűen, bár a tételes vallások szakrális helyének nevével él, nem arra, hanem a szabadkőműves „munkák” helyszínére, a szabadkőművesek „szent helyére” utal. Az *Oltártűzeknek hármasság gyertyalángja* sor jelentése világos, mondhatnánk konvencionális, ebből, mint direkt szabadkőműves szimbólum, a „hármasság gyertyaláng” érdekes. A *hármasság* ugyanis a szabadkőműves számmissztika alapeleme. Ahogy Balassa József (1947. 29-31) írja: „A számok szimbolikus jelentésének nagy szerepe volt már az ókor filozófusainál, különösen a pythagoreusoknál. Az ő tanításuk szerint az egész világ szám és harmónia; a számok a világrendszer és az élet törvényei. Később a zsidó szimbolikában is nagy fontosságot nyertek a számok. [...] Mivel a szabadkőművesség eredetét mingyárt kialakulása után igyekeztek kapcsolatba hozni a régebbi korok mindenféle titkos, misztikus intézményével, a számok szimbolikus jelentésének is nagy fontosságot tulajdonítottak.” „A szabadkőműves szimbolikában mind a kilenc egyszerű számnak van valami jelentése, de legfontosabbak a „szent számok”: 3, 5, 7 és $3 \times 3 = 9$. A számokkal párhuzamosan a megfelelő mértani alakoknak is megvan a szimbolikus jelentésük.” „A legfontosabb szám a hármasság. Ezen alapszik a szabadkőművesség szervezete, rítusa. A felvett testvér az inas, legény és mester három oszlopon nyugszik (bölcesség, erő, szépség), három láng világítja meg, három nagy és három kis világossága van, hárman igazgatják (a főmester és a két felügyelő), három jelvénye van (szögmérő, vízmérő, függőőn), a szabadkőműves ruházata három darabból áll (kötény, kesztyű, páholyjelvény), a kopogtatás három ütésből, az inaslépés három lépésből áll, a felavatandó kereső három utazást tesz. A hármasság számnak ez a fontossága folytatódik mesterfokban és a magasabb fokokban is.” Végül: „A hármasság szám mértani kifejtése a háromszög. Ennek legtökéletesebb alakja, az egyenlő oldalú, derékszögű háromszög jelenti a végtelenséget, az isteni tökéletességet. A főmester asztala keleten háromszög alakú. A háromszög egyszerűsítése, a három pont \cdot : a rövidítés jele s egyúttal a névaláírás mellett a szabadkőművességhez tartozás megjelölése.” A *Láncon* „hármasság gyertyalángja” tehát rendkívül gazdag jelentésű szimbólum, képes fölidézni szinte a teljes szabadkőműves világméretet.

A vers első két strófájának szimbolikája ennél közvetlenebb és konvencionálisabb; magyarázatot nem igényel. Ám így sem érdektelen, mert az a szövegrész fejezi ki Móra aktuális helyzetértékelését a külső, „profán” világról, a magyar társadalom szociokulturális viszonyairól való vélekedését. E tekintetben feltűnő, hogy meglehetősen sötét képet fest: „...útban van felénk a fürgeteg”, „Bűn és erőszak csattogtatja szárnyát”. Ez a komor diagnózis, másfél évvel a világháború kitörése előtt, azt kell mondanunk, a maga metaforikus formájában reális helyzetértékelés. De érdekes az is, hogy miben fedezi föl a vesztélyt, mit nevez meg bajként: „Lent a földön nincs se virág se dal, / Fent a mennyég fekete ravatal.” Azaz, lefordítva a szimbolikát, a reális világból hiányzik a szépség és az öröm, a spiritualitás pedig halott. (Ez utóbbi megállapítás, függetlenül attól, hogy Móra ismerte-e Nietzsche kijelentését, az „Isten halott” tézis parafrázisának, újrafogalmazásának tekinthető.) S a második strófa végén e helyzetnek nagyon gyakorlatias következménye is kimondódik: „A vak éjben riadtan bujdosol / A szeretet s nem lel tanyát sehol.” Az embereket összetartó s éltető *érzelmi kohézió* – ha még nem is semmisült meg teljesen – immár „bujdosol”.

Móra számára a szabadkőműves „összefogódzás”, amelynek programját a vers meghirdeti, az ebből a külső, mondhatnánk történeti kontextusból való kilépés lehetősége: a „remény” fölragyogása. Ha e verset személyes lélektani dokumentumnak tekintjük, itt a magyarázata a szabadkőművességhez való csatlakozásának.

A második, *Lánc* című vers az előbbi folytatásának tekinthető. Ez is három, egyenként hatsoros strófát tartalmaz; a cím is, maga a szöveg is a szabadkőműves „munkára”, pontosabban e „nővérmunka” lezárására utal. A vers itt, kikövetkeztethetően, a program befejezéseként hangzott el:

*A templom zárul, ite missa est!
Ám nyomtalan ne szálljon el az est,
Szedjétek össze hulló tollait,
Miket egy tiszta óra szórt el itt,
Vigyétek haza egy-egy sugarát, –
Hadd derengje be künn az éjszakát.*

E vers tehát maga is a rítus része volt; „profánul” szólva: a műsor egyik befejező száma. Ez magyarázza, hogy Móra itt nemcsak újukra bocsátja a résztvevőket, a „nővéreket”, de a „munka” jellegét és jelentőségét is meghatározza. Érdekes, s mind a szabadkőművesekre, mind Mórára jellemző az, amit hangsúlyoz. A vers ugyanis azzal indul, hogy a szokásos, eredeti értelemben vett templommal azonosítja a szabadkőműves „szent helyet”, ám ez az azonosítás immár a szabadkőműves „templom” aktuális magasabbrendűségét mondja ki:

*A templom zárul, ite missa est!
Mert templom ez, bár nincs rajta kereszt.
Ki nem lakik a tömjénfüst között,
Ki az oltárról rég kiköltözött
S az emberszívben vett lakóhelyet:
A mi egy isteniünk: a szeretet.*

A tételes vallás templomából, eszerint, a szeretet immár „rég kiköltözött”, a szabadkőműves templomban viszont jelen van. Sőt, hangsúlyos helyen, a strófa zárásában ez a keresztény templomokból hiányzó szeretet egyenesen mint a „mi”, azaz a szabadkőművesek „egy istene” jelenik meg. S figyelemre méltó, hogy ebben az összefüggésben a vers beszélője is megjelenik – az egész második strófa lényegében az önmagát megjelenítő Móra közvetlen önjellemzése. A verset eszerint „[e]gy kis ministráns csengettyűzi”, azaz itt saját szerepét Móra a hagyományos keresztény szimbolikával írja le. Ennél az összefüggésnél azonban sokkal fontosabb másik önmeghatározása: „Álomvizeknek csónakosa én, / Ki itt az ígért révet meglelém, / [...] / Ki új hajnalok harsonása lett.” Eszerint ugyanis, ha „lefordítjuk” a vers szimbolikáját, Móra a szabadkőművesek közt megtalálta helyét („meglelém” a „révet”), sőt közöttük ő maga is új perspektívák szószólójává vált. Vagyis, levonhatjuk a következtetést, ez a vers is orientációja átalakulásának dokumentuma.

A harmadik, a Szeged páholy új helyiségét fölavató vers mindössze négy sor:

*Királyi ház ez pompával tele
Mi régi szíviünk hoztuk el bele,
De szíviünk benne új szándékteli
Ne ő nekünk, mi adjunk fényt neki.*

A „királyi ház” itt maga az új székház, a ház jelzője a szabadkőművességnek önmagát „királyi művészet”-ként való meghatározásából ered. Ez is, a pompa emlegetése is nyilvánvalóan összefügg az ünnepi alkalommal. A 2–3. sorban a „régí szív” és az „új szándék” szembeállítás megint csak a személyes orientáció átalakulására vezethető vissza, s az új, tökéletesebb törekvések hangsúlyozásának tekinthető. A negyedik sorban a „fény” a felvilágosodásnak s magának a szabadkőművességnek is egyik alapszimbóluma. A kilenc, azaz 3x3 fő szimbólum első háromja, láttuk, „a 3 nagy világosság” (Biblia, derékszög, körző), s így a fény, mint ilyen, szabadkőműves alapérték megjelenítője. A negyedik sorban megfogalmazott szembeállítás („Ne ő [vagyis a királyi ház] nekünk, [hanem] mi adjunk fényt neki”) egyszerűnek látszik, de meglehetősen komplikált jelentésű sor. Nemcsak az van benne, ami azonnal kiderül, hogy tudniillik ne az intézmény adjon valami értékeset az embernek, hanem az ember az intézménynek. De az is, hogy ez az értékes valami *erkölcsi* jellegű. A szabadkőművességnek „királyi művészet”-ként való fölfogása ugyanis „a szabadkőművesség erkölcsi, embernevelő” funkciójára utal (ez az 1723. évi ún. Anderson-féle alkotmányból következik [vö. Balassa 1947. 20]), s ez az erkölcsnemesítés itt a szabadkőművesek önmagukra is vonatkoztatott kötelességeként jelenik meg. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy amikor J. F. Kennedy amerikai elnök beszédében arról beszélt, hogy „ne azt kérdezd, mit tesz érted a haza, hanem azt, hogy te mit tehetsz a hazáért” – akkor ugyanazt a régi, Móra által is megjelenített szabadkőműves elvet fogalmazta újra, amit a vers is.)

Mindez, úgy gondolom, teljes összhangban van Mórának azzal a már idézett 1914. január 6-i beszédével, amely – mint láttuk – a szabadkőművesség „mély életé”-ről és „belső szépségé”-ről vall, s a gyakorlati célokat nem látja ellentétesnek a szabadkőművesség „ősi elvekre épített transzcendentális fölfogásával” (vö. Földes 1960. 350). Mindkét szöveg-típus, a versek is, a beszéd is arra hívják föl a figyelmet, hogy a szabadkőművesség Móra számára mint „az erkölcsi megújulás” intézménye értelmeződik, pontosabban, a szabadkőművességet ilyenként fogta föl.

8

Az időrendben következő – elemezhető – dokumentumok már egy merőben másik helyzet szülőttei. Móra a hároméves (1914–1917) kényszerű szünet után, új aktivitásba lendülve, 1917 őszén s 1918 elején mondta el őket. S immár nem is versben, hanem direkt formában, politikailag közvetlenül értelmezhető *beszédekben* nyilvánult meg. A közben eltelt évek során ráadásul a szerepek is fölcserélődtek: immár nem a szabadkőműves tradíció pusztá értelmezője s továbbadója volt, hanem – személyes fejlődésének és a háború radikalizáló hatásának következtében – *alakítója*, s egyben páholyának orientáló személyisége.

Sajnos, a Hevesi József (1960) által közölt szövegek eredetije ma nem hozzáférhető, maga a szövegekölzés pedig szakszerűtlen – az egyes szövegek elkülönítése nem világos. Teljes bizonyossággal nem lehet eldönteni, hogy vajon négy, avagy csak három, esetleg két beszédről van-e szó. Az első beszéd talán a 354. oldal első (az előző lapról folytatódó) bekezdésével, „a Szeged páholy nevében” szavakkal zárul; az egy sor kihagyás után következő, megszólítással induló szöveg pedig már egy új, rövid beszéd, amely az újabb sorkihagyásig tart. De nem kizárt, Földes (1960. 350) egyik utalása legalábbis azt sejteti, hogy e két szöveg voltaképpen egy – azaz a „háborúellenes” beszéd és a Lindenschmidt Mihály és Péntes Zoltán fölvételét méltató szövegrészek összetartoznak. Ez, bár eseménytörténetileg lényeges különbség, mostani szempontunkból nem igazán fontos. Összetartozó s különálló szöveg(ek)ként egyaránt jól jellemzik Móra gondolkodását.

Ha két, egymástól független megnyilatkozásról van szó, a szövegek valamikor 1917 őszén és 1917. december 17-én (ez utóbbira vö. Földes 1960. 350) hangoztak el. Ha csak egy beszédről van szó, akkor az időpont 1917. december 17.

Ami biztos: e szöveg[ek]ben, akár egy, akár két szövegről van szó, a Szeged páholy új orientációja szólal meg. Az új hang már a legelső mondatban fölszendül: „Érdemes főmester t[est]v[ér]”, kedves testvérek, mikor először gyűjtjük meg a műhely hármas lángját a hosszú szünet után, melyre az emberiség tragédiája kényszerít bennünket, nem tudom, az öröm, vagy a szomorúság szavával köszöntselek-e benneteket e sajtáságos munkán, melynek hivatása új és különösen fényes szemet illeszteni egy olyan láncba, amely a világrenghésben a kultúra többi értékeivel együtt széthullott és darabokra tört? Nem tudom, testvérek, – s ez a bizonytalanság és bátortalan habozás fölötte reszket mindannak a problémának, amiről ma beszélni lehet, s aminél egyébről nem lehet beszélni” (Hevesi 1960. 352). A frazeológia itt is a szabadkőművességé, „a műhely hármas lángjának” emlegetése megint alapszimbólumot idéz meg, az „új és különösen fényes szemet illeszteni” a „láncba” alakzat pedig, saját szimbolikájukon belül mozogva, a szabadkőműves összetartozásról s a páholy személyi gyarapodásáról, azaz új tag fölveteléről beszél. Az igazán érdekes azonban nem ez, hanem a diagnózis, az aktuális világállapot gondolati minősítése – s az orientációs bizonytalanság kimondása. A háború itt „az emberiség tragédiájaként”, „világrenghés”-ként jelenik meg, s következménye a kultúra (s a szabadkőműves szolidaritás és értékrend) széthullása, darabokra törése. A szabadkőművesség belső törését, persze, metaforikusan, allegorikusan mondja ki, s ezzel a tézis érdekességét tompítja. Megfogalmazása értelmezésre szoruló, tehát szükségképpen „homályos”, s megállapítása érvényét az új „láncszem” beillesztéséről szólva némileg ellensúlyozza is. Ám nem kétséges, mind a (külső) világ, mind a szabadkőművesség benső állapotát súlyosnak ítéli.

Az érvelés retorikája, aligha véletlenül, a bizonytalanságra, a „nem tudásra” (eldönthetetlenségre) épít, a világháború meg- és elítélése azonban az érvelés közben fölvonultatott részmozzanatok révén félreérthetetlen: „Nem tudom, magától gyulladt-e ki a kultúra kincses kazla, vagy a legátkozottabb kezek dobtak bele csóvát, melyet valaha földön gyújtogattak. Nem tudom, igaz-e az, hogy a katasztrófák szélvészében az isten lelke sír, s hogy a háborúnak, melyet a sátán fűt, olyan szent missziója van, melyet az angyalok irigyelnek. Nem tudom, nem tudunk semmit, hiszen mély és sötét kútba van rekesztve az emberiség, amelybe úgy eresztik a gyér sugarakat, hogy a látást még bizonytalanabbá és még zavartabbá tegyék” (Hevesi 1960. 352–353).

Amiben Móra biztos: a háborúellenesség, a háború teljes elutasítása. Érvelése e pontján a háborúellenes magyar megnyilatkozások legmagasabb szintjén szól – s a háborúellenességet szabadkőműves követelménnyé alakítja. „Egy dologban azonban, kedves testvérek, azt hiszem, mégis valamennyien egyet értünk, akik a haza védelmében sem felejtjük el, hogy minden embernek, fehérnek, feketének, sárgának piros a vére, mikor szívéből kibuggyan a hóba, vagy a sárba, s hogy a jajkiáltás olyan szabadkőműves jel, amelyről mindenütt ráismernek a katonában az emberre, akármilyen színű az uniformisa.” Mert, folytatja, „[m]a már nemcsak daloló és bokkrétás katonákat látunk, akiknek lelkesedése éget, mint a tűz, hanem összetört és véres katonákat is, akik[nek] látása vád és gyötrellem. Ma már nemcsak olyan hőseink vannak, akik mellükön viselik a dicsőség vaskeresztjét, melyen az emberiség feszítettett meg, nem tudni kiért, miért. Ma már nemcsak embereket látunk, akik nem félnek, mert meg tudnak halni, hanem özvegyeket és árvákat is, akik félnek, mert nem tudnak megélni. Ma már, testvérek, azt hiszem, a föld minden népei egyet értenek abban, hogy a legnagyobb rettenet, a legborzasztóbb átok, mely a világra szakadhat, a háború, a láncairól elszabadult pokol, melyben örömét csak a gazság, vagy az örület lelheti” (Hevesi 1960. 353).

Móra, saját külön fejlődésének betetőzéseként, részben személyes tapasztalatairól motiválva, részben szabadkőműves eszményeitől vezérelve, mindebből radikális következtetéseket von le. „Én nem hiszek [...] a misztikumban, amivel a háború fölbuggyanása helyét el akarják takarni, – de ha igaz, mi következik belőle? Az, hogy ha a háborút senki nem akarta, sőt mindenki a békét akarta és mégis eljött a háború, hogy megváltoztassa az ízt életnek, csóknak, kenyérnek: akkor a világ berendezése rossz, akkor a társadalmi szerkezetében van a hiba, akkor itt kell a gerendákat kicserélni, a szerkezeteket megváltoztatni, akkor az egész emberiségnek abba a műhelybe kell beállni, amelyben a szabadkőművesség évszázadok óta dolgozik olyan eszményekért, melyek közt úgy nem található háború, mint istenkáromlás a miatyánkban” (Hevesi 1960. 353).

Nem kétséges, ilyen érvelésre Móra újságíróként, a *Szegedi Napló* hasábjain nem vállalkozhatott volna; a nyílt kritikát a háborús cenzúra lehetetlenné tette – számára is. Fontos fejlemény tehát, hogy erre a megnyilatkozásra mégis teret kapott, s a szabadkőművesség keretei között megfogalmazhatta, szabadon elmondhatta gondolatait. Ez a fórumbiztosítás a Szeged páholy egyik legfontosabb tette Móra szempontjából, hiszen e közegben, a megfogalmazás kényszerétől hajtva, olyan gondolatok formálódhattak ki, amelyek még magántársaságban sem. (A magánbeszélgetés, tudjuk, mindig laza, kevésbé összerendezett, a belső kohéziót maradéktalanul érvényre nem juttató, a teljes koncentrációt csak a közösség figyelme hozza létre.) Móra beszéde azonban nem csak személyes dokumentum, nem csak róla, megfogalmazójáról vall. Móra ugyanis a lehetőséggel élve, az alkalomhoz és a rituális formához igazodva gondolatait rendre visszacsatolta a szabadkőművességhez: a tradícióhoz is, a szervezethez is. „Ma – mondta – nagy vonásokban is lehetetlen még a jövő programját megrajzolni, de bizonyos, hogy amikor majd újra megszőjjük a szabadkőművesség világtápiszát, melyet kilyugatott és szétmetélt a háború, új fonalakat is kell a régiék közé kevernünk” (Hevesi 1960. 353). „Nem elég begyógyítani az emberiség rettenetes sebeit, amiknek ütését megakadályozni még nem volt ereje a szabadkőművességnek: a háború termelte energiával kell dolgozni azon, hogy ilyen háború többet ne lehessen, megértetvén az emberiséggel, hogy a háború emberi csinálmány, nem természeti törvény, s hogy az emberiség boldogságának nem förtelmekből és vérzivatarokból kell kisarjadzani” (Hevesi 1960. 353).

A beszéd politikai üzenete világos, fölösleges lenne magyarázatni. Magyarázatot kíván viszont egy metaforikus kifejezése, a „szabadkőművesség világtápisza”. Mi ez a világtápisz? A szó, ebben a formájában Móra leleménye; magja, centruma azonban, amelyet szimbolikusan kiterjesztett, a tápisz a szabadkőművesség egyik szimbolikus jelentésű eszköze. Egyes nyelvtérületeken különböző nevei vannak (*Tapis, od. Teppich: Tableau mystique, ou Tapis; Tracingboard, or Trestle board*). Eredete messzire nyúlik vissza. A szabadkőművesség régmúltjában, amikor még nem voltak állandó páholyhelyiségek, s kocsmákban, vendéglőkben tartották összejöveteleiket, „a szoba padlójára rajzolták krétával vagy szénnel a szimbolikus táblát, és munka után ismét letörölték vagy lemosták. [...] Később, mikor már szebb és jobban felszerelt helyiségekben tartották a munkát, egy öszezöggyölhető szőnyegre rajzolták vagy festették a szimbólumokat. Ezt terítették fel a műhely közepére és a munka végeztével felgöngyöltették és eltették. Ez volt a mai tápisznak őse” (Balassa 1947. 26–27). A tápisz kivitelezése a 19. század folyamán művészi jellegűvé vált; különböző anyagokból, művészi kivitelben készült. Ekkortól „a gazdagon felszerelt páholyhelyiségekben [már] beépített helye van a tápisznak a három láng között”, az „egyszerűbb” helyiségekben azonban még jóval később is „felgöngyölhető szőnyeg a tápisz”. Móra szóhasználatának megértéséhez azt is tudni kell, hogy milyen rajzok – szimbólumok – voltak a tápiszon. „A rajzok, amelyek [a tápisz] felületét borítják – Balassa ismertetője szerint –, nagyon különbözőek az egyes rendszerek szerint, de annyi-

ban egyformák, hogy a *szabadkőművesség legfontosabb szimbólumai* (az oltár, az oszlopok, a durva kő és a kocka, a körző, szögmérő, vízmérő, függőön, vakoló kanál, lángoló csillag stb.) láthatók rajta. Minden fok munkája számára más-más tápisz van és rajta láthatók az illető fok külön szimbólumai” (Balassa 1947. 27). Móra *világtápisza* tehát, elvonatkoztatva már a képzet alapját jelentő tápisz-szónyevtől, az egyetemes szabadkőművesség alap-szimbólumait s -értékeit jelenti. Azt az értékrendet, amely nem csupán egy-egy páholyt, hanem a szabadkőművesség egészének törekvéseit jellemzi. A világtápiszba szövendő „új szálak” emlegetése tehát hangsúlyozott orientációmódosítási igény jele. Mórának ez a háború kiváltotta ambíciója így amennyire indokolt, annyira nagyigényű.

Az „új testvéreket” (Lindenschmidt Mihály, Péntes Zoltán) köszöntő szövegrész – akár külön beszéd, akár az előbbieket folytatása – ugyanebben a szellemben szól. De szabadkőműves szimbolikája, a rituális feladathoz igazodva, dúsabb. Két részlete érdemel megkülönböztetett figyelmet. Az egyik a szabadkőművesség eszményeiről, habitusáról szól. „Szeretnék szólni – mondta – a láthatatlan jóságról, a mély életről, a benső szépségről, a *lelkéről a szá[bad]k[őmű]vességnek*, mely halhatatlan és örök” (Hevesi 1960. 354). Ez az okfejtés teljesen egybevág Móra korábról is ismert megnyilatkozásaival, s fontos mozzanat, hogy éppen ezeket az erényeket tartotta a szabadkőművesség „lelkének”. De – folytatta – „[h]ol van ma a mély élet, a belső szépség, a láthatatlan jóság? Aluszik szer- te széjjel a világban az örökkévalóság küszöbén, a szabadkőműves páholyok mélyén, a kezeket várva, amelyek fölébresszék és kivigyék őket az örömtelen, kifosztott, sötét és szegény világba” (Hevesi 1960. 354). S jellemző, hogy ezt a „fölébressztő” szerepet már nem is annyira saját maguktól, inkább az „új testvérektől” várta, mintegy feladatukul szabva, hogy „kivigyék a szent világosságot a világba”. (Ez valószínűleg részben valós életérzés kifejezése, a jelen esélyeinek szkeptikus látása, részben azonban „csak” helyzet diktálta retorikai fordulat. Amint a későbbiek mutatják, Móra nagyon is kész volt a cselekvésre; készült is rá.) A másik figyelmet érdemlő részlet a szabadkőművesség külső megítélésére reflektál. „A szkműveseket odakint Lucifer fiainak szokták mondani azok a szegény eszközök, akiknek látóhatára nem ér tovább halzsíros bödönök szélénél, – legyek-tek ti büszkéek erre az elnevezésre, hiszen ti tudjátok, hogy L[ucifer] első kerubina volt az istennek és *neve világosságfordót* jelent. Ti profán pályátocon, a tanári katedrán is a világosság hordói vagytok s ezt a munkát fogjátok folytatni a szkv. művészetben is, melynek célja emberi lelkek nemessé formálása a szeretet eszközeivel. A munka anyaga mindig más, a munka célja mindig ugyanaz s a munkát bölcs[ességnek] kell vezetni, erőnek végezni, szépségnek díszíteni” (Hevesi 1960. 354). Ebben a tradíciótól szabályozott szövegben figyelemre méltó, hogy Móra egyetlen lendülettel hatálytalanítja a külső, negatív megítélést, s fogalmazza meg tömören a szabadkőműves erénykánont.

A következő, Csányi Mátyás és Holló Jenő fölvatásakor, 1918 májusában mondott beszéd minden szempontból a korábbiak folytatása. Nemcsak lényegi irányultsága egyezik meg velük, de olykor, egy-egy kisebb részlet szinte szó szerint is azonos. A beszéd részletes elemzése a szabadkőműves szimbolika megismeréséhez egyáltalán nem lenne fölösleges. Itt s most azonban talán elegendő, ha csak a három legfontosabb újdonságot emeljük ki. Ezek önmagukban is jelentősen bővítik és árnyalják a szabadkőműves Móra portréját.

Az első szövegrész látszólag megismétlése a szabadkőműves erények korábbi megformulázásának. A „mély életről” stb. szólva Móra látszólag ugyanazt mondja, mint korábban. De ha arra is figyelünk, hogy ez a gondolatmenet itt hová konkludál, fölismerhető az új mozzanat. A „szabadkőművesség legnagyobb értéke – mondta ekkor Móra – az a láthatatlan jóság, az a mély élet, az a belső szépség, amellyel a *lelkeket* talán tudtuk és akaratuk nélkül is hatalmába keríti, közelebb hajlítja egymáshoz és önmagukhoz s *fölvezeti a*

létnek ama magasabb főnnsíkjára, ahonnan belátni a végtelenbe. Pedig nincs nemesebb célja az életnek, mint megtalálni a felsőbb élet különleges lehetőségét a mindennapi szegény és elkerülhetetlen valóságban s az örök kapuk küszöbén ülve az öröm fényében, a szépség és szeretet lángjában, a fájdalom árnyékában megsejteni a mindenséget” (Hevesi 1960. 355). Ez a gondolatmenet a szabadkőművesség metafizikai centrumának, ezoterikus-misztikus vonásainak újrafogalmazása. Erre a folytatásban maga Móra is fölhívja hallgatósága figyelmét: „Tudom testvérek, e szavak talán inkább illenének misztikus filozófok, mint az élet szegény harcosai szájába, – de mondjátok meg, melyik az az emberi cselekedet, amelyiknek utolsó indító oka nem misztikus? Az anyánk szeme, aki szeret, az asszonyunk mosolya, akit szeretünk, nem olyan misztikus-e mint fejünk fölött a Véga, vagy a Berenice lángja s maga a szabadkőművesség nem egy élő misztérium-e, melynek látóhatára szüntelen megújhódik?” (Hevesi 1960. 355.) Mórát erről az oldaláról, metafizikai érdeklődéséről s érzékenységről igazában nem ismerjük. Nehéz eldönteni tehát, hogy mindebből mi a szabadkőműves tradíció közvetlen aktualizálása, s mi a személyes – intellektuális és érzelmi – motívum. Annyi biztos, ez a megközelítés is beleillik a szabadkőműves tradícióba, s régóta sejthető, hogy a gyakorlatias, személyi érzelmeit többnyire elfedő, „csevegéseivel” partnereihez igazodó Móra képe megtévesztő; eltakarja a rejtőzködő személyiség igazi arcát. (Valószínű, hogy alkalmankénti – zavaró – érzelmessége végső soron éppen ebben a lelki érzékenységekben gyökerezik, annak inadekvát fölszínre kerülése.) Ám személyiségétől függetlenül is fontos, hogy a szabadkőművességnek ez a *misztériumként* való interpretálása indokolt; nagyon is valóságos összefüggésekre mutat rá vele.

A másik kiemelendő eleme a beszédnek látszólag ellentétes az előbbiekkal, s Móra politikai radikalizmusát dokumentálja. A retorikai átvezetés a metafizikából politikára, a maga nemében briliáns. Móra egyetlen fordulattal eljut ugyanis a misztikumtól a forradalomig. „Testvéreim – mondta –, nem szeszélyből, vagy az álmaiba szerelmes ember fanatizmusával beszéltem nektek ezeket a szabadkőműves lélek belső természetéről. Bár a fölszín látszat más mutat, nem hiányoznak a jelek, melyek azt mutatják, hogy az emberiség az idők víz sivatagán a lélek birodalma felé közeledik” (Hevesi 1960. 355) S ez az átvezetés egyszerre vezet el egy más, gyakorlatiasabb területre, s tölti föl a prognosztizált gyakorlati változásokat spirituális tartalmakkal, a szokványos napi politika szintje fölé emelve azt. S Móra, bár szimbólumokból építkező metaforikus logikával, de meglehetősen radikális perspektívát vázol föl. „A történelemben vannak bizonyos korszakok, mikor a lélek, mely századokon át úgy vergődik az emberiség mélyén, mint egy nagy folyóban a vízbe fúló, ismeretlen törvényeknek engedelmességgel felszínre kerül és közvetlenebbül nyilvánítja létezését és hatalmát, mint addig. Világos, hogy az emberiség lelke ma nagy erőfeszítéseket tesz. Elhatározó küzdelemre készülődik, s talán soha se hozott működésbe különbözőbb és ellenállhatatlanabb erőket. [...] Minden felől érezzük, hogy újító idők friss és éles szele fú, lengetve új hajnalok piros lobogóit. Ezek a lobogók a szabadkőművesség évszázados vagy évezredes eszméi izzanak” (Hevesi 1960. 355). Ez, ha belegondolunk, meglehetősen nyílt beszéd, a „piros lobogó” forradalmi jelképe a magyar irodalomban Petőfi nevezetes versének megjelenése (1846) óta világos és félreérthetetlen jelzés.

Móra itteni diagnózisa, ma már tudjuk, a lényegét illetően pontos volt: amit várt, a forradalom alig fél év múlva bekövetkezett. De nyilvánvaló, hogy beszéde nemcsak egy történeti helyzet „objektív” leírása – legalább annyira előkészítése is a fejleményeknek. Beszédével, aligha szándéktalanul, a Szeged páholy tagságát is befolyásolta, radikális fordulatra ösztönözte. (Csak emlékeztetőül: a beszéd elhangzásakor Móra már a páholy helyettes főmestere, második számú vezetője volt.)

A harmadik elem, amelyet az 1918. májusi beszéd kapcsán ki kell emelnünk, a beszéd zárásának rituális-ceremoniális jellege. Új tagok fölavatásáról lévén szó, Móra szerepe ek-

kor egyúttal a *beavató* és *beiktató* is. Ahogy ki is mondta: „Hátra volna még testvéreim, hogy kitanítsalak benneteket a szkm. [= szabadkőművesség] internacionális jeleiről és felruházalak páholysejtünk jelvényeivel. Amazt szíves engedelmetekkel máskorra hagyom, a felruházást röviden elvégezzük” (Hevesi 1960. 356). A két új, még „kötény nélküli” szabadkőművest, akiket Móra ekkor megszólított, „kesztyűvel” avatta föl. A kesztyűnek, mint szabadkőműves jelképnek a jelentése számukra értelmezéssel volt megadható, – a beszéd ezt az értelmezést, ha röviden is, megadja. A kesztyű, amelyet a ceremónia részeként a két új tag megkapott, „fehér és erős bőrből való”, mondja Móra, s mindjárt hozzáfűzte: „Legyen [ez] a kesztyű szívós és erős akarat képe. Ez itt a Szeged p[áholy] jelvénye, az emlékezet és hűség emblémájával, tekintések olyan rendjelnek, mely fölér az aranygyapjúval, mert sokkal nagyobb emberi értékek jutalmául adatik s nemes munkáttal igyekezzetek értékét emelni. E *fehér kesztyű* a szabadkőműves tiszta kezének jelképe a magatok számára, a *női kesztyűvel* az élet nemesebb tartalmához, a családi és hitvesi szeretethez való ragaszkodásunkat kívánjuk jelezni.” Majd hozzátette még: „Testvérünk felesége nőtestvérünk, neki küldjük, neki kínáljuk szeretetünkkel e kesztyűt, melynek felmutatása a balsorsban a testvérek támogatását biztosítja számunkra” (Hevesi 1960. 356).

A fölruházásnak ez az eljárása természetesen előre formalizált, konvencionális eljárás volt, benne az egyéni invenciónak kevés helye maradt. Az érdekes benne az, hogy a fölruházási szertartás során a jelképtől, a fizikai tárgytól eljutnak a résztvevők az erkölcsi követelmények megfogalmazásáig, azaz a jelkép igazában az erkölcsi szocializáció alkalmá és eszköze. Am nem hagyható figyelmen kívül, hogy – mint egy félmondatban Móra utalt is rá – ez a jelkép, ez a kesztyű, fölmutatva, egyúttal azonosító jel is: „a balsorsban a testvérek támogatását biztosítja” a kesztyűt fölmutató szabadkőműves számára.

A következő, rövid beszéd, amely – ha nem az előbbi, 1918. májusi beszéd záró része – még bizonyosan 1918 ősze, sőt nyara előtt született meg, s a szabadkőműves „atmoszféra” dicsérete. Móra ebben, talán az előbbi „munka” során fölmerülő bírálatokra reagálva, elhárítja a metafizikusság vádját magáról: „Nem akarok én pietista gyülekezetet látni a szabadkőművességben, mely elszakadva a fizikai lételettől az angyalok lábaival lépeget az úrben, metafizikai álmok tűzszigetei és Izlandjai felé” (Hevesi 1960. 356). De a folytatásban mégis változatlanul a szabadkőműves erénykánont hangsúlyozza. „A mi külön atmoszféránkat akarom veletek beszívni, mely Swedenborg arany korának szép országaira emlékeztet, ahol a levegő nem engedi meg, hogy hazugság szálljon el a szájból. Meg akarom veletek értetni, hogy ennek az atmoszférának köszönünk a profán életben olyan pillanatokot, amikor a rossz, mit tenni akarnánk, úgy esik lábainkhoz, mint bronzpaizsra az ólomgolyó, s mikor minden szépséggé, szeretetté, igazsággá változik körülöttünk” (Hevesi 1960. 356). S itt is elmondja a már ismert Lucifer-értelmezését, szinte szó szerint ugyanúgy, ahogy korábban – a különbség mégis lényeges. Itt ugyanis Lucifernek az értelmezésekor a *gnosztikusokra* hivatkozik (Hevesi 1960. 356) –, ekkori beállítódását tehát alighanem ennek a régi, nagy tradíciónak az ismerete és elfogadása is színezte. (Ez Mórának megint egy olyan oldalára vet némi fényt, amelyik a kutatás előtt teljességgel ismeretlen.) Ennél is fontosabb azonban, hogy beszéde zárlatában Móra – nagyon jellemző módon – a szabadkőműves erénykánon és a pragmatikus cselekvés elvi összehangolását kísérli meg: „Nem azt akarom mondani, hogy a szabadkőműves az élet nazarénusa legyen, aki soha fegyvert a kezébe nem vesz, – ő, én tudom, hogy az élet nappaljai és éjszakái fegyverben telnek el. Nem látjuk egymást, nem érintjük egymást mi szegény halandók, sohase látunk mást, csak pajzsokat és sisakokat, sohase érintünk mást, csak vasakat és bronzokat. Ez az élet törvénye, testvérek, – a *szabadkőműves*

törvénye pedig az, hogy lássa meg a könnyeket a sisak alatt és a gyermek mosolyt a pajzs mögött” (Hevesi 1960. 356).

Ez a zárlat, mely az alkalom kívánalmi szerint metaforák sorozatával mondja el mondanóját, könnyen „lefordítható”. S könnyen érthető, világos szabadkőműves hitvallásnak tekinthető. A szabadkőműves Móra orientációjának mintegy sűrítetténye, már-már aforisztikus tömörségű összefoglalása ez.

9

Fölmerülhet a kérdés: ebben a szövetségben ki hatott kire? A szabadkőművesség Mórára, vagy Móra a szabadkőművességre? A kézenfekvőnek tetsző válasz, az *is-is*, bár – indokoltan – a kölcsönösségre helyezi a hangsúlyt, leegyszerűsítő. Összemos olyasmit, aminek éppen világos megkülönböztetése és szétválasztása lenne a célszerű. A helyzet ugyanis az, hogy ez a joggal föltételezett kölcsönhatás az idők során átalakult. A „végén”, 1917–18–19-ben kétségkívül Móra volt az, aki radikalizálta a Szeged páholy politikailag is leírható belső légkörét, „atmoszféráját”. Móra ekkor már érett szabadkőműves volt, okossága, helyzetelemző képessége és nyelvi-retorikai meggyőző ereje pedig óhatatlanul valódi vezéregyéniséggé tette. (A névleges vezető, Szigyártó Albert főmester semmilyen tekintetben nem vehette föl vele a versenyt; közöttük formátumkülönbség volt – Móra javaára.) 1918–19 szegedi közéletének nem véletlenül Móra lett az egyik meghatározó szereplője. Ám mindez nem súlytalanítja visszamenőleg azt a szerepet, amelyet a szabadkőművesség, közelebbről a Szeged páholy töltött be az író életében. A páholyhoz s az egyetemes szabadkőműves „szövetséghez” való potenciális tartozás ugyanis – a tradíció ereje, intenzív belső élete révén – Móra mély belső átalakulásának *elindítója* lett. Segítette Mórát abban, hogy fölhalmozódó társadalmi tapasztalatait új kontextusban értelmezze, s addigi beállítódását egy tapasztalataival összhangban lévő, magasabb rendű beállítódottsággá alakítsa át. Ezt, érdekes mód, az őt közelről ismerő páholytárs, az utóbb, 1919–20-ban renegáttá váló Domokos László évtizedekkel később egyértelműen kimondta: „Szegény Ferencünk merészen kitepte magát a szülői házban nyert szelíd falusi hitvilágból és a kornak megfelelő szabadossággal markolta meg az anyagi világot; ezt az átalakulást a szabadkőműves páholy légköre váltotta ki, mely a radikalizmus felé irányította” (Domokos László levele Madácsy Lászlóhoz, Bp. 1969. febr. 14. MFM). A fordulatot persze Domokos, aki időközben megtagadta szabadkőműves-radikális múltját s spiritisztává lett, *negatívumként*, a „szabadosság” és az „anyagi világ” felé fordulásként ítélte meg. S Mórának azt a kései vallomását, hogy tudniillik „engem minden külső siker messzebbre vitt magamtól, soha többé vissza nem hozható szép belső életemtől”, a szabadkőművesség hatására vezette vissza. Értékítéletében azonban Domokos alighanem téved. Az „anyagi világ” figyelembe vételének kikerülhetetlensége ugyanis Móra személyes tapasztalata volt; az egoista és versenyzető piac-elv, amely a 20. század elején már áthatotta a magyar polgári társadalmat, a mindennapok része volt. Móra, ha csak nem volt vak és süket, ennek fejleményeibe ütközött, ennek emberi következményeit tapasztalta meg. Sőt, mint éppen szabadkőműves megnyilatkozásaiból láthattuk, számára éppen a Domokos által kárhözvontott szabadkőművesség tetszett olyan közösségnek, amely „benső életét”, az erénykánonban való hitét – legalább egy zárt közösség keretein belül – ébrentartotta. A szabadkőművesség „hatásmechanizmusa”, úgy vélem, Mórát illetően egészen más természetű volt.

Az első s legfontosabb mozzanat, minden jel szerint, a szimbólumokba rendezett szabadkőműves tradíció folyamatos elsajátítása volt. Ez a tradíció ugyanis olyan értékkanont testesített meg, s a tradícióelsajátítás olyan formában történt, hogy *megkönnyítette Móra számára a „hazuról hozott” premodern értékek törés nélküli, fokozatos átrendezését*. Sza-

badkőműves megnyilatkozásaiból (verseiből, beszédeiből) jól látható, hogy amit a hagyományból a maga számára aktualizált, az nem volt ellentétes a szegénység világának alapértékeivel, sőt lényeges pontokon illeszkedett azokhoz. Nyugodtan mondhatjuk, szabadkőműves szocializációja, a tradícióba való beilleszkedése voltaképpen egy lelki „modernizáció” volt számára – kíméletesebb formában, s pozitívabb eredménnyel, mint ahogy a külső, „profán” világ modernizálta szereplőit. (Gyakorló újságíróként Móra belátott ebbe a külső, „profán” világba is, ismerte mindennapi működési módját. A szabadkőművességhez való csatlakozása éppen az ezekre a tapasztalatokra való *reakciója* volt: *kiútkeresés*.)

A másik, eléggé figyelembe nem vehető mozzanat, a közösséghez tartozás élménye volt, amely az egyén életében mindig kettős funkciójú. Affirmatív, megerősítő jellege közismert; csoportban, másokkal együtt az ember biztonságérzést nyer. Ezt a funkciót a szabadkőművesség a maga szervezeti életének ritualizált formáival mintegy külsődlegesen is erősítette, sőt egyenesen a közösséghez tartozás misztériumát táplálta tagjaiban. Aligha kétséges, hogy ez a légkör Mórát is megérintette. A másik funkciója a szabadkőműves közösségnek nem annyira érületi, mint inkább szociológiai és intellektuális. A szabadkőművesség, önmeghatározása szerint is, egy meglehetősen széles körben teret nyert internacionális „szövetség”. Tagjai potenciálisan egy nagy, összefüggő kapcsolatháló részesei, s e potenciális kapcsolatok elvileg bármikor valóságos, élő érintkezésé, megnyilvánuló szolidaritássá válhatnak. Ez Móra számára közvetlenül a Szeged páholy 1910 és 1920 közötti hetvenegy tagját, kicsit tágabb körben pedig még a régebbi Árpád páholy tagságát is jelentette. Szegeden, a város társadalmi életében ez sem lehetett lebecsülendő lehetőség. Révükön vezető értelmiségiekkel, ügyvédekkel, orvosokkal, sőt befolyásos üzletemberekkel került, kerülhetett „testvéri” kapcsolatba, ez pedig gyakorlati előnyökkel járt. Például alighanem ez a kapcsolatháló is szerepet játszott abban, hogy 1913-ban éppen Móra lett a *Szegedi Napló* főszerkesztője. (Az Engel Lajos és Vilmos tulajdonát képező lap személyi „politikáját” bizonyára befolyásolta a családi értékítélet, márpedig tudjuk, három Engel is szabadkőműves volt – 1912-től például a résztulajdonos Engel Vilmos is.) Ennél a nem lebecsülhető előnyökkel járó lehetőségnél azonban bizonyos szempontból fontosabb lett a kapcsolatháló külsőbb köreivel való összetartozás motiváló tudata. Móra ugyanis tudta, tudnia kellett, hogy pesti szabadkőműves „testvéreinek” egy része az úgynevezett polgári radikalizmus képviselője, sőt hangadója volt. Mi több, maga a radikalizmus emblematisz vezéralakja, Jászi Oszkár is a szabadkőműves szövetséghez tartozott. Lapjuk, a *Világ* pedig egyszerre volt a szabadkőművesség és a polgári radikalizmus orgánuma. Hogy 1918 előtt Móra milyen személyes nexusokat ápolt e körrel, egyelőre nem tisztázott; csak sejthető, hogy egyikkel-másikkal személyes érintkezése is volt. A személyes érintkezéseknél azonban gondolkodástörténeti szempontból fontosabb, hogy Móra tudta, az a radikalizmus, amelyet például a *Világ* s vezető szerzői képviselnek, s amelyet – mint gyakorló szerkesztő – figyelmes olvasóként is rendszeresen nyomon követett, voltaképpen a szabadkőművesség egyik hazai áramlatának helyzetértékelését és véleményét tolmácsolja. Volt tehát számára egy olyan orientációs pont, amelyhez szabadkőművesként *legitim* módon kapcsolódhatott, s amely – a jelek szerint – összhangban állott személyes tapasztalataival és vonzalmaival.

Móra 1918–19-es szerepvállalásának gyökerei, nem kétséges, ide, ebbe a számára kínáló lehetőségbe nyúlnak vissza. E folyamat személyes története, fázisai ma még jórészt tisztázatlanok. De léte, Móra gondolkodásának átalakulásában játszott szerepe nem csak visszatekintve, dedukcióval következtethető ki. Legalább egy esetben, már igen korán, 1912 januárjában a „fogaskerek” átkapcsolása is tetten érhető. Akkor ugyanis előbb (január 15-én) egy úgynevezett I. fokú munka zajlott le, s ezen Móra a nagyváradi sza-

badkőműves ügyvéd, Várady Zsigmond *Adalékok a választójog reformjához* című művét ismertette. Majd, szabadkőműves kötelessége teljesítéséeként, a tanulságokat „profán lapban”, a *Szegedi Napló* 1912. január 26-i vezércikkében is megfogalmazta (vö. Gaál 1992. 18). Ha elolvassuk ezt a *Szolgabíró-szobrok* című cikket (amelyet stíluskritikai megfontolásból már Vajda László is Móránaként azonosított), megfigyelhető az átalakulás egyik pillanta. A cikkben nincs szó Várady könyvéről, iróniájában és egyes téziseiben viszont meglehetősen egyértelmű radikális hang fedezhető föl. Előbb ironikusan legszögezi: „Úgy illik, hogy dél, nyugot és kelet után a negyedik világtáj is ércbe öntse, vagy ruszcai márványba vésse a maga nagy szolgabíróját. Így kerek a magyar glóbus.” Majd, a jelenléget értelmezve, egy tőle akkoriban még váratlanul merész tézist is fölvet: „Nem panaszkodunk, csak tényeket állapítunk meg s tényekből vonjuk le a következtetést, hogy *igenis van osztályharc* s igenis van törekvés arra, hogy most már a *halhatatlanságot is osztályok szerint osztogassuk. Osztályérdekből akarnak halhatatlanná tenni* nagyon is halandó embereket, akik *csak osztályokat szolgáltak és nem nemzetet.*” A cikk egésze, persze, még a „régí”, nemzeti liberális Mórát mutatja, de az *osztályharc* terminus fölbukkanása s az „osztályérdek erőlködésének” ironikus kritikája már egy újabb fejlődési pályára való ráállás jele.

Elmondható: a szabadkőműves évtized Móra számára ennek a fejlődési pályának a végigjárását jelentette. Enélkül, s e pálya 1919-es megtörése nélkül pedig nem született volna meg az a magas eszményeket és súlyos csalódottságot, sőt keserűséget egyensúlyozni igyekvő, de keserűségét odavetett félmondatokban mindig „eláruló” személyiségképzet, amely – rég tudható – Móra 1922 utáni széles körű, nagy írói sikereinek szubjektív megalapozója lett.

Ha nincs a „lelki modernizáció”, Móra naiv gyermekversek provinciális megverselője maradt volna, s – Ady gyilkos iróniájú szavaival élve – „a Póság és Mórák” egyike.

Irodalom

- Balassa József 1947: *A szabadkőművesség kézikönyve II. Legényfok*. Kézirat gyanánt. Bp. Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy.
- Bókay Árpád 1911: [*Beszéd a Szeged páholy fölavatásakor*] = Kelet, 370–371.
- Fabó Irma 1966: *A radikális sajtó kialakulása: Világ 1910–1914*. = Magyar Könyvszemle, 317–330.
- Földes Anna 1958: *Móra Ferenc*. Bp. Bibliotheca.
- Földes Anna 1960: *Adalékok Móra Ferenc szabadkőműves pályafutásához*. = Irodalomtörténet, 4. sz. 347–351.
- Gaál Endre 1992: *Móra-kéziratok a Magyar Országos Levéltárban*. = Szeged, május, 18–19.
- Hevesi József 1960: *Móra Ferenc szabadkőműves beszédei*. = Irodalomtörténet, 4. sz. 351–356.
- Kőhegyi Lajos 1894: *Gyászbeszéd Kossuth Lajos testvér felett*. Szeged, A páholy sajtója / Az „Árpád” páholy könyvtára VIII./
- Kőhegyi Lajos 1895: *Szabadkőművesi káté*. Az „Árpád” páholy megbízásából. I. *Tanoncz-fok*. Szeged, A páholy sajtója.
- Kőhegyi Lajos 1895 a: *Szabadkőművesi káté*. Az „Árpád” páholy megbízásából. II. *Legény-fok*. Szeged, A páholy sajtója.
- Kőhegyi Lajos 1911 [1895]: *Szabadkőműves-káté*. Az „Árpád” páholy megbízásából. III. *Mester-fok*. Szabadkőműves-rendszerek. VI. kiad. Kézirat szabadkőművesek számára. Szeged, Az „Árpád” páholy kiadása.
- Kőhegyi Lajos 1911: *Új páholy – új irány*. = Kelet, 105–106.

- Kóhegyi Lajos 1911 a: [Páholyavató beszéd] = A „Szeged” páholy felavatása. Kelet, 371–372.
- Lengyel András 1984: *Az államkapitalizmusba hajló szociálliberalizmus egy magyar koncepciója*. Móra Ferenc 1918 végi politikai programtervezetei. = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1980-81/1. köt. Szeged, 285–297.
- Lotman, Ju. M. 1991: *Tekst i poliglottizm kultury*. In: Lotman: *Izbrannye stat'i* I. Tallin.
- Madácsy László szerk. 1961: *Móra Ferenc levelesládája*. Szeged (Tiszatáj Kiskönyvtár).
- Móra Ferenc 1912: *A szolgabíró-szobrok*. Szegedi Napló, jan. 26. 1.
- Péter László 1965: *Juhász Gyula a forradalmakban*. Bp. Akadémiai Kiadó.
- Péter László 1984: *A szabadkőművesség Szegeden 1870–1950*. = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1980–81/1. köt. Szeged, 263–283.
- Szabályzat 1913: *A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy védelme alatt dolgozó „Szeged” című T. és T. szabadkőműves páholy szabályai*. Kézirat szabadkőművesek számára. Szeged, A páholy sajtója (A „Szeged” páholy könyvtára I. füzet).
- Szabó Tünde 2003: *A gondolkodó világ modellje*. In: *memoriam Jurij Mihajlovics Lotman (1922–1993)*. = Aetas, 1. sz. 113–141.
- Szigyártó Albert 1913: *A királyi művészetről*. I. rész. *Alkalmi beszédek*. Kézirat szabadkőművesek számára. Szeged, A páholy sajtója (A „Szeged” páholy könyvtára II. füzet).
- Szigyártó Albert 1913 a: *A királyi művészetről* II. rész. *Avatóbeszédek*. Kézirat szabadkőművesek számára. Szeged, A páholy sajtója (A „Szeged” páholy könyvtára III. füzet).
- Szimbólumok 1908: *Szimbólumok*. A Budapest keletén dolgozó Haladás páholy 1908. január 9-én tartott oktatómunkája. Kézirat szabadkőműveseknek. Bp. Márkus Samu tv. ny.
- Vajda László 1961: *Móra Ferenc vezércikkei*. Bibliográfia. Szeged (A szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai 47.)
- Vajda László 1962: *Móra Ferenc útja 1917–1919*. = Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve, Szeged, 77–128. Klny. is.

A bárka. Halászlányok bubival

Gömöri György

Előrejelzés

*Hiába, már a Szamos-szív sem a régi!
Kevesebb csokoládé, félerős marcipánnal,
bár lehet, mindez érzéki csalódás, csak öregszünk.
Mondom ezt én, a hetedik évtizedet betöltő,
de még elég-jól-működő-szervezetű magyar-angol.
És hát nem csak a Szamossal van baj, meg más csemegékkel.
Mint víztömeg, amelyet alga lepett el,
jelenidőnk mellett egyszerre felsötétül a múlt,
ez a sérelem- és büntudat-táplálta kisértet,
s hiába támadnánk érv-oxigénnel, mindegyre terjed,
már fürdési tilalmat rendeltek el, de maholnap
nem lesz hal sem a vízben, csak szemét, csak döglött
műanyag, csak rothadás, csak alga.*

2004. április 3-án

Húsvéti bizalom

Nagy László emlékének

*Halál, ne hencegj, sír, ne sürgess –
Hinnünk kell ma a feltámadásban.
Az utcán magnólia-hullás, szírom-szőnyeg,
S jácint-órség áll fehér glédában.
Nemrégén itt még jégeső esett,
De a rügyek kibírták és kinyíltak,
– Ne csüggedj, emeld fáradt fejedet
A nap felé. Elönt az élet-illat.*

Móricz Zsigmond

Beszélgetés az írógéppel

Móricz Zsigmond középső lányának, Gyöngyinek az iratai között van egyebek között mintegy 500 gépelt oldalnyi kézirat: Móricz Zsigmond naplója 1936 első feléből. Akkor hozhatta be Leányfaluról, amikor foglalkoztatta a gondolat, hogy nővére, Virág után ő is megírja emlékeit apjáról (el is készült egy töredék, ezt azonban sohasem fejezte be). A naplónak ez a része is „beszélgetés az írógéppel” – a gondolatok és érzelmek rögzítése minden utólagos javítás nélkül (sok elütéssel, pl. „jobb” helyett jpb, „érzésű” helyett érzsű; gyakran a zaklatott állapot olyan jeleivel, mint a sebtében lenyomott váltó az írógépen: a kis és nagy betűből egyik sem látszik) – itt ezeket figyelmen kívül hagytuk, a helyesírási jellegzetességeket viszont megtartottuk („Kisbácsi”). A pontos keltezésből kitűnik, hogy alkalmanként elég sok időt töltött naplójárással (pl. január 13-án 18.50-kor fogott hozzá, 20.10-kor kezdte gépelni az *Athéni Timon* című „filozófiai tanulmányt” 6 sűrű oldalon). A gépelt lapokat tűzőgéppel összefűzte, címoldalt is tett hozzá, s arra kézzel ráírta a kezdő-záró dátumot. Most a napló egyik januári füzetéből közlünk részleteket.

Dr. Kovács Zoltán

1936. január 12. 17. 55

Rettenetes dolog történt, egész magamon kívül vagyok.

Felöltöttem, hogy megyek sétálni. Nem szeretek pénz nélkül kimenni a házból, ezért belenyúltam az ebédlő szekrény bal felső kis fiókjába, ahol az apró pénzt tartom.

Kisné¹ tegnap egy száz pengőst váltott és négy darab öt koronást hozott vissza. Ezt betettem ebbe a fiókba. Az este, mikor a munkásokat fizettem, ezek közül kivettem egyet. Egy volt nálam, s a két öt koronással fizettem a segítőknek. Hármat itt hagytam.

Most csak egy van.

Kisné több ízben látta, hogy aprópénzt csak innen szoktam kivenni.

Két darab öt pengőst elvett.

Most nem tudom, mit csináljak. Ebéd után takarított, s én azalatt kint sétáltam a kertben. Mire bejöttem, ő már elment. Azóta nem volt itt.

Nagyon lesújt az eset.

Azt nem tehetem, hogy számon kérjem. Idős asszony, hatvanegy éves. Nem szégyeníthetem meg.

* Naplórészlet 1936. Közlés: Dr. Kovács Zoltán. Az írás címét szerkesztőségünk adta.

Alkalom szüli a tolvajt. Könnyelműség volt tőlem, hogy szabadon hagytam pénzt. Különös, hogy tegnap, mikor betettem ezeket az öt pengősöket, felvillant bennem, hogy mi lenne, ha valaki belenyúlna. De abban a pillanatban el is vettem a gondolatot.

Kiséket olyan megbízható embereknek tekintettem eddig, akikre rá lehet bízni az egész házat. De azért nem adtam át nekik a kulcsot soha, épen óvatosságból. A diót nem mertem volna rájuk bízni, ezért a belső padlás mindig zárva van. De különben a legteljesebb bizalom és fesztelenség van vele szemben.

Ez megszűnt. Először a még megmaradt pénzt, – az az érzésem, hogy pengőst is elvett, legalább kettőt, vagy hármat. És ezt mind ma, még tegnapig nem hiányzott semmi.

Holnap, ha takarít, újra itt hagyom a szobában, hogyha bele néz a fiókba, lássa, hogy ott többet nincs pénz.

Vele szemben pedig nem tudok többet olyan bizodalmas és kedves lenni, mint eddig.

Tíz pengő nem sok pénz, de ő nagyon téved, ha azt hiszi, hogy olyan kevés, hogy én nem veszem észre.

Nagyon le vagyok sújtva. Nagy veszteség, hogy megszűnt vele szemben a bizalom.

Többet nem szólok hozzá.

Kellett ez neki? Megéri ez a tíz pengőt?

Olyan utálat van bennem vele szemben, hogy már azon gondolkozom, hogy már[cius] elején elküldöm.

Végkielégítés nem jár nekik, csak két hét. Nem kertész, csak földműves napszámos. De háromhavi fizetést azért így is kiadok nekik, s azonnal keresni kell egy másik kertészt.

Ekkora csalódás.

Egész testemben remegek az izgalomtól.

Csalódás ki van zárva. Mikor Virág bement, átadtam Kisnének a százpengőst, hogy hozzon Princitől egy doboz Nikotex Leventét és fizesse ki az adósságot. Még ágyban voltam, mikor megjött, s leszámolta a pénzt. Már mikor betettem a négy darab ötpengőst a fiókba, haboztam, hogy ennyi pénzt odategyek-e? Mégis betettem. Mikor délután négykor fizetés volt, külön megtapintottam az ujjaimmal s úgy éreztem, mind a három ott van egymáson, amit ott hagytam. Csak ma délben történhetett az eset.

19. 20

Van egy zavaró körülmény. Nem bírok rájönni, hogy mikor adtam oda Kisnének az öt pengőt a malacra.

Most egy nagyot sétáltam, s megpróbáltam minden emléket összeszedni. Valamiből úgy rémlik, hogy még mielőtt Virág pénteken délután megjött négy órakor.

Az nem tegnap este volt, hogy azt mondtam: vasárnap aztán be is mehet az ura Szentendrére megvenni.

De azért nem mernék esküt tenni rá, hogy nem tegnap este adtam oda, mikor az asztalosokat kifizettem. Ha így van, akkor ma csak egy öt pengőst vihetett el. Nem is ésszerű, hogy mingyárt kettőt vegyen ki.

De ha ez a zavar van bennem, akkor nem lehet-e az, hogy valami másra még kivettem egy öt pengőst?

A pénzt akkor váltattam, mikor Virág éppen utazott. Kisné a százast a Virág kosarával fogta össze, még féltem, el ne veszítse. Még ágyban voltam, mikor visszahozta s leszámolta. A pénz ott volt a kis éjjeli asztalkán, s haboztam, hogy hova tegyem. Akkor vilant fel bennem, hogy mi lenne, ha valaki hozzányúlna.

Tegnap egész nap nem volt pénzre szükségem. A fiókba csak dél után nyúltam bele, hogy az asztalosoknak kivegyek kettőt. Még arra is emlékszem, hogy a négy ezüst ötös egymáson feküdt s egy kopott külön, az előző napi váltásból. Két és egy pengős is volt a

fiókban, s több nikkal húsz filléres. Mikor levettem a legfelső ötöst, az ujjaim megéreztek, hogy három ott maradt.

De most jön a hiányos gondolat: rémlik, mintha, mikor feljöttem az asztalosoktól, itt találtam Kisnét, tüzet rakott. Lehet, hogy akkor folyt le az a dialóg, hogy odaadtam az öt-pengőt, s azt mondtam: vasárnap menjen be az ura... Ha így van, akkor csak a fiókból vehettem ki neki egyet. Rejtélyes, hogy ehhez semmi érzéki kép nem fűződik. Az ujjaim amilyen tisztán emlékeznek az asztalosok pénzére, erről nem akarnak tudni semmit.

Én tehát arra határoztam magamat, hogy nem veszek tudomást erről a dologról, a pénzeket visszarakom, s pontosan vezetni fogom a héten, hogy mennyi s milyen fajta pénznem van a fiókban.

Aki egyszer lop, az máskor is megteszi. Nem valószínű ugyan, hogy ilyen sűrűn tegye, egy héten kétszer... de megpróbálom.

Én a magántulajdon hitében nőttem. Ami egyszer jogilag az én sajátommá lett, azt épenúgy érzem összeforrvá lényemmel, mint a testemet.

Ez nem az én filozófiám, ez a közvélemény, a közfelfogás. De bizonyos, hogy objektumrakománnyal élek. Ha egy tárgy bekerül az életembe, azt nem tudom kidobni többet. Még akkor sem, ha ízlésemet sérti. Mindössze arra vigyázok, hogy ha vásárolok valamit, az teljesen fedje a szépről való fogalmaimat. Az ajándékozott tárgyaknál erre nem lehetek tekintettel, de ha egyszer itt ragadt valami, attól sem tudok többet megválni, pedig ahányszor ránézek, mindig sért. Nem engedtem meg, hogy a kerítésen belül állítsák fel a szomszéd vendéglősnek a reklám tábláját. Ez jogérzetembe ütközik.

A pénzzel szemben eddig ez a tulajdonérzésem nem volt. A pénz nem számít nekem, mint birtok, tulajdon, csak mint új objectum, vagy valami haszonérzés megszerzésére alkalmas eszköz. Ezért nem gyűjtöttem soha pénzt. S ezért adtam ki mindig a legnagyobb könnyűséggel a pénzt, még a jövő terhére is. Ezt a régi, suta, ízléstelen, szarvasagancsnyelű kis zsebkest nem volnék képes senkinek odaadni, még annak sem, akit szeretek. De pénzt, akármennyit, hogy vegyen magának. Pedig ez a kis kés csak úgy ragadt rám. Azt hiszem, a Marcié volt, s mikor a magam szép kését elvesztettem, valahogy ideiglenesen a zsebembe tettem, s már legalább húsz éve használom. Mennyi pénzt adtam ki azóta, legalább félmillió pengőt, s nem fáj úgy, mintha ezt elvennék tőlem, ha elveszteném is, sokáig boldogtalan lennék.

Elméletben nem vagyok a magántulajdon híve, – de kitört rajtam a fáradtság, s le kell feküdni. Nem fejthetem ki magamnak.

1936. január 28. 17.37 [Leányfalu]

Érdekes, hogy az emberben a fősvénység és a bőkezűség mindig a világszemléleti állapotával van összefüggésben.

A világszemlélet általános és állandó elrendeződést teremt az emberben. Világrendet. Ebből a világrendből reagál aztán az ember a legcsekélyebb hatásokra is. Ami összhangzásban van a szemléletével, azt azonnal igenli, még ha helytelen is. Ami nincs benne ebben a perspektívában, az nem érdekli, bármilyen fontos is jobban megvizsgálva a dolgot.

Itt egy epizód előbb:

Kisbácsi szecskát kevert répavagdálékkal, s meglocsolta, akkor újra megkeverte.

– Most megérdemli a Kicsi, – mondom.

– Megenne az jobbat is...

Hallgattam. Már többször célozgatott rá, hogy venni kellene egy zsák korpát.

– Csak turkálja. Kiszemeli belőle a répát. Osztán lassan megeszi a szecskát is. De ha korpa lenne rajta, az ráragad minden szápra, mingyán együtt megenné.

Nem feleltem.

A leányfalui ház

A leányfalui kert

Otthagytam.

Most arra gondolok: mért vagyok fősvény a Kicsivel szemben?

Az udvarral szemben bőkezű vagyok. Pénzt szánok arra, hogy a kertészlakás udvarán ne legyen sár. Bőkezű vagyok a kerítéssel szemben, aránylag sok pénzt adtam ki, hogy egy kicsit rendesebb kinézése legyen. Mért nem sajnálom meg ezt a kis lovat, hogy mikor becsületesen dolgozik, egy kis korpát kapjon?

Az én életszemléletemben (ami a világszemlélet alsóbb ágazata) benne van, hogy kifelé, az emberek felé rendes, gondozott és nem túlzóan, de úri formát mutassak. Fenn akarom tartani azt a képet, hogy jó anyagi körülmények között lássanak, és valóban annak megfelelően is éljek. Mikor az új lakás megvolt, megnéztem. Tiszta volt, rendes, ajtók-ablakok frissen festve. Azonnal azt mondtam: fehérre kell lakkozni mindent. Ha ezt nem mondom, legalább hatszáz pengőt megtakaríthattam volna. Senki sem kívánta tőlem. Magamtól, azonnal határoztam. Az volt az érzésem, hogy ha már kisebb lakásba megyünk, legalább a külseje tökéletes legyen. Mikor a kecskeméti földet megláttam, azonnal döntöttem, hogy megveszem: kétezer pengő. Mikor ide kijöttem, a kerítés és kapu előtti sáros hely rendezése azonnal mint kikerülhetetlen kötelezettség tűnt fel előttem: 200 pengő. Ha ezt a három dolgot nem csinálom, 3000 pengő van a takarékbán.

És a Kicsitől sajnálok öt pengő ára korpát.

Az édesanyám csudálatosan iszonyodott minden állattól. Néha volt macskája, de nem szerette. Kutya soha nem volt a háznál, csak hat éves korom előtt, mikor a falusi gazdasághoz hozzá tartozott. Később is volt falusias udvara, de kutya többet nem került be. A hasznos állatokat is utálta. Tehene sohasem volt. Néha volt malac, disznó, de nem ő akarta, hanem az apám a nyakára hozta, s neki küzdenie kellett velük. A tyúkokat sem szerette, kacskája, libája sohasem volt. Se pulyka, se galamb. A gyerekkorom állatnélküliségben telt el.

Mikor Mária idekerült, kellemetlen volt, hogy vízhiánnyal kellett küzdeni. Berki, az akkori kertész, rábeszélte, hogy vegyek egy lovat, annak mennyi haszna van, még meg is keresi az árát, mert ő a szomszédoknak vizet fog vele fuvarozni. Erre nem kellett kapacitálni. Bementem vele a lóvásárra. Ő kiválasztott egy nagycsontú erős sárgát, nem tettett. Száz pengő lett volna a sárga, s én beleszerettem egy nagyon szép formájú kis feketebe, s megvette, négyszáz pengőért.

Ugyanaz a luksuriózus életszemlélet, mint minden egyéb. A ló ma is szép, csak öreg – 27 éves. (A korát letagadtam, mert a vásárban tíz évvel becsaptak, s csak a rédiából* tudtam meg a korát. Már akkor nem lehetett segíteni, de a ló olyan jó karban volt, hogy az állatorvos tíz évvel fiatalabbnak becsülte, s azóta a ló evvel a hazugsággal él.) Megvettem a lovat, mint egy bútordarabot vagy tárgyat. Nem mint élőlényt. Most már hat éve van itt, de nem fűz hozzá jóformán semmi személyes élmény, a vásárláson kívül. Itt él, de nem lett barátom. Nem is látom. Csak a számlákat látom, ha patkolják. Élelme kikerül a kertből, de alomszalmát pénzen kell neki venni. Cél, hogy minél kevesebbe kerüljön. Szerencse, hogy a kertészek szeretik, s így a szegény kis lónak semmi hiánya nincs.

Ellenben az a gyanúm, hogy most azért volna sürgős a korpa, mert Kisbácsi kismalacának jó lenne egy kis korpás moszlék.

A ló tehát csak annyiban tartozik bele az életformámba, hogy ha már van, akkor csinოს legyen, az embereknek ne lehessen ellene kifogása. Nem haszonért tartom, hanem luksusból, kivált mióta vízvezeték van, s elvesztette létjogosultságát. A ló így is jól néz ki, sőt azt hiszem túl kövér, folyton istállón áll, nem is értem, hogy' nem romlott el a lába, oly keveset jár.

* Lat. raeda – lópasszus, hivatalos igazolás

Az ára közben leszállott 400 pengőről legfeljebb 80-ra. Már tanácsolták, hogy adjam el lóhússzékre, s vegyek egy fiatalabbat. Nem reagáltam rá, mert megszoktam, s amit megszoktam, azt nem tudom kiadni a házból, aztán egy fiatalabb lóra sincs több szükségem, ez is megteszi, amit tennie kell. Ennyiben bekapcsolódott az életembe, üres lenne nála nélkül az udvar. De hogy korpát is vegyek neki, az nem látszik sürgősnek előttem.

Világ- és életszemléletemben nem foglalnak helyet az állatok. Általában a természet nagyon ki van kapcsolva. Ezt a kertet az első pénzből megvettem, pedig Janka még sokkal távolabb volt a természettől, mint én. Bennem nem egy alapvonzódás volt, hanem egy kifelé való arculat mutatása. Részben tradíció. Gyermekkori emlék. Nem a kertbe szerettem be, hanem a nagy diófabá, mert folyton az az emlék élt bennem, hogy Csécsén a diófa a fák királya. A diófáról a legmélyebb emlékem az, hogy a nagyanyám nyáron diófa-levelet hozatott be, s azzal legyeztette velem magát. Emiatt én is megszerettem a diófa-level szagát, most is legkedvesebb illat. Néha egy-egy levelet eldörzsölök az ujjaim között. A szagos füveket nagyon szeretem, s ezt is valószínűleg a nagyanyámtól kaptam. Anyám nem szerette s nem evett semmiféle gyümölcsöt, nem kedvelt semmilyen virágot. Soha nem ment ki a szabadba, csak ha az apám nagyon erőszakos volt, s akkor is az neki csak külön teher volt, mert neki kellett készíteni a kirándulásra ennivalót. Janka egyáltalán nem volt barátja a természetnek. Mária? fogalma sincs róla, mi a természet, de ha szó van róla, a legszebb szavakat mondja, de csak a száraz utcán szokott sétálni, még a korzóra se megy, mert ahhoz új ruha kell.

Janka 12 évig élt Leányfaluban úgy, hogy utálta. Mária már tizedik éve benső érdeklődés és szeretet nélkül. Én nagyon szeretem, de főleg azért, mert ez egy néma sziget, ahol teljesen magányos lehetek. Oly nagy a kert, s minden oldalról út veszi körül, hogy semmiféle szomszéd nem zavarhat. Azért vettem meg a kiegészítő felét, s később igazán nagy áldozattal még egy darabot hozzá a ház mögött, hogy a külső zajt s szomszédot minél jobban kizárjam. Nekem ez a kert és ház valóban a Senki szigete.

Ezért kellett a kerítést most megcsináltatni: kívülről nem szabad, hogy az emberen az öregedést meglássák. A kert rendben tartása aránylag óriási összeget emészt fel. Nem a hasznáért teszem, nekem mindegy, ha a fák soha nem teremnek is, de kell, hogy fák álljanak szép sorban, a föld fel legyen szántva, be legyen kapálva, formát mutasson, pedig ez mind csak tiszta kiadás, még az adóját se hozza be.

Részemről védekezés a külsőség az emberi szemekkel szemben.

Arra soha nem gondoltam, hogy parkot csináljak, díszfákat és lukszuriózus növényeket. Csak a minimális kiadást, de azt a benyomást kelteni, hogy itt egy rendes gazda él. Nem szabad szemétdombbá válni a kertnek.

Ez mind az én világszemléletem következménye.

Hihetetlen szegénységben nőttem fel. Gimnáziumi időm alatt soha nem volt egyetlen fillérem, amit könnyelműen elkölthettem volna. Még ha lett volna is valami, hiszen sokat tanítottam, szüleim nehéz sorsa mindig nyomasztólag hatott rám. Nem mertem egy fillért kiadni, mert lelkiismereti nyomást éreztem, hogy azt inkább a szülőknek és a testvéreknek kellene átadnom.

Apám nagyon sokat költött el könnyelműen arra, hogy az emberek előtt fitogtassa a bőkezűségét. Mindig gazdagabbnak tartották, mint amilyen volt, mert az ajándékoknak azt a mértékét csak nála nagyon sokkal gazdagabbak engedték meg maguknak. Ebből bennem is van. Ha emberek közé kerülök, azonnal elvesztem a fejem. Borralalóra többet költök, mint szükséges lenne. Egyáltalán arra adok ki pénzt legkönnyebben, hogy idegenek előtt gondtalannak és pénzben bővelkedőnek látszam, de nem oly hebehurgyán, mint az apám. A Nyugatnál minden kiadást a magaménak tekintetem, s minden bevételt a másokénak.

Ez mind világszemléleti dolog. Egy kis nép csak azzal tudja fenntartani a nívóját a világ nemzetjeinek versenyében, ha az életformában egyenrangúan igyekszik magát viselni.

Ez tudniillik a magyar nemesi felfogás. Az apám nem volt nemes, talán (az sem bizonyos, hogy nem nemesi eredetű) az anyám, s kivált a nagyanyám viszont a magas dzsentrivel sőt a főnemességgel tartott rokonságot s abban nevelt. Mégis, az apámban voltak meg ezek a pazarló és fitogtató érzések. Ezek pedig nagyon hatnak a gyermekekre.

Hazulról hozott világszemléletemben nem szerepel a humanitás, az emberiségen való segítő érzés, a szövetkezés, az együttműködés, az altruizmus. Mindaz, ami ezekből bennem lassan gyökeret vert, már a gondolkozás és a közszellem alakulásának következménye. Mikor elindultam az élet útjára, én éppen olyan hetyke kis urizálásra vágyó fickó voltam, mint a többi nemesfiú. Innen van bennem még ma is a kifelé való reprezentálás vágya.

Csak a zsidósággal való érintkezés figyelmeztetett az úgynevezett modern világszemlélet tételeire: arra, hogy a nép el van nyomva, ki van szipolyozva, s megakadályozzák az előrelépését gazdaságilag és politikailag. Az én első írásaimban, a Sáraranyban, még ami ilyenféle van, az voltaképp dac és saját személyem számára nagyobb pozíció követelése, ez kivetítve a széles rétegekre.

Én magam megmaradtam a régiben. Ezért voltam hajlamos arra, hogy a megkopott s besüppedt díványokat itt most megcsináltassam. Ez fontosabb a jóérzésem szempontjából, mint hogy a ráfordított 150 pengőt takarékbba tegyem az öregkor számára. A szüleimben az öregkori biztosításnak legcsekélyebb nyoma sem volt meg: apám az erejét és munkaképességét kimeríthetetlennek és örökké tartónak tekintette, s a legutolsó napig úgy élt, hogy egyetlen fillér sem volt a házában. Én ugyanebből az okból, míg bőséges pénz folyt be, már akár keresetből, akár előlegből, tehát adósságra, egyáltalán nem szabtam korlátot a költsézésnek, mert a holnapot mindig bőségesebbnek és könnyebbnek tekintettem, mint a tegnapot és a mátt.

Ezzel az egész magyarság így van. Különösképpen hiányzik a tőkegyűjtés hajlama az egész magyarságból. A kubikos és napszámos éppen úgy kizárólag a mának él, mint a gazda, a kereskedő, az iparos és a hivatalnok. Nálunk csak az idegen fajúaknak van pénze: a németnek, a zsidónak.

Lehet, hogy ez a kis magán[y]osság, amit itt most kiloptam magamnak, bizonyos változást hoz az életembe. Mióta itt vagyok, folyton számolok. Azelőtt is számoltam, de azelőtt a számadásom csak utólagos rendszerezés volt. Most folyton a holnapot vizsgálom. Erre a hónapra előirányoztam 1770 pengőt, – már eddig 2800-nál tartok. Éppen úgy, mint a múlt évben. De most nagy különbség van a költségvetésem szellemében az előző időssel szemben. Most minden tételt latolgatok, hogy az előirányzott mérték túllépi-e a megszabott keretet, s örömmel látom, hogy nem. Ami többletkiadás van, az egyszer előforduló befektetés, vagy adósságcsökkentés. A jövő hónapban már nem szabad túlhaladni a keretet, csak törlesztéssel, vagy félretett pénzzel. Eddig minden előirányzott keret megvastagodott a hónap végére. Vagyis a pénz elforgácsolódott anélkül, hogy csökkent volna valami a múlt adósságaiból. Adósságtörlesztésre elő van irányozva 260 p. (ez volt a tavalyi törlesztés mértéke). Ennek a rovatnak szabad korlátlan magasra nőnie, mert a lefizetett adósság után nem kell kamatot fizetni, s cél az adósságtól való szabadulás. A többi rovatnak azonban meg kell állania. Ha ezt keresztül tudom vinni, akkor meg van mentve a haza.

Az egész hazát ugyanis az teszi tönkre, hogy amint pénz kerül az emberek kezébe, azonnal elisszák, eleszik, elpazarolják. Az adósságot elfelejtik. Nem nevetséges, hogy egy rossz év az egész gazdaságot kétségbeesztő helyzetbe sodorja. Rögtön nincs vetőmagja senkinek. Selyemharisnyára költik. A parasztot a konjunktúra tette tönkre, mert

kiskorú ahhoz, hogy teaurálni tudjon. A harminc pengős búzaár idején az ötven pengőről ábrándozott. Mint én. Mikor 35.000 pengő volt a bevételem, több adósságot csináltam, mint ha nem is lett volna bevétel, ahelyett, hogy annak felét félretettem volna.

A magyar világszemlélet: egyszere élünk.

Tehát éljünk jól.

És ez a jól élés elsősorban azt jelenti, hogy meg kell mutatni a rokonoknak, ismerősöknek, szomszédoknak és ismeretleneknek, hogy: telik. Csak külsőségekre költeni.

Mindaddig, míg ebből a vakságból ki nem lábолоk, nincs jogom ostorozni másokat ugyanezért a hibáért.

A Kicsi mindenestre jól járt evvel a kis meditációval, mert holnap veszek neki egy kis korpát.

1936. január 29. 17.35 L[eányfalu]

Valakinek a világszemléletét az általános eszmék felől való tájékozottságában látom. Életszemléletét ugyanezen eszméknek az egyéniségére s főleg az akaratára s cselekvéseire való befolyásában találom.

Egy órát sétáltam, már sötét volt, ahogy haza értem.

Topogás, kopogtatás. Kisbácsi dugja be görbén magát, és erőltetett szívességgel mosolygva köszön jó estét. Mosolya több irányban bír jelentőséggel.

– Jó estét kívánok. Azért zavarom a [nagyságos] ns urat, hogy itt vár ez az András. Már régen figyelem, hogy mikor jön haza a ns úr, hogy tessék szíves lenni odaadni a nap-számját. Reggel megy vásárolni, másképp nem is kérné, de emiatt vár, nekem meg hogy nincs annyi aprópénzem, nem tudom odaadni neki. Két nap az öt pengő.

Mi a Kisbácsi világszemlélete?

Annyi idős, mint én, tehát ugyanazt az elemiiskolai felvilágosítást kapta, amit én, mert én is éppen ilyen kis faluban jártam elemibe. Ő is református. Ez köztünk valóban világnézeti közös platformot ad. Kettőnk közt az a különbség, hogy én azóta sok iskolai s életbeli hatásnak voltam kitéve, ő azonban őrzi az eredeti alapfogalmakat.

Tehát ő egy nagyon megijesztett s megnyugtató ember. A kutyát úgy dresszírozzák, hogy a nevelőnek egyik kezében korbács van, a másikban cukor. A korbács rákényszeríti, hogy engedelmessédjék a hatalom parancsának, a cukor, hogy jutalmat kapjon az engedelmességért.

Kisbácsi megtanulta, hogy a világot Isten teremtette. A világnak az Isten éppen olyan tulajdonosa, mint ő a ruhájának. Ha akarja, elnyövi s újat teremt helyette. Az Isten akaratába semmi beleszólás nincs. Mindaz a természeti baj, kár, veszély, ami az életben előfordul, az ismeretlen Istennek akarata. Ezzel le kell számolni. Ő ebben meg is nyugodott, mert rájött, hogy valóban nem tehet ellene semmit. Oly rendkívüli hatalmat érez maga felett, hogy még gondolni sem lehet az ellenállásra. Mint kertész, tökéletesen kiszolgáltatottnak érzi magát. Az idén oly nagy szárazság volt, hogy a saját kertészeti hanyagságát vagy tudatlanságát is ezzel indokolja. Délelőtt az élő növényekről beszélt, hogy nem fejlődnek az aszály miatt, pedig ő minden héten kétszer innen vitt fel vizet és meglocsolta őket. (Ezt ugyan nem hiszem.) Most pedig arra tett megjegyzést, hogy „majd csak akkor tessék korpát venni, ha az a kis répa elfogy. A takarmánnyal egy kis baj van. Tetszik tudni, hogy a szárazság miatt ez a fű nem nőtt, a lucerna se úgy, mint kellett volna.” Ennek kizárólag az Isten az oka, aki adhatott volna esőt, ha akart volna. Hogy mért nem akart? ezt még felvetni sem szabad, mert az már messze vezet. Az már vallástalanság. Nincs, nem volt, s megvan. Úgy kell megélni, abból, ami van.

De a vallás azonnal cukrot is nyújt: az Isten jó. Az Isten édesatyja. Az Isten azt is megtehetné volna, ha akarja, hogy egy csepp esőt sem ad, de mégis nem akarta gyer-

mekeinek vesztét, tehát aszály volt ugyan, szárazság, de nem végveszedelem. Valami mégis csak termett. Köszönjük meg, hogy így is van. Adjatok hálát az Istennek, hogy ilyen gaz létetekre megtúr ezen a földön. S ezt ő mind be is látja. Nem jár ugyan temp-lomba, mert a templom a túlsó parton van, de ha rágondol az Istenre, elégtételt ad neki. Ellenben a répát egy hónappal hamarabb ásta ki, mint kellett volna. Hiába beszéltem neki, azt mondta, annak itt az ideje. Ha bent hagyja a földben, kétszer akkora lett volna, mint amilyen.

De az ő világszemléletében az van benne, hogy minden munkának megvan az ideje. A gazdaságban csak az Isten kockáztathat, az ember nem. Mert mi lett volna, ha nincs ilyen hosszú ősz, hanem hamar beáll a fagy. Az Isten dolgait nem lehet előre tudni, tehát az embernek ahhoz kell tartani magát, hogy mindent a maga idejében.

Az Isten ugyanis a vallás, már a papok, tanítása szerint tökéletes *rendet teremtett a világon*. Ő ha jónak látja, eltérhet a maga által felállított rendszabályoktól. Most is enyhe telt ad, s a cukrásznak nincs jege. A búzának nincs hóaplana. A rügyek kezdenek kipatogni, s ha mégis úgy látja jónak az Isten, hogy egy tíz vagy tizenöt fokos fagyot bocsát ránk, akkor jövőre nem lesz gyümölcs és nem lesz kenyér. De ezt nem szabad kritizálni: ez az Isten privát ügye. Nekünk csak abba kell megnyugodni, hogy a világban mindenben tökéletes rend van.

Ez a rend ugyanúgy kiterjed az élet minden lehetőségére és ágazatára, mint a természeti világban. Tehát az emberek élete szép rendben folyik. Van király, – most ugyan nincs, de még lehet, s ha éppen nem is lesz, akkor is muszáj rendnek lenni, arra valók az urak. Mert valamint a kutyának is van gazdája, úgy a szegény kertész is csak akkor élhet meg, ha van úr, aki a kertre pénzt áldoz, s megveszi neki a tüzelőt a saját lakásába is, amennyi kell, meg a melegházba is. És fizetést ad, annyit, hogy abból meg lehessen élni. Kisbácsi ezt nagyon jól tudja, mert mikor hozzám került, két vagy három esztendeig állás nélkül volt, mert a régi ura, akinél húsz évig volt, elküldte, megunta őt és drágállotta. Akkor nagyon nehéz volt, mert napszámmal keresni meg a mindennapit a legnehezebb a világon, kivált egy olyan embernek, aki mindig kerteszkedett s nem néztek a körmére, hogy mennyit dolgozik. Öregedik is, 55 éves, már egy ilyen embernek nehéz napszám munkából élni. De a jó Isten meglátta az ő nagy nyomorúságát, s adott neki egy olyan gazdát, amelyet álmában sem kívánt jobbat, aki négy év alatt soha meg nem számoltatta.

Kisbácsi tehát teljesen meg van nyugodva a világ állapotja felől: mindent csak az Istenre kell bízni, ő jobban tudja, mit hogy ad a szegénynek. Már a politikával soha életében egy pillanatig sem foglalkozott. Nincsenek kívánságai, tervei, elgondolásai. Ő ahhoz nagyon kis ember, hogy ily távoli és nehéz dolgokra csak egy szót is vesztegessen. Az urak dolga, csinálják, ahogy akarják. A kommunizmust a legnagyobb mértékben elítéli, mert azt is csak hiábavaló emberek csinálták, akik fellázították a népet. Nem szabad az urakkal ujjat húzni. Mindennek úgy kell maradni, ahogy van. Az abesszíniaiak is jobban tennék, ha nem rugdalóznának, hanem elfogadnák az olasz jobbot és szépen meghúzódnának, mert úgyis csak veszíteni fognak. De ő ebbe se szól bele, mert azt elismeri, hogy minden nép küzd a maga hazájáért. Abesszíniában is vannak főbkek és urak, s azok nem akarják a fejüket megalázni. Ő ha ott élne, akkor is csak a békességet szeretné, de ha besoroznák, éppen úgy menne, mint a többi, harcolni. Ő ugyan szerencsés ember, hogy gyerekkorában leesett a kocsiról s a ló megtaposta, így elferdült a gerince s kicsit nyomorék lett. Nem nagyon, mert azért a dolgot éppen úgy meg tudja tenni, mint akárki, de katonának, hála a jó istennek, még a világháborúban sem vált be.

Így Kisbácsi rendben van mindennel, amit az Isten kezében levőnek lát, s tökéletes nyugalomban éli az életét. Kétségei nincsenek.

Az *életrajz* egy kicsit nyíltabb. Életrajz az azt diktálja neki, hogy okos legyen. Védi magát. A kis előnyököt meg keresi: nem dolgozza agyon magát, az mindennél fontosabb, hogy az ember vigyázzon az egészségére. Egy kertésznek kitűnő dolga van, mert számtalan apróságra kell gondolnia, s a gondolkodás mindig könnyebb, mint ha beállítják a munkába és hajrá. Ő tehát szereti sűrűn otthagyni megkezdett munkáját, mert ez is eszébe jut, meg az is. Tehát fizikai megerőltetésről szó sincs.

Ami pedig azt illeti, hogy kicsi a fizetés: Azért van az embernek esze, hogy gondoskodjék saját magáról. Kis ember megbúvik, legjobb, ha nem is veszik észre. Nem igen szereti, ha sokat ácsorgok mellette. Az különösen kínos s mindig nagy zavart okoz, ha olyankor a kertészházhoz találtam menni, mikor vevővel tárgyal. Olyankor azonnal hozzáfog nyájaskodni, adomázni, diskurálni, szórakoztatni, s sehogy se tér rá a mérésre és elszámolásra, míg csak meg nem érzem, hogy én itt fölösleges vagyok s el nem megyek. A bevétel évről-évre erősen csökken. Míg vízvezeték nem volt, kétszer annyi bevétellel számolt el, mint mióta locsolhatja a kertet. Én tudom, hogy neki szüksége van egy kis manipulációra, mert abból az ötven pengőből, amit fizetésül kap, nem lehet oly nagy családdal megélni. Rendesen csak hárman vannak, de sokszor hatan. S itt van a lánya férjnél, aki mindig szatyorral jön-megy, de soha még nem fordult elő, hogy a neve be lett volna írva az eladási könyvbe. Kisbácsi életrajz az tehát azon az alapon mozog, hogy kaparj kurta, neked is lesz.

Az Isten féltétek és szeressétek, tanítja a biblia neki. Félt az Istent s hát ha muszáj, szereti is, – éppen így van az uraival. Mikor most bejött, a zavart mosolygása részben azt jelenti, hogy neki hívás nélkül belépni a nagyságos úr szobájába nem szabad. Nem illik. Nem is lehetséges. Szabad fát behozni, tüzet rakni, a kályhát megtapasztalni, s ha valami baj van, akkor jelen kell lenni, s amint dolgát végezte, azonnal távozni, s közben nem illik még körül se nézni a szobában, mert akkor az úr mingyárt gyanakszik, hogy nini, mit bámészkodik itt ez az ember? talán valamit kinéz magának... Ettől pedig Isten őrizzen... Már az is gond, hogy mikor Kisnéni teregeti a ruháját, a kisasszony odamegy s nézi, hogy ötagú meg hétágú címeres fehéreműt s azt mondja gyanakodva: Mi az, maga másoknak mos?... Dehogy, kisasszony kérem, – szól ijedten, hogy feltételezik róla, hogy az urak fájával ő pénzért mos, – csak magamnak... Tehát Kisnéninek csupa címeres fehéreműje van.

Kisnéninek ugyanis ugyanaz a világ- és életrajz van, ami Kisbácsinak. A világ-szemlélete kimerül abban, amit az Isten fogalom fed, – azzal a különbséggel, hogy katolikus, tehát még bigottabb, de az életrajz sokkal nyíltabb, mint az uráé, – nem fél a pénzes fiókba belenyúlni s a cigarettás dobozt a sajátjának tekinti, pedig nem is dohányos. A kis embernek tudni kell élni: s ez azt jelenti, hogy amit lehet, azt haza kell hordani, még az úton is le kell hajolni a szegénynek, hogy egy ágacsát felvegyen. Nohát ágat éppen nem, ha úgyis ingyen tüzelő van, de ha valami érték, az csak érték.

A vallás elképzelhetetlen egyszerű eszköz a tömeg fékmentartására. Az Isten fogalom oly remek találmány, amit soha pótolni többet nem lehet, ha egyszer kimegy a divatból. Hol és hogy lehet többet ezt a szelíd és alázatos jámborságot előállítani más lelki eszközökkel?

Pedig a vallásnak vége. A Kisbácsi és Kisnéni fiai s lányai már nem állanak vallás-erkölcsei alapon. Nem szakadtak még el, de nagyon meglazult. Még nem foglalkoznak az istenfogalom kritikájával, de már nem hisznek benne. Már számukra csak olyan hipotézis az egész istenség. Ők már racionalisták. Kis Jani már nem bízza magát az Istenre, hanem addig nem nyugszik, míg fix fizetésre nem tesz szert. Minden álma, hogy valami képp állami kéz alá kerüljön, mert ami biztos, biztos. Előbb a klinikákon akart asztalos lenni, most börtönőr.

¹ Kisné, Kisbácsi – Móricz Zsigmond első kertésze és annak felesége, aki a házvezetőnői teendőket látta el.

H. Bagó Ilona

Móricz Zsigmond ismeretlen fotói és elfeledett riportjai

Az idén ötvenedik jubileumát ünneplő Petőfi Irodalmi Múzeum életmű-kiállítással emlékezik Móricz Zsigmond születésének 125. évfordulójára. Móricz írói hagyatékának Leányfaluban őrzött része – kéziratai, bútorai, személyes tárgyai, könyvei, folyóiratok és újságok, saját készítésű és róla készült fotók, a *Kelet Népe* szerkesztőségi dokumentumai – 25 esztendővel ezelőtt került közgyűjteménybe. Átadására az író születésének 100. évfordulója alkalmából a leányfalui házban került sor, ahol a rendkívül gazdag anyagban a háború sok kárt okozott ugyan, de mégis sikerült megóvni a pusztulástól. A hármas évforduló számvetésre készítet bennünket: mit tett a múzeum Móricz Zsigmond hagyatékának megismertetéséért.

A dokumentumok szellemi értéke mindenki számára ismert, méreteit pedig azzal szemléltethetjük, hogy szállítása egy kilenctonnás gépkocsi teherbíró képességét is próbára tette. A Kulturális Minisztérium az örökösökkel kötött szerződésben a múzeum feladatai között nemcsak az archiválást jelölte meg, hanem előírta a tudományos feldolgozást, illetve az íróhoz méltó színvonalú emlékkiállítás létrehozását is. A minisztérium – a szükséges feltételek biztosítása esetén – célul tűzte ki továbbá az író leányfalui házában emlékmúzeum, archívum és kutatóhely létrehozását is, amely a mai napig nem valósult meg.

A Petőfi Irodalmi Múzeum teljesítette a szerződésben vállalt kötelezettségét. A múzeum különböző tárai azonnal elkezdték a hatalmas gyűjtemény feldolgozását és katalógizálását, a restaurálóműhelyben fertőtlenítéssel, konzerválással és laminálással a sérült papírok mentését.

A kéziratári feldolgozó munka akadémiai támogatással 1982-ben kezdődött el H. Bagó Ilona, Cséve Anna és Tóth Anna részvételével, később Hegyi Katalin és rövid időre N. Pál József is bekapcsolódott a munkálatokba. Az archiválás befejeztével Móricz levelezéséből a múzeum munkatársai két kötetet¹ jelentettek meg. 1987-ben elkészült a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárában lévő anyag 16 000 tételt tartalmazó katalógusa² is, ami pénzhiány miatt nem jelent meg nyomtatásban, de számítógépes adatbázisba vitele folyamatban van. Az 1990-es években az Unikornis Kiadó lehetőséget biztosított a korszerű textológiai elven alapuló, a kéziratos hagyatéokra támaszkodó, autentikus Móricz-szövegek kiadására³. A Matúra Klasszikusok Móricz-kötete három elbeszélést dolgozott fel

¹ *Móricz Zsigmond a Nyugat szerkesztője*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: H. Bagó Ilona, Papp [Cséve] Anna, Tasi József, Tóth Anna. Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 1984.; *Móricz Zsigmond a Kelet Népe szerkesztője*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Sz. Fehér Judit, G. Merva Mária, Tasi József. Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 1988.

² Összeállította: H. Bagó Ilona, Hegyi Katalin, Madár Lajos, V. Somogyi Ágnes

³ A Magyar Próza Klasszikusai sorozatban 16 regény került kiadásra. Sajtó alá rendezte és az utószókat írta: H. Bagó Ilona, Hegyi Katalin

az érettségire készülő diákok számára.⁴ Legutóbb pedig az Osiris Kiadó vállalkozott 25 kötetes életműkiadásra⁵.

A feldolgozás munkálatainak megkezdésével párhuzamosan megnyílt egy – az emlékkiállítás közelében – Móricz eredeti bútoraival berendezett emlékszoba. Bemutattuk az író könyvtárának egy részét méreteinek, illetve annak a fontos szerepnek az érzékeltetésére, amit a könyv az író életében játszott. A könyv Móricz számára nem csupán azt a formát jelentette, amiben műveit kiadhatta, hanem nélkülözhetetlen munkaeszköze is volt. Számos példány őrzi bejegyzéseit, értékes adatokat kínálva a Móricz-művek keletkezéstörténetét kutatóknak. Halálának 60. évfordulója alkalmából „...akcióba kezd az arc...” *Móricz-portrék* címmel Cséve Anna rendezett kamara-kiállítást. A tárlat fotókiállításnál jóval többre vállalkozott. 1897-től 1942-ig mutatta meg a szerző arcát amatőr fotók, Székely Aladár, Kálmán Kata, Rónai Dénes felvételei és Rippl-Rónai festménye segítségével. A képek mellé válogatott szépirodalmi és publicisztikai szövegekben, ismeretlen naplójegyzetekben, önjellemzésben, vallomásokban az írói lét kérdései kerültek előtérbe, szoros kapcsolatban a tükörbe tekintés és az arc megszóllatásának igényével. A közismert Móricz-arc(kép) új, árnyalt megközelítésével rajzolt portrét.

1979-ben azonban nem került minden közgyűjteménybe, jelentős anyagrészt maradt még az örökösöknél: Móricz Virágnál, akinek édesapjáról írott könyveivel⁶ volt szüksége a dokumentumokra, Móricz Lilinél, aki Simonyi Máriaól írt könyvet⁷, illetve Simon Gyöngyinél, aki édesanyjának készült emléket állítani⁸. Littkey Erzsébet által őrzött csekély számú kéziratot és könyvet Móricz Imre a Petőfi Irodalmi Múzeumba alapított Árvácska Alapítvány javára ajánlotta fel 1987-ben.

A Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött hagyatékból a napló egyes részleteinek kivételével minden jelentős dokumentumot ismerhet az olvasó. Magántulajdonban azonban még sok érdekes anyag van: nagyszámú naplórészlet, kiadatlan elbeszélések, tanulmányok, levelek, fotók. Ezek feldolgozása és közzététele a jövő feladata lesz. Nyilvánosságra kerülésük nem fogja átalakítani, inkább csak árnyalja majd a Móricz írásművészetéről, személyéről, kapcsolatairól kialakult képet (mint például az 1919-ben született *A kommunizmus után* című 76 oldalas naplójegyzete).

A most publikálásra kerülő jegyzetfüzetekre Kovács Zoltán⁹ hívta fel a figyelmet. A közgyűjtemények kéziratáiraiban is található ezekhez hasonló füzet, például a Petőfi Irodalmi Múzeumban 92 darab jegyzetfüzet, három doboznyi önálló lapokból álló jegyzet, valamint szépirodalmi alkotásaihoz készített jegyzetei a művekhez csatolva. Egyetlen momentummal mégis különbözik minden eddig ismert jegyzetfüzettől. Móricz 1928 nyarán háromszor járt Szabolcsban, ahová fényképezőgépet is vitt magával. Az elkészült képeket később, a családi legenda szerint Virág segítségével, beragasztgatta az összefűzött

⁴ Móricz Zsigmond: *Tragédia, Szegény emberek, Barbárok*. Sajtó alá rendezte, a tanulmányokat írta és szerkesztette: Cséve Anna. Raabe Klett Kiadó, Bp., 1999.

⁵ Az Osiris Klasszikusok sorozatban eddig megjelent: Móricz Zsigmond *Erdély* (I–III.), Móricz Zsigmond *Novellák* I–IV. Sajtó alá rendezte és az utószókat írta: H. Bagó Ilona, Hegyi Katalin

⁶ Móricz Virág: *Apám regénye*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1954.; M. V.: *Móricz Zsigmond szerkesztő úr*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1967.; M.V.: *Tíz év* I–II. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1981.

⁷ Móricz Lili: *Kedves Mária!* Móricz Zsigmond levelei Simonyi Máriaóhoz. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1973.

⁸ Móricz Gyöngyi munkája nem készült el.

⁹ Móricz Gyöngyi lányának, Simon Imolának a férje

jegyzetömbökbe, s a legtöbb kép mellé megjegyzést is írt. Jelenlegi ismereteink szerint ezt sem korábban, sem később nem tette.

Móricz mindent lejegyzett, mindent dokumentált, ami vele történt, s amiről azt gondolta, hogy később felhasználhatja írásaihoz. Előfordult, hogy a megfigyeléseit nem csak írásban rögzítette. Már népköltési gyűjtőútjain sem csak a népdalok és a népmesék szövegét írta le (gyakran gyorsírással), hanem fonográfot is vitt magával a „dallamok felvétele kedvéért”,¹⁰ sőt néha rajzolt is: például a közlöket, mezőgazdasági szerszámokat, jelenetet stb. Noha az 1960-as évek eleje óta tudunk róla, mégis benne a köztudatban, hogy szeretett fényképezni is. Figyelmünket elsősorban kéziratainak, illetve szövegeinek gondozása kötötte le. Az életművét kutatók sem vizsgálták meg ebből a szempontból munkásságát, csak a legutóbbi időben – a kamarakiállítás létrehozásával – hozta nyilvánosságra Cséve Anna kutatásának eredményeit, különös tekintettel a fotók és a szépírói tevékenység összefüggésére. Azt azonban a mai napig sem tudjuk pontosan – mert nem ismerjük még az összes felvételt, amit Móricz készített –, hogy a dokumentálásban milyen szerep jutott a fényképnek. Adatunk van rá, hogy 1907-ben nagybányai gyűjtőútján többek között lefényképezte Bartók Bélát¹¹ is. Bár a századelőn költséges hobbinak számított a fotózás, azért néha a fényképezőgépet is betette útipoggyászai közé, ha fontosnak tartotta a képi rögzítést is. S így volt ez később is, például a szabolcsi útjain is.

Az 1928-as esztendő talán a leghajszoltabb éve volt Móriczknak. Móricz Virág így ír erről: „Az év elején az Alföldet járta és írta, tavasszal az *Úri muri* próbái és bukása, majd a Dunántúlra ment, közben folyton Bécsbe. Április-májusban folyt az *Ágytakaró* kisregény, júniusban megint az alföldi utazások, augusztusban Balaton és a *Szépaszony kocsi*a. Szeptemberben *Forró mezők* és *Nem élhetek muzsikász nélkül*, októberben megint a Dunántúl. Gyönyörű természetleírások a Hanságról.”¹² 1926. július 29-én kötött házassága Simonyi Máriával ekkorra már nem volt felhőtlen. Móricz úgy érezte, hogy új felesége nem tudja, vagy nem akarja őt segíteni munkájában. Máriától új élményeket várt, de az a vágya, hogy általa megismerheti a bohémvilágot, nem teljesült. Az *Úri muri* bukása után elhatározta, hogy a témából ír feleségének valami mulatságos vígjátékot. Máriát akarta vigasztalni ezzel, elromlott kapcsolatukat akarta helyre hozni. A gyönyörű, előkelő színésznőnek akart szerepet adni. „Nyakába vette a világot és megint elment mindenhová, ahol földbirtokos ismerősei, nótás, ivós, múlt és erőpocsékoló urak tanyáztak.”¹³ Vidéki kúriákban, falvakban, városokban kereste a

¹⁰ *Móricz Zsigmond levelei* I–II. Sajtó alá rendezte: F. Csanak Dóra, Akadémiai Kiadó, Bp., 1963. I. 76. l.

¹¹ Soltész Elemér, nagybányai református lelkész feljegyzéseiben azt írja, hogy Móricz nagybányai látogatásaikor lépten-nyomon fényképezett: „Pláne mikor a kodak is előkerült, és Zsiga bácsi nyakra-főre fényképezte őket s mindenkit, akinek képe valami okból érdekelte.” *MZs levelei* I. 332. l.

A képekből a modelleknek is ígért kópiát, s mikor azok még októberben sem kapták meg a fotót, s reklamálnak, Móricz azt írja Soltész Elemérnek: „Bartók és Lemák bátya hiába mosolyognak gúnyosan, azzal nem sokat segítenek a bajon. T.i. úgy áll a képészet ügye, hogy már egynéhány kép előhívása sok idő és sok pénz, pláne, hogy az idő is pénz! S ezért én igénybe akarnám venni a megbízómat, a Nemzeti Múzeumot, ez pedig hivatalos ügy lévén, nála is úgy, tán egy év is kell neki, hogy lebonyolítsa. De lehet, hogy Lemák dr. előtt való röstelkedés rávisz, hogy az ő képét, no meg a Bartók, meg a Sp. bárókét meg... stb. visszakerem s magam csinálom meg. Huh. De mikor. Ma nem.” *MZs levelei* I. 83. l.

¹² Móricz Virág: *Apám regénye* 327. l.

¹³ Móricz Virág I. m. 328. l.

nyersanyagot. Azért utazott Szabolcsba, mert véleménye szerint sehol a világon nem tudnak úgy énekelni, mint ott. A véletlen azonban úgy hozta, hogy egy másik sorsfordító esemény is várt ott rá. Bár az ekkor készült jegyzeteiből nem derül ki, csak a levelezéséből, de egy pillanatra úgy tűnt, hogy más lehetőség is kínálkozott a magánéleti válság megoldására.

Első útjára június 2-án került sor. Görömbey Péter nagykallói lelkész vitte el Laskodra, az ország egyik legszegényebb falujába, Jármy Béláékhoz. A laskodi kúria tornácán ültek, amikor a házigazda felesége egy fényképet mutatott Móricznak. Ekkor derült ki az író számára, hogy a vendéglátó Magoss Olga barátnője. Magoss Olgát 1924-ben ismerte meg Debrecenben. Móricznak nagyon megtetszett az asszony, de a házassága miatt akkor lehetetlen volt a kapcsolat közöttük. Holics Janka halála után feleségül kérte. Lenyűgözte szépsége, különösen rendkívüli intellektusa és műveltsége hatott rá. „Úgy tűnik előttem, hogy nőben senkivel sem találkoztam, aki anyyi bájjal, szellemességgel, nem kicsattanó sziporkákkal, hanem a tökéletes Juluka nyugodt lelkiségével áll szemben velem. Azon felül olyan társadalmi osztályt képvisel, amelyet nagyon szeretnék megismerni, de nincs rá módom. A dzsentry nyílna meg segítségével előttem. Ezzel a kormányzó rétegbe nézhetnék bele.”¹⁴ A házassági ajánlatot Magoss Olga nem fogadta el.¹⁵ Amikor Simonyi Máriát feleségül vette, Magoss Olgával megszakadt a kapcsolata. A fénykép most nagy hatással volt rá, újra felkorbácsolta érzelmeit: „Mért takarjam el. Egy szó, egy tárgy, egy emlékeztető elég, hogy teljes lángba boruljon az egész lelkem... köszönöm, hogy ellophattam démonian szép fényképét”.¹⁶ Elvitte magával, másolatot akart készíttetni róla. Azonban június 6-i¹⁷ levelében írja, hogy képtelen kiadni a kezéből a fotót, szentségtörésnek tartja, hogy idegen kézbe kerüljön.

Bármennyire zaklatott volt is lelkiállapota, sokat jegyzetelt, gyűjtötte az anyagot és fényképezett Nyíregyházán, Tasson, Petneházán. A laskodi felvételek azonban nem sikerültek, egy egész tekercs film ment tönkre. Kárpótlásul elküldte a leányfalui házat és keretet ábrázoló képeket¹⁸. Újra fotózni – ez jó ürügynek látszott egy újabb utazásra június végén. Titkon azonban abban reménykedett, hogy Jármy Béláné segítségével találkozhat Olgával is. Az asszony azonban nem akart élni a lehetőséggel, a közvetítés nem járt sikerrel.¹⁹ Móricz harmadik, júliusi útja során már nem ment el Laskodra, csak levelet küldött Nyíregyházáról, benne korábbi felvételekkel: „A képecskéből a Béla még tíz db. képes lapot kap, ha akar kaphat százat is, a kastély csak megáll valahogy, homályosan, de a lombok már nagyon táncolnak. Egyáltalán nem t[ud]om, mi van Laskodon, mindig remeg a kezem, sose sikerül az emlék éles rögzítése.”²⁰ Ez a mondat nemcsak a kép minőségére vonatkozik, hanem lelkiállapotát és Magoss Olgához fűződő viszonyát is magya-

¹⁴ Napló, PIM M. 100/3958. 143. l.

¹⁵ Félénk, aktivitásra képtelen természet lévén Móricz három kiskorú gyermekének nevelését nem tudta magára vállalni. Ismeretségük 18 esztendejéből 14 évig (kivéve 1926–1930 közötti időszakot) volt lelki támasza Móricznak magánéleti és alkotói válságaiban. Levelezésük, valamint az asszony visszaemlékezése a hagyaték egyik legértékesebb része.

¹⁶ MZs levelei I. 278. l.

¹⁷ U. a I. 274-275. l.

¹⁸ U. a I. 276. l.

¹⁹ U. a. I. 277. l.; 418. l.

²⁰ U. a. I. 279. l.

rázza. „A maga emléke, egy percre sem vált bennem Emlékké. Ható, cselekvő, élő energia az bennem, amely valósággal munkálkodik és írói világszemléletem átalakulásának legjelentékenyebb tényezője.”²¹ Magoss Olga nem akart tevékenyen szerepet vállalni az író életében. Móricz rendkívül csalódott volt („Az életnek azonban mindig igaza van: bizonyára ebben az esetben is”²²). Szeptember végén újra Nyíregyházán járt. Ekkor még fölkereste Jármay Bélánét, még élt benne a remény, hogy közvetítésével meggyőzheti Olgát. A levelekben csak utalás van arra, hogy ez nem sikerült. Októberben kellett volna Debrecenben előadást tartani Adyról, de képtelen volt odautazni, a szereplést elhalasztotta januárra. November közepéig még írt néhány levelet Jármay Bélánénak, ezekben céloz boldogtalanságára („mindenkinek több boldogságot, mint nekem van”²³), majd megszűnt a kapcsolatuk.²⁴ A magánéleti válság megoldására tett kísérlet tehát kudarcba fulladt. „Csakugyan el kellett következni az időnek, mikor párhuzamosan futnak az utak az életben”.²⁵ Ma már tudjuk, hogy ez a mondat nemcsak Magoss Olgához fűződő viszonyára volt véglegesen érvényes, hanem házasságára is²⁶.

Hogy szabolcsi úti élményeiből mennyit használt fel eredeti tervéhez²⁷, az másik dolgozat témája lehetne, most elsősorban a jegyzetek és a fényképek összefüggését tanulmányoztuk.

Három összefűzött, ceruzairású, folyamatos számozású jegyzetomb (88 + 4 f.; 173 + 5 f.; 243 + 8 f.) őrizi az utazások emlékét. A fedőlapokra tintával ráírva a dátum: I. Szabolcs 1928. jun. 2.3.4.5.; II. Szabolcs 1928. jun. 22.23.24.25.; III. Szabolcs 1928. jul.7.8.9. Az első füzet 29, a harmadik 41 darab, 5x7,5 cm nagyságú fotót tartalmaz. Se a jegyzetek, sem a felvételek nem tanúskodnak arról a lelki megrázkódtatásról, amely Móriczot érte Laskodon.

Mindegyik tömb tartalmaz utalást történeti forrásokra, személyekre (159 név szerepel) és településekre (Nyíregyháza, Tass, Petneháza, Nyirtura, Székely, Berkesz, Tass, Debrecen, Nagykálló, Laskod, Petneháza, Gyulaháza) vonatkozó leírást. Több házat jellemez, le is rajzol (pl. Mikecz István alispán házát, Megyeri-féle kúriát, Horthy-házát), családtörténeteket (Jármay, Vay, Erdődy, Kállay, Szegedy, Megyery), dalokat, apró történeteket, jellemző párbeszégeket jegyez le. Gyakran visszatér ugyanarra a témára. Ennek az lehet az oka, hogy többször volt ugyanazon a helyen, és mindig kiegészítette valamivel a korábbi megfigyeléseit. Az összefűzésnél nem figyelt a dátumokra (például található egy június 25-i leírás a Horthy-házról a júliusi jegyzetek között). Ő írta a számokat a lapok jobb felső sarkába, ha fontos lett volna számára az időrend, bizonyára egymás mellé tette volna az összetartozó részeket. A tájékozódás megkönnyítésére azonban betűrendes név- és helymutatót készített.

²¹ U. a. I. 278. l. Ugyanebben a levélben van egy másik gondolat is, mely útmutató lehet a további kutatásokhoz: Én folyton a jövőben élek; nekem a múlt arra van, mint a földnek a tavaszi magvetés, várom a jövőtől az aratást. A Jelen csak azt jelenti, hogy érzem annak a sok csírának a fejlődését, amit a Múlt ültetett.

²² U. a. I. 282. l.

²³ U. a. I. 288. l.

²⁴ Még egy táviratot küld 1942. aug. 15-én. Ebben arról panaszkodik, hogy Olgával félreértésből nem tudott találkozni. U. a. II. 422. l.

²⁵ U. a. I. 285. l.

²⁶ Simonyi Máriaától nem vált el, de 1936-ban különköltöztek, Móricz ekkor költözött ki Leányfaluba.

²⁷ A tervezett darab – a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* – elkészült, s nagy sikerrel játszották.

Négy riportot írt ez alatt a hat hét alatt. Ebből az *Ahogy minket látnak*²⁸ címűhöz nem találtunk feljegyzést. A *Nincs távolság, nincs idő*²⁹ jegyzetei az első, a *Halásztanyán*³⁰ és *A szabolcsi földvár*³¹ jegyzetei a hozzájuk tartozó fotókkal a harmadik füzetben találhatóak.

A *Halásztanyán* jegyzeteiből alig épített be a riportba (a dalszövegek közül csak a *Szép-asszonyok* kezdetét). A fényképeken szereplők nevét Jármay Bélánéhoz írott leveléből ismerjük: „Vasárnap a Halásztanyán voltam az alispánékkal és egy kis úri társaság (Mikecz Miklós, Sassi Szabó László, Erdőhegyi Ferenc, Jármay Menyhért, Thaly László, Röck Pista, Kiss Sándor, Andrásy Danis a halászi főjegyző, Ritli Gyula). Nagyon szívesen átküldtem volna egy fél méteres kecségét, gyönyörű példányok voltak, de nem tudtam kitalálni a módját, a maguk boldog zugát már csak repülőgép fogja összekötni a világgal.”³² A riport szövege viszont teljes mértékben támaszkodik a fotókra. *A szabolcsi földvár* a füzetben még *Panoráma* címmel szerepel, a földvárak történetére vonatkozó megjegyzések, illetve az aktuális történet³³ változatlanul kerül be az írásba³⁴.

28 *Az Est*, 1928. 13. sz.

29 *Pesti Napló*, 1928. jún. 5.

30 *Az Est*, 1928. júl. 15.

31 *Az Est*, 1928. jún. 22.

32 MZs levelei I. 279. l.

33 Ezt a motívumot beépíti majd az *Ebéd* című elbeszélésbe is 1930-ban.

34 A Forrásban közreadott fényképfelvételeket T. Nagy György szkennelte és retusálta. (*A Szerk.*)

Móricz Zsigmond

A szabolcsi földvár

Ez a földvár, amelyről a magyar közvélemény jóformán semmit sem tud, a magyar nemzeti kincsek közé tartozik.

Szabolcs megyének északi sarkában, Rakamazon felül van, Tokajjal szemben, ez a kis, pár száz főnyi lakosságú falucska; maga a falu a földvár lejtőjén van megtelepülve.

Ezen a tájon nagy homokdombok vannak, s ezek egyikét használták fel még az avarok egy földgyűrűnek az építésére. Egy hosszabb földhányás, amelyhez háromszögben még két hasonló magasságú sáncot építettek kézzel rakott s igen magas, harminc-harmincöt méter magas partot. Annak idején a Tisza, mely ma is ott kanyarog a vár alatt, mocsarakkal vette körül, mint egy szigetet, s a vár csúcsáról messze terjedő gyönyörű panoráma nyílik, az Alföld egyik legszebb kilátása, a Hegyaljai hegyekre.

A vár udvara csaknem olyan mélység, mint a környező sík. Négy kapu vezetett be a várba, ma is felismerhetően. S még harminc évvel ezelőtt megtalálták a cölöpöket, amelyek hídoszlopai voltak a hajdani mocsár felett.

Az alföldi földvárak csaknem mind elenyésztek, s hogy ez ma is megvan, megbecsülhetetlenül teszi ezt a különös építményt.

A nomádkor képe tisztán megelevenedik az ember szeme előtt. A várgyűrű, amely tizenkét katasztrális holdra terjed, elég volt arra, hogy egy uralkodó nép abban az időben biztos oltalmat nyerjen benne. A vároldalak igen meredek, úgyhogy még gyermek sem tud ma sem, le- vagy felmászni rájuk, s könnyű volt az oltalmazásuk.

Ahogy az ember megáll a vár fokán, érzi a hódító és büszke érzést, ahogy uralkodott ez a központ a táj felett. Egy kis országot jelentett, a leigázott népek feletti uralmat.

Mikor a magyarok bejöttek s elfoglalták az országot, Szabolcs vezér birtokba vette a várat s még magasabbra emelte, négy-öt méterrel a régi falakat. Itt tanyázhatott az Árpád-kor elején az a törzsfő a maga táborával, innen szállott ki hadra, ha a roppant távolságból jövő hír érkezett. Még ma is emlékezik a néphagyomány arról, hogy Budáról tűzjelzéssel adták a hírt, s különböző színű tüzek jelentették a parancsot. Egy vagy két éjszaka alatt így jutott el az ország parancsa idáig.

A szabolcsi földvár

Végig az Alföldön meg lehet állapítani az órhalom sort, amelyekről ezeket a tűzjelzéseket adták.

S ezeken az emlékeken át feltűnik valahogy az ezer év távola is. Ez a vármegye talán legtisztábban őrzi az Árpádok alatt kialakult rendi szerkezetet. Ez egy egészen más világ, mint az ország többi része. A Kunságban például fel lehet ismerni ma is a három századdal később érkezetteknek frissebb nomád jellegét. A Kunság akkor alakult, mikor a tatárjárás kitörése idején a magyarság telepítési politikával volt kénytelen foglalkozni. S maguk a kunok lekésték az eredeti magyar világtól. Még 1390-ben pápai bulla inti a magyar királyt, hogy gondoskodjék arról, hogy a kunok, akik már több mint száz éve megkeresztelkedtek, valóságos keresztények legyenek.

Hajukat nyírják le, pogány áldozataikról és szokásaikról mondjanak le, s tűrjék meg a papot maguk között. Ha 1400-ban még ilyen pogányok voltak, száz év kevés volt arra, hogy lélekben katolizálódjanak, s mivel a reformáció megjelenésekor az egész nép azonnal áttért az új hitre, a kunok valósággal a pogányságból léptek át a reformációba. S ezt az egyetemességet végig megőrizték, a tagosításig vagyonközösségben s rendi közösségben éltek, nemesnek helyet nem adtak, s így egy különös gerinces közösségben éltek, Mária Terézia koráig, sőt a szabadságharcig.

Ezzel szemben Szabolcs megyét a török kor is megkímélte attól a teljes pusztulástól, ahogy például Békés megye s más alföldi megyék elpusztultak.

Szabolcs megye megtartotta teljes szerkezeti életmódját. Itt még ma is vannak nemesi kúriák abban az állapotban, mint Nagy Lajos korában élhettek. A kemecsei házakból látja az ember a hatszáz év előtti életet. Kemecsen még ma is szernek mondják az utcásort, Derékszer a Derék utca neve.

A jobbágyságnak, a kisnemességnek s a nagybirtoknak, az uradalomnak levegője sehol oly tisztán és egyetemlegesen nem maradt meg, mint ezen a tájon. S ezzel annak az ősi kultúrának a karaktere is megvan, amely a nomád magyarságot az Árpád-házi királyok alatt átalakította földművelő, majd kultúrvilággá.

Itt áll a szabolcsi földvár, ahonnan kiszállottak a kalandos hadakra, s érzem a füvek és a levegő ízéből, mikor megjöttek a vad magyarok az itáliai, a német, a francia, sőt a spanyol hadjáratokból, s felhasított az itthon maradtak rivalgása, mikor megjöttek, néha évekig való odalét után a hősök s megrohanták őket az itthon maradottak s leszedték a lóról a bátrakat. Hányan jöttek meg, kik maradtak oda? E pillanatban, mikor ezeket jegyzem föl, a vár túlsó partján hatalmas asszonyi jajszó harsan föl, rettenetes és vérfagyasztó sikoltás:

Jaj, jaj, jajaj, jaj; édes apám!

Megkérdeztem a helybeli urakat, mi történt, s elmondták, hogy a várudvaron tragikus halott fekszik.

A falu csordását tegnap délután agyonszúrta a bika.

Lementem a hullaházba, kis fabódé, s megnézhettem a halottat a koporsóban.

Hatalmas szál magyar, deres bajszerű, csontos, kemény ember, egy az ősmagyarok közül, mereven fekszik s hullaformában oly ősi s oly rendkívüli jelenség.

A bikának „futosója” volt, s mikor elvitték a tehenet, utána akart menni a bika még egyszer; a csordás nem engedte, mert fizetési zavar volt. A fiatal bika azon-

ban nem nyugodott bele a késő évezredek jogállapotába s a gulyást, aki különben maga nevelte fel az állatot, megfélemlítette. A gulyás hátrált, egy árokba esett, az erősebbik állat rá s beledöfte a szarvát a bordái közé. Csak egy percig volt rajta, csak leszúrta, akkor felemelte fejét s elment legelni. A gulyás azonban ott maradt. Kevés vártatva felállott, s ötven méternyire még elvonszolta magát, egy jajszó nélkül, a kút felé ment, hogy kimossa sebét. Összeesett és meghalt. Az egész falu népe részvéte kíséri s közelednek asszonyi jajszavak. Özvegye és négy árvája maradt. Felesége, kis, száraz alföldi asszony, tele tüdőből, s valami hallatlan erővel jajgat. Ennek a vidéknek ősidőktől megmaradt még a halottsiratása is. Nem néma gyásszal, nem önuralommal viszik a fájdalmat, hanem szabad folyást adnak annak s rettenetes nagy üvöltéssel, a pogánykor kegyetlen, eget hasító jaidoklásával gyászolnak.

Iszonyúan illett ez a borzalmas időkhöz, amelyek még itt lebegnek a földvár felett.

De az ég ragyogóan derült, a búzatáblák éretten hullámzanak a szélben, a szénagyűjtők rendületlen nyugalommal vonják össze a rendeket, s a déli órában egy ezeréves ősi kép és hangulat borzong.

Az Est, 1928. jún. 22.

Az alispán a csatatéren

Halásztanyán

Tiszapart, július 13.

Gyönyörű, gyönyörű a Tisza. Egyet kanyarodik, olyan, mint a selyemszalagos csokor egyik fodra.

Szél fut végig, könnyű szél a habján, csókolja az ég a szóke vizet.

Füzes ezüstgomb bokrai bozótolják, szárcsa kiált, vadkacsa fürdik a tövén. Ennél szebb pont nincs a tájon. A kecsge felüti hegyes orrát, a süllőt kézzel szedik a gyenge sárban.

Szép szál halász ül a parton vasárnapi ruhában, a soklikú bárka ott billeg a víz színén hallal megrakva. Bőség, gazdagság, nyugalom, a magyar természet pompás szakasza.

Valaki kinézte ezt a helyet, egy úrlelkű, bohém szívű úr; nagyurak fia; a szabolcsi kiskirályok maradéka, vadászpuskával a vállán cserkészett erre s parancsot adott embereinek, hogy tanyát építsenek a szabolcsi vinkó s a tokaji bor számára e helyen. Nem kérdezte ki földje, mi van a telekkönyvbe írva, magas cölöpépítményre házat rakatott, betonnal verette ki a cölöpök közét, hogyha jön a zöldár, el ne vigye. A Tiszától jobban féltette, mint a magántulajdon vészeitől. S igaza volt. Pár éve jött egy árvíz... a töltések, a hatalmas, Széchényi-húzta nagy töltés martjáig színelt a víz, a házat is csaknem ereszig elöntötte. De megmaradt a ház, csak épp a szőnyegetek meg a bútorokat vitte el (zárt ajtón keresztül; ilyen csudák esnek). Hanem a tanya itt maradt, s a csip-csup tulajdonjogi dolgok is elintéződtek, s most a szabolcsi urak vadásztársaságának van itt egy hét megyére szóló – jaj, alig nagyobb egész kis Magyarország ma, e kicsi drága magyar kert – híres-neves, nevezetes tanyája, ahol tölgyesek remek alléja szegélyezi a rétet, ahol az ég derűsebben néz, mint másmerre s ahol a kecsge nyáron sütvé ízesebb, mint bárhol a világon: olyan, mint valaha a Pruth és Szeret mellett, mint a Volga partján, mint az ázsiai steppek vizein.

Valami ősi kedves van itt.

Nem lehet azt szóval kibeszélni, csak érezni lehet.

Iksz-lábú hosszú asztal a remek fák alatt, magyarok ülik körül, vérbeli, bővérű úri magyarok, bölcs alispán, pompás szolgabírák; mind olyan, csak insurgens ruhát kellene rájuk adni s mehetnének újra Napóleon ellen.

És micsoda nóták, nótázások. Kár ezért a főbíróért, hogy csak itt hallatszik fel a dala:

*Szép asszonynak ábrázatja,
Visz engem a gyalázatra!...*

Sütik nyárson a kecségét

Halér' jön a lovaslegény

Régen voltam ennyire otthon magyar világban.

Dagad a szív s a tüdő s valóban a gyomor is megkapja a magáét, olyan halászlé, olyan zsványpecsénye s különösen mindeneknek a koronája, a legősibb, honfoglalás kori csemege, a nyárson sült kecsége, egy kis só minden fűszere, mint egy különös virág, rózsaszín és ínycsokolos falat.

Az nem lehet, hogy ennyi erő, ennyi férfiasság, ennyi emberi pompa végső lobbanása legyen egy fajnak.

Az nem lehet, hogy ez a fajta csak éppen idáig hozta volna a nemes vért, ebben a jövőnek kell jelen lenni, egy új és kemény és hajnalos jövő ígéretének.

Itt valahogy tömören, tömény módon van meg a magyarság minden úri erénye; oly egészségesen, oly zordon és sorskihívó potenciával, hogy büszke századok első szakaszának látszik, a vármegyei autonómia ez utolsó napjaiban.

Virít a Tisza és virítanak a füzek és lombos fák és füvek és az egész élet:

Meglássátok, él magyar, áll

Buda még.

Körös-körül büszkén lihegnek fel a magyar halmok, s rekordtermést ringat a szárán a szél. Mintha valami roppant erő dagasztaná ezt a magyar kertet.

Csak összefogni, csak kezet kézbe fogva új munkára indulni, hódító, új élő munkára s újabb ezredév emeli árvalányhajás kalapját a magyar faj előtt... Ma nincs fájdalom s nincs csüggedés, ma nincs kishitűség, nincs szegénység, nincs kolduspanasz, ma nincs csüggedtség, nincs verejték. Autók találtak ide a füzek alá s a puskák hallgatnak és a magyar tervek rajai repültek fel, mint méhraj, munkának s teremtésnek boldog rajai.

Az Est, 1928. júl. 15.

„A papír igényeinek megfelelően”

Móricz Zsigmond Tükreiről

Mindabban, amit az író ír, a művekig tartó szövegvonulatban, Móricz mozgásteret jóval szélesebb spektrumot ölel át, még annál is többet, mint amennyit a jócskán leszűkített Móricz-kép visszaperelhetne magának. Mert több az írás, mint gondolnánk, és nem tudjuk hova vezet bennünket az olvasás például Móricz Zsigmond *Tükör* című jegyzeteiben.

Bár nem fő mű, ez is írás, „követő” írás. Az események mellett szalad. Vajon mivel fut versenyt? Az író siet, 1914-ben már kb. 4000 oldalnyi jegyzettel rendelkezik,¹ mely talán a rutinszerzés tanulságával is jár számára: *„Eleinte tiszta zúrzarav volt az írásom, ma már jól megnézek helyzeteket, jeleneteket.”*² Az idézet éppen 1914–1915-ből származik, abból az időszakból, melyben most olvasható *Tükör*-szövegeink keletkeztek. E bekötött jegyzetfüzetek kutatása csak most kezdődik, első megközelítésben öt kéziratos könyv átolvasásával. Kérdés egyelőre több van, mint válasz arra, mit is tartunk a kezünkben. Az író munkájához készített jegyzetapparátust? Tárház, téma- és modellgyűjtemény fejlődik benne vagy az író alakul általa? Véletlenszerűsége alapuló játékot? Csak annyi, amennyi? Ha az, akkor is rejtély a miért, hiszen írója válogatja, hogy a „még nem írás” – mi is ez? – mit jelent számára.

Mi, mai olvasói nem érthetjük meg maradéktalanul ezeket a jegyzeteket. A nevek, helyek, időpontok oda vannak vetve; a lejegyzett mondatok ágboga szemet sértő mozgásban csak lassan olvasható, nincs vége, sem eleje. Amit kibogarászunk, már csak féloldalasan közvetít, a szituáltság már csak jelzésként él, a múltba hull, csak egy-egy név és idő, helymegjelölés rögzíti a rostán. Pedig fontos volt, több ezer oldalt nemhiába körmöl le az ember. A könyvek a felejtés ellen védekeznek, az író sajátjai? Ez mind Móriczé. Móricz-könyvek. De vajon könyvek-e?

Igen, a *Tükör*-sorozat majd egy tucat kötete könyvajándék Holics Jankának, Móricz Zsigmond első feleségének. Móricz korábban is bekötötte egy-egy folytatásokban közölt regényét, könyvlapokra ragasztotta és külön ajánlással látta el őket, néha bankjegyeket csúsztatva a lapok közé kedveskedésül. De hogyan lehet olyasmit ajándékozni, amit a feleség nem szível? Íme egy kiragadott otthoni párbeszéd az írás fogadtatásáról:

„– Jön, azt mondta lefeküdni.

– Megyek.

– Ne gyere ide fiam, ez az apuka helye.

– Ó firkál.

– Igazad van, ha neki firkálni jobb, csak firkáljon.”³

Mégis, e könyvek komolyan veendő darabok, gerincükön fent piros alapon arany TŰKÖR felirattal, lent Móricz Zsigmond tulajdonosi névjegye. A jegyzetlapokat körbevá-

¹ *Tükör* VI. 4334. Kiss Ferenc tulajdona

² Uo. 4341.

³ Uo. 4046.

gatja és új, folyamatos számozással jelzi, hogy tartalma sorozatnak készül. A darabok elején, valószínűleg a kötetes után, tartalomjegyzéket készít hozzájuk, pl. a IX. kötethez:

„Szatmár és út 701–835

Debrecen 836–44

L[éányfalu] 845-/929-/1129-/1191-/1348–1477

Budapest 865–922, 114, 1319–47, 1465–76

Barsendréd 979–1113, 1417–64

Érpatak 1114–22

A főhercegnő fűzője 1131–45

Vonaton 1179

Háború 1201–1318

Hajón 1361–

Nagymaros 1371–86

Esztergom 1386–”⁴

Mit árulnak el a helyszínek? Miért éppen Érpatak, Esztergom, vagy másutt Barsendréd, miért Rozsnyó? Okozat vagy következmény? A tartalom fontosabb vagy a topográfiai rögzítés? Balzaci körkép? Nem, családi darab a könyvespolcon. Megírandó családregény? Nem. Az író saját bevallása szerint meg szeretné írni „az egész háborús epochát”. A főszereplő nem Móricz Zsigmond, hanem számos ismert és ismeretlen: Janka, a gyerekek, a kis cseléd, a szomszédasszony, az anyósok, a testvérek, Zsigmond és Janka szélesebb rokonsága, írók, művészek, barátok, barátnők, polgárok, parasztok, kávéházi vendégek, utasok, járókelők, egyszóval bárki, bárhol, amerre a jegyzetfüzet tulajdonosa jár.

Hiába írja a VIII. kötet⁵ elejére: „Az én édesemé voltam az esztendőben Zsiga dec. 31. 1915.”, a *Tükör*, ahogy Móricznak számos írásával előfordul, indulatokat vált ki feleségében. Két könyvecske annyira meg van szaggatva, hogy a belőlük válogatott szövegek közlése különös kompilatív készséget kívánt. Nem tetszettek Jankának saját elejtett szavai vagy rokonaié? Az intimitás, az erotikus felhang? Valóban tekintettel kellett lennünk a válogatáskor, mit bír el a magánjegyzetektől a széles olvasóközönség. Az eseményes „napló” már nem Janka és Zsiga közös ügye. Ami Janka szemszögéből „mi”-történet, az Móricz számára az „én” felfüggesztéses állapota, aki beszél, és aki ír: egyes szám harmadik személy, szerep. Ő, aki az Apolló filmszínház sötétjében ír, a sorok kuszák, alig olvashatóak, egymásra futnak, ahogy lépést akar tartani a pergő filmkockákkal, s közben megjegyzi: „ahogy a haját elsimítja, ezért érdemes volt”. A megfigyelő, aki a Wiener Koncertverein hangversenyén a Vigadóban saját írásának zaját is feljegyezni találja: „oly csönd, hogy a ceruza karcolása hallatszik”. Zenét hallgat, de inkább Apponyi Albertet és a sorokba ültetett (hátat, vállat, nyakat, haját, profilt mutató) élő mellszobrokat figyeli.

„Itt megjelent előttem egy darab élet. Vágy támadt bennem, hogy megismerjem, megértsem és lerögzítsem ezt az életet...” Az idézet nem a *Tükör* mottója, A *boldog ember* előszavának részlete. Talán a *Tükör*-konceptiót viszi tovább a regény műfajában, és mindez még annak zajos, rendeltetésre váró előzménye. Valószínű, ugyanis a *Jószerecsét* című regény jegyzeteit és töredék szövegvariánsát a *Tükör* II. kötetében találtuk meg. Munkamódszer ez, ahogy Móricz hagyatékában a fennmaradt összegyűjtött, feliratozott, kötetésre előkészített jóval később keletkezett kéziratcsomókból sejthetjük.

Még nem tudjuk, milyen szerepben ír. Már a szerző? A narrátor? Vagy egy névtelen megfigyelő, egyhelyütt említett „nildeme”,⁶ aki nem árulja el kilétét? Csak annyit

⁴ Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára, M. 100/4995/3.

⁵ OSZK Kézirattára, Fond 502/1.

⁶ Móricz első kéziratcsomójának, a *Fehér könyvnek* jegyezte mottójául: „Nil de me” (Semmit magamról)

tudunk, hogy nagyon sokat ír, mindenféle (negyedrért, nyolcadrért) hajtogatású ívekre, írógéppel és kézírással is. A *Tükkör* VI. kötetéből idézzük szövegének keretszerkezetét: „Csak úgy megállott a kezében a ceruza s nem tudott tovább írni. Körülnézett a kávéházban... A papírjára nézett, de sajtóságos módon megszűnt minden inger, hogy tovább írjon. Kialudt a lámpa, amely az alakjaira világlított. Jó volna hazamenni, lefeküdni. De ismerte magát. Ha most be nem fejezi, bármilyen vázlatosan is, sose fogja, majd megint kezdet újat. Összehajtotta az íveket hosszába, a zsebébe dugta, s felállott. Hátramegy s aztán folytatja.” De nincs szünet, mert kisebb papírokkal cseréli ki az előzőeket, ezekre a jegyzetlapokra rója a sorokat. Ennek a *Rés* című írásának befejezése már az újabb papírváltásról tudósít: „A térde remeg, míg hazamegy az asztalához, de úgy érzi, hogy élete egyik legnagyobb eseményén ment át. Tovább írt.”⁷ Ugyanaz a módszer, amit jó pár évtizeddel később, 1933. szeptember 11-én fogalmaz meg naplójírás közben új lapot fűzve az írógéphez: „Mostanáig írtam.” Mi az írások és a papírformáik közötti szövegszerű különbség?

A variálódó szövegmennyiség fontosságát Móricz maga is elismeri, ugyanis többször kifejti, számára nem létezik lezárt könyv. „Én a legtöbb munkámmal úgy vagyok, hogy újra meg újra írni szeretném. Az még csak hagyján, ha a lapban megjelenik valami, teljesen újrafírom, mintha csak skicckönyv volna a már egyszer megjelent forma...”⁸ A *Tükkör* valóban skicckönyv, de ha az író a kész műveket is annak tekinti, akkor folytonosságban tartja, sőt fenntartja magának az értelem(át)képzés folyamatát. Éppen ez lehet az érdekes számunkra az új és új hatásban vibráló író alkotásaiban. Ebben nincs semmi abszolút, nincs semmi, ami fölé nőhetne. A szöveg folyam, de a szöveghorizontok mégis valahogyan szétválaszthatóak. Mit jelet ez a *Tükkör* esetében? „...a legjobb könyvben is csak jól vagy nem jól kapom meg annak a visszképét, amit az életben abszolút tisztán foghatok fel.”⁹ Hát íme, a *Tükkör* a tiszta könyv, melyben a vágy az abszolút tisztaságra megvalósul: az élőbeszéd- és látvány-skicc tökéletes befejezetlenségben marad.

A töredék párbeszédekben papírra vetett előadás, szereplői instrukció, rejtett dramaturgia – a fejtartás, tekintet irányának jelölése, a kifejezés, feszültségkeltés technikája – is benne foglaltatik. Nem véletlenül íródnak jelenetvázlatok, szereposztások a jegyzet lapjaira. Kalapok, boák, gallérok – súgják a kosztümtervet, tárgyak – a díszlet kellékeiként kínálkoznak. Minden alkotóelem itt van az író közelében. A *Tükkör* semmilyen irodalmi apparátus által nem szűrt szöveg, nem túri a „felettes” irodalmat. Sem a „beállított” szavak, sem a „modern kifejezési eszközök lazasága” nem kell neki. Ez a *Tükkör* „a nagy arányok szabályosságával felismert, megtanított, s ezzel unalmassá tett igazságainak konvenciók gyűjteménye” ellen íródott. Életek nyílt, lezáratlan, szándéktalanságában beszédes szövegek könyve. „Ha megérezem, hogy irodalom, amit velem közöl az élet, azt már ki is vágtam magamból, és a kutyáknak vettem.”¹⁰ E sorokban megfogalmazott szemléletmódból következik, hogy a jegyzett események néha bántóan triviálisak, a szereplők szinte zavarón hétköznapiak, csupasz egzisztenciák, de ha írókról-művészekről esik szó, ők is azokká válnak Móricz lapjain. Az orvos tanársegéd szobájában felhalmozott műrecek riasztó sokasága egyenesen a foglyul ejtett lét paradigmája. Válogatásunk utolsó darabjában, zárásként, a klasszikus tárgyleírásból karkás vízió válik a kloroformszagú kultúráról: „a végén nem maradt a halom tarkabarkaságból más, csak a hernyó”,

⁷ Uo. 3983, 3995.

⁸ *Napló*, 1934. szept. 27.

⁹ *Babits Mihállyal a Garda-tón = Tanulmányok I.*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978, 970.

¹⁰ Uo., 973.

türelmes féreg, amely „e tárgyak iránt ajándéku! dobódik be a tömött szobába, hogy ennek némaságát és fullasztó csöndjét a szükséges élőlény elevenítse meg”.

A Tükör-szöveg bővelkedik Móricz reflexióiban: „Hogy viseli a finom és szépen kikészített bőrét”, „Huh, de nagy orra van.”; „De szép vagy így”. Ha felmerülnek e méricskélés közben kérdések, azok csupán másokra, a test mögötti, általa közvetített gondolatokra kérdeznek. Ha nincs érzékelhető válasz, maga a testnek a leírhatósága is veszélybe kerül. „Általában kínos és érthetetlen, hogy nincs test. Múmiák élnek és járnak a világban, ruhák, csodálatos rossz ízléssel szabott ruhák.”

Ez a látvány több mint látvány, az összefüggéseiben lényeges, amely mindig testileg érintett: „a körmei oly tisztára kapartak, pénzt hoz az államnak”; „puha bőrét, amely a vértelenségtől elefántcsontsárga volt, odaadta a kevés szélnek”. Még a zene is „oly sima, mint az igen-igen finom selyemszövés, ha végighúzzák a sebet”. Pár sorral lejjebb az író a Wiener Koncertverein hangversenyén számolja a Vigadó termének gyertyáit: „A teremben van két nagy csillár, egyenkint 200 láng x 32 = 6400 gyertyafény, a kettő 12.000 s a tükörüvegekkel, amíg visszaverik, felével több, még 1000 gyertya külön, úgyhogy 21.000-re lehet tenni.” Nekem erről semmiféle valóságosság nem jut eszembe, inkább az orientálatlan érdeklődés, a szemrevételezés izgalma. Balassa Péter a regényekkel kapcsolatban látja ezt a móriczi „mértékvetelő tevékenységet”,¹¹ más összefüggésben, az író ösztönös okosságát, a kicsiségben és hétköznapiságban rejlő szenvedéstörténetekre irányítva a figyelmet. A *Hadikölcson* című írás jegyzetszerű formájában is feltűnik egy rövid abszurd egysoros: „A sovány nők megindultak a takarékpénztárak aranyozott rostélyjai felé”. Egyikük látványa – „úgy áll, mint isten szegénye, özvegye, árvája” – a sorsfosztottság testi jelképe: „vállából előrebököl hosszú, vékony finom nyaka”. Az arcok és vonások ezeken a lapokon miniatűr elemiben élnek. Apró elmozdulások, a különféleképpen szétnyíló száj, mint egy előadáson felhúzódo függöny, sokszor szerepel. Janka profilja „plasztikusságból kiszokó foltisorozat”, az Üllői út fekete fáit „rézkarcban elgondolt”-ak „sőt, mintha a festékrétegek nüansznvi egymásra rakódását is látná az öregúrra tekintve: „a feje búbján vannak ezüstös színek sötétebb árnyalatban rakva fel”. A portréalkotásban az arc szövegszerű leírásában, jelentésé válva rajzolja ki előtűnk térbeli alakját. Móricz éppen e jelentésadásban vitatja el alakjaitól a háromdimenziós teret, olyanformán, ahogy a tükörkép visszatekint: „a kényelmesen sétáló fekete csuklyás rendőr mintha síkban volna föltéve az utca függőlegesére”. Az arcok lineáris jelölők kontextusába kerülve megkülönböztető paraméterek, színek, egységek, egyéb vonatkozások részletei. Mindez Móricz olvasókönyve.

Az író számára a lét folyamatosan közölhető. Sokkal színesebb világ, sokkal fecsegőbb, nyolc-tíz soros körmondatok nyelik magukba a lépdelve kibomló látványt, amely sokszor a groteszk felé hajlik. („A nyak rövid, de így szép, s igen vékony lánc vonala jelzi, hol kell a hóhérnak elvágnia.”)

„Ha az Irodalomban élek, s nem az életben, akkor megrajzolom a szorongó figurát, s ezzel egy dickensi figurát rajzolhatok, tehát folytathatom a galériát, amit az életet meglátó írók kezdtek. De én nem akarok galériát gyarapítani: én csak hajlandó vagyok őszintén közölni a valóságot. Nekem nincs meg a műveltségem, hogy tudjam, hogy ilyen típusú alakokat hogy állít be Proust. Én nem vagyok kíváncsi arra, hogy más hogy rajzolta meg. Én csak egyszerűen és közvetlenül leírom, amit érzek...”¹² Kiszabadulási vágy a már olvasott, látott kultúra logikájából a tapasztalat folyamának folytonos jelen idejű logikájába. Nincs történeti kontextus? Történelem utáni gondolkodás lenne? Talán e jegyzetekben igen. „Azt írtam a múltkor, hogy: »az író ott kezdődik, mikor elfelejti, amit az iskolában tanult.« Ezt én véletlenül írtam le, de igaznak érzem.

¹¹ Leonóra papírjai, Jelenkor, 2003, 12, 1145.

¹² *Napló*, 1934. jún. 1. = Móricz Virág: *Tíz év*, I., Szépirodalmi, 1981, 189.

*Mindent újra kell kezdeni, mert minden el van rontva. Az írók rátelepszének az utódaiknak a lelkére. És ez szörnyű.*¹³ Ezért kerülnek hát a kéziratos kötetek a könyvespolcra.

Néhány kereknek látszó arctörténet, kis jelenet, naplószerű oldal kiemelkedik a jegyzetkötegből. Ezért ennek az első válogatásnak éppen az írások kereksege és műfaji sokféleségének bemutatása volt az alapvető szempontja. A szövegben ugyanis az olvashatót olvasandónak értelmeztük, követtük az írásképben elrejtett szándékot. A kuszán lejegyzetelt párbeszédet megszakítja a gyöngyírású folyószöveg, ami akkor és ott épült kézre – s épül most előttünk olvasás közben –, ez még mindig csak belügy, ha van az írónak ilyen, az övé vagy a miénk, a mi új benyomásaink Móriczról.

Nem klasszikus olvasókönyvi szöveg következik most, hanem a Móricz sajátjának vallott „*laza írói halmazállapot*” megfigyelései. Az ihlet „*papírértéke*”, ahogy Füst Milán találóan mondja: „...hallasz egy jó beszélgetést a villamoson. Az leírva legtöbbször semmit sem ér. És mért nem? Mert nem te »alkottad«. És mi az, hogy alkottad?»¹⁴ A beszéd egyáltalán nem tartozik megfelelési kötelezettséggel „*a*” realitásnak, s Móricz oly sokszor hivatkozott igazságreferenciájának, mint ahogy az írás sem. Prózában pedig lehetetlen beszélni. Mi az a processzus, ami Móricz Zsigmond esetében – Füst szerint – nagyszerűen megy végbe? „*Vagyis amit a villamoson jól hallottál, azt a képzeletednek azonnal át kell alakítania a papír igényeinek megfelelően.*” Mi a papír igénye? Más-e a gépbe fűzött, publikálásra szánt írás, mint a kabátzsebre dugott? Mintha a nyomdában készre tördelt könyvek helyet cserélnének a kéziratos könyvekkel. Az előzőek anyaga megsárgult újságpapír lesz, a művek kötetbe sorolódnak, ezrek olvashatják. Ez utóbbiak titkosak, sorszámmal ellátott, márványozott kemény kötésű példányok, aranyozott lapszéllel. Bizonyosak vagyunk benne, hogy a *Tükör*, bár jegyzetalapú, nem üzenetképtelen, ez a sajátos papírforma pontosan odaillő, lényegét érintő írásmódjával új olvasattal egészíti ki a móriczi szövegeket.

*

A szövegeket keletkezésük időrendjében közöljük, mai helyesírás szerint, a jegyzetelés jellegzetes rövidítéseit feloldva. A tépett lapok összeillesztésével az értelemszerűen ki-következtethető betűk hiányát jelöletlenül pótoltuk. Az olvashatatlan és bizonytalanul ki-vehető szövegrészeket szögletes zárójelbe illesztett három pont, illetve kérdőjel jelzik.

Cséve Anna

Móricz Zsigmond: Tükör

Tatabánya

1914. jún. 1.

A vonatról a telep felől kell leszállani. A pünkösti nép kicsődült a magas kerítésre és leszállt a vonatig a meredek lejtőn.

A vonatból kiszállt egy fiatal lány, olyan 22–23 éves, a legtúlzóbban modernül, de ízléstelenül öltözve. Az arca púderes, fehér, különben is sápadt. A ruhája selyemköpenybe szorítva, térdnél az övvel. Fekete szalmakalapjáról szerteszét mered 4–5 strucctoll. Kalap nélkül, veres blúzban jött ki elébe az anyja. Megcsókolja a száját s a kezét. Hozzásimul.

Egész kokott.

A gyáriak lányaiból rendszeren efféle lesz, a fia tanul és lesz korán idegrokkant ügyvédjelölt, tiszt...

¹³ Uo.

¹⁴ Füst Milán, *Napló* II, 438.

¹⁵ *Tükör* II. 855–856. Kiss Ferenc tulajdonából

Az itthon sápadt, sárgán fakó arcú lányok hogy megnézik, összehúzott szemmel.
A parasztlányok cifra hajfonata feltűzve a fejükre három fonatban.¹⁵

*

Lassan szítál az eső. Olyan vékony sugarakban, hogy csak a fény rezgéséből venni észre. A levegő annyi vízpárát hord, amennyit csak elbír, s tömött és elveszi a szemközti hegyoldal máskor oly éles vonalait. A tömör eső súlyosan nehezedik most össze, mint a felhalmozott érc, s a zöld fű kicsúszott a lába alól, s egy helyen hosszú seb van belemetszve keresztül, de már az is kezd behegedni, a sorokban zöldellő krumplibokrok fedik.

– Meg van bolondulva a kis mozdony. Erős sistersgéssel ontja a füstöt, oly bőséggel, mintha mindenestől füstté válna. Magasra száll a füst, fel a hegycsúcsig, legalább azt is eltakarja, aztán szétoszlik, elfoszlik a csöndes szélben, s az el nem égett, életre menekült, szénmolekulák kutatva néznek letelepedési hely után. A palatetőre, a fák lombjára ülnek, mintha leszállnak a galambok az ereszre, a ravaszabbak az emberek tüdejébe lopóznak be, ahol a bacilusok örömmel fogadják őket, s mindjárt ágyat vetnek belőlük maguknak.¹⁶

*

Losonc

Áh, az öreg úr, az jó alak.

Délután fél ötkor bemegy a kávéházba, ahogy belép, körülnéz. Az első dolga, hogy körülnéz, és senkinek nem köszön.

Akkor odamegy a törzsasztalhoz, és sorra kezét nyújt, csak úgy az ujjai hegyét, s lehajtott fővel, fölsütött szemmel jól megnéz mindenkit, mintha a szemüveg az orrán volna, mert a szemüveg fölött szokott az emberek szemébe nézni, s ettől igen megszokta ezt a fejtartást, amellyel az ökor dugja be előbb egyik, aztán másik szarvát az ajtón.

A pincérek elősietnek, s valósággal lefejtik róla a kabátot. Érthetetlen, hogy oly nehezen jön le róla; a báránnyt könnyebb kifejteni a bőrből.

Aztán leül az asztalhoz. Nem az ablakon levő végére, mert ott huzat van, nem a belső végére, mert ott a pincérek lökdösik az embert, hanem középre.

Nagyon morózus. Ő a legmagasabb ember az egész társaságban, s a feje egész rózsaszínű, mint az újévi kopasztott malac. Rózsaszínű a nyakától a feje búbjáig, egyenletes rózsaszínű, minden színárnyalat nélkül, ősz haja alól a bőr épp oly rózsaszínben világít ki, mint az orra tája, még a bajusza is valami sárgás patinájú, piros színt játszik, csak a feje búbján vannak ezüstös színek sötétebb árnyalatban rakva fel, s lent a tokája és a nyaka, amely a ragyogó fehér krágliba van beillesztve, pirosabb, ami érthető, ha tudjuk, hogy a vérnek is súlya van.

Van neki kis csókcsalóatója is a rózsaszínű ajka alatt, és fehér cigarettájának rózsaszínben ég a vége.

Fogja a lapokat és felszedi.

Fölteszi az aranykeretű szemüvegét az orra nyergére, olyan távol a szemétől, hogy az ember azt hiszi, a szeme odáig sem lát. S hosszú arcát nekiszögezi az újságnak.

Fokozódó figyelemmel olvad bele, semmit nem hall, nem lát. Ez bölcs diplomata, aki nem árulja el magát.¹⁷

*

Katonaorvosné

Figyelmesen előrehajtja az arcát magas nyakán, amely a barna blúz nyílkivágásából előkelően emelkedik ki. Izmos erős nyak, amely a nevetésnél kissé megdagad, kedvenc

¹⁶ Uo. 1404–1405.

¹⁷ *Tükör* V. 3065–3067. OSZK Kézirattára, Fond 502/1.

mozdulatával a füle cimpáját érinti meg nyakához támasztott erős és telt kezének hosszú ujjával.

Ha mosolyog, sajtáságosan vonja fel összeszorított ajkát és fogait nem mutatja, inkább a két szájszéle nyílik meg egy parányit, mint ajkainak közepe.

Kitartóan néz erős barna szemével maga elé, s gyakran lesüti a szemét s kicseréli a másik kezét, és széttárt ujjával oly könnyedén érinti az arcát, de csak egy pillanatig, az ujjai mindig játszanak.

Némely helyzetben, jobbról nézve a profilját, olyan, mint egy ötéves gyerek, aki nagyra nőtt és most nem leli helyét a társaságban, mert nincs itt helye, s szemben az ura ahogy előrehajlik, mint ő, vén színész markáns arcával, szinte ha le akarna ereszkedni ugyanarra a gyermekes nivóra, hogy a felesége felvont szemöldökét és butus babaarcát magához hasonlítsa.

Balról nézve a 3/4-es arcát olyan öreg, hogy az 50 éves megaggult, szikár arcát látni, ezt a mindenben csalódott és mindenből kiábrándult arcot, amely mellett az ura nagy szemű, nagyszájú fiatalra nyüzött könnyelmű arca éles örök ellentétül marad.¹⁸

*

*Profil az ablakon*¹⁹

[1914.] Nov. 15.

- De szép vagy így, de szeretném ezt a te profilodat így, árnyképben.
 - Csinálja meg.
 - Nem tudom. Nem is tudná senki, mert ez nem egy röntgenfelvétel, egy mozgó plasztikusság nélküli, de a mozgásban plasztikusságból kiszökő foltosorozat. Gyönyörű az orrod.
 - Jó óriás.
 - Nem.
 - Szörnyű szép.
 - Nem.
 - Ronda.
 - Gyönyörű. Határozott. Karakterisztikus.
 - Az igen. Egyéb sincs a bófámon[?] csak egy orr. Pedig a szájam elég gyöngéd alatta.
 - Ez a karaktered is, ilyen határozott jellem alatt gyöngéd vonások lebegnek.
- Nevet.
- Mint a zászló kormányrúdján a lobogó selyme...

Nem szól, mosolyog, kissé biggyedten, semmibe véve. Az orra ki-kiszökik az ablak szürke hátterén, és pillanatonként más lesz az arca, az arcvonalban dundi kis iskolás gyerekarca, ha az arcél látszik, markáns, éles fej, éles eszű tudós, matematikus arca, szinte férfiasan biztos és erős, mintha a XVIII. századi enciklopédistáink, Montesquieu-nek az arca jutna az ember eszébe.

Szaporán varrja a gyerekek kötényére a gombot.

Egyszerre csak eltűnik az ablakról, s a sötét fal háttérébe esve fény ömlik az arcára, és a jól ismert enyhe, kedves, házias feleséget látja. Gondolkozva néz rá, mi minden lappang az ember lelke és élete mélyén.²⁰

*

Hadi kölcsön

A vasrács aranyozása már erősen oxidálódott, a plafon tapétája megbarnult. Az ablakok előtt, mint a méhközpű nyílásán egymásra tömörülve, összepréselve állanak az emberek. Egymást nyomják, tolják, ha valaki ki akar bújni e csoportból, olyan tolakodás

¹⁸ Uo. 3068–3070.

¹⁹ Móricz első feleségének, Holics Jankának a portréja.

²⁰ *Tükör* VI. 3593–3594. Kiss Ferenc tulajdonából

[lesz], a hátul jövők mind helyet akarnak nyerni. Úriasszonyok elviselik, hogy egész testükön nyomják idegen férfiak, máskor, ha megérintik elájul, de most pénzt hoztak be, pénzt az állam számára, a háborúra.

Egy gépész.

– Kérem, lekéselem, mikor jöjtek?

– Jöjjön a jövő héten. – Mit kéne a jövő héten?

– Mit akarok mondani, 50 koronát kivenni.

– 50 koronát kivenni.

Előkelő tiszt.

– Ne tessék bemenni, kérem, a főnök úr nagyon el van foglalva – síró alázattal.

– Mihály!

– Tessék.

– A [...] elfogyott.

– Igen.

Bejönnek, zavarják.

– Mi tetszik?

– Egy ívet.

Másik, szakállas, zömök úr.

– Lehet délután is?

– Hogyne, kérem.

És nem elégíti ki; mindenkinek félfelvilágosítást ad.

– De mégis, mikor lehet?

– Éjjel-nappal.

Egy kicsit mosolyog az úr.

– Este meddig?

– Este 8-ig.

– Akkor jó, kérem.

Elmegy.

Neveket kiáltanak a többi helyeken.

– Kocsi Mihály.

Zúgás, mint a vasúti várótermekben.

– Hova tetszik menni, nagysád kérem, kérem szépen, erre tessék, nagyon el van foglalva.

A tiszt úr, előkelő, kissé kiborotvált állával mégis soron kívül intézte el a dolgát.

Nagy bársonybundákban izzadoznak idősebb nők, mellettük posztóbundások perziáner gallérral, nagy prémkalap, kedves szikár, kupori, krajcáros ténsasszonyok, akik egy óráig alkuszna a piacon és nem vesznek, spekulálnak, zároltat vegyek-e vagy nem.

– Azt nem lehet eladni, se kevesebb, se több nem lesz. Azt kellett volna kérdezni. Kis pénz? Ez is nagy pénz, nem kicsi. Kell egy másikat kérni.

– Én hozok egyet. S lerakja a tömérdek pakkot, amelyet most vásároltak és idegenül, szokatlanul tétován elindul a rendes ablak felé, hogy egy más lapot szerezzen, ahelyett, amit elveszített.

Az előkelő tiszt, aki oly furcsán van nyírva, hogy ahol a haj végződik egész apróra leszedi, a nyakán füle körül magasra stuccolva, a szakálla is le egész arcig apróra nyírva, de a fejtetején s az állon dús és nagy a szőrzet.

Egy tömeg, amelyik mind a középrétegből való.

– Hogy hozzák a pénzt... Mennyi.

Vadonatúj nagykendő, kockás szövésű, finom, bekötött fejű nénik, akik hozzák a könyvecskéiket és nagy nehéz pénzek, a százkoronások mind átmennek

Kis öreg néni, a barna kendővel a fején, nagy régi posztókendőjében lassan totyog előre. Kétezer forintja van bent, nyolcszázat oda akar adni.

Vastag, csöndes mesterségű iparos a lányával, aki fehér szalaggal épp olyanra alakította kis gömbölyű fekete kalapját, amilyenel tavaly Aczél Ilona játszotta a kokottat. Ez egy olcsó és feltűnő ötlet a kalapban.

– Most mutasd a könyvet, nem is tudom mennyi...

– 1500 koronát írjal – mondja az apa.

Szegény vénlány, az arca tele van piros pontocskákkal, a szája körül az a fájdalmas vonás, amit a nemi kielégítetlenség hagy ott. Kis piszkos, a csuklója oly sovány, az ujjai oly fehérek s a körmei oly tisztára kapartak, pénzt hoz az államnak.

Az apa felteszi az aranykeretű cvikkert az orrára, annak is a hegyére, ugyan hogy áll meg, [mint] a vastag apának vékony, csontos lánya.

– Ezt jól megcsinálták – nevet a fess, magas homlokú jogászgyerek álmos, fáradt, meglumpolt szemével s kerettelen üveg cvikkerével és szaporán magyaráz – most forgótöke nincs, kivenni úgyse lehet, hát mindenki szívesen adja oda, így legalább kamatoz.

Fess nő, sziliszkin²¹ boa és kabát, igen elegáns, selyemruha, korall fülbevaló, nagy posztókalap, kis frufru a kerek arc fölött, vastag puha nyak, szürke szemével elnéz, ahogy to-vamegy, magas kalapja a fölemelt strucctollal.

– Délután nem lehet jönni?

– De igen.

– Mert most dolgom van.

– Hova jár?

– Takarítani. De ott csak azt írtam alá, hogy Anna.

– Akkor itt is úgy írja.

– Vágó Anna, igenis.

Aláírja, a keze bőrébe beleette magát a sok évi súrolás után a fekete piszok.

Sovány nőcske, zöld kosztümje egészen friss és új, oly zárt, vékony, sápadt; csupa sápadt és sovány nő hozza a pénzt. A sovány nők megindultak a takarékpénztárak aranyozott rostélyai felé, s amit elvontak maguktól, amit a konyhapénzen, az elmulasztott hangversenyeken, a meg nem csinált báli ruhán, a gyerekről hiányzó csinos kis prémsapkán és boán, amelyet oly fájó szívvel halasztott évről évre, a kis cseléden, aki pótolná az ő munkáját a házban, a sok apró, pillanatnyi sebet vágó, de gyorsan beforró hiányok sebecskéin megspórolt pár ezer koronát. Óh, igen, a férjem is hozzájárult, mert már évek óta kellene egy második könyvszekrény, de csak polcot csináltatott, a cipője széles és vastag, de csak benne jár, a ruhája igen jó szövétű, de maguk vették, és nem úgy rendelték, így 20 forinttal olcsóbb, s a kalapja négykoronás, de azért csak oly jól megteszi, mintha egy 20 koronás szőrös kalap volna a fején, ami oly jól állana neki.

– Negyvenezer korona.

– Irma, gyere, te is írd alá!

Nem írja alá. Nem szól. Sápadt, sovány és kedvetlen. Haragszik. Fél. Félti a pénzt; a vastag zömök ura beáll a sorba a magas homlokával.

Ő leül egy székre, és mereven néz maga elé.

Azért nem ment le a Riviérára, azért nem ült hajóba a nyáron, mikor a nagy kirándulást csinálták, azért utazott másodosztályon külföldön, hogy most a pénze elmenjen. A hozomány.

²¹ Sealskin, vagyis medvefókából, házinyútból vagy pézsmapatkányból készült szőrme.

Úgy áll bánatosan, vonalakba törve, harangszerűen szétröpül a szoknyája, a fején félrecsapva a kalapja, a kacér, fess ezüstzöld kalap, a paradicsommadár rájerral,²² s az arcáról feltölt fehér apró fekete pettyes fátyollal, hiába, semmi sem sikerül neki.

A fehér, a vérszegény sárga nyaka mereven áll, a két karját görcsösen dugja be a muffba, amely barna prémcsíkokból és acélkék selyem sávokból áll, a könyvet az utolsó percreig a markában tartja s odaáll a férje mögé, bekarikásodott szomorú szemével; odaadja a könyvet, kiadja az ujjai közül, mintha a halálra adná.

Jön és aláírja.

Míg aláírja, beírja a Budapestet, aztán a nevét, Dítl Vilmosné. Beírja a Budapestet, amit az ura kihagyott, rendszeres nyugodt lelke nem hagy úrt.

Egy kicsit átalakul, a kabát, amelyet feltölt a nyaka, mintha legényesen, panyókásan állna, az orra hegye piros, sovány arcocskája előreszegül.

Az ura visszanéz, ideges, az arcát kaparja, nézi, hogy hol az ív.

Most odaadta, s újra összefonja kezét a muffban, s hátradobott vállából előrebókol hosszú, vékony finom nyaka, úgy áll, mint isten szegénye, özvegye, árvája. A kifosztott, kiforgatott; csak mély csüggettség, kimerült szomorúság és vértelen fáradtság látszik rajta.

Már ott az ura az ablak előtt. Már odaverekedi magát, s nem történik semmi, csoda nem jön, hogy megmentse a pénzét. Újra szól, a férfi komoly s a szó miatt lemaradt, megint elébe tolódtak.

Úgy örül ennek, mintha ezzel két perccel tovább lenne az övé a pénz.

Megfogja a szoknyáját, kihúzogatja, lesimítja.

Pár szó, a férfi beszél a könyvről.

– Így kell kitölteni.

– Jó.

Egy nagy vastag bundás úr kitolódik közülök. Ah. Ahogy odanéz, a férje az ablaknál áll. Ah, végre ott van.

Úgy áll mögötte, sebesülten, mély és fájó srappellövés.

Negyvenezer korona...

A férje beszél valamit.

– Estefelé kész lesz, lehet érte jönni.

Pár pillanat múlva egy kis sárga papírt tart a kezében, ez ma a 40.000 korona; ebben a pillanatban ez a hozomány, a kincs, ez a kis, tenyérynyi sárga papír... Ah, el lehetne ájulni.

Szédelegve lép vissza.

– Bemegyünk az aláírás miatt – mondja halkán suttozva a férfi, orvul, ahogy a nászéjszakán meglopta a bizalmát.

Szótlán, fáradtan, szerencsétlenül lépked, utánavonszolja magát.

S a nyomorult, úgy tesz, a világnak játssza, hogy no mi... mintha nem tudná, nem értené... mintha mondaná, valami bajod van? szédülsz? a rossz levegő miatt...

Előrelép, az üvegajtót nyitja. Utánamegy. Talán itt még történik valami... A csoda... Hátha nem érvényes.

S a férfinak csak arra kell az egész, hogy a kávéházban elmondják neki, hogy „áh, látam a 40.000 koronát”!

Kijönnék, ahogy bementek, valaki azt mondta:

– Kérem, jól van – s elfordult.

Ez is fölösleges volt. Egészen semmi.

Kijött, utána az ember.

Az ajtó bezárva, a mellékkijáraton el, mint a szédelgő.

²² Díszítéssel (francia)

A csípős szabad levegőt sem érezte most.

Szédelegve le a villanyosmegállóig.

Ott megállt, fáradt hullamerevséggel, s a puha bőrét, amely a vértelenségtől elefántcsontsárga volt, odaadta a kevés szélnek. A szeme kimeredt s oly mély karikás volt, az ajkai, mint sok sírás után, duzzadtak.

A férfi ideges halkán egy-egy szót szólt, hogy nem jön a kocsí, – s meg volt elégedve. Sikerült.

Szivarra gyújtott. S úgy mozgott az asszony körül, aki nem vett tudomást róla, ahogy a beteg nem látja az egészségesek sürgölődését. Fárasztja az öröm is.

Elfordul, előrejön több lépést, mintha a villanyost nézné, az ura elébe áll s úgy tesz, mintha a beteget kímélné.

Zsúfolt kocsira fel akarja ültetni. Egyszer megfogja a karját.

A 3-ik kocsí üres, felülnek. Az asszony egyedül, fekete a szeme és karikás. Mereven ül, a férje a peronon szivaroz, s pénzes kis tárcájában kotorász.²³

*

Fürdő

– Elájultam.

– Ah.

– Igen, de elébb kimásztam a vízből.

– Elvesztetted az öntudatodat is?

– Nem, mert mindjárt odaszaladtak és végigöntöttek vízzel.

– Így eresszen el az ember.

– Tudja, hogy én sose ajultam el, én mindig szerettem volna egyszer elájulni....

Ahogy az ágyban feküdt, úgy elernyed. Az ura melegen ölelte át és hozzásimult; végigsimogatta a meleg testét s az ujjai megmaradtak a puha szőrbozótón, azt fésülgette, simogatta, mint szokta, ha így melegen beszélgettek, összebújva.

– És a kabinba újra.

A férfi megmarkolta kissé görcsösen a kevés, vékony, hosszú szőrű csomót s felnézett a felesége fejére. Apró hurkákba volt fonva, csavarva a haj. Ezért mindig bosszús volt, mert ez a házi gondörítés nagyon rút és nem elég sikeres. Látta, hogy az asszony hogy dolgozott rajta.

– Le kellett ülni sokszor. Úgy kellett ott állani a tükör előtt.

– Talán éhes voltál.

– Nem... De lehet... Még jó, hogy az almát vittem.

A férjet ez is bosszantotta, eszébe jutott, hogy pakolta valami gyűrött papírba az almákat.

– Milyen egy ügyes nő vagy te – mondta neki a barátnője akkor. –Tudod, ez jó lesz.

– Fiam, van ott büfé – szólt rá simán a vastag zsidó asszony, s a barna szemei bámulva meredtek a paksamétára, oly gyerekes csodálkozással.

– Igen, de én így akarom, csak, hogy legyen, tudod!

Most az szúrta meg, hogy ez az asszony látta-é a felesége loknijait?

– És ő látott így?

– Hogyne... De az izét a fejemen nem. Kalap volt már rajtam... De az milyen jó frizurát csináltatott. Nagyon ügyes, és van hozzá haja. És hogy ki volt festve.

– Hol festette magát?

– A kabinban. Piros és fehér. Az ajka is kipirosítva. Éppen olyan volt, mint a másik.

– Melyik másik? – s az utcai lányokra gondolt, talán ezekre céloz.

²³ Uo. 3766–3786.

– Volt ott egy szőke nő, éppen olyan, mint egy görög istennő, abban a vékony ingben, ahogy hozzátapadt, gyönyörű volt. És az arca, nahát, fürtelem. Pisze, fakó, olyan kerek szőke arc. És olyan kis felálló pisze orr. Csak a szája volt szép rendes. És egyszer csak elkezdte magát festeni s nézem, milyen szép nő lett belőle! Fehér arc és piros, és pláne az ajka szép, hát a fehér a pirosban, az orra is egész jó volt, csak érteni kell a pisze orrhoz, már jó. Hát Zné is hozzáfogott púderezni magát ott lent a tükör előtt, de ő mégis festeni felment a kabinba, de az a szőke minden zsen nélkül csal ott nekiült. Mondtam Znénak, hogy te, én nem merném magamra kenni, hogy elrontja az arcom.

A férj szórakozottan játszott az ujjával, egy mélyebb érintésre az asszony felszisszent.

– Na – s odakapott.

Megcsókolta azt a tiszta arcot, amely oly kendőzetlenül élt neki, olyan fiatal volt így, olyan pufókos kislány.

– De a körmeim milyen illatosak – s már sietve visszakapta a kezét, a hegyesre vágott és rózsaszínűre emaljzott²⁴ körmeit mosolyogva nézte. Ez az egyetlen volt, amire néha gondolt a testén. Szép alakú, hosszúkás körmei voltak, de azelőtt nagyon elnyúzta szegényeket, mindig foggal rágta és berepesztette. A férje kezdte manikűrözni, még tán lány korában, azután is néha.

Most megfogta a kezét s lehúzta. Kis ellenállást érzett, s már tovább gondolt.

Az asszony kicsit, igen halkán babrált, egy pillanatra őt is megfogta a közelség, a test érzése, aztán, hirtelen felkapta a kezét.

– Úgy levágta az a marha.

Megnézte az ujjait szigorú szemével, összehúzott szemöldökkel.²⁵

*

Sérelem

[1914.] nov. 29. vasárnap

Nagy haja szét volt dűlva az éjszakai alvás után. Reggel nem rohant ki, mint szokott, az újságért, tudta ugyanis, hogy még nem jött meg, bár kilenc óra. Felrántotta a papucs helyett használt régi cipőjét, amelynek az oldalán olyan lyuk volt, hogy a világos sárgás harisnya kilátszott rajta. Csak kabátot vett, a vastag, vörhenyes régi téli ruha kabátját a háloíng fölé, amely szintén egy használatból kivont, feslett elejű rendes ing volt.

Az ebédlőt már némi csodálkozására rendben találta; a Pesti Hírlap ott volt az asztalon.

„Új csata Lovicznál.” A németek újra csatába kezdtek. Hát mégiscsak veszítettünk ott, úgy látszik. „Hindenburg főmarsall”, hm, tegnap még csak tábornagyot írtak. A klozetba is magával vitte a lapot, s egy érdekes cikket talált benne a házbérfizetésről. Gondolkozott egy keveset azon, hogy ezeket az ilyen statisztikai eredményeket mért nem lehet irodalmilag felhasználni. Úgy látszik, azok, akik a tömeget a tömeg számára leírják, egyszerűen efféléket ollóznak bele a regényükbe. Holmi hajlamot érzett rá, hogy ezt a cikket félreteszi, de mennyi cikkről gondolta már ugyanezt. Azt is tervezte valamikor, hogy a háború egész újságalériáját összegyűjti.

– Ez érdekelné fogja őt is – mondta, felállott s a konyhába ment.

A feleségét nem találta ott, de egy szelet pompás húsos szalonnát látott az asztalon, erre rögtön gusztsusa támadt, kivette a kenyértartó pléhdobozból a kést, kenyeret, s szelt. A szalonna vége csaknem fekete volt, gyerekkorából visszapattant az emlékébe egy disznóölés Tügyön,²⁶ ahogy a hóban szaladt a hosszú lábú szerb disznó s ütötték, mert nem

²⁴ Bevont (francia)

²⁵ Uo. 3975–3979.

²⁶ Prügön

hagyta magát szépen leölni, akkor tanulta meg, hogy az ütés helye a szalonnán kék és barna lesz.

– De rendetlen maga, nem bírja megvárni a reggelit – szólt a felesége türelmetlenül.

– Nem akarok reggelizni, csak épp harapok.

– Milyen az a szalonna?

– Szegény disznót megütötték – mondta gyöngéden.

– Ütéses szalonna – szólt bele az anyósa, aki teljes erejéből sürgött-forgott a konyhában, s éppen úgy félt a fiatalasszony kritikájától, mint ő, s mint mindenki.

– Hát, ha ennivaló szalonna, mért van itt? Akkor nem kell elhasználni.

– Hogy fekete, nem tudtam, hogy Zsiga megeszi.

Ő csak ette, s még egy darabot szelt le belőle, de most már vérszemet kapva, hogy úgy is lehet, levágta a feketés részt, félretette, s a sima fehér darabból nyesett egy szeletkét. Nem sokat, mert nyomást érzett a gyomrában, már egy hete rossz a gyomra, s most nincs kedve, mint azelőtt, mindjárt kikoplalni, a felesége után járt a szeme, mint hú kutyáé, aki csak úgy ösztönszerűen akarja eltalálni annak a jó vagy rossz kedvét.

– Hát ez a csupor miért van itt, már nem emlékszel, hogy tálcára szoktuk tenni.

Ilka felnézett, az ajtóban guggolt, mint egy cigány gyerek és cipőt subickolt, morcos képpel nézett éles barna szemével oda, mi az már megint.

– Én tettem ide – szólt az öregasszony, s volt egy kis idegesség a szavában, de nem mert visszautasító lenni.

– Nahát, nem szoktuk így telerakni az asztalt.

– De akkor meg – s a tálcát nézte, amit a lánya elővett – igazán tele lesz minden...

Mozdulni sem lehet.

A fiatalasszony csak nem akart szót szaporítani, hogy dehogynem lehet, tálcára rakta a kávéscsészéket...

Bement a szobába, amely a konyhával összenyílt. A kis Virág az ágyát vetette meg. Egyszerre látta az öt éves csöppség csodáját, a három párnát alóla, rá a dunnát.

Elámulva nézte, hogy birkózik a nagy feladattal, nem segített neki, látni akarta, mire jut ez a hangya. Még a másik dunnát is rá, elöl behajtja, feltűri, mint az anyuka.

– Nahát, ez nagyszerű – nézd, hogy veti az ágyat.

– Nagyon örülök neki, hogy a tiszta ruhájukat bepelyhezik... Hagyd abba, hagyd abba, fiam.

– De nézd, egész szabályosan csinálja.

– Tudom, ismerem. Te még nem tudod reggel megvetni, fiam, este már megtudod.

Hogy néz ki az ágy, látod. Majd megcsinálom, eredj odébb.

Az ágyvetése az mindig nagyszerű volt, sokszor megbámulta, hogy tud ezekből a különböző holmiból egy szabályos építményt kihozni.

– Majd ha ilyen nagy leszel, fiam, te is meg tudod vetni.

S a feje fölött elég magasra tartotta a tenyerét.

– Hogyne – szólt békésen az anyuka.

– Igaz, ez érdekes. Egy cikk van itt a házbérfizetésekről, olvastad?

– Azt nem.

– Hát mit?

– A kárpáti harcokat.

Leült a díván sarkába és olvasni kezdte a cikket. Mikor azt olvasta, hogy 1300–2000 koronás lakók a cikk szerint kényszerűség nélkül alkuszna a lakbérrel, ahhoz a szóhoz, hogy hadba vonultak, odaszúrta, hogy sőt „a be nem vonultak” is. Ezt a saját esetének tartotta, s most megsértette vele a feleségét álarc alatt, mert ő kényszerítette rá, hogy a házmesterrel és a háziúrral alkudjon; bármilyen simán és sikerrel járt is ez az alku, mégis kényelmet-

len volt neki s most intézte el. Már szégyellte is magát ezért a csúf bosszúállásért, s egész lehangelődve és szórakozottan olvasott tovább, szerette volna, ha feltárhatná a felesége előtt a komizságát, de tudta, hogy az nem lesz célszerű, mert még tovább nő a tűz, míg így elaludt, mint a gyújtogató gyufája, ha kialszik, s ő maga örül neki, hogy nem lett baj.

Az ajtó nyílt mellette, s a lány jött, a kezében lógtatva a frissen jött Világot.

Odanézett, feldühödve azon, hogy a lány annyira közönyösen hozza a lapot, és nem siet átadni neki. Terka már mosolyogna s hozná, mert az mindig megnézte, hogy nincs-e ott a neve a lapon... Kikapta a kezéből.

A vezércikk. Jászi Oszkár.

– Nem engedte kiadni a cenzúra! – gondolta ijedten, sőt szinte büszkeséggel.

Ideges kézzel beleforgatott a lapba azzal a rettegéssel, hogy odabent leli meg valahol.

Kis vérömlés az agyban. Ott látja bent a 6. lapon. Zsoltár.²⁷

Remegni kezdett s mélyen leszállott a vér a testében.

Le volt verve, elcsüggedve.

Nem sikerült.

Ez egy tragikus bukás.

Elmaradt a feltűnés, a világ előtt való szembetűnés, a szenzáció. Lett egy tárca. Bent.

Düh és nyugtalanság fogta el.

Többet nem ír ebbe a lapba.

Egyéb bosszúja nincs.

Az egész zsoltár elvesztette ünnepélyes formáját; lett belőle egy kuriózum. Irodalmiság. Vicc.

Felállott, körülment a szobában, mintha semmi sem volna.

– Nézd, milyen válú van itt apuka – mondta a kislánya, aki a megvetett s még le nem takart ágyban gyönyörködött.

– Igen.

A felesége semmit sem sejtve bontotta ki a fehér horgolt ágytakarót, hogy fölterítse a kiságyra; a konyhába szólta ki valamit.

– De rosszul fésülték ma ezt a gyereket.

A kislány szőke haja kócos volt a homloka fölött. Az este fürdés után befonta anyuka, de nem sikerült a göndörítés.

– Nem baj az. De itt hátul jó, mi?

Elvonta idegesen a száját.

– Ott se valami jó, de itt meg egészen rossz.

– Nem baj az.

Gyalázat. Hát Jászi Oszkár egy napra nem engedte át a helyét. Erdély autonómiájáról épp olyan szépen lehetett volna kedden is írni. Jászi, Ignotus, rovatok; beszorítva félre, hátra. Mit képzelnek ezek róla. Hát már odáig jutott, hogy pénzért, pénzecskéért az ilyen dolgot, a költeményt is eladja?

Félve gondolta el, hogy biztosan gyöngö a zsoltár... De akkor különösen szüksége volt arra, hogy a hely emelje. Ha a belső, mindenkit megkapó ereje olyan lesz, hogy így is észreveszik, akkor meg...

Gondolkodni sem tudott, lépkedett és ideges volt.

Később.

– Nem vetted észre, milyen ideges vagyok?

²⁷ Móricz Zsigmond *Költemény prózában* alcímű *Zsoltára* háborúellenes jeremiád, az írótól szokatlan hang, expresszionista szabadvers. *Világ*, 1914, 302. sz.

– Nem – s nevetett rajta egy kicsit, mert tudja, hogy sohasem ideges. Ez valahogy el van intézve. Itt csak ő lehet ideges.

– Mérgecs vagyok – szól csúfolva magát –, dühös.

– Mért? Nem közölték a cikkét?

– Közölték, de bent.

– No és?

– Hát ez a legnagyobb sértés... Jászi volt elől!

– Biztosan jobb, mint a magáé.

– Hát igen, ez a legsértőbb vigasztalás.

– No, nagy baj, magának mindig van valami baja. Vagy kisebb a betű, vagy beljebb van egy sor, vagy nem kedden, hanem szerdán – vállat von s nevet.

2.10 d.u. Még jobb így (klozetben ülve gondolja), eltűnik a tömegben... – s ez jó érzést kelt, megnyugtatót, hogy nincs botrány.

– Azt mondja Ida reggel: olyan szép cikket írt Zsiga a Világban ma.

– Ez az egy közönségem megvan.

A szőlőt leteszi ide a papírra.

– Pá.

– Nem magának tettem le, magamnak.

ad Sérelem

Kedden reggel már kíváncsi, mi volt az oka, hogy nem vezércikként közölték.²⁸

*

Holics Gyuláné Porcsalmy Tilda és Ida lánya

– Eddig van 210 ing és 110 lábra való, az ing 10 korona, a lábra való 7 korona. Azt még rosszabb megvarrni, az ember nem is gondolná. Egy nap 10–12 inget megvarrok, ketten 16-ot csináltunk.

– Hát most már pénzért varrom.

– És te még látsz?

– De igen.

– Szemüveggel?

– Nem, én használok szemüveget.

– Hány éves?

– 56.

– És nem kell szemüveg.

– Szegény jó édesanyám 86 éves volt, és ha sokáig húztam a cérnát a tűbe, azt mondta, add ide lányom. Olyan jó szeme volt.

– Olyan a mi szabónk is, most, hogy kivittem a gépet a konyhába, mert egész nap egyedül vagyok.

– Akárhány szobája van valakinek, mindig van egy hideg szobája.

– Egyből is egy, ugye, ez nem jó.

Pirosas az arca, és olyan furcsán pufók, mint azok a tésztaból félig sült galambok, amit kenyérsütéskor csinálnak a gyerekeknek. A szeme úgy be van dagadva. A felső ajka be van már esve, mert sok foga hiányzott, alól három fekete foga áll. De nem látszik.

Ősz haja elől őszebb és kócosan áll szanaszét, kevés haja kis kontyba van lapítva a fejetején. A szeme kétfelől úgy be van dagadva, mint méhcsípéstől; a fekete blúzt krepel vontatta be, s most ez a díszblúza.²⁹

*

²⁸ Uo. 4031–4041. A betoldást a 4043. lapon olvashatjuk.

²⁹ Uo. 4100–4102.

Gondosan megborotválkozott, soká, erősen mosta az arcát, s mikor a tükörbe nézett, még mindig gyanús sötét árnyékot látott az orra körül. Szidta a pesti ködöt, amely a pórusokba belefőzi a pesti kormot, s a bőrét, amely, mint a szivacs, úgy veszi magába a szennyet. Már csak egyetlen ing volt tisztán a szekrényben, a felesége sajnálva nézte, hogy elveszi, csak holnap hozzák meg a mosodából a ruhát, ismerte az urát, új inget fog venni, ha holnap eszébe jut.

– Pá, drágám, hát hány óraker lesz az Orfeumban?

– Mikor kezdődik, nyolckor?

Hallgatott rá a válasszal.

– Hát fél kilencre már.

A fejébe húzza puha selyembolyhos kalapját, s magára öelve télikabátját, leballagott a lépcsőn.

Ahogy leért, a sötét kapualjból kilépve az utcára, jólesően lepte meg a gyönyörű pesti est. A decemberi köd feketén töltötte be a lombtalan teret, az utcai nagy sárga lámpák s a világos ablakok az égbe nyíltak és fal nélkül, csodálatos árnyékon lebegtek. A sínek csillogtak, a kirakatok lámpái fénylettek, az utcán az a jól öltözött, elégedett, boldog pesti kispolgárság sürgött, amely a világ legolcsóbb polgársága, semmit sem kér és mindent a maga erőfeszítéséből produkál.³⁰

*

Rencz Elza

Feketén, oly fekete árnyékban ül háttal a nagy ablaknak, az orrán csillan meg egy-egy kis fény, mintha acélból volna szobor, az arca kerete kis pihésen s a hosszú ujjjaival folyton az arcán jár; ideges szegényke, egyre mozog, átül a helyéről, kiegyenesedik, és teljes erővel ad kifejezést az összes indulatainak s érzéseinek. Kiterjesztett ujjakkal legyez. Az erős, nemes, nagy Dante-orra, éles metszésű, hegyes csontjai, hegyes álla, keskeny arca tele ideges mozgékonyssággal, nagy, sötét szemei, alig látszanak ki a vékony fekete íves szemöldökei, s ha szétnyílik vékony, jól metszett ajka a felső fogsoron fehéren marad ki s egészségesen fénylik; a vékony nyaka a fekete ruhája fölött, szűzi kis fonnyadt mellei a fekete ruhában, a ruha hajjai és...³¹

Pest

Kis ideig bosszankodva hallgatta a villanyosok nyomasztó, gyorsan felbúgó, lassan lefolyó bűgását, ahogy jönnek, jönnek szünet nélkül egymás után, és érezte, hogy nem tudja magát kiszakítani ebből a nagyvárosból, amely körülveszi, s az idegein úgy folyik keresztül, mint az X sugarak a testen. Vajon hogy lehetne ennek a képét felfogni? Micsoda fizikai érzékenység reakciójával.

Aztán hirtelen meghallotta a falióra ketyegését. Szinte ijedten figyelt a gyermekkori emlékre, ahogy ott ketyentgett az óra száraz zenétlen hangján, néha jobb felőli ketyenése csengőbb volt; aztán elhaltak, eltávolodtak e neszek; mintha meglassúdott volna a járása; s egyszerre csak itt, egészen itt toporogtak megint a fülében, egészen a dobhártya előtt. Hát itt a falu is, ez az óra hatvan év óta szolgál a családban, s hol, az istenért, hol, kísérgetett rajta a táncoló paraszt pár, a táncrea emelt jobb és bal kézzel, vörös szoknyában és nadrágban és kék pruszlikban s bekecsben, barnásra avult aranycsizmákban, régen elhalt gömöri szegény urak lakásában járva csárdást, akikkel az élet járatta a maga csárdását, a groteszk kis figurák, aki piros, arany, kék színeik-

³⁰ Uo. 4370–4371.

³¹ Uo. 4402–4403. Részlet.

kel olyan jól beleillettek a gazdag aranygótikájú órakeretbe. És a két páva, a hosszú mutatós, egész kávébarnára oxidálódott farkával az óra közepén és a sétáló, amelyet krétával szokott fényesre pucolni a nagymama, és már egészen vékonyra és ráncosra kopott, meg a félsúly, amelyet ő mindig felhúz, ahányszor csak ránéz erre az órára, s a másik félsúly, amely tíz meg tíz éve a szekrények fenekén kíséri egyik lakásból a másikba az óragazdát, hűségesen ragaszkodva a családhoz, és soha el nem tévedve és várva, hogy egyszer majdcsak megcsinálódik az óra ütője, amely elromlott néhány évtizeddel ezelőtt. Elnevette magát, az öreg, kövér súlyon mulatott, hogy az nem tudja, hogy már az óra ütőjét meg is csinálták, de ő nem engedi, hogy feltegyék a fényesre szidolozott lánkra, mert az ő idegei nem tűrik az óraütést – az ő pesti, agyonzaklatott fülei s a régi falusi óra elvénült bádoggal kengésű károgasát.

Most is szeretett volna felállani, megállítani az órát, hadd pihenjen már a hatvan vagy nyolcvan évi útja után egy kicsit, és ne legyen olyan arcátlan és arrogáns, amilyen csak egy ilyen kisúri óra tud lenni, hogy nyolcvan vagy száz esztendeig bírja szemérem nélkül minden lépésére figyelmeztetni az embereket: megyek, me – gyek, me – gyek, nézd én – me – gyek – és te – heversz, – én csak – megyek – és te – csi – bész, – mit érsz – heversz – de én – megyek – me – gyek, megyek.

Dühösen megfordult, a másik oldalára vetette magát, beszorította a szemét, száját, megállította az agyát.³²

*

[1915.] Jan. 4.

Kipillantott az ablakon és ott maradt.

Gyönyörű ez a pesti kép, a csöndes, tavasziasan enyhe esőben; a csillogó tiszta utca, a fekete fák, a sűrű rézkarban elgondolt ágzúrrból a zöld pázsitok háromszögeibe messze a Ludovika kettős kollégium emlékü palotájáig; a villanyosmegállónál szürke hölgyek álltak, urak csillogó ernyővel; a vörös gumiköpenyes, csuklyás gnóm kaszáló seprővel, mint egy nagy hernyó arat előre a fényes csillogó trahit kockákon, ahol kevesebb a szemét, mint a szobában. A piros küllőjű kocsikerekek, a ragyogó lakkozott, csukott hintók, a klinika szép téglapalatói, a sikló vörhenyes villanyosok, a kényelmesen sétáló fekete csuklyás rendőr mintha síkban volna föltéve az utca függőlegesére, három gallér, kurta köpeny s nagy fekete csizmák, a kardos, fess fekete köpenyes katonatiszt a kilógó hosszú kardjával, a vasrudakkal megrakott szekér a vastag erős szürke lovakkal, a bizarr szemeteskosci a bókoló pejekkel s a kocsis hegyesen lógó ostora, a szürke nagy ég, amely mint egy cukrászdai üvegbura van ráborítva, hogy por ne lepje, idegen világok lényei meg ne szállják ezt a tálcára tett pompás Budapestet, amelynek egy hosszú, drága nyílegyenes szép útja végtől végre látszik a kikönyöklő balkonról.

Nagyot lélegzett, s jól érezte magát gondosan kefélt fekete sacco-öltönyében, ragyogó gallérja s kézelője, nagyszerűen simuló vadonatúj cipője mind a teste része volt. Belenézett az ablak csillogó kilincseire akasztott patkóforma tükörbe, lesimította bajuszát, megigazította nyakkendőjét, még egy pillantással fölitta az ő kedves úri Pestjét és a szép fehér paraszthímzések függönyökét a lakásban, a hosszú levelű aspidistrákat, a zirrzürrös asparagusokat s készen volt az útra.³³

*

³² Tükör VIII. 85–90. OSZK Kézirattára, Fond 502/1.

³³ Uo. 101–103.

Janka diktál

A jó szó

– Persze azt Zahlerné mondta nekem, az mindet tud ilyen titkokat. Mondtam, hogy újat varrok [...]

– Á, venni kell 4–5 koronáért egy olyan fehér kis ujjas mellényt, az ember azt felveszi és kész.

– De én nem adok érte.

– Lám, Pesten mindent meg lehet oldani pénzzel. Ni, még erre is kitaláltak már.

– Az persze nem úgy néz ki, meg ilyen rongy, de az nem baj, ez ugyanazt a szolgáltatást teszi, csak csúnyán, több bajjal és ingyen.

– Neki 4–5 korona semmi. Egy selyemharisnyát felhozatni négy koronáért, az semmi.

– Semmi se volt az az egyetlen szó, amit maga még soha sem hallott, le se tudja írni, és ha leírja, a pesti zsidóknak annyira tetszenek, olyan ronda és annyira jellemző.

– Csak a szót mondjam?

– Nem az egész esettel, mert a szó olyan, mint a virág, csak a saját cserepében, levegőjében és nedvességében virít. – Ezt is leírja?

– Le.

– No lám, mindjárt le akar pipálni... Hát, meghívtam Kelement, hogy jöjjön fel hozzánk, káposzta van, ha magának elég a káposzta, jöjjön fel – Mért ne? Nem vagyok én egy gyomorember, elég nekem, hogy [ma]gukkal vagyok.

Janka arca

– Azt mondja, hogy nem könnyű rajzolni.

– No, már megbarátkozott az arccal?

– Óh, igen, de nem könnyű.

– Akik eddig rajzoltak, valóságos boszorkányt rajzoltak belőlem. Úgy látszik, a vonásaim élesek.

– Óh nem, csak a szem. A szemben van a karakter, és néha egy plötzlich-felvillanó éles határozottság van benne. Rendesen olyan meleg nézése van, de néha és gyakran fölvilan...

– Szúrós.

– Nem, mert a szúrós az, aki valami akarattal néz az emberekre, de benned csak a gondolat keménysége van, te nem törődsz semmit az emberekkel, te a dologgal és a saját akaratoddal, s ez tűnik ki, mint egy kemény szikla.

– Ida azt mondja, hogy „a te arcod minden pillanatban más”, és csak egyszer-egyszer ábrándos, másszor komoly, gyerekes, visszataszító. Az én arcom nem egy szép szelíd arcocska, nem egy kedves víg arc, mindig más. Nem fog sikerülni a kép.

– Hízlegek vele magamnak, hogy ha én nem tudtalak megrajzolni csak egy-egy pillanatban, egy festő is ugyancsak nehéz föladatot kap veled. Benned ezer nőkarakter van, és –

– Jó, jó, ezt már hallottuk.³⁴

Apponyi Albert

Wiener Konzertverein hangversenye, Löwe Ferdinánd³⁵ vezetésével a Vigadóban³⁶

– Mi ez?

Megütődve néz.

³⁴ Uo. 146–149.

³⁵ Ferdinand Löwe (1865–1925) osztrák karmester

³⁶ A Wiener Konzertverein hangversenysorozatáról lásd Bálint Aladár kritikáját a Nyugat 1915/3. számában.

– Goldmark K.³⁷

[...]

A gyerekek egész jól ismerik, a fiú int, hogy igen.

A ruháján egy szem korpa sincs.

A fejbőre rózsásan látszik át a szürke haj között, amely elég apróra van nyírva, a fehér gallér pár milliméteres csík, hosszú, őszes szőkés szakálla, szétszórt szálakkal [?] emelgeti, a nagy rózsás füle a fejéhez simul. A kislánya lisztesszürke, gesztenyeszöke haja hosszan leeresztve, a vége aranyos hullámokban, a fiú fekete és suhanc, mint egy kis diák, a haja hosszasan hátra és oldalt kifelé, matt fényű, s előredűl és úgy figyel, nem látja a karmestert az előtte ülő vastag nőtől.

A karmester, mint egy jó öreg professzor, a feldörzsölt hajáról középen hátul korpásodó fejjel lágyan dirigál. Széles válla, rövid, erős karja, nagy tenyere úgy simogatja a hangokat, megveregeti, s táncol bele, a cvikkerje megcsillog, s a tokája dagad, ha oldalt fordul. A frakkja egyenes, széles és teknőcszabású, a zene úgy jön ki, mint az álom, semmi hangszer nem él külön, s oly sima, mint az igen-igen finom selyemszövés, ha végighúzzák a seben.

Orgonásan omlik el, csodásan varázsteli.

A teremben van két nagy csillár, egyenkint 200 láng x 32 = 6.400 gyertyafény, a kettő 12.000 s a tüköruvegekkel, amíg visszaverik, felével több, még 1.000 gyertya külön, úgy-hogy 21.000-re lehet tenni.

A taps, jön Herzfeld³⁸ megköszönni.

Felcserélték, és azt mondták, ja, Herzfeld, az nem [?] sokat ér.

Azután jött Goldmark, és azt mondják, na ez milyen friss.

– Kubeliket,³⁹ mint kuriózumot.

– Tényleg, azt gombostűre feltűzi az ember, mint csodabogarát.

– Az egészen rajta van Wagner [hatása], az csak egy epizód volt az életében, ahogy én azt meg is írtam.

A lányka nagy orra, üde rózsás fiatal arca, zárt, makacs és megvető kis szája, nem kíváncsi, unatkozó kifejezése.

– Űlj egyenest, szól az apja, aki úgy ül, mint egy oszlop.

A lány 13 éves lehet, a fiú 15.⁴⁰

Az apjuk a legnaivabb köztük, nagy orrikaival és híres nagy kampóorrával, öblös hangján sikertelenül igyekszik udvarolni gyerekeinek, a fiú olyan blázirt és unatkozó arcúcal néz, a lány oly kicsinylően és lenézően.

A lányka fehér blúzban, inge kevésbé izlésesen matrőzgalléros szabás, a nyakában kis fekete körboa gallér.

Az apa, ha szól, olyan öblös, fogatlan és nem érthető, s annyira nem érdekli a gyereket, hogy mit mond. Mit gondolnak?

A fiú oly tiszta és gyöngéd arcú, jellemző makacs és kevésbé duzzadt kis ajka fölött egy kis bajusz árnya, olyan hamvas, sötétlik. A füle alatt kis barna szemölcs. A válla szabása ugyanolyan, mint az apjáé, de a feje gömbölydedebb.

Óh, az apa igen jó karban van, az örökös idealizmus mellett megőrizte a jó étvágyat és jókedvet.

³⁷ Goldmark Károly (1830–1915) zeneszerző

³⁸ Herzfeld Viktor (1856–1919) zeneszerző

³⁹ Jan Kubelik (1880–1940) cseh hegedűművész

⁴⁰ Mária (1899–1967) ekkor 16, György (1898–1970) 17 éves.

A fiú, ha felnéz, oly ártatlanul és csillogó szemmel tud nézni. Ott ülnek ők – mondja, meglátta az ismerősöket és tapsol a szemével.

– Hát el volt cserélve – szól az apa.

A fiú leinti a szemével s unatkozó, megvető arcot vág, ő is hallotta, mikor a háta mögött lármáztak.

Beethoven VI. symphonie. Kis hangok, kis erősödés, játék, elhal, ismétlődő dallam, tánc, hirtelen kicsap, egész csárdás erő, újra csönd, újra a játék, pauzálás a Löwe keze csibéket csalogat, kis báránynak integet, felleng egy kicsorduló fény, az ujsa sorra mutogatja [...] – nyitott szájjal lesik a nesztelen hangokat.

Kezd valami üde édesség lebegni, mintha a szél a szirmokat lebegteti, és apró fények [...] kis kotkodálós galambturbékolás, oly csönd, hogy a ceruza karcolása hal-latszík.

Az emberek ütik a taktust a fejükkel és mosolyognak, csak a vén zsidó asszonyok vannak elpiffedve, fakó, erősen kipúderozott arccal.

– Milyen szépek ezek a márványszobrok, milyen finom nemesmárvány, mintha cukor lenne.

– Óh, be édes, szólnak a madarak reggel a ligetes határban és a szél megerősödve hozza távoli táncosok nesztét.

Valahonnan hűs levegő csap, ventilátor.

Már eltűnt a figyelméből a muzsika, behunyja a szemét, és úgy hallgatja a zenét, mint ha a szél suhog, és fa alatt hever az ember.

Apponyi a fejét a falhoz támasztja, de bánja, mert az nem illik egy volt miniszterhez, de még benne csak ott él a természetes ember, ami a gyerekeiből máris ki van irtva.

Vége, taps, törli a homlokát Löwe.

– Patakparti jelenet – szól Apponyi, gyerekei nem reagálnak, ők is tudják, s ha nem tudják se baj, hiszen ezeket a darabokat, Beethovent úgy ismerik, mint a...

Egy hófehér és egészen meztelen nyak és váll látszik, egy tűzértiszt profilja most be-lerajzolódik, a vörös paroli és mozgó száj. A nyak rövid, de így szép, s igen vékony lánc vonala jelzi, hol kell a hóhérnak elvágnia.

A háta telt és a bal vállán a ruha kis csipkéje látszik. Úgy nézte ezt a hátat, mint egy élő csodát, szobrot húsból, amelyet nem tud elképzelni, mint nem ölelni s nem csókolni valót.

A barna, enyheshínű hajában, amely sima s hátul puha kontyú, két félköröcske gyémánt a hajtűben. Hogy viseli a finom és szépen kikészített bőrét, mint a legszebb ruhaanyagot. Egész nyaka, kis álla sarka tele van az előrefeszülő figyelemmel, tip-tip, top-tip, szól a zene, s a patakpartra most lépnek az opera hölgyei.

Egyedül van ilyen nyakkal s milyen bátor [...] és élő a dekoltázsával, a hajuk tövéig, lomha fehér selyembe bugyolált nőkkal szemben, milyen finom és értő kis lelke van ehhez a nagy orrú zsidó nőhöz képest, aki lesüti fejét s a [...] nézi.

Az emberi test vonala hátulról éppúgy játszik, mint előlről, de mi csak az arcot ismerjük, amely annyira rusztikus és durva, nyersen fejez ki mindent, például a hát lágy és hihetetlen finom domborulásai éppen hogy játszanak, csak valami naiv és érzés kell hozzá, hogy meglássa az ember. Hogy emelkedik, mert felvonja hirtelen a két vállát, aztán kiemelkedik, s nyaka, mint a libáé a patakparton, ha távoli neszre figyel.

A kis Apponyi lány félrenéz, már fáradt, nem figyel, ez sok egy gyereknek.

Hogy lehet ennyi elvontságot bevenni. Csak úgy, hogy a figyelem akkor piheni magát ki, amikor akarja, s csak század-, ezredrészét fogja fel, de az elég is neki.

Huh, be nagy orra van. Rossz, rossz profil, egy pillanatra félrefordította. Milyen vétek, ha nem mutatja a testének a legszebb részét valaki. Van, akinek a két gömbölyű fara a legszebb, annak azt kellene nyitva viselni.

Általában kínos és érthetetlen, hogy nincs test. Múmiák élnek és járnak a világban, ruhák, csodálatos rossz ízléssel szabott ruhák.

Vaha trillala, Apponyi nevet, hogy a gyerekei figyelmét felhívja, azok félnek a botránytól, a kislány felhúzza az állát, s nagyot lélegzik.

– Hallottad, milyen szép, hallod, hogy volt – s úgy versenyez a lánya mosolyáért, de nem kapja meg.

III. Egy vidám rész⁴¹

A fiú hogy hasonlít hozzá. Csak meg van nemesítve, finomabb és közönségesebb egy normális gyerek. Az apa nem az, az apa nagy horgas orrával, hosszú fejével, túl hosszú testével, nagy kezeivel, nagy lábaival egy igen egyéni alak, a fia ezt mind elvesztette, ami szembetűnő és kiütő, s a sablonoshoz közelebb van ezen az alapon.

Ebben a hosszú, rózsás bőrű fejben nem is teremhet soha erős és erőszakos gondolat, csak színes, színező; a két fülét egyszerre felhúzza, mint a ló.

Szinte megdöbbentő ez az állati képesség és szokás, ez egy intuitív ember, akiben a magasabb szellemi képességek nem is lehetnek kifejlődve, sok testi baja van. Megvakarja az orrát, a fejét idehajlítja, odateszi, a lábát keresztbe teszi, s állandóan leköti az energiáját az, hogy vigyázzon magára, ahogy a kalksburgi jezsuita páterek tanították s örököké figyelmeztették, így lett vérévé, mint a fiánál, aki magától belőlről éli tovább, hogy ott maradt rajta, mint egy zubzony, egy kényszerzubzony, egy ostorfenyítés és mindig csak újra kezdi a vigyázást, bár már annyira vitte, hogy csak centiméteres eltérései vannak a sablontól.

S játsszák a Beethoven viharát, amely olyan egy vihar, amelyet csak kívánhat valaki. Dörög az ég és villámlik, és a kénköszag is érzik, ahogy lecsap a szikra, és a rettenetes a végén a felemelkedés, minden, s ő megdörzsöli az orrát, ezzel adja ki szervezetének a kritikáját; s ő az, aki tudatosan ezt a lelkesedés összes beállított szavaival tudná dicsőíteni, a modern kifejezési eszközök lazaságaival szemben. Ez a nagy arányok szabályosságai-val felismert, megtanított, s ezzel unalmassá tett igazságainak konvenciók gyűjteménye.

Teringettét, hogy ki lehet majd a végén fáradva a jó Löwe tata, aki olyan potentat és tisztelt ember, hogy a kislányok elsápadnak, ha szól hozzájuk. A legnagyobb átérző. Ezeknek a másodrendű képességeknek a legbámulatosabb tulajdonosa.

Már szinte sok, ugyanazok a legyintő gesztusok, az az ágálás, ezek a hangszerek, amelyek úgysem adhatnak mást, csak erősebb és gyöngébb erőt a hangtömegekben, s az át-siklások hunyorgása olyan fárasztó, mert kevés, ami benne az értelemre hat.

Aha, jön a vége már, én tudom, hogy ilyen erős produkció, aztán lágyítás, a végtelenség és pont.

– Nagyon szép vót, nagyon szép vót! Ennél nem tud jobbat senki. Gyönyörű szép. Így előadni Beethoven, nagyon szép volt, olyan, olyan, olyan zseniális.

Milyen csodálatos, hogy a legrosszabb arcok alatt is lehet csodaszép nyak. Itt egy fehér nyakú hölgy, fekete szétnyíló gallérjából karcsún és nemesen szökik elő, mozgékonyan nő ki a váll, gyöngysor rajta s az előreszökellő álla, [...] buta szája, hosszú, lógó orra – nagy szeme, ez jó –, de a nyaka karcsú és szép, és oly kifejezésteljes.

Ez egy őz nyaka, a dekoltált, minden oszlopszerűsége mellett egy vastag nyakú madaré.

Apponyi aszott, petyhüdt bőrű keze, a körme tövig levágva, az erei kidagadnak.

⁴¹ Az I. és II. rész nincsen jelölve.

Hogy bírja ezt a muzsikát, figyel, üt kis taktusokat, alacsony homlokán, amely hátra van csapva, mint a lóé, sűrű, apró ráncok. A nyaka oly friss, ráncatlan, a füle kékesre dagadt, mintha a fagy csípte volna meg valaha. Egész teste idegenül mozog, mint a fa, ha a szél rázza. Az erős hangokra úgy reagál, az álla rezeg, a füle fölött kis ráncok erednek.

Két hölgy, akik előtte ültek, visszafordulnak, köszönnek, s a dámák úgy kimeresztik a szemüket, annyira szívesek, úgy túlozzák az előzékenységet, amit a híres és nagy férfi iránt mutatnak, az egész publikum előtt tüntetve vele, hogy ők olyan jól ismerik a hírneves embert, a politikust, a Rooseveltt barátját.

– Nagyon szép volt a Pastorale.

– Gyönyörű – s az arca minden vonala kiált, úgy túlozza az elragadtatást, ahogy csak a hazugságot lehet túlozni.

S Apponyi ott áll, ha ül, alig venni észre, mert magasabb ember a rendesnél, de ahogy kinyílik a kettőbe csuklott lábain, éppúgy elugrik a feje, mint a vízkereszti ollón a báb. A legmagasabb a teremben a furcsa lófejével, s a fia már majdnem olyan hosszú, mint ő.

Az egész terem őt nézi, s ő tudja, primadonna, a feltűnő jelenségek közvetlensége vibrál benne. Kiélvez mindent, a kis kört, mely előtte kialakul a már kiürült székek között, a sok fényt, amely most mintha mind órá ömlene, a rászegezett pillantások átsugárzó energiáját, a szép gyerekeit, az apai glóriát s különösen egészséges fizikumának jó közérzését.

Ahogy a nép közt előresodródna, az ajtónál egy éles karvalyorrú, ráncos szemű, fehérbe fűzött idős nő szól neki hátulról.

– Albert, el ne felejtse a jegyeket.

– Nem, nem.

– Hogy tetszett?

– Nagyon szép volt a Pastorale symphonie.

– Gyönyörű – s ezt is úgy kiáltja, olyan erős, túlzó nézéssel, mintha rá akarná önmagára diktálni.

– A [I]X. modoros volt, de a VI-ik symphonie gyönyörű.

– Gyönyörű.

A madárcarca vibrál, és úgy lármázik a nagy politikussal, mintha egyben meg akarná alázni, közprédára vetni, felette állani, a nagy miniszter, akihez a legeslegálázatosabb hangon mernek szólni a köznépek, nem meri visszaverni ezt a hangot, egész diák és túr, elfogad, és mintha el volna intézve, hogy ő ezzel szemben egy másodrendű szerepben él és az egész alakjával bizalmasan, fesztelenül, de elfogadva beszél vele. A nő csak éppen a hírnév respektusával néz rá, különben semmi tisztelet az emberrel szemben.

– Hát Sándor hol van? Beteg?

A kerek arcú, kerek szemű gróf, aki olyan, mint egy kis zsidó komptoárista, kövéren és nevetve szól.

– Nem...

– Megijedtem már rajta, hogy beteg.

A lépcsőnél a hölgy visszafordult.

– Nem jöttél el, Albert.

– Sajnáltam, hogy nem tudtam elmenni – szól Apponyi túl élénken a kongó hangján, amely a felsőbb hangokon már kezd színtelenebb és elesettebb, élesebb s kissé idegenszerűbb lenni.

– Talán valamely nap itt maradhatsz még ezen előadás után?

– Igen, pár napig.

– Talán szerdán, jó?

- Jó, igen.
 - Hozd el a fiadat is, elhozhatod?
 - György, eljöhetsz? Hány óráig lesz szerdán iskolád?
 - 12-ig.
 - Az nagyon jó – szólt a dáma és púderes nyaka csillogott a sok fényen, ahogy lefelé szállt a lépcsőn.
 - Egy órákor vagy fél kettőkor, ahogyan nektek kellemesebb.
- A tömeg szétnyomta őket.
- Milyen tele vannak, ugye? – mondta a nő, még visszanyúlva a csáklával a híresség, az unokatestvér felé.

A tömeg lassan ereszkedett lefelé a pompás lépcsőn, amely két ágból egybe ömlött össze, s az embert kidöntötte az impozáns, tágas előcsarnokba. A Than⁴² képének szép mitológiája most fényben fürdött s barnás-sárgás matt színekben virult, mint egy szőnyeg, az ismeretlen régi magyar szobrász márvány nimfája szép idomait mosolyogva tárta ki.

- Tessék a sleppet emelni!

Az öreg asszonyosság fölfogta üvegyöngyökkel tele, telepikkelyezett ruháját s úgy totyogott lefelé, mint egy falusi gangról.

- Partitúra nélkül dirigálni, ez jelentékeny erőre vall – mondta egy fiatal, nagyhangú zeneakadémiás növendék, aki nem tudásban, hanem a szakértelemben excellál, zenekritikus lesz belőle.

- Mennyien vannak itt, istenem, és még azt mondják, háború van!

- Az. És nincs pénz.

- Kell is, hogy ne őrizzek ezek a pénzt. A zenekar 80 tagú, egyenként 100 koronát sem keresnek – szólt a feleségéhez egy kövér úr, aki szabadjeggyel jött.⁴³

*

Café Francaise, Ausztria

Az utca csodaszép volt, a nagy tüköruvegre kevés pára lehelt, s a nagy izzólámpa tompa gömbje opálosan fénylett rajta, az utca sötét volt, kevés világú, a háború gyásza, mint lebegő fátyol húzódott rajta sötétben; az ablak alatt sűrűn rajzoltak nők piros arccal s férfiak sötétben, két kékszalagos kis sapkás tengerész vidáman bekukkantott, fényes esernyők csillogtak kinyitva, és a túlparti üzletek lángjai úsztak a csöndes permetes lágy eső sugártörésén. Omnibuszok tarka betűs kocsijai döcögtek, a kerekék úgy nyikorogtak, oly furcsán, oly sikoltva a faburkolaton.

A kávéházban nők ültek, két lány, még 30-on alul, olyan parányi szájból hogy jöhet ki ilyen károgó jércehang, egy Coreggio megcsodálta volna ezt az ajkat, és ellopta volna, az egész rajzban finom és csodálatos alsó kis biggyedése; s a felső ajak rendkívül tiszta rajza. Ezt az ajkat így megteremteni, ez egy rendkívüli sikere a faji kiválasztásnak, egy ajak, amely valóban nem egyébre való, csak arra, hogy nyugodtan s mozdulatlan egymáson pihenjen egy nagy művész képén, és ígérjen soha be nem váltható dolgokat. Óh, milyen butaság és milyen olcsó vásári síphangú gége van mögötte, és milyen példátlanul gazdag a kis mozgások skálája, ahogy megmozdul, rezdül, nyalogat és rágszál bent a zárt szájbán, ahogy átszopja a felső az alsót megszokott kacérsággal és egy kis fényt hagy rajta. Alig valami buggyanása és árnyék rögzül alá. A legnagyobb olasz mesterek jártak ez után az ajak után – vajon az arcok is ilyen falánkok, buják és ostobák voltak?

⁴² Than Mór (1828-1899) festőművész

⁴³ Uo. 263–302.

– Piri egy roppant jó, oly bájos, aranyos, kedves teremtés... Köszönöm... Azt mondja, hogy ha ő tudná, hogy Bécsben van lakása, elhíjná Józsat és megvigasztalná... Naná, egyszer szerettem és nem is fogok többet!... Na, most van két barátom, az egyikkel már régen nem találkoztam és a másikkal is ritkán, kapok azért eleget – de oly hidegen [mondja] –, bár megnösuálnék, adná az isten... Született keresztény úriember, elsőrangú imádó... Én nem teszek semmit, és úgy bolondulnak értem.⁴⁴

*

Az asszony kinéz a villamos ablakán.

– Na, még mindig nem kell kiszállni?

A férfi a prémes gallérból felemeli erős katona fejét, megingatja a fejét, néz.

– Pszhe, hol vagyunk még attul!

– Igazán!

Olyan jó falusi szaguk van.

Az ember egy zsarnok, felkiált.

– Mikor panaszkodtam én az utóbbi időben, hogy öt óráig kell dolgoznom – aprehendál.

Az asszony cart⁴⁵ kis arcából, a halvány pofácskák fölül, két fényes fekete szemével félve néz rá, hogy nem sértette-e meg.

– Én csak mondom.

Kis csend.

A férj bosszút akar állni. A hangja tele van bosszúsággal.

– Nem lehet ott, olyan hidegbe.

– Nem hideg.

– Dehogyanem.

– Az ajtónál nem hideg.

– Mindenütt.

– Én nem tudom, ha én nem fázom, a gyerek is.

– Az megfázhat! – mondja ellentmondást nem tűrő hangon a férj.

Az asszony hallgat.

– Az nem kifogás.

Az asszony már szelídíteni akarja a közönség előtt a dolgot, s fölnéz a régi-régi lányos kötekedéssel.

– Kifogás! – felel, és a kis fekete szeme úgy csillog, békésen, szelídítve.

– Psz.

A feleséget hosszabb hallgatással bünteti a férj, aki zsarnok.

– Mikor a múltkor mentem hozzád, 3 megállót gyalog mentem – szól az asszony, s úgy tesz, mintha mi sem volna közöttük – Messze van a.

– H, no – veti a férj – szőkésbarna bajusza mered a majdnem határozott orra alól.

Felemeli magát, előkeresi az óráját a zsebéből.

– Még csak 6 óra 8 perc.

Feláll.

– No, itt leszállunk.

– Már itt vagyunk?

– Még nem vagyunk itt, de leszállunk.

– Mért?! – rimánkodik szeme s szeretné kitalálni, mi forr már megint ebben a bolond emberben.

⁴⁴ Uo. 315–317.

⁴⁵ Finom, kecses (Francia)

– Leszállunk... Még jókor van, mehetünk egy darabot. No, gyerünk csak.
S előretuszkolja a kis buta jószágát.⁴⁶

*

A tanársegéd kis szobája meleg és zsúfolt volt. Az ablakon a szép tavaszi napfény beömlött, s a falak zsúfolva voltak képekkel. Egy jó olasz szőlőfürtös, cinquecentos lány gránátalma mellével és melán mosolygó arcával, fiatal magyar piktorok üde színei, egy asztal előtt ülő, reggeliző lányka, fehér, csontfehér ruhában, lobogó sárga szalagokkal, kis fehér nyaka, a szőkés hajtóve; valami édes ártatlanság, egészség ömlik szét körülötte a betegeknek e kórházában. Körül csupa egészség és élet, ülő, fekvő, álló, fürdő lányalakkok, aktok, félaktok, de valahogy minden életet kereső fiatal férfi vágyaival kongruensek. Egy-két igen kitűnő csendélet. Csillogó zöld selyem az altvin csésze mellett, s a zöld talpú kék porcelán gyertyatartó.

Egy kis bőrgarnitúra s még egy sárga bivalybőr dívány, tömve minden párnákkal, betegek ajándékával, kézimunkával, hímzésekkel, horgolásokkal, matyóki varrásokkal.

A vaságy fehér pálcás, mögötte a faliszőnyeg magyar motívumai, a bő szűr minták igen ízlésesen drapp és vörhenyes egyszín variánsaiból állítva össze.

Akárhonnán nézett a [...] perzsaszőnyegére, az érmekre és miniatűrökre; a képek jó részére, mind emlékekkel, erős lázak, nagy operációk emlékeivel, a kloroformnak és erős orvosszerek illatától volt terhes.

A sarokban a fehér porcelán falbetét a mosdóval, a szobában erős hőség, a központi fűtés furcsa, kábító gőzszagával, egy falon a Feszty-rajz alatt egy csengő négy gombbal az ápolóknak, az ajtónál egy kedves olasz madonna alatt telefon, a modern barát cellája. Egy Munkácsy-rajz, a sötét sarokban, az ablak mellett egy jó kép, amely a modern nőt s a modern festőt reprezentálja.

Germány Elemér⁴⁷ nőaktja, ahogy has nélkül lefolyik s a medence alatt elvágva, mint egy agyagtömb, mint egy igen kéjes külön, nősző⁴⁸ állat a fekete folttal, a két kar fent az áll alatt, mint egy állat felemelt felső teste s a csókos száj a pirosított kéjlány arcban buján és kéjes szemmel.

Az ő karikatúrája Majortól,⁴⁹ igen jó, benne van lényének üres és kéjsóvár, sovány élessége.

Egy Wagner-fej [...] naivabb növendék rajza, ugyanaz a Forster Paula őt is megrajzolta később egy évvel (1909).

Az íróasztal mögött a könyvállvány orvosi könyvekkel, fölötté egy igen pompás kópia Rembrandt-arc sisakos öreg fejről.

Az íróasztal teleszórva értéktelen ajándékokkal, írófelszerelés zöld malachitból és érmek, a Berán Lajos⁵⁰ honoráriuma az összes érméből egy darab, ez egész fölvirágoztatta az éremgyűjteményét. Hat hónapos beteg a klinikán.

Vasszivar a hamutartóban, egy Ganz-gyári mérnök állította be, a vasasztal, amely alumíniumozva, akar elrepülni.

Fényes, dús aranyrámák, mind az ajándék jellegével.

Az egész levegő tele van a modern ember élvező, nem adó, beszívó világával. Jól és finoman enni, rafináltabban, de eltanultan kéjelegni, új dolgokkal kísérletezni, a művészasztalok gúnyosságával beszélni, a beállított értékeket becsülni. Egy darab magya-

⁴⁶ Uo. 204–206.

⁴⁷ Germány Elemér (1890–1916) festőművész

⁴⁸ Párosodó

⁴⁹ Major Henrik (1890–1948) festőművész, karikaturista

⁵⁰ Berán Lajos (1882–1943) szobrász

ros paraszt virágú damaszt felakasztva, jó színfolt. Podvinecz⁵¹ fiatal lánya, a szürke porcelánokkal.

Egy nagy barna medvebőr a földön, az ágy előtt, s az ágyon egy olcsó és snassz zöld takaró.

Nem jut semmi igazi, semmi első rangú az olasz régiségekből éppúgy, a tizedrangú van itt, a nagyok kis tanítványainak utánérző ügyeskedése, mint a mai festők közül az ismeretlenek, a Podvineczek, Sautnerék,⁵² Germányok, Forster Paulák, Frank Frigyesek,⁵³ Müncz [?], egy tájkép, modern.

Major a legjobb.

A vörös kórházi ruhaszekrény fényezett fenyőfa tetején jó kis bronzok, Colleoni hátul, a velencei szárnyas oroszlán, egy Michelangelo Ébredés, egy medveszobor, egy Berán-plakett márvány kockában, egy bécsi porcelán női alak, táncoló, egy urna, egy japán váza.

A könyvespolc tetején apró porcelán figurálisok s pár iparművészeti ügyességű Végh Gusztai,⁵⁴ meg egy jó Major.

Középen egy régi óra, üvegablakú, törött mutatóval.

Lassan úgy elrendeződött és kitisztult előtte a szoba, amely mint egy vásári kirakat vette körül össze nem tartozó tárgyaival, képeivel, zsúfoltságával és tarkaságával, életnyugalanságával, ürességével; s a végén nem maradt a halom tarkabarkaságból más, csak a hernyó, a sovány és vérszegény, a beszakadt mellű, görbe és csipás, meredt szemű kis doktor, aki mint egy féreg engedni ráakódni a testére a lehulló-halák szerves hulladékát, de maga nem változik, féreg marad benne, türelmes féreg, amely szenvedve és agyonkínózva él. Kint a napi vizitek véget nem érő túráitól megviselve, ha bemenekül a szobájába, nem talál itt egy tárgyat, amelyet ő hozott volna ide magának, hogy öröme legyen benne, hanem maga is, mint a sors hálája, e tárgyak iránt ajándéku dobódik be a tömött szobába, hogy ennek némaságát és fullasztó csöndjét a szükséges élőlény eleve-nítse meg.

Leült az asztalhoz, még ez az undok mappa is szoborművel volt díszítve, egy plakett aranykockáján ülő olvasó, meztelen karú nő, meztelen lábujjakkal, a földgömb előtt. Utálta, hogy ahová csak nézett, nem talált egy foltot tisztán, 39 db tárgy egymás mellett az asztalon, elég kis asztal, s a tolltartón legalább ennyi, s mind-mind díszítve, még a celluloid papírvágó kés is a Podvinec és Heisler Malomépítészet és Gépgyár s a Phönix Automobil Művek ajándéka, meg egy másik acél papírszelő, amelynek lombos fejében egy róka van belemintázva a tarka lombcirádák közé.

Ah, milyen szívesen ajándékozná oda egy kis független pusztasáért.

De nem teszi, úgy megszokta és megszerette a tárgyak rabszolgaságát, hogy nem tudna többé ellenni a rabszolgákon uralkodás jó érzése nélkül.⁵⁵

⁵¹ Podvinecz Sándor (1880–?) festőművész

⁵² Sautner Lipót (1889–?) festőművész

⁵³ Frank Frigyes (1890–1976) festőművész

⁵⁴ Végh Gusztáv (1889–1973) grafikus, iparművész

⁵⁵ Tükör IX. 865–876. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára, M. 100/4995/3.

Terts István

Vekerdi László példája?

Nyilvánvalóan ön maga ellensége, aki Vekerdi László köszöntésére (ünneplésére, dicsérésére, elismerésére) vállalkozik, legyen akár közéleti ember (vagy közintézmény, pláne, ha kitüntetést osztó), akár szimpla közember. Az a válasza (probatum est), hogy „Épp elég igazságtalanság, hogy meg kell öregedni és halni, miért kell erre még figyelmeztetni is az embert?!”; nyilván úgy véli: minék dicsérni – évszámtól függetlenül – azt, aki csak azt teszi, amit muszáj neki (lásd „Itt állok, mást nem tehetek!”), ráadásul – alighanem – élvezi is, de legalábbis nincs ellenére. Végül is igaz van, és hiába volna az az ellenvetés, hogy erre igazából nem is neki, hanem nekünk magunknak van szükségünk (mint ahogy a halottnak is mindegy már, a beszéd a gyászolóknak szól... igaz, ő nem tud tiltakozni). De még jobb, ha nem vitatkozik az ember (és nem provokálja).

Ha a Szerkesztőség meglepő, de megtisztelő felkérésére mégis igent mondtam, akkor ennek az az egyik oka, hogy mintegy „futottam a pénzem után”: már legalább egyharmad évszázada próbálom (a magam számára) megfejteni V. „titkát” (ha van ilyen), sőt hosszú ideig azt hittem, a megfejtett titokról írni is fogok (mások számára). Nem kis naivitással (és becsvágygal) abban a szerepben tetszelegtem magamnak, amit Németh László tulajdonított elismeréssel „Levél Veress Dánielhez” című írásában a címzettnek („N. L. az esszéíró” című tanulmánya kapcsán): „úgy érzem, neked volna a legtöbb szerzett jogod, itt vagy máshol, egy ilyenféle könyv megírására. Először is Te ismersz a legjobban. Nem azzal az ismerettel, amelyet a készülési szed össze egyetlen alkalomra, hanem ami egy életen át rakódik belénk egy olyan emberről, aki mint személyes ügyünk, mondhatnám: mindennapi táplálékunk foglalkoztat. [...] tanulmányod nem is egy breviáriumvázlat, mint Te mondod, hanem egy többéves utazás guidája, vagy ha úgy tetszik, a meg nem írt Tankönyv a nemzetnek, általad összeállítva s kifejtve”. A naivitást azért említem, mert V nyilvánvalóan nem ilyen meghatottan fogadna egy róla szóló könyvet, akárki és akármilyen jól írná is meg.

Ezekből a munkálatokból annyi lett, hogy találtam egy (nem túl szellemes) címet („veszedelmes szent ember” VEKERDI LÁSZLÓ PÉLDÁJA), melyből az alcímet – persze már kérdőjellel – ide is átloptam, valamint (egyúttal a szövegszerkesztést megtanulandó) összeállítottam egy bibliográfiát, mely mellékletként a 70. születésnapjára tudta nélkül és az ő nagyrészt kéziratban maradt vagy rendkívül nehezen hozzáférhető helyen megjelent írásaiból általam szerkesztett kötethez készült (ami tehát az ő köszöntéséhez a saját kertjéből szedett virágokból kötött csokor volt), de amit végül – miután az utolsó pillanatban tudomást szerzett az ármánykodásról – V. azonnal kipurancsolt onnan. (Ettől függetlenül ugyancsak a 70. születésnapra elké-

szült közben egy „hivatalos”, de legalábbis hivatásos bibliográfia is, nyilvánvalóan szintén V. tudta – és helyeslése – nélkül Gyuris György hatalmas munkájával: *Vekerdi László. Válogatott életmű-bibliográfia. Szeged – Tatabánya 1999: Somogyi Könyvtár és József Attila Megyei Könyvtár; én csak az önálló köteteket sorolom itt fel a megfelelő helyen, minden más írás adataiért ezt a bibliográfiát ajánlom.*

Nagyon hamar rádöbbsztem azonban, mennyire nehéz (azért nem olyan nagyon) sok dicsérő és részben elemző után nemhogy újat, hanem egyáltalán elolvashatót írni egy ilyen alkalomra (az eszembe sem jutott, hogy neki tetszőt vagy akár csak számára elfogadható sikerüljön papírra vetnem). Ráadásul – persze csak egészen kevesek esetében – van a laudációban egy csapda is: ahogy az ajándék egyszerre és általában szétválaszthatatlanul „minősíti” a megajándékozottat és az ajándékozót, úgy az ilyenfajta méltatásoknál, minden szubjektív jó szándék, sőt alázat esetén is, könnyű belegabalyodni abba a körbe, vagy annak a körnek a látszatába, hogy kiváló embert nyilván csak kiválóak méltatnak, és csak kiválóak lehetnek, akiket kiválóak méltatnak.

Beláttam: érdemesebb, sőt talán az egyedül érdemes megoldás a 80. évét betöltő tanár úr köszöntésénél az, ha nem róla írunk, hanem magunkról: hiszen igazából nem róla, hanem rólunk „szól a mese”, ő inkább csak alkalom, tükör, provokáció.

Nyilván sokadmagammal úgy tapasztalom ugyanis: (úgy általában) nem tudunk mit kezdeni V.-vel és az – önjelöltek elég nagy száma ellenére nem túl sok – hozzá hasonlóval. Nem akarom azonban elismételni a lépten-nyomon hallható (de ettől még igaz) sirámot, hogy mi lesz a szellem ilyenfajta embereivel (lásd például Csonkoni kérdését, illetve állítását a „Magyarországon poétává levőkről”), de nem is tudok hosszú és szakmailag megalapozott értekezést írni az értelmiség, azon belül az ilyen (egyelőre hadd fogalmazzak így) „maszek értelmiségi” helyéről és szerepéről (a tetszés szerint választható előtagú vagy anélküli) Európában, vagy akár a világban. Mégis – ha egyáltalán – a leginkább erről van értelme elgondolkodni. Vagyis V. mint alkalom, tükör, provokáció. Példakép (esetleg kérdőjellel).

Az egyik kínálkozó „slusszpoént” már most elhasználva a néhai Pernye András példabeszédét idézem, aki a (nem csak zene)kritikus hivatását (sorsát) így foglalta össze. Lótenyészetekben szokás, hogy a karámba a lovak mellé egy szamarat is elhelyeznek. A szamar egyetlen lovat sem bánt (nem is volna erre képes), de már csupán ottlétével is idegesíti, nyugtalanítja a nemes paripákat, akik ezért folyton izegnek-mozognak, mászkálnak – és éppen ez az, amire olyan nagy szükségük van. Azt a megoldást választottam tehát, hogy a lovakat próbálom egy kicsit elemezni, az ő reakciójukat (és azt, hogy „mire van szükségük”). A rendelkezésemre álló terjedelem nem kevés ugyan, de mégsem korlátlan: ráadásul nem tehetem meg azt, hogy csak e „tükör-kérdésről” írjak; előtte bizonyos pozitív tények összefoglalására is szükség van (sőt kénytelen vagyok legeslegelőbb egy kicsit magamról is írni; ennek szerénytelenségét azzal próbálom oldani, hogy magamat is afféle tükörnek – V. kapásból javítaná „partner”-re – tekintem). Csak ezután következhet a fő rész. Valahányszor Vekerdi Lászlót említem (akár saját szövegemben, akár idézetben), csak V. betűvel utalok rá. Ahogy egész életemben szólítottam, illetve említettem („Vekerdi tanár úr”), az hosszú volna, „Vekerdi” pedig ridegen személytelen; akkor már legyen (az amerikai stílusú) gazdaságos megoldás. Egyébként csak ritkán említek neveteket. Megjegyzéseimet és a kihagyásokat [] jelzi.

Ez ugyan tulajdonképpen a szerkesztőség feladata, most mégis hadd indokoljam én, hogy kerülök én magam ide, hiszen a fenti szereposztásban sem „szamar”, sem „ló”, de még csak „lovász” sem vagyok.

A természettudományokkal való gimnáziumi kacérkodás után – elsősorban a modern nyelvészet csábításának engedve – általános nyelvészetet és germanisztikát tanultam a budapesti egyetemen a hatvanas évek végén és a hetvenesek elején. „A levegőben volt”, hogy a modern társadalomtudományok társadalmi (de legalábbis értelmiségi) összefogásban terjednek és gyarapodnak nálunk, és szinte ugyanaz a most – ha még él – nagyjából hetven és nyolcvan közötti társaság képviselte a rendszerelméletet, a szemiotikát és hasonlókat számtalan szimpozionon, konferencián, TIT-megmozduláson (a résztvevők névsora könnyen rekonstruálható: akik még élnek, azok most szinte mind tanszéket vezetnek vagy vezethetnének, és természetesen régen kötelező olvasmányok). Felsőbbévesként és kezdő egyetemi oktatóként – ha lehetett – sokadmagammal én is közönsége voltam ezeknek a megmozdulásoknak.

Én magam addigra már szinte véletlenül rábukkantam V.-re: bár a bölcsészkarai jegyzetboltban feltűnő helyen ki volt állítva *Kalandozás a tudományok történetében* (Művelődéstörténeti tanulmányok) című (1969-ben megjelent) könyve, ekkor még nem szólított meg. Egy félreeső antikváriumban azonban (maig emlékszem: egy létra tetején állva) belelapoztam a kötetbe és beleolvastam a Leibniz-esszébe. Ezután már nem volt kérdéses: amikor észrevettem a Népművelési Tanszék levelező, sőt nappali programjában a nevét (nem volt rossz társaság, akiket Maróti Andor az éppen másutt „nemkívánatos” nagyágyúkból oda gyűjtött: például Buda Béla, Kontra György, Németh Lajos; akkor ez volt a venia legendivel nem rendelkezők egyetlen egyetemi lehetősége, legalábbis Budapesten), „ott volt a helyem”. (A kötetet azóta is őrzöm, Szépe Györgynek a mondásával, amit a címlapra beírtam: „nagyon világos fejű ember”.)

Ettől kezdve vagy tíz évig szinte minden egyetemi és nem egyetemi előadásán ott voltam (később erre már csak kevesebb alkalmam volt, de ezeket igyekeztem kihasználni), és persze gyűjteni kezdtem (visszamenőleg is) írásait, amit a másológépek – lassú – elterjedése egyre inkább megkönnyített.

A V.-nél fiatalabbak közül alighanem azok közé tartozom, akik a legrégebb óta ismerik őt.

Általában levelező hallgatókat tanított, akik művelődési házakban és hasonló intézményekben dolgoztak és az ország minden részéből („a frontról”) gyűltek össze havonta. Nagyot néztek, amikor az első előadás így kezdődött: „Nem kell ám itt csendben lenniük, ehetnek, ki-be mászkálhatnak, alhatnak, mást is csinálhatnak – mert ez nem egyetem, ahol Maguk most vannak. Hogy is lehetne egyetem az, ahol [teljes név] tanszékvezető professzor!? Akár be is kiabálhatnak, ha úgy gondolják, hogy én hülyeségeket beszélek, sőt ennek örülnék a legjobban.” (Máskor is elmondta, egész életével példázza, hogy antidemokratikusnak tartja a tanítást, legalábbis azt az intézményszerű formáját, amikor valaki hivatalból okosabb és hivatalból csak neki van joga beszélni. E felfogással nincsen persze ellentétben az a dedikációja, melyben ez áll: „mélyeséges tanári tisztelettel”. Molnár Ferenc az Osvát Ernőt köszöntő vígszínházi ünnepélyen elhangzott tíz szentenciája közül a hetedikben ugyanezt így fogalmazza meg: „Tőle tanultam: a tanítványnak el szabad hagyni hűtlenül a mestert, – de a mesternek a tanítványt soha.”)

Szokatlan volt persze ez az indítás, még szokatlanabb az ilyenfajta személyeskedés (nem maga a vélemény, hanem a félelem nélküli kimondása, ráadásul éppen abban a hatalmas teremben, ahol az említett éveken át – irodalomtörténet címén – leginkább a maga „Radnóti Mikihez” fűződő barátságáról adott elő).

Szakmai jellegű bekiabálás nemigen hallatszott, egyszerű fegyelmetlenkedés viszont néha igen, ami persze az előadót láthatólag akkor is zavarta, ha nem szólt miatta. Hogy nem az alkalmi fegyelmetlenség jellemezte a levelező hallgatók hozzáállását, az mutatja, hogy e munka mellett tanuló felnőttek voltak az igazi diákok, akik szünetben körülvették, olvasnivalót kértek. És máig meghívják munkahelyükre előadni vagy csak beszélgetni, sőt egyszer pár napos sátorozásra még a füzéri vár tövébe is meghívták, ami nagyon jól sikerült: folytatódott V.-vel az „egyetem”.

Máskor viszont a nem szabályos oktatási forma éppen hogy arról tanúskodott, hogy jól mennek a dolgok. V. ugyanis időnként tanított nappali népművelés szakosokat is, általában a Pesti Barnabás utcai épület egy cigarettaszagot árasztó, málló falú szemináriumi helyiségében. Egyes lányok kötögetve – vagyis a jegyzetelésnél szokásosnál sokkal nagyobb elmélyültséggel – hallgatták. Nem tudom, hánynak kellett volna járnia, de általában csak kevesen voltak ott, legalábbis csak ritkán voltak többen, mint a nem hivatalosak: Forgács Péter (reumatológus, V. barátja) és a gimnazista fia, apám és egy joghallgató volt katonatársam, meg persze én.

Az még csak jó poén lett volna, hogy nem várja el a fegyelmet. A folytatás azonban az említett kurzuskezdő előadáson az volt, hogy hosszasan elmagyarázta: miért nem egyetem a mai egyetem. Ez volt a lényeg: „A középkorban egyetem volt, mert akkor találták ki, hogy a diákok tudnak tanulni a professzoroktól, akiknek persze erre való alkalmasságukat állandóan bizonyítaniuk kellett (néha emberhalállal is végződő) nyilvános disputákban. Aztán még egy nagy ötlet jött a XIX. századi német egyetemeken: hogy a diákok egymástól is tudnak tanulni, ha a professzorok alkalmasan megszervezik a szemináriumokat. Azóta semmi.” De észrevétlenül következett a pozitív kifejtés is: azon bölcsész nemzedéknek, melynek a tananyagából (mint például a magamfajta német szakosokéból) éppen akkor törölték a nyelvterület történetét mint kötelező kurzust, ő mesélte el Abélard példáján (és – mint mindig – rögtön bemutatva egyik forrását, Haskins könyvét), hogyan működött egy középkori egyetem. És aztán jöttek kedves témái (a magával hozott rengeteg könyvvel illusztrálva): a chartres-i katedrális tornyán szoborként a föld és a földműves iránti hálából megörökített ökrök, a liszten kívül papírt is termelő vízimalmok, a kengyel és a többi.

Csináltunk – naivan nem is sejtve, hogy ez veszélyes is lehet – egy maszek diákkört (a *Befejezetlen jelen* példányában ott is a dedikáció: „TI-nak, ő s baráti köre érdeklődését köszönve”). Az itt felbukkanó (nemcsak bölcsészek) közül többen is szerepeltek a később tárgyalandó könyvsorozat, a Gyorsuló Idő tényleges vagy csak javasolt szerzői között. Az általa javasolt vendégek közül pedig hogy is hiányozhatott volna Szűcs Jenő?

Bejáratos is letterem hozzá. Ennek végeredménye azonban – vád nélkül is hadd védekezzem – nem az lett, hogy az ő tanítványává letterem volna (mondjuk olyan felállításban, hogy ő professzor, én meg tanársegéd; én még csak tanársegéd letterem a magam szakmájában, de ő sosem lett professzor), még csak igazi famulusa, de Eckermannja sem (ezért idéztem az imént nem titkolt öngúnnal azóta feladott tervemet). Nemhogy nem „éltem és élek meg” V.-ből, nemhogy az ő szekeréhez kötöttem volna a magamét, hanem tulajdonképpen a fordítottja történt: a reguláris tudósi, kutatói karriertől (sőt magától a pályától is) még saját szakmámban is elsősorban azért fordultam el (a képességek és hajlamok nyilvánvalóan nem elégségesek voltak mellett), mert a V.-től olvastak és hallottak megrendítették bennem azt az ájult tiszteletet, amelyet a tudományok (és főleg a tudósok) iránt addig éreztem. Ez a kritika (mert ismeret és belátás) nélküli attitűd helyes, sőt talán az egyetlen lehetséges a pálya fe-

lé forduláskor, de nagyon ártalmas, ha megmarad. (Ennek a mondatnak az első részével nem értene, soha nem is értett egyet: nem szereti a tudományos ismeretterjesztést, a jót sem, mégpedig elvi okokból. Erről majd később.)

A személyes kapcsolat azonban természetesen kétségkívül nagy élményekhez jutott: akaratlanul néha én is tanúja lehettem másokkal, nagyokkal folytatott beszélgetéseinek és hangos gondolkodásának, láthattam viselkedését olyan helyzetekben, amik természetesen nem tartoztak sem rám, sem másra, mégis életem részévé váltak.

A személyes kapcsolatnak volt számomra még egy nagyon nagy haszna: gyanútlanul rám bízott pár kéziratot, elsősorban előadások meg nem jelent írásbeli változatát. Ezekből „ármánykodtam össze” az említett születésnapra könyvet. Aztán *A véges végtelen* és az *Igy él Galilei* megjelenését elősegítők (tulajdonképpen: kierőszakolók) között is ott voltam. Az ezeken a könyveken való munkálkodásnak is megvolt a maga óriási haszna: hiszen a szerkesztő többször is szóról szóra elolvassa a könyvet többet kap, mint a legtöbb olvasó; ezenkívül V. – amíg még volt honorárium – könyörtelenül kicseréltette a szerzői és a szerkesztői honoráriumot, mondván, nekem még iskolás gyerekeim vannak. Nem biztos azonban, hogy ugyanilyen jól tett velem akkor is, amikor a kötetek megjelenése után – ha mértékkel is, de – rászálló (és V.-ben, sőt a könyvek témájában elképesztően tájékozatlan) sajtósokat egyenesen hozzám küldte. Ebben persze az is szerepet játszott, hogy én könnyebben elérhető voltam, neki nem lévén telefonja (most már van mobilja). A „nem volt” mögött az az ok rejlett, hogy az igénylőlapon szerepelt a bizonyos érdemeket firtató rubrika, és ő ezt nem volt hajlandó kitölteni (ahogy Einstein is következetesen mindig úgy töltötte ki a „faj” rubrikát, hogy „ember”). Így aztán nekem kellett beszélnem a rádióban, amire a magam jogán aligha lett volna alkalmam (még rágondolni is rossz, hogy ez kimaradhatott volna az életemből..!). A lámpaláz ellenére, remélem, annyira azért nem hatódtam meg a „médiától”, hogy annak a bizonyos viccbeli egérnek a szerepét vettem volna föl, aki az elefánthoz az ismert „Hallod, hogy dobogunk?” szavakkal fordult.

Szívesebben idézném persze Moritz von Schwind jó nevű osztrák festőt, aki Schubertet meglátogatva és azt tapasztalva, hogy nincsen se kottapapírja, se pénze, neki látott és jó néhány napra elegendőt megvonalazott. A fáma szerint élete végéig ezt tartotta legjelentősebb képzőművészeti alkotásának. De nem árt, ha a szereposztással tisztában van az ember. Akkor már inkább Molnár Ferencet idézem, aki – a már említett ünnepélyen – utolsó szentenciaként ezt mondta: „Tőle tanultam: Shakespeare lángész volt, mi legyünk tisztességes emberek.”

Azon „újszülöttek” számára, akiknek erre szükségük lehet, röviden összefoglalom V. külső életútját. Hogy az egész ne legyen annyira lexikonizú, idézeteket is mellékelek; ezek forrása:

F A = Fodor András: *Ezer este Fülep Lajossal*. Bp. 1986: Magvető;

L Á = László Ágnes: *A mellőzöttség „haszna”*. Kurír. 1991. márc. 1.;

N L = Németh László: *Pillantás az őstörténetbe*. [1961] Kiadatlan tanulmányok Bp. 1961.II. 366-8 [maga az írás az ötvenes évek végén keletkezett];

S M = Sükösd Mihály: *Napló és kritika*. [Márkus István, V. L. és Vitányi Iván] Valóság 1972/2.;

SzZs = „Szellemi függetlenség, tisztaság, tisztesség” [interjú, készült 1982-ben] In: Szántó R. Tibor, Zsolnai László (szerk.): *„Kétszemélyes egyetem.”* Tizenegy beszélgetés Bp. 1990: Magvető, 233–258.

1924. VII. 21-én született Hódmezővásárhelyen (a városnak később fontos szerepe lett az életében: barátjának, Forgács Péternek a leendő felesége, aki onnan való, egy nyáron összehozta őt a H.-en tanároskodó Németh Lászlóval. A találkozásról

először az 1997-ben megjelent *A Sorskérdések árnyékában* című könyvben írt; ott forrásként annyi áll csak, hogy egy rádiós hangfelvétel a hetvenes évek végéről, mely először itt jelenik meg; hogy egyáltalán elhangzott-e, nem tudom). Szülei középiskolai tanárok voltak Debrecenben (matematika, fizika, kémia). Édesanyja székely paraszti sorból küzdötte fel magát (hogy aztán méltatlan üldözésben teljenek szolgálata utolsó évei). Édesapja (akinek a *Befejezetlen jelent* ajánlotta) a Református Kollégium matematikatanára, egyetemi magántanár volt. A kollégium tanárai közül egyedül ő neki nem adtak gúnynevet a diákok. Érdekes, hogy írt egy alig ismert könyvet a latin tanítása ellen (Tanítsuk-e a latin nyelvet? Tájékoztató a középiskola iránt érdeklődő művelt nagyközönség számára, Hódmezővásárhely 1914), melyről Borzsák István sem tudott. Őccse nyelvész, indológus és cigánykutató (maga is „nehéz ember” és szintén Széchenyi-díjas), és a család más ágaiban is bőven vannak orvosok és más sikeres értelmiségiek.

Élete meghatározó élménye volt a „debreceniség”: az ateistaként is „gyakorolt” kálvinizmus, a Baltházár püspök, Karácsony Sándor, később Sántha Kálmán és mások példázta tisztesség, a városi polgárság toleranciája és műveltsége, egyáltalán, a nem nyugati típusú, de vele egyenértékű városiasság, mely témára újra és újra vizsaszatér előadásaiban és írásaiban.

Írónak készült, mégis először Sopronban tanult erdészetet (indoklás: „ez az egyetlen volt a legmesszebb”), ahol afféle önképzőkört csináltak (többek között később is barátjával, Varga Domokossal), és ebbe például Veres Pétert hívták meg előadónak. Majd átment a budapesti orvosi egyetemre (a Pápai Páriz Ferenc Népi Kollégium tagja volt). 1951-ben avatták orvossá, 1955-ben lett belgyógyász szakorvos. Debrecenben, a Tudományegyetem fizikai-kémiai intézetében („izotópokkal kísérletezik [ami ma divat, de akkor új dolog volt]” NL), majd belklinikán dolgozott („Egyik öreg főorvos ismerősöm csodálkozva számolt be róla, hogy uralkodott készültségével egy kékesi belgyógyász kongresszuson.” NL). Közvetlen tanúja volt Sántha Kálmán agysebész professzor tevékenységének és sorsának; soha nem mulasztotta el, hogy a „művelt nagyközönség” előtt jószerevével ismeretlen Sánthát az emberiség legnagyobbjai között említse, az ő példát statuáló ellehetetlenítését pedig (a Karácsony Sándoréval, a neki oly sokat jelentő másik nagy debreceniével együtt) újra és újra szóba hozza. Szoros kapcsolatban volt Szele Tibor matematikus körével (aki – mint később majd oly sok mestere és mentora – viszonylag fiatalon halt meg). A V. nemzedékéhez tartozó (de szintén fiatalon meghalt) Kertész Andor matematikustól még magam is hallhattam, hogyan zajlott le hármójuk több napos бүккi sítúrája: folyton csak a matematikáról volt szó. (A sors – és a tudományos minősítés – úgy hozta, hogy Kertész Andor András nevű nyelvész fiának a védésén – a mindenféle tudományos fokozat nélküli – V.-t kérték fel opponensnek.)

Összetűzése támadt az ÁVH-val: a konfliktus forrása az volt, hogy a Hortobágyról a klinikára – az utolsó vagy az utáni pillanatban – beszállított internáltak egészségessé nyilvánításának jogát mint osztályos orvos fenn kívánta tartani magának (rögtön kitétték a pártból). („Aztán a belgyógyászatot is otthagya. – De hisz a betegek rajongtak érted? – mondták neki. – Épp azért; nem hagynak időt, hogy okosabb dolgokkal foglalkozzam. – S a belgyógyászat? – Egy életet kell rászánni, hogy az ember egy ritkább kórképhez tíz-húsz esetet összegyűjtsön.” NL; „Belgyógyászként praktizáltam, de közbeszólt a történelem, meg a saját hülyeségem.” LA).

A bp.-i onkológiára került („Pestre jött kutatóintézeti orvosnak; de főként azért, hogy kenyerét a nagy könyvforrások közelében kereshesse. A karriert végképp földadta: nagy dolgokkal akar foglalkozni.” NL). Mint egykori kollégája elmesélte, ő volt

az „önképző-kör” lelke: (az igazgatóval az élen!) buzgón jegyzetelték kollégái, amit többek között dán és román szakirodalomból referált nekik. Egyébként azóta is „viszszajárnak” hozzá fiatal orvosok, akik az onkológián vele magával természetesen már nem, csak legendájával találkozhattak! Otthagya ezt a munkát is, mert „a betegetek úgysem tudja meggyógyítani, olvasni meg nincsen ideje”. („Sokat ígérő tudományos pályát hagyott ott, főként azért, mert nem maradt ideje eleget olvasni.” SM).

(Egy ritka alkalommal azonban, amikor egyáltalán beszélt ilyesmiről, említett egy sikertelenül megpályázott szekszárdi főorvosi állást is.)

Ettől kezdve tehát már nem orvos, csak „doktor”, amely – szinte sosem használt, de a személyi igazolványában szereplő – titulus egy népszerű V.-anekdota forrása lett. Eszerint az új igazolványt kiállító rendőrségi tisztviselő nem akarta elhinni, hogy orvosként csak könyvtáros, és ott helyben eldöntötte, hogy tehát „szakképzettsége nincs”; ő maga ezt a bejegyzést gyakran és szívesen mutogatta is. (Az ilyenfajta anekdoták örök törvényei szerint persze van a történetnek egy másik változata is, melyet szintén maga mesélt, igaz, hogy csak ritkábban és szűkebb körben. Eszerint neki magának sikerült rávennie az illető rendőrt, hogy a szakképzettséget feltüntető rovatba bekerüljön az áhított „szakképzettsége nincs”).

Rényi Alfréd mellé, az MTA Matematikai Intézetébe került (a pesti egyetemről el-távolított Szabó Árpádot is az Intézet, illetve Rényi fogadta be), ahol – az olvasók kiszolgálása mellett – szakcikket publikált a matematika történetéről, általában az újkor eleji, főként XVIII. századi tudomány történetéről. („Írtam néhány tanulmányt, de valójában sosem voltam tudós. Aki pedig nem tudós, az álljon félre, ne foglalja el a helyet mások elől. [...] Nem tudom, hogy miért, egyszerűen így jött. Azt a pár cikket, amit összepatoltam, igyekeztem tisztességesen megcsinálni, de ez kevés. Kevés az üdvösséghez. Sok minden kellett volna ahhoz, hogy ezt kellő szinten lehessen csinálni. Sok minden kívül, sok minden belül.” SzZs).

Németh László feleségének kérésére ő írta meg az „Arcok és Vallomások” sorozatba Németh László portréját, óriási vihart kavarva ezzel (erről még majd lesz pár szavunk), így Rényi (korai) halála után, 1970-ben el kellett mennie a Matematikai Intézetből. (Jellemző volt a „búcsú”-ja: amikor az új igazgató hívatta és V. látta rajta, hogy nehezebb esik a kirúgást közölni az érintettel, megkönnyítette a dolgát: „Igazgató Úr, ne fáradjon – tudom, miről van szó, és magamtól is elmegyek.”)

Ahogy az orvoskodás végét az említett szekszárdi pályázat, úgy a matematikatörténetészkedését az 1964-es (nyugat-)németországi matematikai kongresszus szitette. Egy diákkori dániai tanulmányúttól eltekintve ez volt első külföldi útja.

FA-nál ez olvasható (1964. IX. 9. és 29.):

„Mond még egy jó hírt: matematikai kongresszusra utaztatják Nyugat-Németországba. [...] És Németország? – Összeveszttem velük. Éppolyan disznó banda, mint az itteniek. – Herr Hoffmann, a matematikai konferencia atyaúristene, ki reggel 9-től délután 5-ig beszélt Leibnizről, nem bocsátotta meg, hogy ő is erre a témára jelentkezett. Először megdicsérte, aztán vaskosan elmarasztalta előadását, mely a régi Leibniz-kiadás egy téves számítására alapult.”

– Halten wir! – szólalt föl ismét V., hamisítatlan hortobágyi dialektusban, s bebizonyította, hogy a hibát előzetesen ő is észrevette, bekombinálta: levezetése ettől függetlenül helyes. Hoffmann úr lecsapta orra előtt a könyvet: – Erre most nincs idő. – V. nem hagyta magát, még a folyosón is bizonyította saját igazát. Hoffmann úr nem tárgyalt vele, csak Szabó Árpádon keresztül. Fölajánlotta, közlésezi a szöveget. – Közölni a Világosságban is közlik – üzent vissza. [...] Végül amikor pénzbeli végkielégítésről volt szó, V. csapat-papot, mindent otthagyt, és

nekivágott a Schwarzwaldnak, hogy kísétálja magából a bosszúságot. Most már a magyar és nemzetközi matematika fórumairól egyaránt kiiktatták. Ehhez képest egész jókedvű.”

Erdei Ferenc (az Akadémia Szociológiai Bizottságának elnöke) javaslatára a „Magyarország Felfedezése” sorozatba Bakos Istvánnal együtt ő kapott megbízást (és ösztöndíjat) a *Kutatómunkások* című kötet elkészítésére. Magnetofonnal végigjárták szinte az egész magyarországi tudományos terepet (ötven kutatóintézetet), de a könyv végül is (Erdei Ferenc halála után) nem jelent meg, sőt a kisiskolások dolgozatfüzetéhez hasonlóan pirossal végig„javított” kézirat is mindörökre eltűnt a kiadó pánccsaszekrényéből. (A kötet nagy része darabokban itt-ott azért megjelent.)

Mellesleg a tervezett kötettől függetlenül, egyedül is számtalan interjút készített a szélesebb (tehát a kutatáson kívüli) kulturális élet képviselőivel (pl. egy időben az *Egészségügyi Dolgozó* című szakszervezeti lapban sorra jelentek meg interjúi). Ez nem azt bizonyítja – bizonyos jó szándékú, de V.-t (és műfaját) nem értők véleményével szemben –, hogy mondjuk jó kultuszminiszter vagy rektor lett volna belőle (feltéve, de nem megengedve, hogy hagyta volna magát „megeőrszakolni”), hanem azt, hogy tökéletesen távol állt tőle mind a szobatudósi, mind a – hadd nevezem így – szobakritikusi attitűd. Igenis rajta tartotta a kezét az ország ütőerén.

Ezt azért tartom szükségesnek kiemelni (és az interjúkkal bizonyítani), mert azt mondta valaki, hogy – Németh Lászlóhoz hasonlóan – V.-t is „elválasztja a könyvtár a valóságtól”. Németh László itt nem téma, de nyelvészként nem állhatom meg, hogy ki ne jelentsen pars pro toto: az ő – alig ismert – idegennyelv-oktatási koncepciója, bár első látásra igencsak maximalistának, ezért naivnak tűnik, a valóságban semmivel sem irreálisabb, mint a 70-es évek nagy pedagógiai (és ezen belül anya- és idegen nyelvi nevelési) reformmozgalmának sok-sok elképzelése, köztük a V.-é. Az más kérdés, hogy miért nem lett ezekből semmi, sőt miért nem maradt még csak hírmondójuk sem...

Nem annyira ő „jár ki a valóságba”, hanem mintegy a valóság „keresi meg” őt: olvasmányain (és az említett nagyszámú interjún kívül) rengeteg személyes kapcsolatból is bőségesen van alkalma tájékozódni jóról-rosszról egyaránt.

Kenéz Ernő mellé az MTA Könyvtárába került, a szerzeményezésre, ahol a természettudományos, a matematikai és a tudománytörténeti beszerzéseket végezte, illetve nyugdíjazása óta is végzi – ha éppen van pénz a beszerzésre. A beszerzés ugyanis annak függvénye, hogy az Akadémiai Könyvtárnak van-e éppen pénze (tudniillik könyvre). Az egyik anekdota szerint – vesztükre – őt is beválogatták abba a bizottságba, melynek a folyóirat-állomány további gyarapításához szükséges 8 millió forintot kellett volna előkerítenie. Azért „vesztükre”, mert hamar előállt azzal a javaslattal, hogy minden akadémikus mondjon le egyhavi (főállása mellett tulajdonképpen plusz) illetményéről... Nyugdíjazásának egyik mellékkörülménye az volt, hogy maga kérte, amikor kiderült: leépítések várhatók, nehogy fiatalabbak, köztük családostok „kerüljenek lapátra”.

Néhány fontos és nagy kedvvel végzett nagy vállalkozásáról – már publikációs tevékenységének szintén csak vázlatos áttekintése előtt – mindenképpen szólni kell még e szűkre szabott beszámolóban is.

1975-ben Sík Csaba, a Magvető Kiadó irodalmi vezetője a felszabadulás 30. évfordulójára „a haza oltárára” egy könyvsorozatot kívánt helyezni, melynek szerkeszté-

sében közreműködésre régi barátját, V.-t kérte fel. Ő pénzt és neve feltüntetését nem kérte, ahhoz viszont ragaszkodott, hogy a szerzők kiválasztásába beleszólhasson. Egy ideig mégis szerepelt a neve mint egyik sorozatszerkesztőé, majd először az övé, aztán a Sík Csabáé is eltűnt, és végül is a sorozat nélkülük ment tovább (amíg ment). Az első legalább 100 kötethez köze van. („A Gyorsuló idő szerkesztését Sík Csabával rettentő örömmel és nagy lelkesedéssel csináltuk mind a ketten, ez nekünk a jó értelemben vett játék öröme volt. Sikerült jó néhány új embert, új szempontot és régi értéket a köztudatba emelni. Ezt akartuk elérni, egy darabig ment is. Maga a forma is nagyszerű volt; azt hiszem, az egész sorozatból Fajó János fedelei fognak megmaradni, és persze néhány kiváló tanulmány [...]. Mi előre megmondtuk, hogy kitől rendelünk, illetve kitől szeretnénk rendelni. Megmondták, hogy kitől nem lehet ezek közül, a többiekétől rendeltünk. S mikor az emberek megírták a könyveket, akkor visszadobálta a kiadó, átrfatta stb. Elsőrendű emberekről volt szó, akiknek azonban még nem volt nevük. A kiadó pedig azt mondta, hogy ne vacakoljunk, a szerzőket meg kell törni, a fiatal szerző ne ugráljon, örüljön, hogy meggyalázzák. Mindezt nekem kellett volna vállalni és közvetíteni. Hát ilyet nem lehet vállalni, ez disznóság.” SzZs; N.B. az egyik szerkesztő hölgy, aki ebben a „szerzőnevelésben” igencsak kitűnt, most másféle színekben tündököl.)

Nemsokára V. boldogan újságotlta, hogy – alighanem a Móra Kiadónál dolgozó barátja, Varga Domokos közvetítésével – megbízást kapott F. Kemény Mártától, hogy az általa „tizenkét éven felülieknek” szerkesztett „Így élt...” című sorozatba írja meg Galilei, Descartes, Newton, Einstein és Kármán Tódor életrajzát. (Erre reagált úgy Szépe György, hogy „végre lesznek jó egyetemi tankönyveink”). 1977-ben megjelent az *Így élt Newton*, közel harmincezer példányban (igaz, valamely „nyelvi ítéssz” közreműködésével számtalan nem a szerzőtől származó „is” szócskával „gazdagítva”, melyeket aztán V. minden egyes általa szétosztott példányban egyenként kiirtott). Nem lehet tudni, hogy hány serdülő fordult ennek a kis könyvnek a hatására a fizika felé (vagy nem fordult el tőle); de az biztos, hogy – ki tudja, hogyan – 1981-ben megjelent belőle egy szlovák fordítás is. És az is biztos, hogy a Gyuris-féle bibliográfiában összesen csak egy (!) recenzió szerepel. És persze az is, hogy a többi négy csak terv maradt, alighanem a sorozatszerkesztő halála miatt.

A meg nem írt Galilei-kötetnek érdekes lett a sorsa. Többek (fogalmazzunk így) „unszolására” akkora munkával, amely nem is egy nagydoktori elkészítéséhez elég lett volna, V., aki azóta is – ahogy mondani szokták – Galileivel kelt és feküdt, és mindent elolvasott tőle és róla, amit csak lehetett (ami egész könyvtáryit jelent), megírta az *Így él Galileit* (1997). Már a címlap története is száz százalékig „vekerdis”: mióta van autója (sőt: a Sárkány névre hallgató régít ki is tudta cserélni egy új, de már négyütemű Wartburgra), nemcsak maga művelte somlóhegyi szőlőjébe jutott el, hanem az utóbbi években Ausztriába, Olaszországba és Franciaországba is; a chartres-i katedrálisban látta meg az Izaiás prófétát ábrázoló üvegablakot, és ennek reprodukciója került a címlapra, mint ami – talán nem is véletlenül – a legjobban illik Galileihez (és sokak szerint hozzá magához). Ha a szerkesztő biztosan nem is, V. maga elsőnek a most következő mondatot húzná ki: „ha..., akkor” ez a könyv nemcsak mint „ismeretterjesztés”, de mint a tudománytörténet (vagy Fülep Lajos „művészettörténet-filozófia” fogalmának megfelelőjeként a tudománytörténet-filozófia) nagy „dobása” is. Európai, sőt világszenzáció lehetett volna. Itthon sem lett...

Ha az „Így élt” sorozatba nem is készült el a többi tervezett V.-kötet, a Móra Kiadó (és Kemény Márta) megjelentetett két, Varga Domokos és V. által közösen jegyzett „ifjúsági könyv”-et: *Európa születése. Európa a IV–XIII. században* (1977, a „Képes

történelem” sorozatban) és *A világ kereke. Az ember útja az őskortól az újkorig* (1985). Ezekben a címlap szerint V. csak a képeket válogatta, de a nemrég meghalt szerzőtárs, barátja emlékét sem sérti talán, ha megállapítjuk: része volt a tartalomban és a megfogalmazásban is.

Kockázta a nosztalgizálás (e tekintetben nem is olyan szégyenletes) vádját, ki kell térnem még egy körülményre. Ahogy már a Newton-könyv esetében is elképesztő a példányszám, úgy ez utóbbiaknál is: az Európa-könyv 99 800, ehhez jön az 1980-as 2. kiadása és a szlovákiai magyar nyelvű kiadása, *A világ kereke* pedig Magyarországon 71 000 példányban jelent meg (ehhez jön a romániai magyar kiadás vélhetőleg néhány ezre). Ha ezeket a számokat összeadjuk, kiderül, hogy a „természetesen” el is fogyott körülbelül negyedmillió kötet ennél nyilván sokkal, de sokkal több hazai és kisebbségi magyar (valamint a szlovák fordítással szlovák) fiatal (és nem fiatal) olvasóhoz jutott el!

V. egy másik tartós és hatásos művelődési vállalkozása a Rádióban 1982 óta egyfolytában sugárzott „A véges végtelen” című beszélgetés, illetve előadás-sorozat. Ennek szerkesztője és V. állandó beszélgetőpartnere Herczeg János. Kezdetben kicsit iskolai óra jellegűek voltak a műsorok: a két felnőtt mellett fiatalok is kérdeztek, de később kialakult a mai, „esszériport”-nak nevezett kétszereplős forma. A legnagyobb baj az egész sorozattal az, hogy nem sikerült – mert nem is lehet – olyan időpontot találni, amikor ezeket a hallatlanul nehéz, tömény műsorokat hatékonyan lehetne követni (és ezen az ismétlések és az *Élet és Tudomány* – természetesen képes – összefoglalásai sem tudnak sokat segíteni, meg az sem, hogy az „előadást” színészek elmondta szak- és gyakran szépirodalmi idézetek és rövid zenék tagolják). Nyilván rajtam kívül is sokan „nyafogtak”, hogy – sok külföldi és néhány magyar példa nyomán – jelenjen meg az adások szövege írásban is. Mivel úgy készül minden műsor, hogy V. előre megírja az egészet (hogy mekkora jegyzet- és könyvhegyet mozgat meg egy-egy témához, elgondolható), majd a ténylegesen elhangzó műsor fényében a fejében átszerkeszti. Ennek a kiadására is a Typotex vállalkozott, és mindenki azt hitte, hogy ilyen munkamódszer mellett könnyedén kialakul majd a kötet (sőt a kötetek, hiszen az akkor már száznál több adásnál tartó sorozatot 20–20 részenként lehetett – volna – csak könyvvé formálni). Mondanom sem kell, hogy nem így lett: szó sem volt „utolsó simításokról” vagy legfeljebb átszabásról, hanem szinte újjáírt minden fejezetet (kínosan ügyelve arra, hogy a legújabb szakirodalom is szerepeljen benne). Ráadásul ma is ugyanúgy dolgozik, ahogyan évekkel ezelőtt: (mechanikus) írógéppel, melynek az e betűje félig már elkopott, írja meg az első fogalmazványt, kézzel kijavítja, majd a végleges változatot általában a felesége gépeli le. Nem tértek át a számítógépre. Az is baj, hogy a „képesítés” is elmaradt: olyan mennyiségű és főleg minőségű kép közlésére nem volt mód, mint az *Európa születése* és *A világ kereke* esetében. Így maradt a betűtenger, mely írásban csak egy fokkal könnyebben érthető, mint szóban (igaz, tetszés szerint elővehető, aláhúzogatható). A legnagyobb baj azonban az, hogy még a kétezres példányszámot sem érte el az első (hogy úgy mondjam: próba)kötet, így aztán V. erre – meg a könyvet fogadó következetes hallgatásra – sajnos joggal hivatkozva áll ellen a folytatás tervének.

Még egy témát kell érintenem A véges végtelen kapcsán. V. kezdettől fogva kétszerzős műsornak, illetve könyvnek tekintette, mint ahogy a folyóirat-szerkesztőket is a szerző egyenrangú partnerének (mert szerinte „a folyóirat önálló irodalmi műfaj”). Vagyis ragaszkodott hozzá, hogy Herczeg János neve is ugyanakkora betűkkel szerepeljen a címlapon, mint az övé. „Kezére játszott” még az is, hogy az ábécében H előbb van, mint V. Ahogy a köznyelv fogalmazni szokott: „ne tudja meg senki”,

hány embernek mennyi erőfeszítésébe került a sorrend megfordítása! És V máig nincs meggyőzve arról, hogy így helyes és méltányos; de nem azért makacsodik, mert „szerény”, hanem azért, mert nagyon-nagyon érti a szellemi (és igazából minden más) munka társas jellegét. Nem a szerénységéért, hanem az éleslátásáért illeti tehát elismerés.

Első – nevezzük így – esszéisztikus írása – akkor még orvosi szakcikkék között – 1957-ben jelent meg, majd 1963-ban kezdődött – először általában a *Valóságban*, a *Világosságban* és a *Kortársban*, majd egyre több folyóiratban megjelenő – az írások ma is tartó sorozata. Saját, a Gyurisénál természetesen kevésbé pontos, de alighanem így is statisztikai érvényű listám szerint V. 1963-as tulajdonképpeni „közírói” indulása óta – mindenféle publikációt, tehát 2 oldalas recenziót, 50 oldalas tanulmányt és fél-ezer oldalas kötetet egyaránt egyetlen darabnak véve – átlagosan kéthetente „szólal meg” írásban; ehhez jönnek a szóbeliek, melyeknek csak egy részéből lesz aztán – gyakorlatilag újrairással – publikáció. (1972-ben Sükösd Mihály, aki a *Valóságnál* V. írásainak szerkesztője volt, így írt: „Nyolc év alatt három könyvet adott ki magából, mintegy ezerkétszáz oldalnyi terjedelemben. Ha begyűjtetlenül maradt, illetve mostani könyvének lezárása óta készült dolgozatait is beszámítjuk, a produkció körülbelül ezerhatszáz oldal. Évente átlagban kétszáz oldalnyi kitűnő esszészöveget ír.”)

E kéthetenkénti írásbeli közszereplésnek a súlyát – talán mondanom sem kell – igencsak felfelé nyomja a három „ifjúsági könyv” – az új, a külföldi magyar és fordított kiadásokkal együtt hat kötet – ma már hihetetlen példányszáma. Ugyanakkor a statisztikát semmiképpen sem rontja, sőt csak javítja, hogy némely tanulmánykötete nagy arányban tartalmaz korábban már megjelent írásokat is: nyilván ugyanolyan „könnyedén” csinált ezekből is kötetet, ahogy például *A véges végtelen* írás- és szóbeli előzményeiből...

Nincs mód, de szükség sem, hogy ennek az elképesztő mennyiségű írásnak a műfaji összetételét elemezzük, statisztikázzuk; a csak könyvismertetés, a recenzióba bújtatott esszé, az összegző tanulmány (bevett angol nevén review article), a „hagyományos” irodalomkritika és a politikai esszé egyaránt képviselve van. Részben visszatérünk még erre a kérdésre a második részben. Csupán a nyolc önálló könyvet és a hat tanulmánykötetet listázzuk időrendben:

Németh László alkotásai és vallomásai tükrében. Bp. 1970: Szépirodalmi „Arcok és Vallomások”

Így élt Newton. Bp. 1977: Móra

(Varga Domokos–) *Európa születése. Európa a IV–XIII. században.* Bp. 1977:

Móra „Képes történelem”

(Varga Domokos –) *A világ kereke. Az ember útja az őskortól az újkorig.* Bp. 1985: Móra

Vígh Tamás. Bp. 1985: Corvina „Corvina műterem”

(–Herczeg János): *A véges végtelen.* Bp. 1996: Typotex

„*A Tudománynak háza vagyona*” *Reáliák a Régi Akadémia terveiben és működésében.* Piliscsaba – Bp. 1996: Magyar Tudománytörténeti Intézet és Tájak-Korok-Műzeumok Egyesület

Így élt Galilei. Bp. 1997: Typotex

Tanulmányaiból pedig a következő kötetek jelentek meg (ezek anyaga természetesen tartalmaz önállóan meg nem jelent írásokat is):

Kalandozás a tudományok történetében. (Művelődéstörténeti tanulmányok.) Bp. 1969: Magvető „Elvek és Utak”

Befejezetlen jelen. (Tudománytörténeti tanulmányok) Bp. 1971: Magvető „Elvek és Utak”

A matematikai absztrakció történetéből. Bukarest 1972: Kriterion

Tudás és tudomány. Bp. 1994: Typotex.

A Sorskérdések árnyékában. Kalandozások Németh László világában. Tatabánya 1997: József Attila Megyei Könyvtár „Új Forrás Könyvek”

A közértelemesség kapillárisai. Tata – Tatabánya 2001: Solliers Nyomda és József Attila Megyei Könyvtár „Új Forrás Könyvek”

Ezenkívül egy sor vastag és nehéz könyvet fordított le magyarra (sőt vannak kiadatlan fordítások is a fiókjában is, például Fregétől), továbbá néhány igen fontos és nehéz magyar könyvet ő fordított angolra (az egyiket németből). A bibliográfiából az is kiderül, hogy mennyi fontos könyv elő- vagy utószava származik tőle (köztük Várkonyi nagy könyveie), továbbá olyan könyveket rendezett sajtó alá, mint Németh László *Négy könyve*. Nem egyedüli példa, amit Vörös László szerkesztő írt 1980-ban (*A tudományfejlődés-elmélet problémái* című szöveggyűjteményben): „E sorok írója e helyen mond köszönetet V.-nek a tudománymetodológiai és tudományfilozófiai rész szövegeinek válogatásához adott értékes tanácsaiért és azért, hogy figyelmét felhívta a rendkívül fontos tárgykör átlagosnál mélyebb igényű megismerésére”.

A publikációk után arról is kell röviden szólni, hogy V. is részese volt azoknak a hatvanas-hetvenes évekbeli – tudományos vagy közművelődési összejöveteleknek, melyek oly sokat jelentettek a modern társadalomtudomány és az értelmes szellemi élet honi megerősödéséhez (részben persze magához a megtelepüléséhez). Rengeteg kisebb-nagyobb kerekasztal-megbeszélésen, konferencián és hasonlókon szerepelt (bár ezek sohasem egy szakma területéről szóltak, hanem interdiszciplinárisak voltak). Ezenkívül számtalan előadást tartott és tart iskolákban, kutatóintézetekben (gyakran volt egyetemi népművelés szakos hallgatói hívják meg immár felelős beosztásokban).

Illusztrációként hadd idézzem FA-tól (1965. IX. 7. 10) egy tipikus, debreceni előadásának történetét és utóéletét (tipikus nem azért, mintha mindegyik így zajlott volna, hanem azért, mert bármikor zajolhatott volna).

„Benézek V.-hez. Óriási botránya volt Debrecenben ottani előadása után [Hankiss János hívta meg]. A profok és a rektor [Bán Imre rektor, Damjanics Sándor és Bimbó Mihály professzorok] asztalt verve támadták, a párttitkár fenyegette: az államhatalom le fog csapni rá. – Ha lecsuknak, csak jobb helyzetbe kerülök – mondta ő, mint akinek nincs veszténivalója. Szapult a egyetemi oktatást, megnevezve a méltatlanul grasszáló és katedrától eltiltott tanárokat. Magasztalta Sántha Kálmánt, miközben üldözői ott ültek körülötte. Veszedelmes szent ember ez a Laci valóban.

[...]

Új részletek derülnek ki a »debreceni disputá«-ból. A szenvedő fél vehemens látatató erővel idézi a drámát. Rektor [V. maga úgy emlékszik, hogy nem a rektor, hanem Damjanics professzor]: Kicsoda maga, hogy itt ugrál? V.: Kérem, raktári segédmunkás vagyok. Amikor a méltatlan professzorokat sorolta, rákiabáltak: »Ne személyeskedjen!« – De hát személyek miatt rossz az egyetemi oktatás! [...]

V. hozakodik elő legutóbbi debreceni disputájáról, amikor is előadása után Bimbó elvtárs a Marxista Tanszék nevében egyórási dörgedelemben ízekre szedte a Magvető Almanachban megjelent tavalyi előadását. – Elmondta, hogy én milyen nagy marha vagyok... – És maga mit szolt [kérdezte Fülep]? Fáradt voltam... semmit. Megköszöntem, hogy Bimbó elvtárs így kiegészítette az előadásomat, csak egészen másról beszélt. Ő viszont tiltakozott. Ő engem nem egészített ki.” [Itt megszakítom az

idézetet, hogy megállapíthassam: Kísérteties a hasonlóság a németországi tudományos és a hazai „népszerű” előadás hivatalos fogadtatásában. De folytatni kell, mert ha talán Németországban nem is, de itthon százsámra megesett, ami Debrecenben is: a közönség, diákok, tanárok, gyakorló kutatók, sőt még professzorok is „el- és befogadták”, szerették és szeretik.] „Kormossal hátul nagyokat nevetünk a garabonciás diákon, pedig inkább tragikus, ahogy Fülep kételyére (– Megérte?) válaszol. Debrecenben a villamoson két tanár megszólította, s neki adott igazat.”

Helyem fogytával csak utalok arra, amire egy V.-monográfia nyilván egész nagy fejezetet kellene hogy szánjon: azoknak a műhelyeknek, szerkesztőségeknek, melyek V. szellemi otthonai voltak (lásd a szerzőtársakról, szerkesztőkről idézett felfogását). Ugyancsak külön fejezetet érdemelnének azok a baráti társaságok, melyekről Fodor Andrásnál annyi mindent lehet olvasni, valamint a „hiúzó” magánakadémiája.

Elég, ha – további filológiai „házi feladat”-ként – arra utalok, mennyi mindenről árulkodnak a V.-től származó – és persze a neki küldött – dedikációk. Nem kézzel beírt, hanem nyomtatott ajánlása kevés van, ezek címzettjei között édesapja, barátja, Varga Domokos és Sík Csaba Eszter nevű lánya van (akinek ez a fiatalkori megtiszteltetés nyilván nagyon sokat jelentett). Maga V. – minden látszólagos (vagy hirtelt) nonkonformizmusa ellenére (melyet az elmaradhatatlan nyakkendő is cáfolni látszik) – igencsak fogékony az ilyenfajta gesztusokra: megrendítő olvasni, ahogy arról írt, hogyan temette el Abélard-t kolostorában az apátnő Heloise; ahogy egy kemény politikai vitaműsorban a bárány-szimbolikáról szólt, ahogy Newton „magánéleté”-ről írt, vagy Albertus Magnusról, és persze mindenekelőtt Bolyai Jánosról.

Részben már említettem „mestereit, mentorait”. Még ezek közül is toronymagasan kiemelkedik természetesen Németh László és Fülep Lajos. Könnyű elintézni azzal, mint Sükösd, hogy „Az eszmény – csak a vak nem látja – Németh László, a Tanú-korszak gátlástalan, habzsoló esszéistája. [...] a nosztalgikus példakép”. A kísérteties hasonlóság ellenére (mely az eredeti szakmán és az írószágon belül az erős természettudományi hajlamon túl még a keresztnévre is kiterjed) inkább a sors elrendelése, mint utánzás, inkább rezonancia, mint egyirányú hatás. Aki teheti, olvassa el az idézett Németh László-írást (*Pillantás az őstörténetre*) vagy Németh László *Négy könyvét*, ott maga Németh szól e kapcsolat tényleges jellegéről.

Most már áttérek a harmadik részre, amelyben azt próbálom vázolni, mit kezd a tágabb környezete V.-vel (és persze általában a „nagyon világos fejű emberekkel”). Nem mintha mindenkivel kellene „kezdeni” valamit, hiszen ez természetesen közösség és egyén bonyolult kölcsönhatásának kérdése. Viszont mindig vannak olyan „nehéz emberek” (de megváltozott ennek az egykori szinte már szak kifejezéssé lett filmcímnek a társadalmi háttere!), akiknél mintha ez a kölcsönhatás aszimmetrikus volna. (Ha nem is mindig annyira, mint egyes népeknél, például a volgai bolgároknál, ahol – Arthur Koestler *A tizenharmadik törzse* szerint – a „túl okosak”-at egyszerűen megölték). Nem kell, nem is szabad (és persze általában nem is lehet) erőszakkal „boldogítani” az ilyen embereket, inkább azt az – egyébként cinikusnak hangzó és valóban sok gonosz közömbösség eltakarására alkalmas – felfogást kell vallani, amit a már idézett Pernye András szokott volt hangoztatni: a művésznek minden jó, az is, ami kívülről, a laikusnak jónak látszik, és az is, ami rossznak. Vagyis rá kell bízni. (Ehhez egyébként ragaszkodni is szokott az ilyen típusú ember.)

Mégis: nyilván sokan mások is gondolkodtak úgy „a többiek” dolgáról, mint Fodor András, aki a *Vers a fűszálról* című, V.-ről szóló versét így zárja:

*Ha látjátok az utcán
forduljatok meg utána,
keresztként föl a nyakáig nőttek
makacs vállcsontjai.
Nézzétek félve:
Krisztus jár közöttünk,
s mi nem tudtuk megváltani.*

Környezete mindenekelőtt nem vagy csak nehezen tudja „hová tenni” V.-t. Nemcsak az anekdotabeli rendőr (bezzeg a hortobágyi ávós tudta!), hanem például azok az onkológiai intézeti kollégák sem, akik megértették ugyan a döntését, hiszen – mint egyikük elmesélte – őket is nyomasztotta a szakmai sikertelenség, ugyanakkor úgy vélték: mégsem hagyhatja ott mindenki a betegeket.

Főleg azt a makacsságot nem tudják megérteni sokan (köztük olyanok se, akiknek maguknak sem volt olyan nagyon egyenes az útjuk!), amellyel tiltakozik mindenféle hivatali beosztás ellen. Nem mintha elárasztották volna az ajánlatok, de egy nem tanszékvezető professzorság (mondjuk Szabó Árpád mellett) vagy egy orvosi könyvtári vezetői poszt mindenképpen „járt volna” neki, vélik sokan. És egyben „jó is lett volna”: hozzásegítette volna mindahhoz a szellemi és anyagi eszközhöz, ami nélkül, vélik, nem lehet vagy érdemes élni egy ilyen képességű embernek. Van, aki még tovább is megy, mondván: magát ezektől megfosztva környezetét is megfosztja sok mindentől, hiszen aki évente több tucat vagy akár száz diákot taníthat, az többet tud adni, mint akinek erre nincsen módja.

Az anyagi helyzetet nem véletlenül hoztam szóba, hiszen maga V. is beszélt erről: „bértollnoki munkát végzek. Meg kell élnem, s ezért írok. Főleg folyóiratokba, recenziókat, egyebeket.” (SZs). Az a bizonyos Németh László-i „gályapad” tehát, amiből „laboratórium” lett nála is.

Még álmainkban sem szerepelt az 1989 utáni idők sok lehetősége, amikor többször mondta: meg kellene pár embernek „szállnia” egy vidéki főiskolát és igazi egyetemet csinálni belőle. A fáma szerint egyébként majdnem összejött neki – persze nem 89 előtt – egy szegedi tanszék. Hogy végül ugyanazon bukott-e meg a terv, amin – ha egyáltalán igaz, hogy felmerült – az orvosi könyvtár vezetéséé, nem tudni. Akkori egyetlen, de szenvedélyesen előadott ellenérve az volt, hogy nincsen kedve hangulatjelentéseket írogatni beosztottjairól; most is valami hasonló aggodalma tántoríthatta el (mint ahogy – lehetne gonoszul fogalmazni – azok a férfiak, akik féltik a szabadságukat, vagy el sem indulnak a házasság felé vezető úton, vagy valahogy mindig megtalálják a módját, hogy időben visszakozzanak.) Persze könnyen lehet, hogy ebben is igaza volt: Szabó Árpád kései (és persze nem „anyaegyetemi”) „come-back”-jének (az újjászervezett pécsi bölcsészkar – munkahelyem – egyik legszégyellni-valóbb fejezetének) példája mintha őt igazolná...

A V.-t megérteni akarás mindenekelőtt abban csapódik le, hogy be akarják sorolni, tisztázni akarják: végül is mi ő. Bár bőven vannak, akik kimondták, sőt le is írták, hogy „tudós, a legkomolyabbak közül való”. (Bíró Béla, *Természet Világa* 1997/7.), de ez nyilvánvalóan inkább a szónak a „tudós, sokat tudó ember” értelmében igaz, és nem abban, amiben ő maga az ellenkezőjét állította már idézett mondataiban: „írtam néhány tanulmányt, de valójában sosem voltam tudós. [...] Azt a pár cikket [nyilván csak a matematikatörténetekre gondol], amit összepatkoltam, igyekeztem tisztességesen megcsinálni, de ez kevés. Kevés az üdvösséghez. Sok minden kellett volna ah-

hoz, hogy ezt kellő szinten lehessen csinálni. Sok minden kívül, sok minden belül.” (SzZs). (Hadd idézzem egy német írónt, Christine Brückner erre rímelő, de konkrét megfogalmazását; az ő *Überlebensgeschichten* című kötetének *Die Doppelrolle* című írásában szerepel ez a mondat: „Ahhoz, hogy karriert csináljon, hiányzott belőle a becsvág, a kitartás és a kíméletlenség.”)

Ha tudós volna, akkor nyilván tudománytörténésznek minősítenék (általában így is tesznek, ha nem sikerül „kijátszania” a könyvtárosság – vagy nagyobb szerencsével a „szakképzettség nélküliség” – aduját). Anélkül, hogy ebbe belemenni terem (és főleg kompetenciám) volna, csak annyit hadd mondjak: szerintem ez sem áll. A leginkább még az áll rá, ami az irodalom és az irodalomtudomány kettősségét hármassággá egészíti ki (mintegy a társadalom oldaláról): kritikus. Csakhogy a tudomány (elsősorban a természettudomány) esetében ez a harmadik pólus vagy hiányzik, vagy nem intézményesült: általában „független gondolkodók”, újságírók, és persze jó néhány gyakorló tudós (például Juhász-Nagy Pál vagy Schiller Róbert vagy Ervin Chargauff), meg olyan radikális tudományfilozófusok művelik, mint Paul Feyerabend volt.

Kétség sem férhet hozzá, hogy minden szépírói érdeme ellenére az – akár esszéregénynek is nevezhető – Németh László-könyv igazi irodalomtudományi teljesítmény, így szerzője irodalomtudósna (is) kellene hogy számíton (de legalábbis kötetnyi, monográfiányi mondanivalójú kritikusnak – amit különben több tucatnyi, köztük igencsak terjedelmes, és természetesen nem csupán Németh Lászlót tárgyaló kritikája is indokol). Aki visszakeresi a *Népszabadság* 1970. december 20-i számát, az meggyőződhet róla, hogy az – akkoriban is „kedvelt” – napilap akár hivatalosnak is tekinthető álláspontjában nem ez tükröződik. Az *arcképfestő tévedése*, hirdeti már a cím is, és A. K., a – mostanában egészen más (de – milyen a sors – az egykori szerkesztő hölgyétől különböző) „szekértáborban” vitézkedő – szerző ezzel a stilisztikai telitalálattal még későbbi gonoszságok megfogalmazását is segítette (lásd mindjárt).

A szerző akkori és mostani pártállásától függetlenül e „kritikát” akkor is nehéz volt, most is nehéz undor nélkül elolvasni, mert már a legelső mondat azt nehezíti, hogy 21 000 példányban jelent meg a könyv. A folytatásban aztán ilyeneket olvas, aki bírja: „Ez a szemléleti kiindulópont [...] sértés is: az olvasónak is, Németh Lászlónak is.” Hagyjuk is.

Ha már nem tudós, akkor „polihisztor”. Kevés jelzővel lehet őt jobban felbosszantani, szinte már hisztériásan utasítja el ezt a minősítést: azt hiszem, megint csak nem a szerénysége miatt, hanem mert bosszantja a dolgok meg nem értése. Benedek István (akivel – minden különbözőségük ellenére, vagy talán éppen azért – olyan nagyra tartották egymást) ezt a kérdést másképp intézte el: nem tiltakozott a polihisztor jelző ellen sem, de inkább a „dilettáns”-t javasolta helyette (persze rögtön etimológiázva: az „élvezet”-re visszavezetve, amit maga is csinál. Érdekes különben, hogy a publikálást Benedek is gyakran nevezte anyagi kényszerből végzett tevékenységnek. Mindkettő komolyan gondolta, illetve gondolja, hogy kibírná, ha csak a fiókjának írhatna?).

Bár Benedek István (éppen ő!) is csodálkozott: „ha csakugyan annyi könyvet elolvasott, megjegyzett, amennyiről beszél, káptalan a feje” (Sokszólamú kalandozás ÉS 1969, majd *A mellébeszélés művészete* címen a *Lélektől lélekig* című kötetében, Bp. 1970: Magvető), nem ez az alapkérdés. Ha egy kisfiú százával halmozza a kisautókat, kis-

lány a babákat, filatelista milliósza a bélyegeket, akkor senki sem kérdezi meg, melyiket hányszor veszi a kezébe. Laikusok szoktak nagy magánkönyvtár láttán kételkedve csodálkozni: És ezt maga mind el is olvasta?!

V. helyében egyébként én inkább már azt venném zokon (helyesebben tartanám meg nem értésnek, félreértésnek), amit Sükösd írt (bár Sükösd, de nagyon tömény írásának jó szándékát nincs okom kétségbe vonni, igaz is, meg nem is, amit ír; én magam sajnos legtöbb állításával nem értek egyet; kíváncsi vagyok, az elmúlt harminckét év alapján se fogalmazna-e másképp): „V. tehetségképletéhez hasonlót nem ismerek [...] ő ma az ország legjobb receptív koponyája. Elképesztő, mennyi és hány fajta könyvet olvasott el [...]”. A folytatásban ki is fejt, hogy „Már tudja, hogyan építkezzék tégláival, szép tornyokat emel, de az építkezés végcélja mintha még homályos lenne [...] a kiküzdött, önmaga eszszéista tevékenységére szabott filozófiát keveslem”.

Németh László – nyilván nem bántó szándékkal – hasonlóan írt: „Azt, hogy milyen pazarlás folyik a világban, rajta is mérhetem; nincs senki, aki egy kis hallgatókört ültessen köré, pedig évek munkáját takaríthatná meg velük, már csak a bibliográfiai felvilágosításaival is.”

Jó, akkor még nem volt számítógépes adatbázis (most már van, sőt egyre több szeminárium dolgozat és diplomamunka készül úgy, hogy egyetlen kattintással lejön a netről, diák – és tanár – már nem is kell hozzá!). De akkor sem ezért volt szükség V.-féle tanárookra (legalábbis a nemnémethlászlóknak), hanem az integrációban, a részek összerakásában kellett segítség és példa. Érdekes, hogy egy kicsit más összefüggésben Cs. Szabó László milyen természetesen, szinte minden külön erőfeszítés nélkül találta meg írásaiban utólag, a kötetbe válogatáskor a „részek” összekapcsolódását (*Őrzők. Esszék. Bp. 1985, 6*): „A meglepetéstől elképedve arra is rájöttem, hogy noha [...] minden esszé önértelmű, új kezdet volt, végül maguktól laza kapcsolású, de elszakíthatatlan láncá fonódtak [...]”.

Tanárok, kritikusok és hasonló „csak reflektáló”, vagyis „nem alkotó” munkájúak nevében hadd tiltakozzam: függetlenül attól, kinek mennyi és mennyire „áll össze a fejében”, hogy tehát milyen mértékben vagyunk vekezdik vagy hódmezővásárhelyi némethlászlók: akik komolyan gondoljuk munkánkat, mind „alkotunk”. Említett írásában (mely szerintem a legjobb, értsd: legtalálhatóbb azok közül, melyek valaha elemezték a „V.-jelenséget”) Benedek így ír: „nem a részt látja, hanem az egészet: így számára a szakma nem is szakma, hanem van a tudományos gondolkodásnak egy óriási halmaza, amelyben keresztül-kasul minden összefügg mindennel – és ő ezt az összefüggést megtalálja. Ez a zsenialitása.”

Egy kis kitérő után ugyanezt a kérdést, az integrációét majd folytatjuk Juhász-Nagy Pál találó (és minden kétségtől független) megfogalmazásával.

Ha már nem polihisztor, akkor író, közelebről esszéíró. Aligha idézik többen Halász Gábertől Cs. Szabó Lászlóig a nagy esszéíró nemzedéket, mint V. – de a természettudományos esszék területén csak kevés magyar példára van alkalma hivatkozni. „A könyv” folyóiratban (1974/4.) Kiss Irénnek adott interjújában így fogalmaz: „egész világok maradnak ki [a magyarországi könyvkiárlatból]. Nálunk például jellegzetesen az ismeretterjesztés műfajaként tartják számon az esszét. Ez nem igaz! Az esszé régóta a szépirodalomnak egyik fontos, és ma már a regénnyel szám szerint is, meg olvasás tekintetében is versenyképes műfajává vált. Ismeretterjesztő funkciója másodlagos. [...] Ma már az esszé tematikája tudományos, még – urambocsá’ – művelődéstörténeti profillal is gazdagodott.”

Ahogy mondani szokták, „helyben vagyunk”: a tudományos ismeretterjesztésnél. Bele sem merek vágni annak vázolásába, mennyit (és általában milyen indulatosan) írt erről; és ezekre az írásaira sokkal többen reagáltak, mint a többiekre – a tudományos ismeretterjesztésről. Már-már az az ember benyomása, hogy itt mintha még a többi, ugyancsak nagy vihart kavart esetnél is (ilyen volt például a *Vitára vároa* című cikk [*Természet Világa* 1976/10, majd *Tudás és tudomány*]) tisztábban látszana V. gondolkodásának egy olyan sajátossága, amelyet ha jól látok, akkor azonnal „kötelezővé kellene tenni” (vagyis ezen írás címéből – legalábbis e tekintetben – a kérdőjelet törölni). Két példát hadd hozzak.

Amikor Apáczai Csere Jánosról szól, nem azt feszegeti, hogy mit és mennyit vett át a kor nyugati gondolkodóitól, hanem éppen azt, amit nem vett át. Amikor pedig a magyar Nobel-díjasok számáról (e közkezdvelt kérdésről) írt, „kapásból” megfordította a dolgot és azt állította: igenis kevés volt a magyar Nobel-díjas (mindkét írás újra elolvasható a *Tudás és tudományban*).

Nyilvánvalóan nem öncélú kötözködésről van szó, hanem arról, hogy („egy bizonyos szint fölött”, ahogy fogalmazni szokás) érdemes megnézni a dolgok visszáját is, esetleg akár rögtön ezzel kezdeni. Sőt, minél természetesebbnek, egyszerűbbnek, visszája nélkül valónak tűnik a színe, annál inkább.

Ilyen kérdéskör a tudományos ismeretterjesztése is. Oldalszámra kellene – éppen ezért – idéznem írásaiból kifogásait, illetve elképzelését a köznapi emberek és a tőlük fényévnyire került szaktudományok viszonyáról. (Az a keret, melyben gondolkodik, természetesen sokkal szélesebb: az „általános műveltség”, pontosabban a „műveltség”.) E reménytelen helyzetben csak az alapgondolatát foglalom össze (ahol az egyszerűsítés persze hamisítás is). A tudomány ugyanolyan szakma, mint bármelyik: meg kell tanulnia annak, aki választja, és nem lehet csak úgy „belekucskálni”. A tájékozódás azon a szinten kell folyjék, mint általában a közügyekében, ahogy egy ország (vagy a világ) dolgait is a köznek kell eldöntenie. A közvetítő „instanciák”, mint az iskola vagy a nehézségeket „gügyögéssel” el nem fedő könyvek feladata hallatlanul nehéz, de mindig az egészen keresztül, afelől kell közelíteniük – ugyanakkor el kell érniük, hogy az érdeklődő vágjon bele a részletekbe, a szakma módszeres (és nehéz) elsajátításába (ebben lehet óriási szerepe a tudománytörténetnek, persze csak akkor, ha beépül az általános vagy szakmai képzésbe). Itt sokan – magam is – minden egyetértési hajlandóság ellenére körben forgást, de legalábbis reménytelen helyzetet látunk: hányan képesek és hajlandók annyi időt, energiát, agymunkát (nyelvtudást stb.) felhasználni egy-egy téma feldolgozásánál, mint például ő? Vagy akár csak azok a pár évvel ezelőtti felvételizők, akik – saját munkahelyi példám – még nem W-vel írták a Szózat költőjének nevét a magyar szakos felvételin.

Hadd említsem meg, hogy csillagot neveztek el róla – ami a tudományos újságírók elismerése és független a hatalomtól. Ezért talán ez ellen kevésbé berzenkedik, még ha ezzel – a szó szoros értelmében – „világgá kiáltották is” az „ismeretterjesztőség”-et....

Az eddigi talán legnagyobb vita, melyet V. indukált (bár lehet, hogy a „provokált” volna a jobb szó), éppen e kérdésben keletkezett (de erről kicsit később; és már most utalok arra a későbbi Simonyi-idézetre, amely kicsit segít megérteni V. álláspontját).

Ha már V. gondolkodásmódját „tipizálni” mertem, akkor hadd térjek ki röviden annak egy másik sajátosságára, szinte V. „vesszőparipájára” is. Utaltam már rá, hogy a könyvek előkészítésekor mennyire ellenállt a nem kellő színvonalú képek-

nek, és hogy mennyire örült, amikor legalább a címlapra meglelte az igazit; és hogy a Gyorsuló Idő egyedi címlapjait is „főszereplőnek” tekintette. Természetesen nem ejthettem itt szót a művészetekhez, főleg a képzőművészethez való viszonyáról, amit dokumentál a Vig-kötet is (egy hozzáértő egész ilyen tárgyú könyvet írhatna V.-ről és baráti köréről: művészekről, mecénásokról, kritikusokról). Most sem tudok más tenni, mint hogy idézem szavait erről. Már előre kijelentem: attól, hogy most már szinte minden tan-, mese- és ismeretterjesztő könyv „színes-szagos”, attól, hogy azóta állítólag már csupa vizualitás vesz körül minket, úgy vélem, éppenséggel még aktuálisabb, amit pont 30 éve mondott. „Véleményem szerint könyvkiadóink tudatába még nem hatolt be eléggé a vizuális kultúra. A kép nem csak a művészettörténeti könyvek velejárója: minden művelődéstörténeti, kultúraelméleti esszének, minden használati eszközként felfogott könyvnek szerves kelléke. Nem elég a könyvbe illeszteni és számjegyzetet írni hozzá: nem a képhez tartozik a szöveg, a kép tartozik a szövegbe, annak kiegészítőjeként. A kép ugyanúgy olvasandó, mint a szöveg, az utóbbi hangulatát a kép adja meg. És ez a hangulat az olvasót még akkor is viszszaviszi később a könyvhöz, ha a szöveget az első olvasásra nem értette. Azt hiszem, ma nem lehet filozófiakönyvet sem képek nélkül kiadni. Mit tud meg az olvasó a Bécsi Körből, ha nem látja Wittgensteinnek az arcképét, nem látja azt a házat, amit épített? Carnap agreszszív tekintete nélkül az egész carnapi filozófia érthetetlen. Ezek ma már elemi követelmények, megoldásuk nem mindig pénzkérdés, hiszen rengeteg könyvet illusztrálunk fölöslegesen.” („A könyv” 1974/4.)

Visszatérek a műfaj-meghatározás kérdéséhez. Az esszéügyben már említett barát, Juhász-Nagy Pál (*Dialogus a természetismeret dilemmáiról*, in: *Természet és ember. Kis változatok egy nagy témára*. Bp. 1993: Gondolat) saját nevet talált ki annak a műfajnak a megjelölésére, amit V. művel: a generalistait. (Más képviselőkre is gondol, hiszen így fogalmaz: hazánk legnagyobb generalistája.) Ő maga nem játszotta ki a „generális”-sal való egybehangzást, bár sokan egyetértenek Hankiss Elemérral: „V. a magyar értelmiség hosszú ideig méltánytalanul mellőzött nagy tanítómestere” (a Nyitott Társadalom Alapítvány 1991-ben „filozófiai, etikai munkásságáért” V.-nek ítelt díja kapcsán).

Maga V. különben abban a – szűkszavú – interjúban, amelyet ez alkalommal adott, arra a (naiv vagy álnaiv) kérdésre, hogy „Miért lett mellőzött?”, ismerőit egyáltalán nem meglepve ezt válaszolta: „Miért, ki nem volt az ebben az országban? A különbség csak abban állt, hogy voltak, akiket látványosan mellőztek, és voltak, akiket kevésbé. Ők jártak szerencsétlenebbül, mert csak mostanság döbbentek rá az igazságra. De hagyjuk a múltat. Arra figyeljünk, hogy ki mihez ért, és aszerint értékeljük.” (LÁ). A továbbiakban elmagyarázta a kérdezőnek, hogy haszna is lett az egészből, mert így olyan nagyszerű emberek mellett dolgozhatott, mint Rényi Alfréd és Kenéz Ernő. (Aki erre föl az interjúnak rögtön „A mellőzöttség »haszna«” címet adta...)

Vagyis JNP-nek szemernyi kétségei sem voltak a Sükösdtől (még?) hiányolt épületről. És az általam többször idézett Szépe-féle „nagyon világos fej” is ugyan miért vonatkozna egy élő bibliográfiára?

Akadtt még valaki, aki „-ista” végű műfajt vélt fölfedezni V munkásságában, de ez egy kicsit hosszabb történet.

Cs. V. is hozzászólt, amikor az *Élet és Irodalom* 1995 tavaszán vitát indított a *Tudás és tudomány* című kötet igazából egyetlen tanulmányának igazából egyetlen kitételéről (a 6. felkért hozzászóló volt, írása május 19-én jelent meg). Önmagában nem érné meg a vita ezzel az írással, ha – az arcképfestős cikkhez hasonlóan (mellyel

konkrétumokban össze is cseng!) – nem illusztrálná, milyen az, ha valaki – ráadásul szubjektivitását leplezni akarva – nem akarja megérteni V. műfaját. A tudós szerző ugyanis szükségesnek vélt konkrét hozzászólása elejére egy általános bekezdést illeszteni, a 70. életévén túli V életművének summázását. Nem tudni, erre mi szükség, hiszen amivel vitatkozik, az nincs szükségképpen kapcsolatban az egész életművel (ami természetesen nem is volt tárgya a hetilap vitájának). Idézem: „V. kiváló enciklopédista. Az enciklopédista mindenről tud valamit, rendszerint sokat, nem mindig a fontosat. Az enciklopédistának mindenről eszébe jut valami, és arról sokat tud mesélni. Az enciklopédista roppant büszke a tudására, és rendszerint kissé féltékeny, akiről olyan sokat tud. Nem erős oldala a szintézis, az egyszerűsítés, a teljes rendszerben való gondolkodás, ezért az enciklopédista ritkán kreatív, és emiatt rendszerint pesszimista. V. enciklopédista. Tisztelem hatalmas tudását, de a tudomány egészéről alkotott ítéleteivel ritkán értek egyet. [...] V. misztifikálja az enciklopédikus tudást, azt sugallja, hogy az egyén egyetlen értelmes célja a teljes és tökéletes abszolút ismeret megszerzése. Ez nem igaz kérem! Az enciklopédista egyben s másban Istenhez akar hasonlítani.”

(Aki akarja, olvassa össze Benedek István említett írásával: „mindenről eszébe jut valami” szó szerint olvasható ott is, de természetesen nem a „locsogás” értelmében; Benedeknél is szerepel „sokoldalú kalandozás”, „okos mellébeszélés” és hasonlók – csak éppen az előjel más...)

Bár az egész oldalról lehetne idézni fölényeskedő, nyegle, szóhasználatukban is alpári kitételeket, a folytatásból, vagyis a nagy nehezen mégiscsak elkezdett hozzászólásból már csak pár: „Ennyi szellemi fölény és dominancia”, „Nem kell nagy tudósnak, de még nagy enciklopédistának sem lenni ahhoz, hogy belássuk”, „aki erről többet akar tudni, annak nem V.-t, hanem Koestlert ajánlom [...] akinek könyvéből tényleg meg lehet tudni, hogy milyen is a tudomány”. „Ne tessék bohóckodni”.

Csak néhány megjegyzés (a „bíráló” stílusában). Maga az egész oldalas írás címe is parafrázis, és a szövegben is van idézet. Az *enciklopédista tévedése* egy az egyben utal *Az arcképfestő tévedésé*-re, melyről már ejtettem pár szót. Az idézés otrombaságát csak fokozza, hogy akkortájt, amikor az a bizonyos „műítész” V. „tévedése”-ről szólt a *Népszabadság*ban, ezzel V. egzisztenciáját is fenyegetve, *Az enciklopédista tévedését* az *ÉS*-ben feszegető ítésk a fáma szerint a párttag tanárok nevében harcolt igencsak hangosan plusz jogosítványokért a kar vezetésében. Egyik bíráló pártállása sem bűn, de ezzel az – aligha véletlen – idézési fogással minek egymást erősíteni?

Miből gondolja, hogy V. „büszke a tudására”? Miért veszi azonosnak az egyszerűsítést és a szintetizálást? Tudósként ugyan miért nem mondja meg, pontosan mit ért „kreativitás”-on? És miért gondolja úgy, ő, az emberekhez is oly jól értő állattanász, hogy a pesszimista (kór)képébe beleillik az olyan jellegű irodalmi tevékenység, mint a Newton-könyv, melynek igenis minden bekezdéséből optimizmus árad? Vegye a kezébe!

A tudós szerző mondanivalójával kapcsolatban még két megjegyzés. Az egyik az, hogy ha mindaz igaz volna is, amit gondol és ír, a mindentudás meg a mindenről mesélés, akkor sem csupán V.-t jellemezné, hanem – a bírálót magát is, hiszen két tucatnál is több szak-, ismeretterjesztő és szépirodalmi könyvével dicsekszik napi- és hetilapok sorában és az elektronikus sajtó fórumain, hozzászólva tücsök-bogárhoz, pontosabban – általában magasabb rendű – állatok és emberek összes fontos kérdéséhez (megvalósítva azt, amit a pesti köznyelv úgy jellemez, hogy „a vízcsapból is ő folyik”). Ami nem baj, amíg nem véli úgy valaki, hogy csak neki szabad... A másik pedig az, hogy a tudós bíráló – ezt szintén magától és a „birtokát” bemutató képes-

lapok fotósaitól tudhatni – jövedelmei nyilvánvalóan sokszorososan felülmúlják egy bértollnokéit; úgy látszik, ezért nem tudja megérteni, milyen megalázó az, ha valaki nem tud megélni a fejből („a lét határozza meg a tudatot”).

Cs. V. tehát szaporítja a „műfaji” meghatározásokat is, bár a bevezetés vége felé már használja a „tudománytörténész”-t is – igaz, rögtön hozzáteszi, hogy „nem érdemes bízni benne”.

Az „enciklopédista” főnévvel én még nem találkoztam máshol, mint a nagy francia Enciklopédia szerzőiről szólva, egyébként csak az „enciklopédikus” melléknévvel. Azt most ne feszegessük, hogy az enciklopédikus tudás soha sem „mindentudás”-t jelentett, hanem minden alapvető, a tájékozódást lehetővé tevő tudást. Az enciklopédia-gondolat középkori intézményi megfelelője ezért a közös bölcsészkarra épülő orvosi, jogi és teológiai kar, melyek az egyes ember, a társadalom és az emberi faj és a mögöttes világ alapkérdéseit tanítják, nem vitatva más ismeretek – ha nem is egyetemi szintű – fontosságát. (Ennek tudásához még csak „enciklopédisták” műveire sincsen szükség, hiszen minden művelődéstörténeti kézikönyvben, sőt etimológiai szótárban benne van.)

Még egyszer hadd idézzem – most már nem indulata, nem is stílusa miatt – az *ÉS*-beli „bíráló”-t, mert szándéka – és a negatív előjel – ellenére valószínűleg ő fogalmazta meg a legjobban V. világnézetét: „A társadalom nem a szabad egyének értelmes szövetsége, amelyet mindenki átlátni és szabályozni képes, ez elavult nézet. [...] Fel kell adnunk azt a felvilágosodás kori koncepciót, hogy az egyén az ő fene nagy okosságával képes megoldani az igazán fontos dolgokat. Erre nem képes. [...] Új képpünk van az egyén és a társadalom viszonyáról, és ez befolyásolja a tudományról, politikáról, a mindennapi életéről alkotott nézeteinket is. Minél előbb megemésztjük ezt az új felfogást, annál jobb. Az a gondolat, hogy egyénileg nem vagyunk képesek befolyásolni a társadalmi folyamatokat, egyes embereket passzivitásra [lehet, hogy „pesszimizmust”-t akart írni?] készíthet, hiszen a vérünkben van, hogy csak az a tudás hasznos, amivel szabályozni lehet valamit. Semmi baj nem történik, ha nem mindenki szól bele mindenbe, vagyunk elegen, akiket így is érdekel a dolog [...] Be kell végre látnunk, hogy mint egyének, bármilyen okosnak, nagynak, hatalmasnak érezzük is magunkat otthon, igazából kicsi, gyenge és könnyen helyettesíthető komponensei vagyunk egy egyébként nagyon érdekes mechanizmusnak.” V. mindjárt 80 évéből legalább hatvanat azzal töltött, hogy elsősorban magának, de talán másoknak is bebizonyítsa: nem így van, illetve hogy nem kell okvetlenül így lennie. Ő maga ezt – egy előadásnál vagy egy hetilapi bírálatnál nagyságrendekkel „fokozottabb” helyzetekre gondolva (amilyenekben, láttuk, bőven volt része) – úgy fogalmazta meg, hogy „nem kötelező beszarni: az sem csoda, ha valakivel megesik, de nem kötelező”.

Mivel nagyon nem örülne, ha – fogadatlan prókátorként – „megvédeném” (részben ezt már megtette különben az *ÉS*-vita vezetője), főleg, ha az ő saját szavait idézném és állítanám szembe ezzel, hadd idézzem (ami neki is kedvenc módszere) egy általa igen nagyra tartott könyv egy olyan részletét, amely mintha csak az ő szájából/tollából való volna: Simonyi Károly fizikus fogalmazott így, amikor – az ő és bátyja kivételével nem értelmiségi – családja került szóba Staar Gyula interjújában: „Testvéreim és édesanyám [édesapja korán meghalt] körében értettem meg igazán, hogy a szakmán kívül eső lényeges kérdésekben a józan, értelmes ember pontosan annyit ér, mint a legtanultabb fő. Szakmáról, természetesen, nem vitáztunk. Ők tudták, hogyan, mikor kell vetni a gabonát, én meg gyorsítót tudtam építeni. Erről nem volt vita. De minden testvérem, édesanyámról nem is szólva, egyenrangú félként vi-

tatkozott velem olyan kérdésekben, mint a nagyon bonyolult rendszerek megítélése: az emberi társadalomé, az emberi erkölcsé, az emberi kapcsolatrendszereké. Később ugyanezt éreztem a fiammal szemben is, sőt lassan unokáim is vitapartnereim lesznek. E kérdések vizsgálatánál a józan ítélőképességű hétköznapi ember soha nem tévedhet akkorát, mint a szakmabeli. Hiába voltam „tanult ember”, soha nem találtam ilyen érveket, melyekkel lehengerelhettem volna testvéreimet. Egyszerűen azért, mert ilyen érvek pedig nincsenek! Ez két dologra kell, hogy figyelmeztessen: szerénységre és a józan ész megbecsülésére. A nagyon bonyolult dolgok iránti alázatra és a többi embertársammal való teljes egyenjogúság elfogadására. Mert a szakma az szakma. Van, aki szalámit árul, van, aki elméleti villamosságtant. Ezek nem lényeges dolgok. A lényeges az, amiről nem beszélünk, mégis ez a kultúra végső, legfontosabb tartópillére: a tartás, az etika.” (Staar Gyula: *Megszállottak. Őt magyar fizikus*. Bp. 1991: Typotex, 48–9).

Ha a magam műfaji „tipp”-jét szabad közzétennem, szerintem V. minden más besorolás többé-kevésbé jogos volta ellenére a leginkább író (amit tőle olvastam, annak alapján abból a fajtából, amelynek „vízügyi szolgálatköréről” Illyés értekezett), akinek véletlenül (?) olyan alapos természettudományos műveltsége van, amilyen neki (beleértve az aktív kutatómunkát és a tudomány alkalmazását is). Amely tudományos műveltségért mellesleg legalább olyan keményen megdolgozott, mint a „profik”. Egy egész évet töltött csak a kvantummechanika tanulásával, és nyilván nem egyik napról a másikra tekintette át az őstörténetet (és az egész modern régészetet) sem.

És akiben olyan erős a kritikai szellem, mint amilyen szerinte mindegyik íróban kell legyen (amit aztán tetszés szerint lehet – mindenkori – ellenzékliségnek is nevezni).

Erre az „íróság”-ra utal az a hallatlan empátia, amellyel a már említett szimbólumokat elemezte; de hétköznapi példaként hadd idézzem az olyan eseteket, mint amikor a füzéri „nyári egyetem”-re utazva a kisvasút kisember utasaival oly természetesen beszélgetett. És – ahogy mondani szokták – „az sem semmi”, hányszor és milyen indulattal hozza szóba a kukázó hajléktalanok sorsát (egyszer egy csöpögős decemberi napon az időjárás szidva meg is kaptam tőle: „De legalább nem fagynak meg a hajléktalanok!”).

Ha volna terem, szívesen elemezném (hiszen ez a szakmám) V. stílusát; még ha ő maga „azzal takarózik is”, hogy csak negyvenegynéhány évesen, Fülep Lajos (nyilván nem éppen diplomatikusan megfogalmazott) bírálatára „tanult meg magyarul írni” (vagyis hogy rá is vonatkozik, amit ő maga Jánosy István „nehezen megszerzett nyelv”-ről írt), akkor is ritka csoda ez a nyelv. Aki nem hiszi, lapozzon bele valamelyik általa fordított könyvbe (javaslom François Jacobtól *Az élők logikájá-t*), és próbálja eldönteni, hogy magyarul készült-e vagy pedig fordítás.

Vagy a másik téma: össze sem lehet számolni, hányféle nyelven tud – lehet, hogy „hortobágyi kiejtéssel”, de annyira, hogy magyarról, sőt egyik idegen nyelvről a másikra tud fordítani, sőt idegen nyelven írni is. Lehet, hogy a nyelvre is áll az, ami a tanításra: hogy tud-e az ember, igazából talán azon múlik, hogy akar-e...

V. maga a saját műfaját egy metaforával így fogalmazta meg:

„Farkasok közt vagyunk... – monologizál. Nekem nincs elég éles fogam, nem tudok tépni, de legalább csattogtatom...” (FA). Ez a farkas-metafora többször is elhangzott V. szájából: számára a farkas az értelmiségi megfelelője, aki senkit nem bánt,

csak vonyít és acsarog, amitől azonban mindazok megijednek, akik nem csukták be az ólak ajtaját, vagyis akiknek okkal rossz a lelkiismeretük. És jaj annak a farkasnak, mert eladja az acsargás jogát, aki a hatalom mellé áll! Mert csak annak van joga kritikusnak lenni, aki „itthon van”. („Hívták nyugati előadókörútra. Nem megy. Nem tudná itthagyni ezt a világot. [...] »En odakint Koldus volnék... Itt jogaim vannak ...« Fodor András, *Tiszatáj*, 1976/5. 47.)

Terjedelmem – és nyilván az Olvasó türelme – elfogyván hadd válaszoljak a címben feltett kérdésre. Példa-e V.? Olyan szempontból nyilvánvalóan nem, hogy egyfajta „nemzeti alaptanterv”-et kellene róla mintázni, vagy akár csak egyetemi szakot. Hanem emberileg, vállalkozásilag. Például, hogy beváltja-e azt, amit oly sokan (köztük Németh László) vártak tőle, amire az a bizonyos szellemi „noblesse” kötelezi, és amihez „sok kell kívül és sok kell belül”? V. életében igencsak gyakran fölmerült (és fölmerül) ez a kérdés, gyakran személyesen az ő fejéhez vágva, gyakran azonban csak a háta mögött, azon morfondírozva, hogy egy kis rugalmassággal, észszel, belátással (stb)... Sükösd Mihály 1972-ben így fogalmazott: „Ennek a legkülső köréről indult, szinte csak önmagára hagyatkozott tehetségnek a beéréséhez tíz év kellett. Tíz további nyugodt évet szeretnénk V.-nek, hogy képességeit kiteljesíthesse.” A tízből 32 lett, ha a „nyugodt” jelző nem is jár ezeknek automatikusan.

Embertelenül nehéz volna erre a kérdésre kívülállónak válaszolni, de talán nem is kell, nem is szabad. Hadd idézzek inkább egy olyan könyvet, amelynek a műfaját (a tudósregényt) V. soha nem kedvelte, és amelynek kontextusa igencsak más, mint a mi „nyugodt éveink”-é. André Maurois *Fleming és a penicillin regénye* című könyvében a „tanulást” így vonja le: „Fleming saját maga ezt írta egyszer: »Szeretjük azt hinni, hogy saját magunk irányítjuk sorsunkat, de talán Shakespeare volt a legbölcsebb, amikor ezt mondta: Van egy istenség, aki céljaink / Formálja végre, bármiépp nagyoltuk... Mindnyájan visszatekinthetünk elmúlt életünkre és feltehetjük magunknak a kérdést, mi történt volna velünk, ha annak idején másként cselekszünk, mint ahogyan – gyakran minden reális ok nélkül – cselekedtünk. Minden pilanatban két út van előttünk; ezek közül ki kell választanunk az egyiket, és nem tudjuk, merre vezet a másik. Lehet, hogy a jobbat választottuk, és lehet, hogy sohasem fogjuk megtudni, melyik a jobb.« Fleming a jó utat választotta, és mindent számba véve, a sors kegyes volt hozzá.”

Ki-ki maga döntse el, ha akarja és tudja, „minden reális ok nélkül”-iek voltak-e V. döntései, hogy „mi lett volna, ha” V.-t a sorsa más égtájra veti: lett volna-e belőle világszerte ismert természettudós, nagy sikerű professzor, filozófus vagy író (esetleg politikus). De ide született és másodpercig sem habozott a maradást választani. Nem lett rendes professzor, de lett „rendkívüli”, aki a levelező tagozatra, vidéki művelődési házakba „eldugva” százakat és ezreket (általában nem „hivatalosakat”, hanem „választottakat”) tanított, akinek gyerekkönyveit professzorok nem röstellték egyetemi tankönyvnek nevezni, akitől nem szügyelltek kórházigazgatók, országelső értelmiségiek tanulni. A maga útját járja, és ezzel „műfajt” teremtett, „számár” lett és „farkas”, és ezzel szolgálja azokat is, akik ezt nem így fogták fel, sőt észre sem vették. Nagyon-nagyon sokak számára igenis példa, még ha nem is tudják követni útján.

Bár nem volna baj, ha több volna „az örök kíváncsisággal megvert diák, [...] aki tényleg azért tanul, hogy tudjon valamit, s nem azért, hogy címeiket és rangokat szerezzon magának” (így jellemezte V.-t Füzi László az *ÉS*-vitában). Érdekes, hogy éppen Benedek István tartja követhetetlennek V.-t. *ÉS*-beli cikkét, amikor bevette kötetébe, ezekkel a sorokkal egészítette ki: „...szakembert helyesebb-é nevelni, avagy polihisztort? A megnyugtató válasz valahogy így hangzik: legtöbbet ér az olyan sokol-

dalú ember, ki a maga szakmájának jó mestere. Egy dolgot nagyon tudni, a többihez okosan konyítani – ez volna a jó átlagember ideálja. / Az átlagemberé igen, de a természet különlegességeket is produkál. Ilyen különlegesség V. agyveleje.”

Egyvalamiben azonban igenis lehet és kell követni. Hankiss Elemér a már említett díjátadáson V.-t „a mindennapok tanítómesteré”-nek nevezte, aki „jottányit sem engedett az elveiből”. Ezen elvek közé tartozott az is, hogy mindig az üldözöttek mellé állt. Számtalan példát lehetne idézni arra, hogy – véletlenül vagy talán szándékosan – elfelejtett érdemeket hangsúlyozott. Így Kelemen Lajos történetét. Most visszafordítom a dolgot: V.-re is áll, amit Jakó Zsigmond írt Kelemen Lajosról (*Erdélyi csillagok*. Bp. 1990, illetve újra in Jakó Zsigmond: *Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez*. Bp. 1997: 431.): „szilárd kiindulópont”, „érintetlen erkölcsi hatalom”, „helyállásából, törekvéseiből ki-ki erőt meríthet saját harcának megvívásához, helyes tájékozódásához.” Ez egybecseng Staar Gyula megfogalmazásával: „Sugárzása sokunkat életben tartott.”

És így – de ez szigorúan csak a magam véleménye – „a jó utat választotta, és mindent számba véve, a sors kegyes volt hozzá” (meg hozzánk, mert „rólunk szól a mese”).

Stílszerű volna ezt az írást egy V.-ről szóló szépirodalmi idézettel zárni. Volna is ilyen a már idézett Fodor-versen kívül is (még Gyuris György bibliográfiája sem tünteti fel mindet). Sőt, az is lehet, hogy valaki már meg is valósította (Domokos Mátyás, *Tiszatáj*, 1999/7. 61.) ötletét, hogy V. élete egy Németh László-i regényt érdemelne.

Hadd zárjam mégis inkább egy olyan szépirodalmi műből való idézettel, amely – legalábbis ismereteim szerint – nem róla (de persze mégis róla, sőt mindnyájunkról) szól. Úgy gondolom, senki jobban meg nem fogalmazta a maga (és sorsa) által V. elé tűzött életfeladatot, mint Kocsis István a *Bolyai János estéjé*-ben:

A legfontosabb, amit én önmagamról önmagamnak el akarok mondani, az, hogy sajnos én voltam századom legnagyobb embere, egyszerűen azért, mert én voltam az egyetlen firtözetlen ember, úgy is mondhatom, az egyetlen normális ember. Ki kellene vándorognom az utcára, és fel kellene pingálnom a falakra, miért vagyok én az egyetlen normális ember, hogy mi teszi normálissá az embert, mert nagyon egyszerű, egyetlen mondatban kifejezhető, bár a nagyon egyszerű gondolatokat mindig nehezen értették meg. Ennyi az egész: az ember akkor ember, ha összes választási lehetőségei közül mindig a legnehezebbet választja. És abnormálissá válik, mert születésétől haláláig minden alkalommal azt választja, ami könnyebb. Nem válhat normálissá, igazán emberré, mert alkalma sincs átérezni, hogy mit jelent mindig a nehezebbet választani. Századom legfelfújtabb embere, Napoleon, akinek lát-szatra nehéz, súlyos élete volt, tulajdonképpen nagyon kisszerű alak, a nehéz élet nevében döngette a mellét, és a könnyebbet választotta mindig, mert a siker könnyebb, mint a siker-telenség, könnyebb hatalmasnak lenni, mint megalázottnak.

Szekér Endre

Az íróársak között

Márai Sándor: Írók, költők, irodalom

„Mit számít ez? Semmit. Csak a mű számít, csak a műben lerögzített lélek számít...”
(Márai: Anatole France-ról)

Márai, az író mindig az irodalomban élt, régiben és újban, élő és holt íróársai között. Utolsó naplókötetében, az 1984–1989 közötti időszakban, szörnyű betegségek szorításában, családtagok, felesége, Lola elvesztése után, rettenetes magányban is – íróársaiba fogódzik: itt Krúdy, ott Babits jelenik meg előtte: „*Talán nem is olyan nagy dolog a halál.*” (Babits). Alig él, nehezen mozog, „*mint tetszhalott*” – írja, erőfletlenül, étvágytalanul – „*mégis ragaszkodik az élethez*”, Huizingát, Gide-et, Krúdyt, Cervantest, Szophoklész-t olvas. 1989. január 15. „*Várom a behívót, nem sürgetem, de nem is halogatom. Itt az ideje.*” (Ezek a szavak Márai utolsó szavai a naplóban. Utána öngyilkos lett.)

Kosztolányi *Ábécé* és a *Lenni vagy nem lenni* című kötetei – a költő halála után jelentek meg. Márai csodálkozva, megilletődötten forgatta a köteteket: Kosztolányi él, még halottan is, mintha még itt lakna a szomszéd házban, mintha „*kaján-okos mosolyával olvasná azt, amit új könyvéről írunk. Úgy él, mint valóságos kortárs, aki van, alkot, részt vesz küzdelmeinkben és gondjainkban, aggódik mindenért, ami nekünk, az élőknek oly fontos, a magyarságért, a betűért, a tiszta magyar írályért, az európai gondolkodás függetlenségéért és bátorságáért...*” (Márai: Kosztolányiról) És egy érdekes fordulattal Márai így fejezte be a Kosztolányiról szóló írását: „*Ha szórakozott lennék, jóhiszeműen ezt írhatnám e beszámoló végére: még nagy műveket várhatunk tőle!*”

Hasonló helyzetbe került Márai Sándor is: az *Ami a Naplóból kimaradt* kötetei után két nem várt, meglepő új könyvvel jelentkezett a halott író, mint korábban Kosztolányi a *Tájak, városok, emberek* és az *Írók, költők, irodalom* című munkáival. Eddig könyv formában nem jelentek meg ezek az írások, különböző újságokban láttak napvilágot. Mindkét új Márai-kötetet összeállította és a jegyzeteket készítette Urbán László. Ezekkel a kötetben még meg nem jelent írásokkal egyértelműen gazdagodik Márai Sándor életműve, mert egyrészt a korábban megfogalmazott írói nézeteit erősítette meg a most közöltekkel, másrészt pedig új vonásokkal gazdagította a más művekből ismert író portréját. Így az *Ihlet és nemzedék* című kötetében megjelentetett írói arcképekhez szorosabban kapcsolódik egy-egy írás (pl. Krúdy, Kosztolányi), vagy teljesen ismétlődik (pl. *A másik parton, Puskin*), vagy csak az egyik kötetben olvasható. Mindenképpen figyelemre méltó az, hogy Márai a „publicisztikai” írásait is teljes műgonddal, igényességgel, komoly mondandóit kiemelő sűrítettséggel alkotta meg. (Pl. *Újság, Kassai Napló, Pesti Hírlap, Prágai Magyar Hírlap, Délmagyarország, Vágóhíd, Képes Hét, Nyugat, A Toll, Brassói Lapok stb.*) Márai legtöbb írásában visszatér az író sorsa, feladata: „*nem írt le egyetlen hanyag sort sem*” Berzsenyi; „*más szóval a maximumot akarta, a csúcst, az elérhetetlent, a legtöbbet, amit író akarhat.*” (Arany); az „*író tűnjön el a mű mögött, az író ne szerepeljen, ne illessze magát, ne politizáljon a szó krajcáros értelmében...*” (Gárdonyi); „*egy korban, amikor a betű teljesen megbukott, tántoríthatatlan tisztaságú művész tudott maradni*” (Krúdy); „*Mit adhat egy költő a világnak? Az álmot, a látomást. Kosztolányi látomásaiban minden kép élesen megvilágított, valóságserző. A világgóság írója volt, az értelem költője.*”

Márai mindig önvallomással, személyes véleménnyel, egy-egy találkozás élményével írta meg könyvismertetéseit, melyek így esszészerű portrévá nemesedtek. Arany Jánost mint élő kortársát mutatja be: „*Azt mondhatom, nincs kedvesebb ismerősöm, mint Arany*”. Megy az utcán, vagy vasúti kocsiban utazik és „*nincs egyedül*”, ott van vele Petőfi és verse, a *Szeptember végén*. „*E verssorok birtokában valahogy egész életemre ellátottnak és sérthetetlennek érzem magam.*” Jókaitól írva, Komáromba menve, a határon „*ökölbe szorul a keze*”, sétál a városban, Jókai- emlékeket keresve (mint Weimarban

Goetheét.) Ady halálának pillanatát is személyes emlékként örökíti meg – reggeli világításban, lepedővel letakartan, födétlen fejfel, az „*ágy lábánál Csinszka ült, könnytelenül, mereven.*” Óbudán, a Tabánban, a Vízivárosban, a földszintes Templom utcai lakásban, a bormérésben, kávéházban keresi és találja meg a magányos író, Krúdy alakját. Márai stílusa is költőivé válik ekkor: „...*A batár eltűnt, messziről halljuk még a lovak patáinak dobogását, az újlaki templomban harangoznak.*” Vagy a Babits Mihály az *egyetemen* című cikkében egy alcímmel kiemeli a költő szavait („*Az író a nagy Magányos...*”), és a Múzeum kerttel, a tavaszi napsütéssel, a fiatalok derűjével szembeállítja Babits komorságát, idegenségét. Ez az egyetemi terem – a nyüzsgő városi forgatagban „*mint egy sziget*” – olyan volt. „*Babits egyedül áll a katedrán, összefonja a karját és szomorúan néz. Csakugyan: egyedül van...*” Érdekes és nagyon szomorú pillanatot örökít meg Márai Kosztolányi halálára írt cikkében. Egyik utolsó üzenete a következő volt: nyáron, betegen, közel a halálhoz, tördelve a szavakat, rekedten és csaknem sutogva azt mondta: „*Vigyázzatok!*” ... „*a magyar irodalomra*” ... Jó, mondta rá Márai, összeszorult torokkal, majd elmondom... Vagy: Török Gyula egyik utolsó pillanatát, halála előtt a következőképpen foglalja össze. A tisztelt Házban Tisza István bejelenti a világháború elvesztését, sápadtan, csontos kezeivel evezve a levegőben. Ekkor Török Gyula lehajtotta a fejét, nézte Tiszát, még leírt pár szót, találkoznak még a villamoson. S egy óra múlva már halott volt. („*Minden írása lassan készült, valami tiszta, nemes ktlódással.*”)

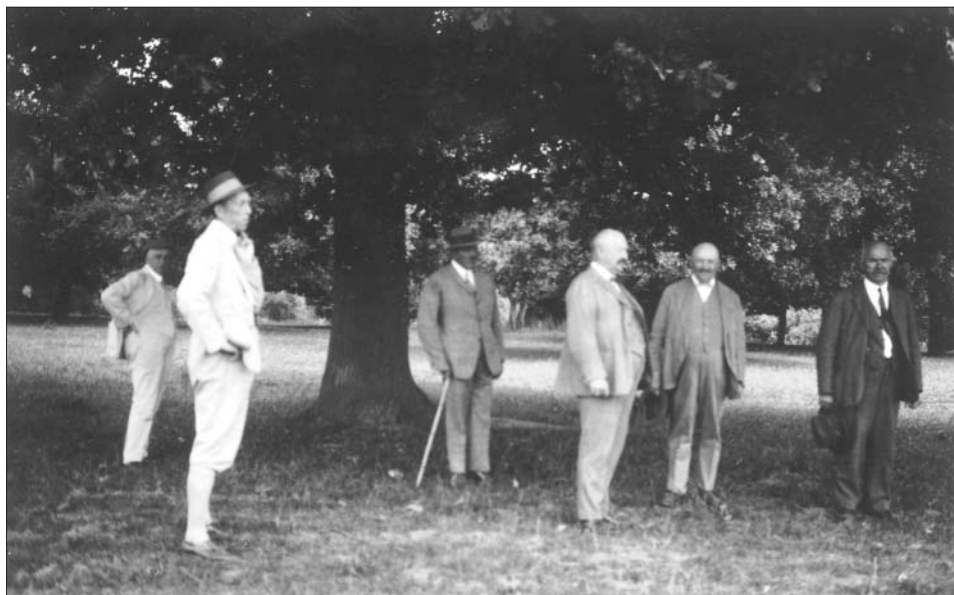
Márai nem szerette az „*írói pletykákat*”, az életművet, az igazi alkotást háttérbe toló ízléstelenséget. Felháborodott akkor, amikor Rachmanova, az emigráns orosz író nő leszedte a „*keresztvizet egy Tolsztoj nevű orosz grófról, prófétáról és családapáról*”, ki „*mellesleg*” a *Háború és béke*, a *Karenina Anna*, az *Iljics Iván halála* írója volt. Elvetemült satírnak, rögeszmés kegyetlenkedőnek, feleségét mindig megalázó és megcsaló embernek stb. mutatta be könyvében. Bunyin, a Nobel-díjas orosz emigráns író is Tolsztoj védelmére kelt. A „*halhatatlanság*” kulcslyukán leskelődő, szörnyszerűségeket pletykáló Rachmanova ellen fordul Márai is: „*A zseni művének megoan az ára, melyet maradéktalanul megfizet. Igaz, néha a környeztet is megfizeti. Néha? Csaknem mindig.*” – Hasonlóképpen problematikus Anatole France titkos netezeinek kiadása. Gyenge volt, kevésbé jellemes, szeretője megcsalta, barátait meguntta, szeretett rosszat mondani a négy fal között másokról, lusta és zsuogori volt stb. „*Mit számít ez? Semmit. Csak a mű számít, csak a műben lerögzített lélek*”, jegyezte meg Márai. És mit szóljunk Villonról, a korszakalkotó nagy francia költőről, aki valószínűleg sokat lopott, talán ölt is, gyakran volt részeg, börtönbe került stb. Szegény Villon. Nagyon nagy költő volt – az akasztófa árnyékában. És Goethe? A kegyelmes úr? A miniszter? Hogyan élt?...

Író és hatalom címmel cikket írt Márai Giraudoux és Duhamel kapcsán: Giraudoux „*propagandaminiszter*” volt a háború idején Franciaországban, Duhamel pedig a háború időszakára elvállalta a rádió ügyeinek irányítását. Lemondatták vagy önmaguk mondtak le, ezen tűnődik az író 1940-ben. Ez nemcsak „*francia*” ügy, hanem magyar is: „*alkalmas-e*” az író „*a végrehajtó hatalom gyakorlására?*” A francia forradalmat előkészítő enciklopédisták, Diderot, D’Alembert, és ez azt végrehajtó Robespierre? Vagy az orosz „*földrengést*” előkészítő Tolsztoj? Amikor 1936-ban Márai cikket írt egy sikerről, egy fényképről, melyen a jasznjaja-poljanai erdőben látszik egy aggastyán, Tolsztoj és egy fiatalember, Gorkij. Ebben az írásban már felmerül az orosz forradalmárokkal való kapcsolat, Gorkij és Lenin barátsága, a szovjet irodalompolitika, Gorkij tekintélye. Közben Márai idézi Bunyin megállapításait Gorkijról, a korról („*robspierre-i és savonarolai példaképekkel nevelt trók*”), Márai itt is, ekkor is a műveket emlegeti, nem a hétköznapi-politikai tevékenységeket. A politikával függ össze André Gide oroszországi útínaplója kapcsán kialakult vita, támadásokkal, kételyekkel, bírálattal. A Szovjetunióban tett akkori látogatás, az Állam és Sztálin rettenetes hatalma, a tömegölés romlása, a gyakori Sztálin-képek – az ikonok helyén –: nagy hatással voltak nyugati olvasóikra, elfordulást, gyűlöletet, indulatot váltva ki: „*Soha még ilyen lehorgasztott homlokkal nem járt ember!*” – kiáltja Gide. (Ez a Márai-cikk 1936-ban jelent meg a *Pesti Hírlapban*.)

Márai íróportréi leggyakrabban az emberből indulnak ki (Berzsenyi melankolikus, magányos, vérmes, szomorú ember), de mindig eljutnak a művekig. Legtöbbször érezteti versszeretetét, olvasóit versolvasásra serkenti. A nyelv, a magyar nyelv legtöbb írásban felmerül. (Arany-színarany, aranyfedezet). Észreveszi irodalmunk értékeit, ez büszkeséggel tölti el. Szívesen állítja párhuzamba a világirodalom nagyjait a magyar írókat. („*Ez a szalontai másodjegyző spleenesebb volt néha, mint Rilke, kétségbeesettebben dandybb, mint a fenséges dandy, Baudelaire.*”) Hosszabban ír a magyar írók végzetes magányosságáról (pl. Berzsenyi, Madách). Nemcsak szülővárosa, Kassa miatt, hanem pl. Jókai, Kosztolányi kapcsán is ír Trianon tragikus hatásáról. Visszatér Márai írásaiban Eger városának szeretete. Többször felmerül az olvasás különböző módja: például vall a versek sajátos olvasásáról, a nehezebb alkotások lassú, pár oldalas, naponta pár soros olvasásáról. Egy-egy író jellemzésekor

Márai nem fukarkodik a felsőfokkal: „legtisztább”, „legnemesebb”, „legelső”. Olykor elérzékenyül, lírai lesz, a szeretett Krúdyról írva így búcsúzik: „Szindbád, drága Szindbád!... Milyen megalázó és utálatos ez a világ, amelyben itt maradtunk még egy kis időre nélküled!” Van olyan eset, amikor tudatosan elismeri túlzását: Surányi Miklós *Egyedül vagyunk* című Széchenyi Istvánról szóló könyvét – tolsztoji méretűnek tartja. Elmélkedik a franciák írómegjélésén („homme de lettres”). Irodalmi „gyorsfényképet” készít – betűkből. Angyali lénynek, embernek, írónak is a legtisztábbnak nevezi 1942-ben József Attilát, és Assisi Szent Ferenchez hasonlítja. (Ezt azért érdemes kiemelnünk, mert közismert, hogy később milyen sok barátja és értékelője akadt. „Csak” a saját korában kevés.) Őszintesége sokszor megfigyelhető: Szomory Dezsőről írva megjegyzi: „akit én nem szeretek”. Fontos és pontos az író és a kor kapcsolatának ábrázolása (Byron, Puskin).

A Spengler által emlegetett „télkorszakot” is megélte Márai: a második világháborút, Budapest ostromát, az oroszok csapatait, és megpróbált e válságos időben „túlélni”. Ezekben a végzetes, „történelmi” időkben is mindig olvasott, Európát keresve például Thomas Mann *Buddenbrook-házában*, egy Bach-fűgában, egy Manet-vászonon. Leányfalura menekülve az ostrom elől – „hazátlannak” érzi magát Budapest nélkül. Mintha megérezné már ekkor, korábban – Magyarországról eltávolodva – a későbbi száműzötté válás igazi hazátlanságát. Naplót ír, mint Gide. („... naplóm tele van halva született cikkekkkel.”, Gide). És észreveszi, lejegyzí, hogy a háború után mégis él a könyv, például Wilder a *Szent Lajos király hídjá*. Olvas, a Bibliát, a Zsoltárokat, Károli Gáspár nyelvét a szűz hóhoz hasonlítja. Valéry *Tengerparti temetőjét* olvassa. Eszébe jut Goethe négysorosa: „Hatvanszor ketyeg az óra / Ezer percnél több a nap / Gyermek, vedd hát fontolóra / Mit tehetsz egy nap alatt?” No, vedd hát fontolóra, írta Márai. (*Helikon*, 2003.)

Tölgyek alatt rangsorban

Olasz Sándor

Elea és Milétosz

Tózsér Árpád Milétoszi kumisz című esszékötetéről

Filozófiatörténeti emlékezetfrissítésre csábít Tózsér Árpád legújabb kötetében. Az eleaiak azt mondták, a létező érzékszerveinkkel nem, csak gondolkodásunkkal ismerhető meg, s a filozófia tárgya előbbrevaló az érzékelhető valóságnál. Dél-Itália nemcsak földrajzilag, gondolkodásban is messze volt a kis-ázsiai Milétosztól. Utóbbiak ugyanis a dologi princípiumokban hittek. A szüntelenül változó dolgok anyagelvűsége és dialektikája az egyik oldalon, a lét változatlan lényegének elve a másikon. Ennek az antik dichotómiának a mai változatát fedezi föl Tózsér Árpád. „...jelenkori irodalmunknak és irodalomkritikáknak – írja – nem az a baja, hogy különböző esztétikai ízlésű és szemléletű csoportok, sőt táborok léteznek benne, hanem az, hogy ezek a csoportok és táborok nem azonos felkészültségű, súlyú iskolákként, műhelyekként állnak egymással szemben, s így szembenállásuknak nincsen adekvát tudományos-filozófiai mélysége, színvonala. Az ókori Elea nem megvetette Milétoszt, hanem vitatkozott vele. De nem a filantrópia vezérelte a vitában (á la: »Adjunk már a dicsőségből egy kicsit ezeknek a szegény milétosziaknak is!«), hanem a kényszer: Milétosz jelentőségét nem lehetett nem tudomásul venni.

A mai magyar irodalomban szinte csak Eleának vannak műhelyei, Milétosz képtelen Elea partnere lenni.” Pedig a nézőpontok pluralitása nemcsak rossz válaszoktól, hanem rossz kérdésektől is megmentene bennünket. Hiszen hány olyan kérdés van, amelyre „a jó válasz csak a válasz megtagadása lehet...” Az író, „ha valóban író, minden jelentést képes irodalmi jellé, a művészi kommunikáció részévé tenni”, irányzatok, törekvések gettóléte éppen ezért abszurd és értelmetlen. Tózsér fölleveníti azt a pillanatot, amikor Esterházy Péter megkapta az osztrák Állami Díjat, s a közönség szinte gyónásra járult az író elé. De „ki gyóntatta meg utoljára az egész népi-urbánus-nemzeti-szocial-liberál-keresztény-dzsentr-i-többségi-kisebbségi magyarságot? Talán Ady Endre...” Most ne keressük az Ady utáni példákat – vannak, szép számmal. Tózsér inkább a folyamatra figyelmeztet, amelynek veszedelmes végpontján a mű már nem jelent semmit, nincs egzisztenciális súlya, nem alapja az egyéni és nemzeti önismeretnek. A szerzőt minden bizonnyal nem a játék és könnyedség zavarja, hanem a súlytalanság és jelentésnélküliség eszményének kizárólagossá tétele. Éppen ezért a *Milétoszi kumisz* írásainak visszatérő mozzanata a kánonképző kritika csődjének bejelentése. Az, hogy „az eleai szimulakrum konzervtejtől megcsömörödve, a negatív pólus-nélküliség unalmába belefáradva” talán Milétosz felé igyekezhetnénk, „s közben jókat húznánk a kumisszal telt kulacsunkból”.

A Költészet mint az irodalomtudomány provokációja – az első ciklus címe Jauss emlékeztető tanulmányát parafrazeálja (*Irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja*). Mi irritálja Orbán Ottó, Tandori vagy Lator költészetében a „kánont”? „Tandori nagyon jól tudja (nem úgy, mint az »entelenségüket« a hivatásos kánoncsinálók receptje szerint ösz-

szeállító vagy a tömegkultúra piacán beszerző némely »posztmodernjeink«, hogy énekbe, énszerepekbe „születünk”, növünk bele, hogy az értelenségünk felismerése a világbeli helyzetünk tudatosítása során fokozatosan történik meg...” – és nem laboratóriumi körülmények között, előre eldöntve, hogy a személyiségnek nincs értéke, sőt, személyiség sincs valójában. Ezért „feminin, akarathiányos” a költészetünk, s emiatt nem tud mit kezdeni az irodalomtudomány egy része azzal a „mohó élni, megismerni és hatni akarással”, ami Orbán Ottó verseinek sajátja. „Fichte azt tartotta Kantról, hogy – »háromnegyedes fej», mert filozófiájának a nyelvén nem lehet a teljes igazságot kimondani. A mai magyar költészet kanonizált része is valamiféle »háromnegyedes« koponya, bizonyos dolgokra nincs nyelve. Művelői, hívei, teoretikusai ezért hajlamosak például az akaratot poétikailag nem létező valaminek tekinteni.” Tózsér Árpád mégis abban bízik, hogy a filozófiából is kiebrudalt metafizikát majd a költészet fedezi föl újra. A mai irodalmi kánont azonban sem Madách, sem Babits nem foglalkoztatja, mindketten mellékvágányra vannak tolva, mivel mindketten ahhoz a metafizikai hagyományhoz tartoznak, „amely Nietzsche, Heidegger és Derrida metafizikaellenes hadjáratai után – állítólag – már nem vethet föl újabb problémákat...” Ám Tózsér Árpád és még jó néhány kiváló költő munkássága bizonyítja, hogy a „létalapozottságú, de emberméretű »nyelvmetafizika«” megújulás lehet.

A *Milétoszi kumisz* – noha a szerző nem tipikusan önértelmező alkotó (amikor a *Forrás Vers és valóság* vitájához hozzászól, akkor is másokról vagy a kérdés elméleti vonatkozásairól ír) – arról is sokat elárul, hogy Tózsér Árpád hogyan gondolkodik a lassan Holttengerré váló költészetéről. Tudja, hogy sötét égbolt alatt élünk, reményei nem nagyok, de a megmaradtakat próbálja megőrizni. „...a vers valami versen inneniből (»első okból«) indul, s valami versen túlba tér meg; ha úgy tetszik: egyfajta szélsőségesen individualizált valóságdarab indítja..., s az autonóm (és persze az alkotó által hathatósan segített) szövegönmozgás intermezzója s a fentebb emlegetett sejtelemrend kialakulása után a valóságra (az olvasó valóságára) vonatkoztatva nyer valóságos jelentést.” Ha újraolvassuk Ottlik Géza *A regényről* című esszéjét, érdekes párhuzamra találunk a „nyelven-inneni tartalmakat” kifejező és „nyelven-túli realitásba” eljutó regénynyelvről, ami „maga is egy nyelven-inneni valósággrétegből keletkezett, kivont és arra utaló jelrendszer”. Elgondolkodtató, hogy e paradoxon láttán sem Ottlik, sem Tózsér nem fordul a dekonstrukció felé, inkább a nyelvi kifejezhetőség határait közelíti.

Ezeket az esszéket költő írja, s az ars poetica jellegű szövegrészek fogalmiságába versbe illő metaforikus mondatok keverednek: a vers „annyi, mint pusztá kézzel nyúlni át egy tömör téglafalon”, „a költészet a lehetetlen műfaja, a mérhetetlen mérésének műszere”. Egyik legszebb írásában Domonkos István *Kormányeltörésben* című válogatását és a címadó nagy verset a mindenkori aktuális olvasó értelmi-érzelmi kondícióiba belehelyezkedve méltatja: „...bennem leggyakrabban a »kisebbségi létezésem« történetét szólaltatja meg. Azt a »kisebbségtörténetet«, amely mindig az egyén és közösség viszonylatrendszerében alakul ki, s amelyet így az elmúlt évtizedek individualizáló-relatíváló versbeszéde tulajdonképpen az esztétikai tapasztalat határain túlra szorított. Ez a történet itt annak az egyénnek az esztétikailag érvényes mítoszává szerveződik, akit a nagy közösség (a világlobalizáció, mondhatnánk ma) saját egzisztenciájában tesz »vendégmunkássá«, idegenné.” A nyelv ugyan „alulstilizált”, de az utódokkal ellentétben nem „üresen kattogó”. A kifordítás itt zseniális teremtőmunka és nem öncélú játék. A *Bárka és ladik* című Hizsnai-kötetről szólva a sok lényeges mondat között van egy különösen fontos megállapítás: a költő „valamiképpen tovább is lép a nyelvi-irodalmi személyiségképződés folyamatánál. Versei nemcsak azt mutatják föl, hogy az ún. nyelvmegelejtés elve hogyan működik a gyakorlatban, hogyan válik a posztmodern életérzés kortudattá és

irodalommá, hanem azt is, hogy ez az életérzés és kortudat hogyan válik lassan már mechanikussá, gépiessé.”

A modernitást felülíró posztmodern *után* vagyunk, s ez az utániség természetesen nem mechanikus visszatérés a szövegirodalom előttihez. Tózsér Árpád pontosan érzékeli, hogy a hetvenes években még tragikum és komikum elemei elválaszthatatlanok. Mészöly *Alakulások* kötetében vagy Szilágyi István regényében (*Kő hull apadó kútba*) „még egyértelműen a tragikum aiszkhüloszi csúcsai komorlanak”, hogy aztán az 1979-es *Termelési regény* után Szókratész ironiája – tíz évre – mindent elsöprő győzelmet arasson. „csak azok az íróink maradtak talpon, akik Szókratészre hallgattak” – írja Tózsér, s ezzel tendenciát jelez, melynek az ironia állítólagos egyeduralmának elnyújtott évtizedében is kiváló művek mondanak ellen. (Az 1986-os év Nádas-regénye, az *Emlékiratok könyve* például egyáltalán nem ironikus.) A *Próza* című második rész esszéi Ottlik-, Mészöly-, Esterházy-, Závada-művek vizsgálatával bizonyítja, hogy a szerző milyen jól fölkészült prózaelemző. (Nem újdonság, könyvnyi Grendel-tanulmányával is igazolta.) Szövegköziségről (Ottlik – Musil, Mészöly – Csehov, Mészöly – Holan) és nyelvköziségről (Závada *Jadviga párnája* című regényének szlovák szövegeiről, a mű interlingvalitásáról) olvashatunk, Esterházy *Bevezetésének* irodalomtörténeti jelentőségéről, valamint egy kortárs prózát szemlélő kritikagyűjteményről, Alexa Károly prózairókat „leckéztető” bírálatairól. A kritika kritikájában egyébként két nagyon fontos fölismerést is megfogalmaz. Az egyik: nem baj, ha méltánytalanul mellőzött, a kánonképzők szerint összeférhetetlen szerzőkről ír valaki. A másik: ha a kritikai „értéktárlaton belül a hagyományos reáliáknak (történelem, vallás, nemzet, humánium, etika) a műbíráló kritériumrendszerében nagyobb szerep jut, mint amilyen a reáliákat, a témákat általában megilleti, akkor annak a kritika (mint mű) vallja kárát /.../, viszont, ha kritikusunk mintegy a művel személyes dialógust folytatva hozza szóba saját érdekeltségeit (azaz nem teszi meg őket mértéknek), de ilyen formában azokat bátran vállalja, akkor ez a »személyesség« még felszabadítóan, frissítően is hat hat olvasóra, kritikai diskurzusra egyaránt.”

A mai kritikai elfogultságokkal, anomáliákkal függ össze a könyv harmadik ciklusa, mely *Száműzve (a halhatatlanságba)* címmel – többnyire évfordulás, ám alkalminak korántsem nevezhető – esszéket közöl Nagy Lászlóról, Illyésről, Márairól, Madáchról és Vörösmartyról. Tózsér is úgy látja, az utóbbi időben aggasztó a régi írók nem ismerése, fitymálása. Túl sok a spanyolviasz-föltalálás, az ex cathedra-kijelentés. Mintha az ezredforduló felejteni akarna mindent, ami a mögötte lévő századra/századokra emlékezteti. Pedig az érzékenyen követő-figyelő irodalomértés tudatosíthatná a kései Nagy László-líra fordulatát, mely az erősen retorizált, felfokozott éntudatú versnyelv után egy szikárabb poétikát jelent be. A figyelmes és elfogulatlan irodalomtörténet nem azt bizonygatná, hogy Illyés Gyula valójában nem is volt jelentős költő, hanem – miként Margócsy István tette – az öregkori versekben a mondat-költészet kezdetét, a korábbi szó-poétikával való szakítás újszerűségét látná. Márai költészetéből miért csak a *Halotti beszéd*-szerű, direkt mondanivalójú verseket emlegetjük, s miért hallgatunk például az 1921-es *Emberi hang* Francis Jammes-reminiszcenciáiról? Miért nincs pezsgő Madách-kultusz és miért „irtózatosan időszerű” és „irtózatosan időszerűtlen” Vörösmarty Mihály? „A mai ember – írja Tózsér – már örültnek sem »örült«, csak »sár«. S a sár nem olvas Vörösmartyt, egyáltalán nem olvas verset, s ha olvas, akkor nem hajlandó vállalni a megrendülést.”

Az *Északi utazók* Tózsér Árpád világirodalmi tájékozódását, munkássága közép-európai erőterét villantja föl. Ez a közép-európaiság – mint az a ragyogó Herbert-esszéiből is kitűnik – európaiság, másságával az európai kultúrát is megújító lehetőség. Ad absurdum: Közép-Európa még Párizsban is lehet.

Tózsér Árpád esszéit olvasva Musil sorai jutnak eszembe: a negyedik műnem „az elérhető legnagyobb szigorúság egy olyan területen, ahol az ember éppenséggel nem tud pontosan dolgozni...” Mert akkor próbál megragadni valamit, amikor még nem ragadhata meg, közeledik, de még nem érkezett meg. Következésképpen a gondolkodás ortodoxiáját elvető folyamat merészsege és igazságkeresése legalább olyan fontos, mint a végeredmény. A Tózsér-esszé közelebb áll az élethez és az elsődlegesnek tekintett irodalomhoz, de azt is fölismeri, hogy az értelmezés párbeszédében a mű közelébe csak a szaknyelv segítségével férkőzhet. Igaz, ez a szaknyelv nem idegenszerű, nem elsajátíthatatlan tolvajnyelv. Egyetlen példa: Lászlóffy Aladárról szólva megállapítja, hogy „a személyiség a képek sokaságát kapja a világról, s e képek között ő maga is csak egy kép. S a képekből összeálló költői világmodellnek nem a személyiség a demiurgosza, hanem a »képek«, a világértelmezések személytelen viszonyrendje...” Ezt persze sokkal bonyolultabban is el lehetne mondani. Miközben Tózsér nem mond le a fogalmi meghatározottságról, az elbeszélés, a szabadabb narratív diskurzusok felé is elkalandozik. Az *Iskola Hranicén* például ezzel a mondattal indul: „1961. június 13-án, délelőtt egy szabályos kocka alakú gödörben ültem a cseh–morva Hranicén..., s a *Törless iskolaéveit* olvastam.” Várjuk a faültető katona életének további bonyodalmain, az esszéíró azonban – az indító jelenettől nem függetlenül – Ottlikot és Musilt kezdi összehasonlítani, a *belesodródás* különbségeiről beszél. Egyszerre én-kifejezés és tárgyyszerű elemzés – megfellebbezhetetlen igazságok közlése nélkül. Tózsér tudja, a megnevezés roppant bonyolult dolog, a „többi némaság” hamleti döbbenetében kérdéses bármiféle tanulság megfogalmazása. De hát erről – éppen e sorok írójának ajánlott versben (*Utószó, pokoljárásokhoz*) – gyönyörűen beszélt Tózsér Árpád: „Mi itt a tanulság?, kérded, barátom. / Ki tudhatja!? Gauguin képén a cím / érthetetlen nyelvű (talán maóri), / mint a Teremtés roppant vásznain.”

(*Kalligram, Pozsony, 2004.*)

Az asztalnál urak lesik a nyáron sült kecsagét I.

Szentmártoni János

A valóság látszat

Ágh István: Semmi sem úgy

Ágh István nagy formátumú költészetében a „valóság látszat” és a látomásszerűen föltáru-
ló valóság egymáson áttüköröződve van jelen. Mint mikor az ablaküveg előtt állva egyszerre érzé-
keljük a kinti világot és a benti visszfényét, önmagunk arcképével. Ez csak úgy lehetséges, hogy az
Ágh-versek olyan létszinten alakulnak, készülődnek napvilágra, ahol egységben működnek még az
alkotó szellem reális és szürreális érzékszervei. Így történhet, hogy ugyanolyan hitelességgel kelnek
életre gyerekkori hiedelmek, mint megtörtént események. Ebből adódik az is, hogy hiába az alapve-
tően prózai, enjambement-os dikció – maga a vers mintha lebegne, egyfajta szolid ünnepélyesség-
ben, álombeszédként a valóság fölött. Ágh István legutóbbi, *Semmi sem úgy* című verseskötetéből
olyan versek igazolják mindezt, többek között, mint a *Kísérlet a nem ismert idővel, Éjjeli árnyékeprő,*
Megállóban, Képzelt valóság, Zene.

Igaza van Kemsei Istvánnak, amikor a következőket írja egyik tanulmányában: „...amit Ágh a
kezdetektől fogva tud a világból, az nagyon egyszerű, és ugyanakkor nagyon bonyolult, nagyon ter-
mészetes, és nagyon nehéz a természetességét tudomásul venni, nagyon az orrunk előtt van, éppen
ezért csak nagy nehézségek árán látható meg, az emberi tudat ritka állapotaiban.” („Ahol minden ma-
gában való összefonódik” *I. Ágh István lírája* = K. L., *Valamennyi időnk*, Orpheusz, 2002, 31.)

Még előző kötete (*A képzelet emléke*, 2000) emlékezetes, gondolkodásmódját és mentalitását oly jel-
lemző költeményében írta:

*Nem tartom számon, mit írtak a költők
öreg korukban, miféle cseleket
aszaltak a különbeke érdekében,
nem becsmérlem sárkányomat, mint femnhéjazó
mesehős, nem leplezem félelmemet iróniával,
tudomásul veszem, aki megjelent legbelül,
s lopakodik, alattomban terjeszkedik,
lefoglal magának annyit, ahány kiló
vagyok meztelenül és éhgyomorral.*

(Újesztendei várakozás)

Ez a sztoikus magatartás és belső fegyelem két nagy költőelődével rokon, Berzsenyivel és Arany
Jánosával. De míg a niklai remetét keserű indulatai, az *Őszikék* Arany Jánosát pedig margitszigeti
Nagyszalonta-nosztalgija meggátolta abban, hogy tulajdon emlékeivel berendezett magány-terét
otthonaként élje meg – addig Ágh Istvánnak, akinek eredendően elégikus költészete úgyszintén el-
sősorban hiányokból építkezik, sikerül az elvesztett és elvesztett gyerekkori vidék kellékeivel bebú-
torozott világnak abban a szegletében, amelyet elfoglal, hazát lelnie, szülőföldjére ismernie. Azzal
egy időben, hogy számba veszi a múlt veszteségeit, újra is teremti azokat, mozgósítja őket egy élhe-
tőbb jelen érdekében. Nem optimista szemlélet ez, sőt, nagyon is sok fájdalmat kiállt, csak egy olyan
mindent átható életenergia hozadéka, amely a múltat – jelené avatva – átnyújtja a jövőnek. Nem
hiszi, hogy tud vele mit kezdeni az utókor, de ha másra nem is, ijesztő hiányára rákérdez majd, és
kimentí belőle mindazt, ami még kimenthető. E higgadt bölcsességnek köszönhetően Ágh nemcsak
a múlttal, ugyanolyan – a fenti versrészlettel is illusztrált – természetességgel néz szembe az elmú-
lással is.

Megejtően szép a napkelteből kifelé ballagó, sportszatyros öregúr és a hajnallal szemben menetelő, első buja éjszakája emlékéet lobogtató fiatalkori énjének találkozása a hídon, amikor e látomásnak kegyelméből az idős költő szembenézhet egykori önmagával. Egyetlen pillanat az egész, s az öregúr a gyógyfürdő, a kamasz pedig az ismeretlen jövő felé veszi útját. Bravúrja a versnek, hogy mindez nem az idős költő, hanem a benne maradéktalanul megőrződött és tovább élő fiú szemszögéből sejlik fel, akinek szemrehányó magatartását még megalkuvást nem tűrő tisztasága szentesíti. A narátor mindezt a vers közepén árulja el:

*én voltam a fiú, s mert fölismertem
fiatalságom rémét az öregben,
fölujjongtam, legalább vegye észre,
micsoda mámor izzik iszonyomban*

(Ketten a hídon)

A *Semmi sem úgy* tárgyalt első ciklusának (*Idézetek a megtalált időből*) világa gyerek- és ifjúkori emlékmozzaikokból áll össze. Külön erénye, ahogyan leheletfinoman, alig észrevehetően áthajlik a jelenbe, mint a fent idézett versben is, vagy például *A magány közhelyei* megrendítő vallomásában, amely élete hű társát szólítja meg, vagy a *Gyerekjátékban*, ahol unokája játszadozását figyeli a költő. Az áldott szülőkre, a falusi szülőháza, az első szerelmek kalandjaira való emlékezést beárnyékolják a szegénység és a háború borzalmainak fel-felvillanó képei – de a cikluszáró, *Zene* című költemény mégis mintha megáldaná, amikor kimerevíti ezt a korszakot az örökkévalóság egy fontos pillanatában: „...oly éteri világot / tárt föl, amit már nem értek, csak érzem / a lét isteni részét az egészben.”

Ács Margit a következőt fogalmazza meg Ágh István 1998-as *Mivé lettél* című válogatott kötete kapcsán: „Lehetséges, hogyha nem pusztuló falut hagy maga mögött, ha egy erőszakos, konzervatív paraszti világból erőnek erejével kellett volna kiszakítania magát, lázadó költőként elhagyogatta volna múltja emlékeit. Így azonban egész élete hosszában hűségesen vezekelt „szökéséért”, s paradox módon ez a vezeklő hűség olykor életfontosságú erőforrás volt a számára.” (*A lepkék fényörületével* = Á. M., *A hely hívása*, Antológia, 2000, 324.)

Nem tudom, mennyire válhatott volna Ágh lázadóvá, aki sérelemből „elhagyogatta” emlékeit – de hogy a *túlélő szökevény* egészséges lelki 발달ása egyik legfőbb ihletforrása maradt mindvégig, az szent igaz.

„Lírai szenvedély nélkül üres a vers” – indítja e manapság nagy bátorságnak számító megállapítással a kötet második ciklusát *Magára hagyott* című költeményében. Üres, csakúgy, mint szerelem nélkül az emberi élet. Még jó, hogy az egyik leghitelesebb költő szájából hangzik ez el, hiszen Ágh ugyanúgy kerül a pátoszt, mint az iróniát. Sokan összekeverik az érzelmeket az érzelmességgel, így halálra rémülnek, ha egy kortárs versben a logikai bukfenck mellett helyet kap a szív hangja is. Ágh úgy veszi számba elégiáiban élete veszteségeit (*ősz végi lamentáció*), hogy nem sajnálatja magát – ugyanakkor *félelmét sem leplezi iróniával*. Minden versében különös egyensúly uralkodik, amelynek egyik fő szervezőereje a lírai szenvedély. Akár bevalljuk, akár tagadjuk, maradandó költészet e nélkül még nem jött létre a világ kezdete óta.

*Annyi ikaruszi törvénysértés után
végre földszintes békecsébe értünk,
ennél mélyebbre kikötni egyszer lehet,
minden égi esemény itt zajlik le a kertben,
madaraink sápadt hasalja láttán fekete
macska fűbéli csönödjé kúszik a fára,
túlrejt meggyeszenek édesgetnek, lépji ki
lányomodból az elérhető világmindenségbe.*

(Földszintes)

Tipikus Ágh István-verskezdés. Mindenféle előkészítés nélkül, egyszerű szavakkal, plasztikus képekben, az embert körülvevő természeti és tárgyi világ bevonásával, a vég feszültségkeltő fénytörésé-

ben már a legelején megérint mindent, amely szerves része lesz az egész versnek. Semmi nem harsány, egyetlen komponens sem kerül előtérbe – kölcsönösen erősítik egymás fényét.

Míg az első ciklusban a gyermekévek keltek életre, itt a férfikor magánéletéből olvashatunk meg-
rázó epizódokat, amelyeket átjár, megízésít az érett, s az együtt öregedésben továbbmélyülő szerelem nemes óbora. A hűség nemcsak múltjához, jelenéhez is köti az embert. De már nincs szükség az ifjúság vagdalkozó bizonyításkényszerére, elég egyetlen mozdulat, tekintetváltás. Mert rend van végre, s a nyaraló nyári kertjéből vagy a szomszéd csárda teraszáról már jobban, pontosabban látni a világot, amelyet kiszínesít a lélek játéka. Ahogyan az emlékek is fölfénylenek, mint a megtalált gyöngyök a tengerfenéken. Akár a hajdani repülőút (*A halhatatlanság órája*). Mintha az eltelt sok-sok év beleferne abba a felejthetetlen órába, amely föld és ég között, a halhatatlanság ígézetének mámorában telt.

A ciklus záróverse (*Szentséges éj*) továbbberósi hitében az idős költőt, hogy hiába bár a múltó idő hordaléka, elhunyt barátok (*Képzőlézés Orbán Ottó emlékére*), széthullt szülőföld (*Csendélet szegfű-csokorral*), a személyes vég fenyegető árnyéka (*Mikor a vénség megkísért*), semmi sem múlik el nyomtalanul. Van – már nem világmegváltó, „csupán” a létet önmagában egyensúlyban tartó – feladata még, amelytől mások is gyógyulhatnak, amelyből mások is erőt meríthetnek. Mindennek egyik leg-hitelesebb példázata a hű társal végígélt szerelem is:

*ilyenkor tör föl a sose halunk
meg, fölpörög a heje-huja tánc,
hiteds magaddal te is, szuggeráld,
fiatal vagy, fiatalok vagyunk*

*kettesben itt a csárda teraszán,
bár a kabátunk szárnya földig ér,
ábrándjainkat négyökrös szekér
viszi tovább.*

(Szépi őszi nap)

Összefoglalás igényű a *Költő pásztorokkal* ciklus. Takáts Gyula születésnapjára íródott e címadó költemény – de az idős mester és más kortársak (pl. a Hetek-társ Serfőző Simon a *Gyerekidőben*) mellett megszólíthatnak, illetve felidéződnek a már eltávozott barátok és mesterek alakjai is egyfajta lírai újra-olvasónaplók formájában, úgy mint Jékely (*Hajnali zarándoklat*), Füst Milán (*Stórr kapitány visszanyeri feleségét*), Illyés (*Ebéd a kastélyban*). De Ághnál soha nem a verset író költő kerül előtérbe, mint inkább a vers és a verset író költő világa, kora, történelme. Így e szellemi kapcsolatok körül mintegy virtuális valóságként megelevenedik a múlt is, az elmúlt évtizedek keserű világa. Keserű, mert szenvedéssel teli, de mégiscsak az ifjúságot jelentette.

Különös hangsúlyt kap joggal e panorámában 1956 és felelősségteljes öröksége (*Összegyűjtött valomások*). Ágh István ott volt a magyar történelem egyik legdrámaibb és legrészgyentelenebb délelőtti-jén a Kossuth téren, ahol a sortűzben ő is megsebesült. A gyilkosok és az életben maradt áldozatok, szemtanúk emlékezetét egyaránt megszólító *Októberi fogadalom* súlyos zárómondatával kivetíti e dél-előtti véres tragédiáját az utódok lelkiismeretébe: „hiába hegedt be a seb, a gyalázat helye fáj.”

Egy reményvesztett nemzedék hangja szólal meg abból a korból, amelyben az itthon maradtok már nem tudtak mit kezdeni apáik örökségével; az emigránsok java része pedig „útiruháját” „elkoptatta / drága anyanyelvével együtt” (*Valahol délen*):

*Akik abban a korban szerencsélhettek élni,
nem akarták fölfogni, milyen nyomorultan
otthonatlanok, azt sem értették igazán,
megfáradt nappaluk miatt oszlottak-e szét,
vagy a pohárnak beszélő rémalaktól,
aki a kedvüket lassan fenékig itta,
bár közönséges üvegárus, mégis pimaszul
odatelepült fura árnyék volt, a csöd sötétje.*

(Boldogult úrfikoromban)

Mit csinálhat a költő, aki versben, prózában egyaránt, egész életén át igyekezte a pusztuló külvilágból egy belső valóságba átmenekíteni az egykori értékeket és kellékeket, amelyeknek mára már csak a hiányát lelhetjük föl? Ugyanazt, mint eddig. Bár *semmi sem úgy* és ott áll már, mint régen, s a látomásban fellobbanó, halott édesanyját is hiába faggatja az igazságról („anyám! unokámat hoztam / itt lüktet a bal karomban / el kell mennem nemsokára / hol találom az apámra?”), ő csak konokan hallgat a tűzhely fölött fazekába meredve (*Mire való visszajárnom*) – de az emlékezet konzerváló- és a művészet rendezőereje helyére rakosgatja az egykor emberi munkától dolgos és emberi érintéstől forró tárgyakat, amelyek – elhagyatva és kihűlve bár, de – egy atlantisi világról tudósítanak (*Semmi sem úgy*).

Talán jól is van így. Mert ha minden a helyén állna, Ágh István nem írna verseket. Ő, meglehetősen boldogabb volna, – ám mi, olvasói, boldogtalanabbak; a kortárs és a mindenkori irodalom pedig jóval szegényebb. (Ágh István: *Semmi sem úgy*, Nap Kiadó, 2003)

Az asztalnál urak lesik a nyáron sült kecsagét II.

Luchmann Zsuzsanna

Az anyanyelv bűvöletében

Pintér Lajos: Békarokka

„A békarokka se nem béka, se nem rokka. A gyermekkor emlékeivel hoztam magammal e szót, e szóképet.” Így kezdi harmadik gyermekverskötetének fülszövegét Pintér Lajos, aki a mezei zsuruló megannyi elnevezésének egyik leginkább zenélő-mesélő változatát választotta címmül: *Békarokka*. Él is az érzéki erejű szó kínálta lehetőséggel, mert az egyszerű jelentésmagyarázaton túl a benne foglalt képet is kibontja: „Ha e zsurlóra rásüt a hold, ha titkos éjszaka jó, békák sodorják fonállá az éji hold ezüst és arany szárait. A versek itt születtek, e meséi titkos-játékos éjszakában. Az anyanyelv nedves, nyirkos rétjein, szántóföldjein.”

Sokatmondó ez a fülszöveg. Kulcsszavai Pintér Lajos költészetének meghatározó jellemzőire utalnak: először a kezdetektől vállalt személyességre, amelynek egyik sajátossága a gyermekkor világának az életmű hossz tengelyén végighúzódnó vonulata, aztán versteremtő eljárásainak titkos-játékos vonásaira, s végül – az előzőekkel összefüggésben – az anyanyelvhez fűződő kapcsolatára, amelyet egyszerre jellemez a gyermeki gyönyörködés annak termékenységében és a büszke öröm további gazdagításában. A gyermekkor emlékképeinek felidéző ereje, a játéknak mint esztétikai minőségnek állandó jelenléte, a nyelvi gazdagságra rácsodálkoztató formálás alkalmassá teszik e költészet bizonyos darabjait arra, hogy gyermekversekként (is) olvassuk őket. Mert legtöbbjük nem az a szónak az eredeti értelmében, de azzá válik a weöresi felfogás felől nézve, amely szerint: „Minden vers utólag gyerekverssé nyilvánítható, ami nem elvont, nem komplikált, dallamos, ritmikus, a hangzásával, a dinamikájával hat. [...] Szerintem gyerekvers az, ami közvetlenül, szavakkal nem oktat, hanem olyan hangulatot, dallamot, élet- vagy természetdarabkát próbál adni, ami a gyerek – és a felnőtt – lelkét gazdagabbá, finomabbá teszi.”

Pintér Lajos maga írja *Könyv* című esszékötetének naplójában második gyermekverskötetének (*Graffiti*, 1995) megjelenése kapcsán, hogy annak darabjai nem igazi gyermekversek: felnőtt versei közül válogatta őket. Erre korábban mestere, Kormos István biztatta, aki először adott ki műveiből válogatást gyerekeknek (*Zsiványok arca*, 1979). A későbbiekben aztán azok a folyóiratokban már megjelent versei lettek „gyermekversekké”, amelyeket Baka István a *Kincskeresésben* újraközölt. Másfelől Pintér Lajos a weöresi hagyományt folytatva olyan költő, aki akkor sem változtat beszédmódot, ha gyerekekhez szól, mert tudja, hogy a jókedv és a szomorúság elemi kifejezésének szükséglete és a játék nem tekinthető pusztán a gyermekek kiváltságának.

A *Békarokka* verseinek közel fele kötetben még nem jelent meg, a többi válogatás az eddigi versek könyvekből az 1975-ös *Fehéringes folyóktól* az 1995-ös *Ezredfordulóponton* címűig. Az utóbbiakat tekintve nem csupán annak bizonyosságául, hogy a gyermekkor élményköre meghatározó rétege a költészetnek, hanem jelezvén azt is, hogy ez az emlékvilág sokféle szöveggörnyezetben és funkcióban képes működni. A különböző interjúválaszok és esszék vallomásai szerint a csongrádi gyermekévek a nagymama házában valóban minden csodával teljesen teltek. Természetes, hogy a tiszai világ földközeli és hétköznapi csodáinak emlékképei, terei, tájai, tárgyai és alakjai újra és újra előtűnnek. A pálya elején született *Vízre lapos követ dobni* a személytelen főnévi igenes szerkezetek halmozásával időtlenné tágítja a gyermekkort: „Vízre lapos követ dobni – / alvó földről dinnyét lopni, / szaladtunkban mohón enni, / ébredtünkben hasraesni.” A parton-gáton, télen-nyáron hely- és időmegjelölésével párhuzamos szerkesztésű *Kézjegy*-vers, *A csongrádi Tisza-gáton* filmszerűen pergő képsoraiból valami ártatlan, pogány életöröm árad, amely természetessé teszi az ismétlődő megállapítást a három jó barátról: „vidámak voltunk és szentek”. A félelem és a féltés kötetének (*Ezredfordulóponton*) *Dúdolójában* a testi-lelki közérzetnek megfelelően „rozsdált emlék a réz-tanya”, az „álomi dűlők”-ön szétesnek a képek, a fogalmak: „Apánk epeíz / csak földünk anya.”

A *Dúdoló*ból hiányzik a gyermekverseknek az az epikus kötődése, amely jellemzője az első kettőnek és fontos eleme a nagymama alakját gyengéd vonásokkal megörökítő *Nagyanyánk felborult vödörére, Rajz a gyöngyháznnyelű bicskáról* vagy *A Béke téri piacon* című verseknek is. Ez utóbbi az első gyermekvers-válogatás darabja, s a kétféle nézőpont váltogatása, az emlékezés és a gyermekperspektívából látás egymásba játszása alakítja az egymásból kinövő lírai, epikus és drámai mozzanatokat. Az emlékezés a nagymama alakjának – a jellegzetes árus-szöveg beemelése ellenére is – lírai hangoltságú megidézését szolgálja finom metonimikus képpel: „A Béke téri piacon ott topog nagyanyád, / körtét árul, itt a klappkörte, / a klappkörte, kiabálja, / olyan sápadt, olyan fáradt a drága, / kissámlik, háromlábú tábori székek, / induljatok el érte.” A gyermeki nézőpont a gyors egymásutánban megélt tragédiát és derút, a sírást és nevetést, valamint a világ egy darabjának felfedezése feletti zavart és örömet képes megjeleníteni. A nagymama kötényéből „a gyémánt-pérez elgurult, / gyerek vagy, szaladsz utána, / hogy gurul, hogy gurul a fillér, / s elvész a porban. / Vagy a Nap, az égi / kiskakas szippanthatta föl? / Szipogsz. Siratod.” A sírás a halas kofák sajátos ráolvasó-vigasztaló szavaira vált át nevetésbe: „kisfiú, megnő, bajszot növessz – / bajszod lesz majd, mint a / harcsának, hát nevéss!” S azt nem lehet tudni, hogy az egymásba fonódó, természetességet és üdeséget, profanitást és ártatlanságot, durvaságot és tisztaságot egybefogó kép gyermekarca mitől lett piros alma, a felszabadult nevetéstől-e vagy attól a zavartól, amit a piac világának felfedezése okozott: „Már nevetsz, félkrajcár után / gurul a nevetésed. S füleled: kofa-miatyánk száll. A Béke téri piacon / legpirosabb alma az arcod, / olyan kocsis-ámen a párja.”

A régtől ismerős hangokból kibontakozó emlékképek epikus szállal lazán kapcsolt füzére a *Rajz a gyöngyháznnyelű bicskáról* (eredetileg a *Didergő ünnep* kötet verse). A szerkesztés sajátosságát az adja, hogy általa a költő egyszerre tudja érzékeltetni az egyidejűleg működő gyermeki logikát és a felnőtt emlékezet helyreigazító-helyesbítő műveleteit. „Hangok, hangok, milyen jó hallani, / – fecske ficserél, gágároz a lúd, / veréb csiripel és gerle kacag – / vastag porodat, udvar, mezítláb / rúgom.” Ebből a visszatérő hang- és képsorból bomlanak ki a legvalóságosabb apró csodák epikus mozzanatai a visszaemlékezés egy-egy helyreigazító-kifejtő versmondatával (azaz mezítláb..., azaz rúgnám..., azaz leeseek), melyeknek egyike maga is helyesbítésre szorul: „Azaz gágározna, gágog már szegény, / lúdnnyakat nyesni bicska elesül: / pengéje ezüst fény, nyele gyöngy, / haltest alakú, / azazhogy álom ez: álomkép csupán – / zsírpettyes krumpli van a tűzhely / közepén.” A képek részleteikben élesek, pontosak; a tapasztalatiság és az élmény megéltsége még az olyan reflexívebb megoldásokban is érezhető, mint ez a képtársítás: „A messzi habokon ezüst / halficánkolás, / a bicska nyele itt: gyöngy / halficánkolás.” A tapasztalatiságot finoman hitelesítik a nagymama szájába adott, a helyi nyelvhasználatra utaló szóváltozatok (‘meztláb, ejnye, rozsdás szögbe / lépsz; ‘Leesöl, gyerek’), amelyek bölcs tőmörségükkel, valamikori „szokásos mondat-erejükkel hatnak. S itt vannak a friss, egyéni hanghatású szóváltozatok: ficserél, gágároz, rikogat – valószínűleg nem függetlenül a mester, Kormos István játékos szóteremtő eljárásaitól.

Az üde, tiszta kamaszélménynek a tárgyhoz méltó könnyedségű rögzítése a *Bicikliző királylányok* (*Kézjegy* kötet) a kitüntetett esztétikai minőségként kezelt idillt finom, játékos ironiával ellenpontozó ábrázolásával. A lírai alaphelyzet egyszerű: az önfelédten focizó fiúk akaratlanul is a váratlanul megjelenő lányokon felejtik a szemüket. De mennyi báj és finomság a megjelenítésben! Pintér fiúperspektívából láttatja és rögzíti a pillanatot, nem véletlen hát az a naivítás, ahogyan azok megélik a helyzetet, tágra nyitott szemmel, megigézetten, mesebeli csodaként: „Ahogy libben a szoknya, / ahogy táncol / a ráncon a fény, / téged is odaigéz. / Aki fiú, most labdáját felejt, / tágra nyílt, nagy szemekkel / a lányokon, karcsú lángokon időz.” Varázslat és valóság kettőse húzódik végig a pillanatot életképszerűen megörökítő sorokon: a lányok légiés jelenségek, szférájuk a mese világa (királylányok, június látomásai, szárnyas szoknyájúak, karcsú lángok), a labdát kergető fiúk a vaskos földi valóság elemeihez kötődnek (gól, taccs, henc, pofonok a szétfoszló nadrágokért, cipőkért), s a két szféra az ígélet pillanatának csöndjében érintkezik. Mégsem egymásban oldódnak fel, hanem egy játékos fordulattal a könnyed, finom önironiában: „Alkonyi égről, / ég pereméről leskel a fecske, / csicsereg: szeplőid látja s kinevet.”

Máshol éppen az idillnek van ellenpontozó szerepe a hangulat alakításában és a saját látásmód felmutatásában. A konvencionális verstéma (a mulandóság) konvencionális eszközökkel történő megfogalmazását (a tovatűnő idő megérzékeltetését) ígéri a *Városi ősz* című vers (*Európai diákkal* kötet) egészen a gyerek-motívum megjelenéséig: „[...] Törpülő délután – kevesebb fény a sziklafalon, / eljő a jelképes délután, rövidült hajdanvolt szép napom. / Alkony-időn túl, távolban kacagó gyerekek.” A motívum kibontása aztán azonnal el is távolít az utalásos képek hordozta súlyos gondo-

lattól: az elmúlás képzetével szemben a létezés, az élet jelenvalóságának megragadásával. Ennek egyik eszköze itt az idilliken olyan felfogása, amely a megjelenítésben nem egyszerűen csak emberisít, hanem „gyermekiesít”. A természeti és a tárgyi világ elemei, a parányiak éppúgy, mint a nagyok, a gyermeki mentalitás jegyeit hordozzák, vagy a felnőtt-gyermek kapcsolat bensőséges megjelenési formáira utalnak: „A fenyő is neveti, könnyezve neveti, ahogy / túlévelven lefut, bukssal a pöttöm esőcsepp. / Mosdatja a hulló felhő a csipás háztetőket. / Gyerekláb lóbáz egy padon: lóbáz az eső lába is – / ázott lánycsapat fut át a városon: fut a szél, kergeti őket.”

A gyermeklét motívumkörének kibontása Pintér Lajos költészetében nem szűkíthető le a saját gyermekkor megidézésére. Monostori Imre igazi „homo ludens”-nek nevezi őt (*Hitel*, 2000/4) meghatározva ezzel költői magatartásának alapvető vonását és költészetének sajátos karakterét, amely szerint számára „a gyermek, a gyerekkor, a gyermeki világ őszintesége, komolysága és színes játékosága a mindenkori védjegy és védő erő.” Ezért írja a *Kézjegy* kötet „felnőtt versében”, a *Poharak*-ban: „Ha egy kis gyerek poharakra néz, / halkan megcsendülnek. / Ki ne pusztuljon tekintetünk-ből / a gyermek: / ha a poharakra nézünk, / szétrepednek.”

Őszinteség, komolyság, játékoság – a három minőség biztosítéka lehet az olvashatóságnak akkor is, ha eredetileg nem gyerekeknek szánja a versét a költő. Így kerülhetett a kötetbe a *Nocturne*, az *Áttűntetések* negyedik tétele (*Ezredfordulóponton*) és *A hangyák temploma*, az *Aranykor* című versfüzérnek ugyancsak negyedik darabja (*Didergő ünnep*). Az előző meglehetősen szikár, nyomasztó és viaszgaltan „tájrajzának” utolsó vonása a pintéri költészet egy jellegzetes eljárását mutatja fel; azt a gesztust, amellyel olyan természetesen tud összevonni és emberi közelségbe hozni makro- és mikrovilágokat: „Hószürke ég, hószürke föld. A föld, az ég / hajnalra majdhogy összeér. / De elfér közötté egy tenyér.” A másik vers a fenyegetettség átérzésének és a szorongásnak gyermeken komoly és őszinte megvallása: „Épp e pillanatban is, / épp most is / elpusztulhatna a föld. / Félek, de nem nagyon.” A költő a korán elveszített nemzedéktársat, a maga alkotta külön világában rejtőzködő Pinczési Juditot idézi meg *Arány* című versén keresztül. Ennek egy sorát teszi meg címmé (*A hangyák temploma*), a maga rajzolta rét világát pedig verstárggyá. Pintér írásaiban több helyütt bukkan fel egy szürrealisztikus álomkép – 1986-os naplójának, a *Zöld országnak* egyik feljegyzésében részletebben is kifejtve –, amely a maga furcsa játékoságában a mindenséget hordozza: „Álmomban rohangáltam / a magamrajzolta réten, / ismered jeleim: / süttött a Naphold, / lapult egy egérfejű macska, / virágok, talán pipacsok / s fiú-lány: kéz a kézben.” Ez a „külön világ” is menedék lehet a védtelenségben.

Helye van a *Békarokkában* a *Fehéringes folyók* két versének, az *Ócskapiac* és a *Hiszkegy a csikós motívumok könyvéből* címűeknek is. Bognár Tas írja *A magyar gyermekvers* című munkájában (Bp. 2001), hogy a gyermekvers „legjobbjai ma is bűvölnek, bájolnak, sámankodnak, pogánykodnak, még a jézusi magatartást, igényt vállalók is.” Ő idézi Weöres Sándornak a kérdést érintő egyik nyilatkozatát: „A gyerek versigénye ősi jellegű, kissé úgy fogja fel a képet, a zenét, a ritmust, mint az ősember. A gyermekversnek varázsigé jellege van, éppen, mert közel került az ősi nyelvi világhoz, de ennek semmi köze a gügyögéshez. [...] Az igazi gyerekvers: elsődleges rácsodálkozás valamilyen látványra, élményre, hangra; nemcsak tartalmilag: zeneileg, képileg, ösztönileg...” Ezzel a nyelvi világgal tartanak kapcsolatot Pintér Lajos versei is. Mindkettő ősi hangzásvilágával, képeinek erőteljes tömörítő erejével hat és azzal a játékosággal, amellyel a költő látomást hordozó versmondatot képes létrehozni hangzásbeli egybecsengésekből. Meghökkenően spontán és sokatmondóan szellemes nyelvi fordulatok, a konvenció és a képzelet ellentmondását jelző groteszk képek, képekben bujkáló gondolatok, magával ragadó, sodró lendület – ezek a költői játék további megjelenési formái. A szövegen kívüli elemek, a ritmika és a rímelés – mint versformáló tényezők – maguk is a gondolat szolgálatában állnak.

Az *Ócskapiac* formája a vásári kikiáltók ritmusát követő felező hatos, ez a rendkívül dallamos és nagy verselő készséget igénylő forma: „eladó mindenem / mindenem / csak te nem // hát engem ki vesz meg / az isten / hidege // azt mondja ráfázott / jéghintán / hintázott // eladó ingem is / eladó / ingyen is”. A *Hiszkegy a csikós motívumok könyvéből* című vers népköltészetű eredetű alapformája mögött ott sejlik még a népdal. Abban az értelemben is, hogy motívumai játékosan rejtik, bújtatják az erotikát, de könnyed dallamossága is őrzi az énekelt vers emlékét. A régi ütemhangsúlyos formák közül az egyik legkedveltebb, az ún. nyolcas-hetes periódus adja a strófák zeneiségét – a különös tördelés ellenére. A két sornak számtalan variációja létezik a magyar költészetben. Pintér is megfordítja a sorrendet, fontosabbnak érezvén a dallamos hetest a boldogságra hívogató, boldogságba ringató szándék kifejezésére.

Játék a formával a „gyöngy életet” éneklő két versváltozat is. A *Kik vígan itt időztünk* jelzetten bordal formája az élet olyan értékeit dicséri, mint a szerelem, a szépség, a barátság, a szolidaritás; a *Kik vígan itt időzünk* – alkalmi vers jellegét veszítve – sajátos élethimnusszá válik. A zselici pince falára írt sorok változatosan lüktetnek a frissen szökellő anakreóni hetesektől, nyolcasoktól a lassuló trochaikus sorokon keresztül a mámortól elnehezült állapotot érzékeltető vontatottságig: „koccintotunk rá egy pohárt, / s még egy pohárt, még egy pohárt. / Mígnem a mámor körhintája: / a táj már véltünk körbeszállt.”

Van valami gyermeki abban a magatartásban, amely Pintér Lajost jellemzi az „anyanyelv nedves, nyirkos rétején, szántóföldjein” kalandozva. Egyszerre fontos elemei ennek a magatartásnak a csodálat és az áhítat, a játék és az alkotó kedv, nem is beszélve a felfedezés és a megismerés örömről. Nyílt megvallása a nyelvi kifejezésben költői erőt látó szemléletnek a *Kertem eső után* két versszaka: „erdei turbolya / réti legyezőfű / nagy völgycsillag / hasznos földitömjén / neveteket nevetem / csodálom dúdoló ént // erdei turbolya / réti legyezőfű / nagy völgycsillag / hasznos földitömjén / neveteket sorolván / maga is költemény”. A szeretett és tisztelt költő-előd, Nagy László egyszerű felsorolásból „szerelmes földrajzot” tudott írni: „Falvaím, sárgák, fehérek, országút porát lesők, / titeket látlak, ti vésznek tetőkkel süvegelők. / Nevetek zenél a számon: Vid, Nagyalásony, Doba, / Egeralja, Káld és Berzseny, Kispirit, Csögle, Boba. / Mindenség voltatok egykor, vagyatok most csillámai.” Pintér gyógynövényszótárának (békarokka) és madaraskönyvének (ezüstsirály) betűrendes felsorolása, családneveinek jegyzéke (pap joachim) arra csodálkozik rá, hogy a nevek világa csupa költészet és zene. Látszólag hiányzik a versekből mindenfajta személyesség, nincs én, aki bármit megvallhatna, vállalhatna – s mégis költői magatartást képes felmutatni a felsorolás-forma: „[...] babérbogyó békarokka / csábítófű csillagpázsit // ebszőlőszár égikincs / csipkerózsa fagyalkereg // farkasceseresznye fehér üröm / fekete nyár férfihiúság [...]”

Helyet kapott a kötetben a *Bettyárdall* című vers is, amellyel szerzője 2000-ben elnyerte az olasz állam nemzetközi költői elismerését, a Quasimodo-díjat. Az alföldi betyár-múltnak az egykorú peranyagok stilizált németmagyar nyelvén történő megidézése tulajdonképpen csak ürügy. Nem a családtörténeti kutatások során talált személyes szál, a Túri-Kissek vagy a Czákó Miskák sorsa bomlik itt ki, nem róluk szól a „dall”. Csupa öröklött sztereotípiából áll össze a kép, a megítélés, a megítéltetés: „Was ist: matyar? Mi az magyar? / Cigány egy nép, líra, gedicht. / Gulas, tsikós, Széchényi álma, / ájnmál nach rechts, ájnmál nach links.” Pintér Lajos a verset „Schéner Mihálynak, s minden betyárnak” ajánlotta, egyszerre utalva ezzel a mester korábbi betyár-tárgyú sorozatára, megzabolázhatatlan, öntörvényű fantáziájára és sajátos világszemléletére. A festő jó barát társszerzője a *Békarokkának*: Schéner Mihály színes, feltűnő, bohókásan játékosra stilizált alakjai illusztrálják a verseket a legapóbbaknak is érthető és nagyon szerethető figuráktól (*Ismerkedő, Gajdoló napsoroló, Rajz őszi tűzfalon*) az értelmezés intellektuális kalandjára hívó képekig (*Békarokka, Kisfecskek*).

Szerencsésen találkozik a kötetben a két művész világa, akik úgy tudnak játszani, akár a gyermekek: leplezetlen, a világot felfedezni képes naivitással és áhítattal, őszinte hévvel és önfeledten; s akiktől nem idegen a hétköznapisággal szembesítő groteszk látásmód, a profán megfogalmazás vagy a régiektől készen kapott motívumok merész újraértelmezése, ide-oda illesztgetése sem. Ezért nyújthatja Pintér Lajos legújabb verskötete a többféle olvasási mód lehetőségét – egyformán szellemi izgalmat kelteve felnőttekben és gyerekekben.

Fogarassy Miklós

A rózsakert

Géczi János: Rózsahagyományok

Meglehet, egyszer majd foglalkozni fog valaki azzal, hogy Géczi János írói munkáiba milyen sok természeti fogalom, biológiai referencia sűrűsödik. Vagy azt vizsgálja: a kultúra évezredek (és legmodernebb) dolgairól milyen széleskörűen és mély tudással beszél. Még köteteinek a címeiben is sokszor valamilyen, az élő természettel összefüggő fogalmat szerepeltet (a pályanyitó dokumentumprózával, *Vadnarancsokkal* kezdve). Nem elégséges magyarázat erre, hogy biológusi képzettségéből adódik ez; mert van benne valami dinamika, lendületes kutatói merészség, érzékenység és tudásvágy, amiktől a reneszánsz alakokra emlékeztet. Akik képesek voltak sokféle ismeretet, művészi dolgot szintetizálni. A műfajok, tematikák, specialitások határai a veszprémi művészt sem igazán riasztják — egyfajta modern polihisztorral van dolgunk.

Ha egyszer egy lexikonszerkesztő körültekintően felsorolná szellemi munkáinak főbb szakágait, hosszúra kerekedne a lista. Költő, író, képzőművész, esszéista, lapszerkesztő, tanár, filológus, biológus, szemiotikai szakember, művészet-, vallás-, irodalom- és művelődéstörténész... — meglehet, nem is teljes ez a sor. Korunk specializációra és (tudományos) részterületek művelésére, kutatására ösztönöz, ritka az olyan szellem, aki mintegy szembe megy ezzel az áramlattal, és a széles és tág vizsgálódás képességét, valamint a vonatkozó ismeretanyagot egyaránt bírja. (Igaz, mai literatúránkban több ilyen alkotó is van; elég talán Tolnai Ottóra, Tandori Dezsőre vagy Grandpierre Attilára utalni.) Szerzőnk ilyen, és ez az új munkája is egyfajta szintézis.

Jó tíz évvel ezelőtt jelent meg *Patkányok (kisnovellák és egyéb mulatságok)* című kötete¹, melyben kisprózák, esszék és versek szerepelnek. Ebben olvasható (*a kert*) című eszmefuttatás; a könyvnek ez az egyik kulcsa — jellegzetes, meditatív kisesszé. Újra fellapozva úgy tűnik, talán ez volt a botanikus-író egyik első megszólalása. Messziről, gyermekkori világa kertjei felől közelítette meg témáját, de írásának éle kultúrkritikai: először a szépség-, a boldogság- és a haszonkert vonásairól beszél, végül – ellenpéldaként — egy indiai sivatagi falu (ösztönösen) alkalmazott kerti ökoszisztémájának leírásával zár. Felbukkannak ugyan itt is nárciszok, liliomok és egyéb virágok, mégis e kertről meditáló esszé előlegzi későbbi munkáit. Néhány fontosabb 'megálló' a pályáján: a Stirling Jánossal együtt szerkesztett egy tematikus periodika-számot a *Régi magyar kertekről*; *Allah rózsái* címen a régi arab és perzsa kultúra rózsakultuszáról és -szimbolikájáról szóló könyv²; a jelen kötet közvetlen előzménye és párdarabja pedig a *Természet — kép*³ című tanulmánygyűjtemény, amelyben az európai növényábrázolások jeltani, kultúrhistoriai problémáit tárgyalja.

Az *Iskolakultúra* könyvsorozatában⁴ megjelent *Rózsahagyományok* is gyűjtemény: öt Géczi-tanulmány olvasható benne. Ezeket korábban kollektív szerzőségű egyetemi kiadványokban és folyóiratokban publikálta.

„Vegyük példának a rózsát!” – mintha egy ilyen, komoly és tanáros, ki nem mondott, de halk szavú kijelentés jutna el — sugallatként — a laikus olvasó fülébe. „Minek a példája és miért a rózsza?” – kérdezheti vissza az olvasó, mielőtt a puha fedelű, fekete borítós könyvbe belelapozna. A kettős kérdés első részére az a válasz, hogy a „rózsza” (földi értelemben) a „legtökéletesebb” virág, vagyis a szép és jó dolgok helyettesítője lehet. Aligha akad ember, aki ezt az ellentmondásos, hisztüskés szárú, de színes, bársonyos és illatos virágot ne szeretné. (Géczi kötetében ugyan nem szerepel, de tudható: népdalainkban és a szerelmes ember beszédében „rózsám” a kedves; Gertrude Stein híres verse is csak ezt szót ismétli – „a rózsza a rózsza a rózsza...” stb.) A kerteknek eme díszé azért is jó téma – a fiktív kérdés második felére ez lehet tudós szerzőnk replikája —, mert a rózsza az euró-

pai kultúrában több mint önmaga: jel is, szimbólum is, vagyis „ikonikus szegmens”. Azaz, az emberi kommunikáció természete tanulmányozható jeleinek, képeinek történeti tükrében. Géczy János műve ezért professzionális szemiotikai munka (mint ezt a híres szemiotikai szakember, Petőfi S. János kissé hevenyészett előszava is kommentálja).

A négy tanulmány jegyzeteiből és bibliográfiai függelékeiből látszik, hogy a szerző hatalmas nemzetközi szakirodalmat dolgozott fel – elsősorban a növénytantörténet, az ikonológia és a mítosz kutatás tárgyköréből. Gyanítom: manapság több doktori disszertációra elegendő lenne ez. A szemiotikával, e kevéssé ismert, de roppant fontos „csúcstudománnyal” kapcsolatban – mielőtt végtére is szemleszerűen végigpásztáznánk Géczy munkáját – pár, szinte ismeretterjesztő megjegyzés... Ez a jelek tudománya, mely szinte az egész antropológia, a társadalom- és humán tudományok mögött és mellett áll; olyan, mint a reáltudományok számára a matematika. E diszciplína — képletesen szólva — a szintézisek szintézise. Szinte mindent átfoghat, ami kommunikációként, jelként egzisztál. A sokoldalú Géczy e szakág pécsi tudományos műhelyéhez kapcsolódva biológusként, művelődés-történész-ként értekezik a rózsák jeltudományáról.

Az első dolgozat a könyvnyomtatás felfedezésének és a 14–16. századi herbáriumok, gyógyszerészeti könyvek és könyvecskék növényábrázolásairól szól. Egyszerűen szólva: könyvillusztráció történetet kapunk, a régi orvoslás, illóolaj-főzés, népi (laikus) gyógyítás segédleteinek képi anyagainak analizisét. A fa- és rézmetszetek, e jobbára fekete-fehér képecskék rózsá-ábrázolásait veszi itt görcső alá, méltányolva, de szigorú kritika alá is véve a régi illuminátorok, nyomdász mesterek képecskéit – hol a tüske hiányzik, hol a virágzat vagy a gyökér van elnagyolva... Am az illusztrációk szöveges magyarázatai igen sok tanulságot rejtenek. E sorok írójához a második dolgozat áll legközelebb, *Az európai rózsajelképek festészeti és grafikai megjelenései a 16–18. században*. A közel négy íves szaktanulmány a könyv „legképebb” (vagyis sok fekete-fehér, részleteiben ki is nagyított képekkel kísért) része. A késő-reneszánsz, elsősorban a manierizmus és barokk allegorizáló korszakáról van itt szó. A görög-római klasszikum idejéből újra éledt „szerelmes” rózsák körében pásztáz e lapokon a szerző, vagyis naturalis, erotikus, „vénuszi” értelmében veszi, de a keresztyény századok – ellenreformációsan, avagy puritán módon, „új-hitű” moralitással, spiritualitással szemlélődő — korpépeit magyarázza. Am ahhoz, hogy e művészettörténeti (és persze: ikonológiai, szemilógiai) kérdéskörhöz hozzáférjünk, földrésztünk korabeli gondolkodásmódjával, a nyelvi és képi jelek 17. századra egységesülő allegóriatanaival, az emblematikával, a táblaképfestészet meg a grafikai kifejezésmódok sajátosságaival is meg kell ismerkednünk. Géczy tömören fogalmaz és türelmes kalauzként vezet mindezen végig — a portrék, a csendéletek, a moralitásközpontú festői ábrák rózsáit kommentálva.

Ezt követően elhagyjuk a képi jeleket, és az irodalom „rózsá-kertjeibe” sétálunk át. A könyvnek ez az irodalmi szegmense három tanulmányból áll – vonzó változatossággal. Az első a régi magyar irodalmi tárgyköréből való és Gyöngyösi István hosszú-verseinek rózsajelképeivel foglalkozik. A második – már címében is lebilincselő („*Én is ugyanúgy meghalok, ahogy meghaltak a rózsák és Arisztotelész?*”) — Borges rózsaszimbolikájáról szól. Talán itt kerülünk a téma legmagasabb szféráiba – filozófiai, misztikus vonatkozásokba pillantunk bele pár remek vers, novella elemzése kapcsán. Antoine de Saint-Exupéry *A kis herceg*ének kisbolygói (híresen hiszterika) rózsájával kapcsolatos munka az utolsó stúdium – ám senki ne várjon ehelyütt se szunder megoldást. Ebben Géczy – Eugen Drewemann teológiai-filozófiai, mélylélektani meglátásainak nyomait követve – szinte a francia író egész prózai életművét pásztázva fejti ki mondanivalóját.

A kritikusnak alig akad rosszálló szava. Talán csak ennyi: nem ártott volna a rózsát — szinte lexikoncikkyszerűen – a kötet élén növénytanilag, szárazon leírni. Az olvasó akkor tudná, hogy élettanilag „mihez tartsa magát”... Egy módosabb kiadó – persze — a rózsahagyományok roppant színes tematikájához pár színes reprodukciót is mellékelte volna. Am ’iskolakultúránk’ még nem tartozik a pénzügyileg virágzó ágazatok körébe. (*Iskolakultúra*, 2003)

¹ Pátria könyvek, 1991.

² Vár Ucca Tizenhét, 1999. 3. sz.

³ Terebess, 2000.

⁴ Krónika Nova, 2001.

⁵ A tudományos munkákat közlő sorozat változatos tematikájú: pedagógiai, szociológiai, irodalmi, nyelvészeti és szemiotikai tárgykörökben tizenhét kötete jelent meg.

Németh Zoltán

A halál jelentésének paródiája

(Szécsi Noémi: Finnugor vámpír)

Szécsi Noémi első regénye kellemes meglepetés: a szöveg több síkon új élvezetes játékot olvasójával, félrevezeti, majd pedig arról biztosítja, hogy téves olvasatai helyesnek bizonyultak, s ezt a könnyed, elegáns játékokat a könyv utolsó mondatai sem próbálják lezárni. A *Finnugor vámpírt* a klasszikus szellem- és vámpírtörténetek (Mary Shelley Frankensteinje, Bram Stoker Drakulája) posztmodern paródiájának is tarthatjuk, ez a narratív szál az egész regényen végighúzódik. Már az is bizonytalanok tünik azonban, hogy regényről vagy inkább regényekről beszéljünk-e, hiszen a könyv két nagyobb egységből áll: a Finnugor vámpír 1. a Vérmese, a Finnugor vámpír 2. az Utóélet címet viseli. A szöveg több síkon is reflektál magára, például arra is, hogy a Finnugor vámpír eredetileg a főszereplő nagymamájának a saját használatra készült foglalkozásneve, s kialakulását a következőképpen magyarázza unokájának:

„– (...) És ez? Ahol a neved alatt az áll: »finnugor vámpír«?

– Ezt belső használatra csináltattam. Azokra az esetekre, ha hasonszőrűekkel keverednék.

– De finnugor vámpír nincs. A »finnugor« nyelvészeti vagy néprajzi kategória. Miért nem magyar vámpír?

– Micsoda közönséges ötlet. Gondold csak el, hogyan reagál egy pöffeszkedő angolszász vámpír, ha bejelentem, hogy magyar vámpír vagyok. Udvariasan bölint. »Igen? Hol is van? Budapest vagy Bukarest?« De a szó, »finnugor«, tiszteletet ébreszt benne, és némi egzotikumot is társít lényemhez.” (25–26.)

A regény főhőse, Voltamper Jerne kezdetben, a regény első részében normális fiatalnak tünik, a második részben viszont vámpírként tér vissza, fiatalságát megtartva. Nagymamája, a regény tulajdonképpeni névadója, a 235 éves vámpír egyedül neveli unokáját, abban a reményben, hogy az folytatja a családi tradíciót, s így minden igyekezete arra irányul, hogy neveltje valódi vámpírrá képezze magát. A nagymama profizmusa mellett válik láthatóvá az unoka amatőr vámpírizmusa, s így voltaképpen Jerne nézőpontja és óvatoskodó kalandjai válnak a szöveg parodisztikus jelentéseinek hordozóivá. A nagymama–unoka ellentét a klasszikus családregény polgárbrázolásainak paródiájaként is képes funkcionálni. Ha Thomas Mann *Buddenbrook-ház* című regényére gondolunk, amely az életképes, „családalapító” ős és az elkorcsosult, életképtelen, művészi hajlamokkal megvert utód (unoka) ellentétének narrációjára épül, úgy a Finnugor vámpírnak már az alaphelyzete is parodisztikus: a komoly, polgári foglalkozás ebben a szövegben a vámpírizmus lesz. Jerne képtelen elfogadható munkahelyet találni magának, képtelen igazi vámpírrá válni, csak a művészet, pontosabban az irodalom érdekli, azon belül is a meseírás. Amatőrizmusa, életképtelensége tehát az irodalomhoz való viszonyában érhető tetten, s így ironikusan a könyv implicit olvasójára is kiterjeszhető (s azt a kérdést veti fel, miért foglalkozik valaki fiktív vámpírtörténetek olvasásával).

A meseírás problematikája az egész szövegen végighúzódik, s az író szöveg posztmodern tapasztalatára utal. A Finnugor vámpír úgy is olvasható, mint egy másik szöveg megszületésének története. Ez a szöveg Jerne meséskönyve, amelynek munkacíme a *Rohadt állatok*, de a Bambi és Bambi gyermekei mintájára felvetődnek az *Inisiatívó* és az *Inisiatívó kölykei* címek is. A Finnugor vámpír tartalmaz néhány részletet is a készülő meséskönyvből (44–46., 128.). Ezek az idézetek azt mutatják, hogy Jerne meséskönyve éppolyan különös, mint a Finnugor vámpír, bár Jerne sokkal tehetségtelebnek tünik, mint Szécsi Noémi. A Rohadt állatok (Inisiatívó?) az allegorikus meséket

parodizálja oly módon, hogy az állatok emberi tulajdonságokat személyesítenek meg, viszont történeteik nem gyerekek számára íródnak. Tulajdonképpen hagyományos elbeszélések Jerne meséi, viszont a szereplők állatok, s ez a tény adja a történetek különösségét, ugyanis egy olyan világ tárul a szemünk elé, amelyet a Zen útmutatásait követő Vakond, a Rippl-Rónait gyűjtő, dohányzó Hörcsög népesít be, s a hörcsögfiú és a fiatal nőstény nyúl szaporodási lehetőségei rajzolnak fel családi konfliktusokat, parodisztikus shakespeare-i tragédiát a *Rómeó és Júlia* útmutatása nyomán. A meseírás döntően szól bele Jerne életébe is, hiszen a Vérmesében a művészi pályát követve helyezkedik el egy könyvkiadó szerkesztőjeként, hogy aztán saját munkatársának (mint utóbb kiderül, Jermák Jerne apja) halálos harapása segítse át a vámpírlétbe; az Utóéletben pedig a meseírást tiltó nagymamai döntés is hozzájárul Jerne halálra ítéeléséhez, amelynek paradox módon a hóhér, azaz a nagymama esik áldozatul.

A mesék által felvázolt textuális tér a Finnugor vámpír narrációjának diszperzív olvasatait is lehetővé teszik: Szécsi Noémi regénye olvasható „ellen-Piroska és a nagymama”-ként is, amely végül a nagymama halálával végződik, de felfedezhető a történetben egy rejtett Andersen–Grimm ellentét is. Jerne történetében Andersen „a” meseíró, életének egyes dokumentumai, a róla szóló anekdoták folyton felbukkannak a könyv lapjain, míg Grimm a feledés homályába vész. Sőt, túlélve a mesék narrációján, egy másik műfaj, a fejlődésregény is parodisztikus pozícióba kerül. A nagymama diktatórikus nevelési módszereinek és vámpírlétének köszönhetően Jerne szocializációja meglehetősen különös, s végül két lehetőség adódik: vagy meghal, vagy ő öli meg nevelőjét. A nagymama halála a nevelési regények konvencióinak ironikus kifordítása és a nagymama által képviselt nevelési elv parodisztikus beteljesítése is egyben. És itt kell megemlíteni az ifjúsági regények, valamint a nemzedékregény műfaji konvencióit, amelyek – gyakran összekapcsolódva – szintén beleszólnak a Finnugor vámpír történeteinek alakíthatóságába. Ezt a szálát főleg Jerne barátja, a rockszár Somi képviseli, de az erőteljes nyelvi humor, a poének, a pesti szleng és az irodalmi szubkultúra némely elemének jelentőségessé tétele folyamatosan fenntartják ezt az olvasásmódot az egész regényben akár lexikális szinten („karrierista, törekvő nyelve a szájpaddásomat kutatta” [160.]), akár a mondat szintjén („A róka egész délután orálishan fixált volt.« A meséidben annyi idegen szó van, amitől egy 4-5 éves gyerek holtan fordul le az ágyról.” [39.], „Nagymamába ütköztem, aki sipítózni kezdett, hogy az ő unokája nem fogja egy drogos vérét szívni, micsoda dolog ez.” [69.]), akár a párbeszédekben:

„– Akkor most sütök neked vérpalacsintát. Elkopok pár szimpatikus, kövér patkányt a lépcsőházban...

Valószínűleg rémült képet vághattam, mert nagymama hozzátette:

– Azért egy kisgyereket mégsem kaphatok ki a homokozóból! Fényes nappal!” (65.)

A Finnugor Vámpír sajátos időszemlélete annak a posztmodern belátásnak a fényében értelmezhető, amely szerint a fikatív és reális idődimenziók felcserélődnek, egymásba mosódnak és visszaértelmeződnek a jelen felől. Jerne nagymamája a maga 235 évével sajátos idődimenziót képvisel még a regény fikatív idején belül is. Párizsban Robespierre szólította meg („Takarja be a keblét, polgártársnő!” [80.]), Liszt Ferenc teperte le egy zongorán, Jókait a mai napig nem tudja elfelejteni, Kierkegaard feleségül akarta venni, Teller Ede is egyszer utána nézett, sőt Oscar Wilde egyik közvetlen aforizmáját is neki köszönhetjük: „A házasság méltó lezárása egy szép kapcsolatnak...” (52.). Hosszú élete alatt a nagymama Lamia Constantinescu néven volt román bárónő Párizsban, Elisabeth Bathoriként jelent meg Bécsben: ez nemcsak az identitás hagyományos egységének kétségbevonásaként fogható fel, hanem a posztmodern identitás szövegszerű, fikatív kiterjesztéseként is olvastatja magát. Ráadásul, ahogy az identitás nem konstans, instabil jellege válik nyilvánvalóvá az olvasás során, úgy egyre több, monolitnek hitt minőségről derül ki, hogy tetszés szerint reprodukálhatók, átírhatók, átjárhatók. Ilyen plauzibilis és cserélhető minőségnek tűnik a profi vámpír nagymama nemzethez való tartozása éppúgy, mint a haza fogalma. Hol román, hol magyar, esetleg osztrák, miközben hazáját is bátran váltogatja. Mindazonáltal nemcsak a nemzet és a haza fogalma dekonstruálódik, hanem ezek a dekonstruált fogalmak is ironikus jelentést kaphatnak, legalábbis erre figyelmeztet a szöveg: „Mondhatnám, hogy a nagymamám kozmopolita, mert sokfelé járt már a világban, és bármelyik országban rögtön otthon érezte magát. De biztos, hogy egy világpolgárnak »Csonka Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország« feliratú, Nagy-Magyarország térképét ábrázoló fajansz fogmosópohara van?” (9.)

A regénynek azok a passzusai, amelyek identitás és tér kapcsolatait tematizálják, szintén döntő fontosságúak az értelmezésben. A cselekmény fikatív tere Budapest, s a várost Jerne nézőpontján keresztül ismerhetjük meg. A meglepő nem az, hogy Jerne mint külső szemlélő mutatja be a várost

(és az országot), hiszen a regényből megtudjuk, nagymamája Angliába küldte, s jó pár évig ott tartózkodott. Az igazi meglepetés az, hogy Jerne úgy mutatja be Budapestet, Magyarországot és a magyarokat, mintha nem magyar olvasók számára íródott volna a regény. Olyan információk íródnak a regény szövegébe, amelyek szinte minden magyar számára közismert tények, Jerne mégis alaposan elmagyarázza azokat. Paradox helyzet áll elő: a regény magyar nyelven íródik nem magyar olvasók számára.

Jerne a nyelvet más támadásoknak is kiteszi. A Finnugor vámpír 1.-ben mint szerkesztőnek és lektoraként a helyesírási és nyelvhelyességi hibák javítása tölti ki idejét munkahelyén, a Finnugor vámpír 2.-ben ellentettjébe fordul át a helyzet: hogy Jerne megszerezhesse O.-t, a fiatal költőnőt, Magyarországon letelepedett külföldinek, vegyes házasságból származó, hazatelepülő magyarnak adja ki magát, és magyarórát vesz O.-tól. A helyzet annyiban válik komikussá, hogy Jerne rákényszerül egy hibás, idegen grammatikájú magyar nyelv használatára, minden erejét megfeszíti, hogy minél magyartalanabb szerkezeteket csempésszen beszédjébe, hogy ne értse meg elsőre a nyelvtanár instrukcióit. Az értelmezés hermeneutikájának ez a destruálása, sőt elutasítása az interpretáció önkényének kitétt, manipulálható nyelvre és nyelvhasználatra hívja fel a figyelmet. A nyelv Jerne használatában nem a kommunikáció, hanem a hatalom (megszerezni O.-t) szolgálatába állítódik. Szécsi Noémi szövege arra figyelmeztet, hogy a nyelv nem az értelmezés és az önértés, hanem az önkényes jelentésadás terepuma – s így olyan posztmodern tapasztalatot közvetít Jerne destruált nyelve, amely a manipuláció és a nyelv egylényegűségét teszi nyilvánvalóvá.

Az értelmezés is agresszív retorikai alakzatként és egyúttal parodisztikus manipulációként lepleződik le a nagymama szövegértelmezése és instrukciói nyomán. Értelmezés és irodalmi érték ironizálása nemcsak a mechanikus interpretáció, hanem az irodalmiság alapjait teszi ki kíméletlen ironiának:

„– (...) Nagymama, mielőtt elmész, szeretnék kérdezni valamit.
– Kérdezd, kicsi drága. Mondjad.
– Az írásművemet illetően...
– Ezt már megbeszéltük.
– Csak azt akarom kérdezni, hogy te olvastad-e.
– Igen. Végigfutottam rajta, amíg vártam egy tárgyalópartnerre.
– És?
– Mit és?
– Tetszett?
– Hogyne. Eléggé tetszett, de...
– De?
– De az én ízlésemnek sok benne az „a” betű.
– Az „a” betű?
– Igen. Több „é” betű kellene bele, meg „i”-ből is kevés van. Még ha be is állítanád a kényes egyensúlyt, akkor is ügyelni kell a magánhangzó-harmóniára. Nem „i” meg „é”, azok semlegesek, tudod. De ahol „a” van, ott legyen „o”, „ó” vagy „á”. Aki magyarul ír, annak ez lelkiismereti dolog is. Többnyire.” (133–134.)

Szécsi Noémi szövege azonban a legkülönösebb játékot talán a nemmel űzi. Már a főszereplő nevébe is beleírja magát a folyamatosan dekonstruálódó nem, hiszen a Jerne fiktív név, nem derül ki, hogy férfi vagy nő-e a viselője. Sőt, a szöveg végig eldöntetlenül hagyja a kérdést, s a regény végén sem oldja fel a talányt. Minden interperszonális viszonyba ezért írja bele magát már kezdet-től fogva valamilyen titokzatos, talányos és egyben ironikus, parodisztikus kétértelműség. A Jerne-nagymama viszony egész másként fest, ha lányunokáról van szó, és megint másként, ha az unoka fiú. A Jerne–Somi kapcsolatba megint csak ambivalenciák sorozata írja bele magát, a legparodisztikusabb rész egy olyan szeretkezés előtti jelenet, amelyről az sem tudható pontosan, megvalósult-e: „Hanyatt dobtam magam az ágyon. Somi fürge kezekkel dolgozott rajtam.

– Sejtetted volna, mikor ott dagasztottuk a sarat a homokozóban, hogyha nagyok leszünk, megkefélek? – zihálta, elfúlva az erőfeszítéstől, amellyel a ruhát próbálta lecibálni rólam, mert csak hevertem, mint egy zsák cement.

– Ó, ha egy ufó azt látná, amit én most csinálni fogok veled! – ujjongott Somi, és hasra fordított.” (68.)

Amennyiben Jerne nő, úgy a póz, a női passzivitás és a férfias lelemény lép parodisztikus viszonyba egymással az ufo nézőpontján keresztül, ha viszont Jerne férfi, akkor a gyermekkori közös homokozás élménye a szójátékon keresztül írja át paródiává az aktust. Ugyanez még radikálisabban

vetődik fel Jerne és Jermák kapcsolatában, hiszen csókjuk nemcsak a homoszexualitás, de a vérfer-tőzés lehetőségét írja a szövegbe. Azonban viszonyuk erotikus oldalát felülírja az a tény, hogy mindkettőn vámpírok, s így nem annyira a szexus, mint inkább a vér irányítja cselekedeteiket. A vámpírismus mint vérfertőzés nemcsak mint obszcenitás, hanem annak paródiájaként is olvastatja magát ezekben a jelenetekben. A Finnugor vámpír 2.-ben Jerne viszonya O.-hoz, a fiatal költőnőhöz megint csak azért válik problematikusá, mert eldönthetetlen, hogy homoszexuális, azaz lesbikus vagy pedig heteroszexuális kapcsolatról van-e szó. (A homoszexuális kapcsolat olyannyira természetes a könyvben, hogy Jerne apja, Jermák is 18 éves fiúval sétál, és a nagymamának sem okoz nehézséget egy nő elcsábítása [lásd 126.].) A nem radikális ambivalenciája azt eredményezi, hogy Jernét akár hermafroditának is tarthatjuk (erre a könyv 164. oldalán találhatunk is utalást a hermafrodita csigákkal kapcsolatosan), olyan személynek, aki mindkét nemre jellemző genitáliával rendelkezik, és saját maga sem tud dönteni a nem kérdésében, vagy olyan fiktív lénynek, aki képes folyamatosan változtatni a nemét, eljátszani a nemével. Mindenesetre az is tény, hogy a nemmel folytatott effajta játék valójában nyelvi természetű, s mint ilyen csak olyan nyelv sajátja lehet, amely ragozás terén nem különböztet meg hímn- és nőnemet. Ebből a szempontból már másként értelmeződik a regény címe is: azért finnugor a vámpír, mert csak a finnugor nyelvekben nincsenek nyelvtani nemek, tehát csak egy finnugor vámpír képes ezen a módon eljátszani a nemével, s dekonstruálni a nem konvencionális jelentéseit (s ezáltal a fordíthatóság és a fordíthatatlanság kérdéseit is felveti).

A Finnugor vámpír szerkezete is fokozott tudatosságról tesz tanúbizonyságot. A Vérmese bizonyos értelemben az Utóélet ellenpólusának tűnik, de óvatosan kell kezelnünk a két szövegvilág szerkezeti párhuzamosságát és ellentétét, hiszen a szöveg folyamatosan éppen azt a játékot játssza, hogy felkelti a figyelmet, szituációkat készít elő, sejtet, majd kisiklatja az elbeszélő által keltett elvárásokat. Változatlanágot jelent például Jerne nemének eldönthetetlensége és folytonos hezitálása is: ahogy a Vérmesében elhúzódik kapcsolata Somival és Jermákkal, úgy az Utóéletben is sokáig képtelen dűlőre vinni dolgait O.-val és Oszkár bácsival. Az ellenvilág olyan binaritások mentén értelmeződhet csak, amelyeket a Vérmese alapszituációja jelenít meg, viszont az Utóélet akár önálló regényként is interpretálható. Jerne az Utóéletben már vámpír, de ahogyan kényszerpályán mozgott a regény első részében, úgy a másodikban is: egy vegetáriánus étteremben kénytelen dolgozni. Ahogy az első részben is két, aktusnak nevezhető esemény zajlik le vele (Somi és Jermák kapcsán), úgy a második részben is két ilyen esemény van (O.-val és Attival). (Az aktusba a szeretkezést és a vérszívást egyaránt beleszámíthatjuk, hiszen gyakran nem derül ki, melyikre került sor, illetve mindkettőre is lehetőség nyílik.) Míg az első rész Jerne halálával végződik, azaz átlép a vámpírlétebe, addig a második rész a nagymama halálával fejeződik be. (O.-t nem öli meg, mint azt Kovács Béla Lóránt tévesen állítja kritikájában, hanem Attival, az étterem tulajdonosával van egy félreérthető kapcsolata – szeretkezés?, halállal végződő vérszívás? – az Utóélet 30. fejezetében.) A regény vége szinte visszajátssza az elejét, ahol feltűnt egy bizonyos Edward Leszczycki, legalábbis egy levél erejéig: Jerne diákkori barátjával a könyv végén is találkozunk, funkciója csak a regény belső ritmusában nyeri el jelentését. A szöveg már húsz oldallal a befejezés előtt felkészíti az olvasót „a tisztas befejezésre” (177.), de a Jerne halálát sejtető, az első résszel párhuzamosan futó narráció végül krimibe illő jelenettel, a gyilkosságra készülő nagymama halálával végződik. (Ez is parodisztikus: meggyilkolni a már halott Jernét.) Az önsorsrontó főhős így válik a létezés korlátok nélküli urává, a művészlét és a vámpírlét halhatatlanságának összekapcsolójává.

A Finnugor vámpír olyan gazdag a különféle jelentéstartalmak és narratív lehetőségek összekapcsolásában, hogy szinte csak vázlatosan érinthettük a szöveg által felépített olvasáslehetőségek némelyikét. Az áttetsző, könnyen olvasható, poénokból építkező nyelv csak néha törik meg egy-egy erőltetett fordulaton (ide sorolom a napjaink irodalomelméletére reagáló fordulatokat [18.] éppúgy, mint a publicisztikai stílus megjelenését, vagy a túlbonyolított poénokat [190.]). A Finnugor vámpír úgy élvezetes olvasmány, hogy közben az olvasatok interakciójára, az értelmezés lezárhatatlanságára, az identitás nyelvi feltételezettségére, a nyelv önkényes és parodisztikus játékaira hívja fel a figyelmet. Úgy gondolom, az eddigiekből is kiderült, Szécsi Noémi első regénye kellemes meglepetés, amellyel szerzője rögtön a fiatal magyar irodalom élvonalába helyezte magát. (*JAK Kijárat Kiadó, Bp. 2002*)

Dobozi Eszter

„...az anyanyelv a mi arcunk”

Faragó Laura Szülőföldem – zengő anyanyelvem című könyvéről

Jelenidejűségben leledző korunk egyik legjellemzőbb műfaja a beszélgetés. A társalgókat a néző, a hallgató egyidejűleg hallgatja, nézi. Vagy: mintha egyidejűleg hallgatná, nézné. Ismerjük mindennapiainkból a szípközvetítő talk-showt, a vitaműsort. Tudunk az össztűzszertű, a beszélgetésre meginvitáltat kivégzésszerűen megsemmisítő kérdezz-felelek játékról. Külön világ a kvíz. De van jelentéktelenségekről szóló terefere, üres szócséplés, jópofizás. Van hazudós. Van handabandázós. Van telefonálós hozzászólásokra épülő beszélgetésfolyam. Van lelkizés. Van minden szemérmert feledtető mutogatós. Ömlik az odamondogatósi, a rágalmozósi, a ki tud otrombábbat, gusztustalanabbat versengő csevelő. Van, mert állítólag ezekre vagyunk vevők. A könnyű kis szlenges a népszerű. Minél inkább a felületen zajlik a szópárbajba elegyedők csörtéje, annál fogékonyabb rá a közönség. Annál nagyobb a derűtség. Általános az elégedettség. Olykor látjuk és halljuk a szakma avatott képviselőit ellehetetlenülően. Másokat szuszogva és szörccsögön. Csörgősipkával a fejükön vagy fésületlenül. Hányavetin és gögösen. És jönnek a hivatásos időtelnek. Jönnek a hadarók, a rágó-gumis darálók, a pöszék, a nyafogók, az orrhangúak, a raccsolók, a nyegléskedők, a harsányak, a kikiáltók. És rengetegen: az utca embere, ki egy miközülünk, az egyszerű nép fia, lánya. Akik nem különbek, mint mi vagyunk. A spontaneitás parancsától görcsölők, a megjátszott közvetlenségben feszengők.

S ezalatt mintha ritkulóban lenne a valódi interjú. Az újságírói is. De végképp eltűnőben az a változat, amelyet irodalmi igénnyel fogalmaz mindkét fél. Az interjút kérő, s az interjút adó is. A változatlanul ránk zúduló diskurzus, tracs- és dumaparti-áradatában fuldoklóknak üdítő emlék az az interjúsorozat, amelyet az énekművész Faragó Laura készített meghívott vendégeivel, írókkal, költőkkel. A beszélgetések egy részét hallhattuk, mert 1998-tól két éven át közvetítette a Bartók Rádió. És most újabb interjúkkal kibővített változatát olvashatjuk is *Szülőföldem – zengő anyanyelvem* címmel a Masszi Kiadó gondozásában 2003-ban megjelent kötetben. A bensőséges hangú társalgások írott változatukban is jól megállják a helyüket, hiszen igazi beszélgetések formálódnak átélte kontaktusra épülve a művésznő és az írók között. A választott tárgy itt nem is tűri a megszólalásokban az üresjáratot. A kérdező őszinte érdeklődésére őszinte válaszokkal felelnek a kivétel nélkül megszenvedett sorsú megkérdezettek.

Az interjúsorozat mintául szolgálhat mindazok számára, akik tanulmányozni szándékoznak (ha volnának ilyen szándékkal felruházottak), miként hangolódhat rá riporter a beszélgetőpartnerére. Úgy, ahogyan Faragó Laura teszi. Jól ismeri, sőt szereti a beszélgetésre meginvitált szerzőt. Ismeri természetét, érzékenységét, olvassa, érti műveit. Érti, mikor kell háttérbe vonulni. Hagyja beszélni beszélgetőtársát. Olykor hagyja magát vezetetté is. De tudja azt is, mikor kell továbblendíteni a beszélőt. Egyszóval itt minden a szeretet, a kölcsönös figyelem légkörében történik. Kérdésfeltevései a választott téma szempontjából épp olyan informatívak, mint a válaszok. Faragó Laura maga is irigylésre méltóan sokat tud arról, amiről a harminchat irodalmárt faggatja.

Amint az utószóból (de a kecskeméti költő-szerkesztővel felvett párbeszédéből is) megtudhatjuk, a *Forrás* egykori „Szerelmes földrajz” száma ösztönözte a beszélgetések megszervezésére a művésznőt. A folyóiratot jegyzők Szabó Zoltán nyomán szerkesztették meg az írók szülőföldről, tájélményekről szóló vallomásait tartalmazó tematikus számukat. A néprajzban, az irodalomban és termé-

szetesen a zenében is otthonosan mozgó énekművész Faragó Laura pedig a témát a nyelvi, a népzenei, zenei, a történelmi múlthoz fűződő kötődések tárgyával egészítette ki. A „gyökerekről” kívánt beszélgetni az irodalom jeles képviselőivel. Az „elszállni” vágyók, kultúrák fölött lebegve élők sokasodó tömegében lassanként kuriózumnak számít a múlt megvállalása, az eredet vállalása. Itt azonban harminchat olyan alkotó nyilatkozik, akinek életműve épüléséhez meghatározó élményként szolgál a szülőföld emléke, megtartó erő a természettel, a tájjal való – szerencsés esetben – harmonikus együttélés.

Ahonnán jön a magyar író, a magyar költő kérdésére igen változatosak a lehetséges válaszok. Harminchatan szinte harminchat felől érkeznek. Legtöbbjüket a vidék adta az irodalomnak, s nagyon sokan ma is vidéken vagy a kétlakiság kettősségében élnek. Kötetbeli szerepeltetésük sorrendjében tűnnek föl ilyen életrajzi helyszínek, mint *Rácegrespuszta, Iszkáz, az erdélyi Uzon, Sárkeresztúr, Kisújszállás, Ungvár, Torda, Tiszasásvár, Dunaharaszti, a bukovinai Hadikfalva, Csongrád, Jánoshalma, a kárpátaljai Mezővári, Zsadány, Keszthely, Bérbaltavár, Szajla, Győr, Akasztó, Egyházashetye, Somberek, Ungvár, Beregszász, Kanizsa, Kerkabarabás, a felvidéki Búcs, Debrecen, a székelyföldi Nagyalambfalva, Zámoly*. Öten születtek Budapesten. Ám közülük is többen számoltak be a fővárostól távol eső világok életükre gyakorolt hatásáról. Mészöly Dezső számára például az szülőhelynél emlékezetesebb gyermekkorának kiskunsági helyszíne, *Kunszentmiklós*. Szülei származása által elevenen ható tényező *Erdély* a budapesti születésű, ám Amerikában élő Makkai Ádámnak.

A szülőföld- és tájélmény tartalma azonban sok esetben nem egynemű. Az érzelmek olykor megvallottan ambivalensek. A szeretet és az érzelmi kötelék alapja csupán nagy ritkán lehet a háborítatlanság békeje. A gyermekkori idillt a visszaemlékezésben nagyon gyakran felhőstítik el a tragikus történelmi fordulatok megpróbáltatásai. Talán nincs is a szerzők között, akinek felmenőit, családját vagy őt magát ne érte volna olyan retorzió, amelynek feldolgozása egész életre szóló mentális feladat, fájdalma sosem felejthető tanulság. *Háborúk, Trianon, a kisebbségi lét künjai, internálás, letartóztatás, az osztályidegenség bélyege előli menekülések, emigráció, börtönévek, rabszolgasors, a holocaust, kényszerű ki- és áttelepítések, elhurcoltatások vagy a szegénység történeti rajzolódnak ki a vallomásokból*.

A megszálltatottak számára megkerülhetetlen valóság az *anyanyelv vagy a választott nyelv* világa. „*Idősödve én arra a felismerésre kellett jutnom, hogy a magyar irodalom, a kultúra s a magyar nyelv az, ami nekem erőt adhat, ami nekem ölelő hazám lehet – ebben a számunkra teljesen idegen államban...*” – mondja az ungvári Balla D. Károly. Tamás Menyhért a Magyarországra vándorló bukovinai székely szülők nyelvében talál rá arra a kincsre, amelynek észrevétlen vált birtokosává. S amely láttató, képi jellegével a legtermészetesebb kifejezője az általa képviselt irodalomnak. „*A képi megjelenítésnek olyan ereje tapasztalható ebben a nyelvben, amellyel nekem csak élni kellett (és nem visszaélni), s máris úgy tűnt, minthogyha külön nyelvet alkottam volna! Igaz, megpróbáltam úgy korszerűsíteni, hogy minden sűrűsödési pontnál a költészet irányába mozduljon a szó. Tehát amikor elkezdti az ember ezt a nyelvet tovább sűríteni, akkor a próza – magától költészeté válik!*” Különleges a nyelvhez, nyelvekhez való viszonya Kalász Mártonnak, aki magyar nyelven lett költő, bár anyanyelveként Sombereken, a szülőfalujában mint gyermek a német nyelvnek egy archaikus változatát, a pfalzi alleman nyelvjárást beszélte. A vidék rendkívül színes nyelvéről számol be. Hiszen a környéken hallott sokáccokat, szerbeket, majd a betelepülő bukovinai székelység szintén igen archaikus magyar nyelvvel találkozott. „*Nekem egyébként az a véleményem (meglehet, ez csak a magam számára van kitalálva), hogy a bukovinai székelyek és a Württembergből vagy bárhonnan ezekre a vidékekre önként jött németek közt van valami sorsrokonság. Én erről nem szoktam beszélni, de nyilvánvalóan azért vonzódtam az ő nyelvükhöz, mert a mi nyelvünk is archaikus nyelv, és nem volt már szinte semmi kapcsolata a német nyelvvel.*” A Franciaországba települt Tóth Judit francia apától származó fiát is megtanította magyarul. „*Magyarul gondolkodom, és magyarul álmodom. Sőt: magyarul bosszankodom!*” – vallja.

Sokan ugyanilyen mindennapi szükségletként jelölik meg a *zene* adta élményt. A magyar népdalt mint költészetük forrását, formakultúrájuk eredetét említik. Íróink között vannak többen is – például Csukás István, Bella István –, akik fejlődésük fontos elemeként említik zenei tanulmányaikat. A zongorázni felnőttként tanuló Bella Bartók művészetéről vall, mint lényeg átjáró élményről. Bartók Mikrokozmoszáról mondja: „*...az a harmóniavilág és azok a ritmusok, hangulatok, az az édes-kesero, ami ezekből árad, az a hihetetlenül régi és mégis új hangzás, amit én szinte az egész testemmel érzek – nemcsak a fülemmel –, az valami külön csoda a számomra!*” Cigány György nem csak költőként ismert, zongoraművész is. Szepesi Attiláról megtudhatjuk, hogy rendszeresen látogatja a – főként barokk – hangversenyeket. Buda Ferenc maga is énekel, egy Kálmán Lajos által gyűjtött, az Alföldön ritka régi típusú népdallal, az „*Én vagyok az igaz árva...*” kezdetével felel Faragó Laura egyik kérdésére. A kár-

pátaljai Mezőváriban élő, a beregszászi főiskolán tanító Vári Fábián László kutatója is a kárpátaljai népzénekek. *Vannak ringó bölcsők* címmel 1987-ben 72 népballadát adott ki szöveggel és dallammal együtt.

Faluról származó íróink és költőink, az idősebb korosztályhoz tartozók, még beleszülettek abba a népi, paraszti kultúrába, amelynek értékei, ha Bartók Béla és Kodály Zoltán, valamint nemzedéktársaik és követőik nem gyűjtötték volna be, mára a tudomány számára is elérhetetlenek volnának. Elérhetetlenek lennének, mert a falvak, a vidék élete is átalakult. Az a paraszti, egységes kultúrával rendelkező társadalom ugyanis eltűnt a történelem süllyesztőjében, amelynek hagyományát átmentették a magas kultúrába. Ágh István verset szentel Víg Rudolfnak, Kodály egyik szeretett tanítványának, akire a költő még ifjúkorából emlékezhet, amint bátyja, Nagy László társaságában falujukba, Iszkázra érkezik népdalokat gyűjteni. A fiatal, már egyetemista Ágh Istvánban ekkor tudatosul, szülőfaluja népének tudata mélyén milyen kincsek rejtőznek. Ágh gyermekkori emlékként idézi föl az István-napi regölést, hiszen ő ahhoz a generációhoz tartozik, amelynek tagjai gyerekként még gyakorolták ezt a népszokást. A regösének által pedig a magyar népköltészet legősibb, a kereszténység felvételével is fennmaradó pogány motívumai ismerhetők meg. A felvidéki Gál Sándor arról beszél, hogy a népdal evidencia számára. Otthonról hozta. *„Ahogy a bőromet viselem, vagy ahogyan az egész valóságomat, ugyanolyan természetességgel megéreztem, hogy az én népdalkincsem a parasztköltészet legjava, amire oda sem kellett figyelnem gyermekkoromban, mégis megtanultam. Ennek a népi világnak van egy csodálatosan gazdag metaforavilága, gazdag ritmusképlete, rímképleteinek ezernyi változata, és semmi más nem kell tennem, csak visszatérni hozzá és használni.”*

Bartók Béla művészete az ősi és a modern sajátos együvé tartozásának modelljét szolgáltatva mindazoknak, akik a kultúra szerves fejlődésének koncepciójára hagyatkozva gondolták el a művészet jövőjét, megújulását. A modernség e felfogásának az irodalomban is megvannak a párhuzamai. Ennek példáira Faragó Laura kötetében is rátalálhatunk. Tornai József fejtegetéseiben például, amikor arról szól, hogy a népdal *„teljes, egész világ”*, s aki énekli, a *„kozmosz távolatba vettí ki az érzelmét”*. Csoóri Sándor pedig a *Tenger és diólevél* című esszéjéből is ismert gondolatát eleveníti fel itt, amely szerint *„nyelviileg is mély kapcsolatok kötik össze az ősköltészetet, a népköltészet és a modern költészet természetét.”*

A megszólaltatottak és a könyv énekes szerzője a hagyományok, a múlt, a történelmi örökség ápolásának parancsát nem egyszerűen a XX. század népzéne, néptáncos, táncházas néhány évtizede iránti nosztalgiából hangoztatják. Arra is kitérnek, mi lehet a jelentősége a nyelvünkhöz, kultúránkhöz való hűségünknek az elkövetkező évtizedekben, a globális méretekben gondolkodó új évszázadban. Példaértékű, ahogyan a kettős kötődésben élő, zsidóságát és magyarságát egyaránt vállaló Mezei András szól erről versben és prózában: *„kétezer év siralma, hét magyar évszázad – / Erős vár a mi nyelvünk Istenem, ez a háza”* – ezzel fejezi be költeményét. A feltett kérdésre válaszoltában pedig így fogalmaz: *„az anyanyelv a mi arcunk, s az arc nélküli nép nem maradhat fenn.”*

Ágoston István

Szent Ferenc leányai Baján

Háztörténet 1929–1948

Messziről indul ez a recenzió, de talán a XXI. században is megértésre talál, vagy legalábbis kíváncsivá teszi a szociális bajokra érzékeny olvasót.

Egy olyan országban, ahol a veszteség, de a győzelem is lelkiismeret-furdalást szül ezernyi változatban, ott nem lehet véletlen, hogy a sok rossz mellett az emberi jószág titok-országútján megérkezik a ferences gondolattal. Megtölti hittel az időt és a teret, aztán cselekvéssé lesz a gondoskodás, és jóleső játékká szelődül a kemény fizikai munka a nincstelenségért. A magányosan maradtak, elhagyottak és árvák pártolóikra találtak – bármilyen hihetetlen –, a hit és a szeretet kézen fogva vezette a szerencsétleneket. Kályha nélkül meleget, tányér nélkül étket adtak lelküknek és testüknek. Szép ez a szerető szerelem, és csak fokozza az idő, az 1920-as évek vége! A lélek mosolya melegítő tűzként világít az I. világháború és Trianon után. Egerben elkezdtek valamit (ezért lett Egri Norma) és folytatták 1948-ig Magyarország nyolc városában.

A régi könyvek szép szokása szerint köszöntik olvasóikat a szerzők, Merk Zsuzsa történész és a művelődéstörténeti riportjai és kötetei alapján ismert Rapcsányi László, a Magyar Rádió főmunkatársa. A könyv a Baján 1929-ben letelepedett Ferences Szegénygondozó Nővérek háztörténete. A társulat rendházai közül csak itt maradt meg sértetlenül a kéziratok napló. Érdemes ezt a történetet is a recenzióban elmesélni, mert regényes. 1991-ben került a Türr István Múzeumba Molnár Ferencné (Viszmege Rozália) ajándékaként, aki Budapestre ment férjhez, majd visszament Bajára, és a háború utáni idők forgatagában, több költözködés közben is megőrizte a nővérek Háztörténetét. Ezt egyik rokona, a Szent Ferenc leányainak is segítő Becze Kató bízta rá, és megtisztelő bizalommal adta át a bajai közgyűjteménynek további megőrzésre. A Háztörténet egy 24,5×35 cm nagyságú, barnás cseppminta, gerincén és sarkain kék szövettel erősített, jóminőségű, vonalazott lapokat tartalmazó könyvszerű füzetben van. A vastag kartonból készült fedőlapon piros szegélyű vignettára egyetlen szót írtak fekete tintával: Háztörténet. A lapok színes metszésűek, az előzők- és hátlap kék-fehér, stilizált virágmintájú. A 369 oldalas könyvben 177 oldalon olvasható a Háztörténet. A többi üres. 1929-től 1948 márciusáig gondosan feljegyezték szorgos tevékenységük mindennapjait. Beszámolniak gazdálkodásuk gondjáról, bajáról, a város polgárainak lelkes vagy tartózkodó támogatásáról, jeles vendégeikről. Aggódva figyelik az ország sorsát érintő külpolitikai eseményeket. A szépen formált betűkkel megírt lapokon sajátos történelmet írnak, egy kisváros szociális gondoskodásának epizódjait. Álljon itt egy példa rögtön az első bejegyzésből: „Baja város szegényügyének ez egy újabb áldásos lendületet jelentett. Idáig főleg hatósági feladat volt Baján a szegényügy ellátása.”

Itt kell szólnunk P. Oslay Oswald ferences szerzetesről, aki sokirányú tevékenysége közben megismerkedett az emberi élet sok bajával, nyomorúságával. Az a társadalmi kihívás foglalkoztatta, hogy miként lehetne megoldani a szegények és az elesettek ügyét. Így bontakozott ki lelkében az Egri Norma vagy Magyar Norma eszménye. „Be kell vallanom, hogy az Egri Normát a modern szociális jótékonyssággal szemben érzett és most már nyíltan bevallott elégedetlenségem szülte” – írta Oslay Oswald egyik tanulmányában. Ugyanis maga a gondolat annak felismeréséből adódott, hogy ha a Trianonban lesújtott, kifosztott magyarság nem képes az egyes tényezők erején túlnőni szegényügy megoldásának eredményesen munkálkodni, nagy eredményeket érhet el összefogott erővel. Ahogy a *Városok Lapja* 1938. március 1-jei számában írja, P. Oslay normájában egyesítette a közhatalmat, a társadalmat és az egyházat. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy egy-egy város, falu, tehát egy adott település ebben az időben kétféle szegénygondozási rendszert ismert. Az egyik a zárt,

az intézeti, azaz a szegényházi elhelyezés volt, a másik a nyílt, a rendszerint pénzsegélyek formájában történő gondoskodás. Az I. világháborút követően, a 20-as évek elejére, a szegényházak megteltek, a koldulás tömegessé vált. Az egyesületek által végzett szegénységélyezés alkalomszerű volt. Országosan körülbelül 800 szervezet foglalkozott mindkét területtel, és még ide számíthatjuk a plébániákon található Szent Antal-perselyeket és más egyházi, de nem egyesületi segélytevékenységet. A szegényügy ilyen mérvű szétforgácsolódása az amúgy is szűkös anyagi eszközök célszerű felhasználását teljességgel lehetetlenné tette. Az Egri Norma P. Oslay Oswald által létrehozott szerzetesrend, a Ferences Szegénygondozó Nővérek ezeket az anyagi erőket egyesítették és összefogták. Okulásul érdemes idézni Borbíró Ferencnek, Baja polgármesterének a *Városok Lapjában* megjelent gondolatait: „A társadalom valójában csak adakozásra képes, adományának állandóan jó és eredményes felhasználására képtelen. A közhatóságok csak szervezni és irányítani tudnak: csak fokozni képesek a szellemi és anyagi erőket, a végrehajtás az ő kezükben is hamarosan elgépiesedik. Amit ebbe a munkába az egyház ad: az a hit, amely fel tudja belül is emelni az elesett embert; a gondozó szeretet, amely becsessé, százszoros értékűvé tudja tenni az emberbaráti alamizsnát. Az ehhez szükséges melegszívű, áldozatos munkát nem lehet az élet ezer gondja közt élő társadalomtól elvárni; nem lehet megkapni a hatóságnak bármily lelkes, de mégis csak anyagiakért dolgozó alkalmazottjától sem. Ennek a nehéz munkának alázatos szolgálatára csak a lelkes ferences nővérek százainak sorompóba állítása volt a megoldás.”

Ez az új gondolat, a szegényügynek az Egri Norma szerinti megoldása újságcikkek százait szülte. A kötet mellékletéből kiderül, hogy a *Városok Lapja*, a *Népszava*, a *Független Magyarország*, a *Baja-Bácska* sok-sok oldalon foglalkozott a szegénygondozással és a ferences nővérek szeretetszolgálatával. A Szent Ferenc leányai tevékenységével Baja város közgyűlése rendszeresen foglalkozott. Ugyancsak a mellékletben kapott helyet a kalocsai Érseki Levéltárban található levelek közül jó néhány. Természetesen a gondolat szülőatyját egy rövid életrajzból megismerheti az olvasó.

A szerzők igyekeztek árnyalttá tenni a Szegénygondozó Nővérek bajai munkásságát, ezt segíti a jegyzetanyag, valamint a Zarka Magdolna által gondosan összeállított mutató. A kötet a mai napokra is érvényes tanulságokkal szolgál, mert szándéka szerint jóra emlékezteti a világ gondjaiban elmerült társadalmat.

(*Türr István Múzeum, Baja, 2003*)

Folyóiratunk megjelentetését a
 Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
 a Nemzeti Kulturális Alapprogram

és a

József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
 támogatja.